ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

FUZÛLÎ'NİN HADÎKATÜ'S-SÜEDÂ'SINDA YER ALAN MİNYATÜRLER

Doktora Tezi

Hayrunnisa TURAN

Danışman:
Prof. Dr. Yılmaz CAN

Samsun, 2015

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

FUZÛLÎ'NİN HADÎKATÜ'S-SÜEDÂ'SINDA YER ALAN MİNYATÜRLER

Doktora Tezi

Hayrunnisa TURAN

Danışman:
Prof. Dr. Yılmaz CAN

Samsun, 2015

Küçücük de olsa bir ışık olması duasıyla sevgili oğlum Rüsuh Akif'e

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Doktora Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

02. 10. 2015

Hayrunnisa TURAN

TEZ KABUL VE ONAYI

Hayrunnisa TURAN tarafından hazırlanan *Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Süedâ'sında Yer Alan Minyatürler* başlıklı bu çalışma 02/10/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan:_____ _____

Üye: _____ _____

Üye: _____ _____

Üye: _____ _____

Üye: _____ _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

__/__/_____

Doç. Dr. Selim EREN

Enstitü Müdürü

ÖZET

FUZÛLÎ'NİN HADÎKATÜ'S-SÜEDÂ'SINDA YER ALAN MİNYATÜRLER

Hayrunnisa TURAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora, Ekim/2015

Danışman: Prof. Dr. Yılmaz CAN

Aşk ve ızdırap şairi olarak nitelendirilen Fuzûlî, Ehl-i Beyt sevgisini ölümsüzleştirdiği *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eserinde bir anlamda ızdırabın destanını yazmıştır. İslâm Tarihi'nin en trajik olayı olarak değerlendirilen Kerbelâ hadisesine dair tarihsel birikimin ortaya koyulmasının yanı sıra, oldukça çetin acılarla imtihana tabi tutulan peygamberlerin kıssalarıyla da girizgâh yapılan eser, adeta baştan sona fecaatlerin harmanlandığı bir eser hüviyetine sahip olmuştur. Sünnî ve Şiî kesimden herkesi derinden etkileyen bu eserin okuyucular tarafından ne denli talep gördüğü nüsha sayısının fazlalığıyla açığa çıkmaktadır. Türk edebiyatının en fazla istinsah edilen eserleri arasındaki *Hadîkatü's-Süedâ*'nın nüshaları içerisinde minyatür ihtiva edenlerinin de sayıca çokluğu dikkat çekmektedir. Eserin muhtevası göz önünde bulundurulduğunda, musavvirlerin gerek peygamberlerin elem dolu ibretlik kıssalarını gerekse baştan sona hüzün verici Kerbelâ hadisesini resmetmeyi iştiyakla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Zira yurt içi ve yurt dışı müze ve kütüphanelerde mevcut toplam 11 minyatürlü nüshadaki minyatürlerin ekseriyetinin, 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarına tarihlendirilen yaklaşık 20 yıllık bir süreçte ve Bağdat okulu olarak adlandırılan minyatür okulunda hazırlandığı düşünülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bağdat hâkimiyeti döneminde kurulduğu bilinen bu minyatür okulunda hazırlanan söz konusu minyatürler, bu okula dair karakteristiği sergilemeleriyle de önem arz etmektedir.

Hadîkatü's-Süedâ sadece minyatürlü nüshalarının çokluğuyla değil, resmedilmek üzere sıklıkla tercih edilen içeriğiyle de ön plandadır. Zira minyatürlerde bütünüyle ızdıraba yönelik hadiselerin görselleştirildiği anlaşılmaktadır. Oldukça çeşitli konu yelpazesine sahip Türk İslâm minyatür sanatı kapsamında, ender sayılabilecek şekilde tamamı ızdırap konulu minyatürlerden oluşan çok sayıda minyatürlü nüshasıyla *Hadîkatü's-Süedâ* ehemmiyetli bir konuma sahiptir.

Bu çalışmada *Hadîkatü's-Süedâ*'nın mevcut minyatürlü nüshalarının tespit edilerek, nüshalardaki minyatürlerin temin edilmesi aşamalarını müteakip minyatürlerin ikonografik tahlilleri gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Peygamber Tasvirleri, Ehl-i Beyt Tasvirleri, Kerbelâ, Bağdat Minyatür Okulu

ABSTRACT

MINIATURES IN HADIQAT AL-SUADA OF FUZULI

Hayrunnisa TURAN

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of History and Art of Islam, Ph. D., October/2015

Supervisor: Prof. Dr. Yılmaz CAN

Fuzuli, who is characterized as love and suffering poet, wrote the epic of suffering in a sense in his work *Hadiqat al-Suada* in which he immortalized his love of Ahl al-Bayt. The work which was begun stories of prophets, who were subjected to severe trials, besides revealed historical erudition about Karbala incident, which is consiedered as the most tragic event of the history of Islam, virtually has been the identity of a work blends terrible situations from beginning to end. To be in how much demand by readers of this work which affects deeply everyone from Sunni and Shi'i sections of Islam, comes to light with the large number of its copies. Although to be acknowledged one of the most copied works of Turkish literature, *Hadiqat al-Suada* also attracts attention with its great number of copies containing miniatures. When considering the content of the work, it is understood that the artists prefer eagerly both the stories of prophets with life full of pain and Karbala as a completely sad incident. Because it is thought that majority of the miniatures of current total 11 illuminated copies in domestic and foreign museums and libraries, were prepared at about 20 years process dated to the late 16th and the early 17th centuries and in a miniature school named as the Baghdad school. The miniatures mostly prepared in this miniature school which is known to be established during the Baghdad rule of the Ottoman Empire are also important exhibiting the characteristics of this school.

Hadiqat al-Suada stands in the forefront not only with its large number of illuminated copies but also frequently prefered content to be depicted. Because it is understood that pain oriented events are visualized in these miniatures entirely. Within the context of Turkish Islamic miniature art, which covers with wide range of topics, *Hadiqat al-Suada* has a substantial position with its large number of illuminated copies which consist of subjects of utterly suffering in a rare position.

In this study firstly the current illuminated copies of *Hadiqat al-Suada* have been stated and then the minitures in this copies have been supplied and finally iconographic analysis of the miniatures have been executed.

Key Words: Illustrations of Prophets, Illustrations of Ahl al-Bayt, Karbala, Baghdad Miniature School.

ÖNSÖZ

Yaşadığı dönemde çevresindeki karışıklıkların da etkisiyle eserlerinde aşk ve ızdırabı harmanlayan Fuzûlî, insanların çektikleri sıkıntıların büyüklüğüyle makamlarının da yükseleceğine inanmaktadır. En fazla musibete uğrayıp, belâya duçar kılınan peygamberlerin ve özellikle Hz. Muhammed ile Ehl-i Beyt'inin katlandıkları eziyetleri hatırlatmak ve Kerbelâ matemini tutmak üzere kaleme aldığı *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eseriyle bir anlamda okuyucuya kendi sıkıntılarının önemsizliğini vurgulamaya çalışmakta ve hayattaki zorluklar karşısında metaneti telkin etmektedir.

Tıpkı Fuzûlî'nin zamanındaki gibi günümüzde de dünyanın dört bir yanında karışıklıklar, savaşlar, hoşgörü ve müsamahanın adının dahi anılmadığı çatışmalar ve gerginlikler yaşanarak, şiddet devamlı olarak nefreti körüklemeye devam etmektedir. Birkaç sene önce gerçekleştirdiğim yurt dışı seyahatimde aynı evi paylaştığım Şiî arkadaşım vesilesiyle yaşadığım bazı deneyimler beni bu çalışmayı gerçekleştirme noktasında daha da gayretlendirdi. Çocukluğumdan beri bayram havasında kutladığımız, aşurelerle tatlandırdığımız Aşure gününün bir yerlerde de birileri tarafından nasıl matemle ve gözyaşlarıyla yâd edildiğine bu arkadaşım sayesinde şahit olmuştum. Kanûnî Sultan Süleyman'ın hükümranlığı döneminde ve onun paşalarından birine sunulmak üzere kaleme alınan *Hadîkatü's-Süedâ*'ya ve mevcut minyatürlü nüshalarındaki minyatürlere dair âcizane gerçekleştirmiş olduğum bu çalışma benim için son derece aydınlatıcı oldu. Sünnî görüşe mensup Osmanlı Devleti ve devlet adamlarının Ehl-i Beyt ve Kerbelâ'ya dair meselelerle ne denli iştigal ettiğini fark etmemde, Fuzûlî'nin bu eserinin defaatle istinsah edilip, metnin aydınlatıcı minyatürlerle görselleştirilmiş olması büyük katkı sağladı.

Öncelikle beni minyatür çalışmaya yönlendirerek minyatürlerin büyülü dünyasıyla yakından ilgilenmeye talip kılan ve bu vesileyle farklı alandaki pek çok eserin muhteviyatı hakkında bilgi sahibi olmamı sağlayan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Yılmaz CAN'a, getirdiği çok yönlü eleştiri ve önerilerle çalışmamı zenginleştiren kıymetli hocam Doç. Dr. Kemal ÖZKURT'a ve çalışmamla ilgili gelişmeleri takip ederek özveriyle katkıda bulunan kıymetli hocam Doç. Dr. Recep GÜN'e müteşekkirim.

Birkaç sene önce kaderin cilvesiyle Muharrem ayında ilk araştırmalarını gerçekleştirdiğim bu çalışmayı yine bir Muharrem ayında tamamlamış bulunmaktayım. Bu süreçte hayatıma getirdiği büyük kolaylıklarla asla hakkını ödeyemeyeceğim muhterem annem Gülizar ÇAKMAKÇI'ya, anlayışı ve hoşgörüsüyle beni daima destekleyen eşim Fatih Savaş TURAN'a en kalbî teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET iii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ v

İÇİNDEKİLER vi

RESİM LİSTESİ x

ÇİZİM LİSTESİ xvi

KISALTMALAR xix

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi 1

2. Konuyla İlgili Araştırmalar 3

3. Araştırmada İzlenen Yöntem 5

4. Minyatür ve Minyatürle İlgili Terimler 10

5. Fuzûlî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri 11

6. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bağdat Minyatür Okulu 22

BİRİNCİ BÖLÜM

HADÎKATÜ'S-SÜEDÂ NÜSHALARINDAKİ MİNYATÜRLERİN KONULARI

1. 1. *Hadîkatü's-Süedâ* 30

1. 2. *Hadîkatü's-Süedâ* Minyatürlerinin Konuları 36

1. 2. 1. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları 36

1. 2. 2. Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması 38

1. 2. 3. Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi 41

1. 2. 4. Hz. Yakub'un Oğlu Hz. Yusuf'tan Ayrılması 43

1. 2. 5. Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması 45
1. 2. 6. Hz. Yakub'a Hz. Yusuf'un Öldüğünün Söylenmesi 47
1. 2. 7. Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirerek Satmak İçin Onu Köle Pazarına Götürmesi 49
1. 2. 8. Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti 51
1. 2. 9. Hz. Cafer Tayyar'ın Şehadeti 52
1.2.10. Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile Birlikte İlk Müslüman Şehitlerin Kabirlerini Ziyaret Etmesi 54
1. 2. 11. Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi 55
1.2.12. Hz. Muhammed'in Vefatından Evvel Cebrail ve Arkadaşları Huzurundayken Yatağında Bulunması 58
1. 2. 13. Hz. Fatıma'nın Vefatı 60
1. 2. 14. Hz. Ali'nin Bir Kerameti 62
1. 2. 15. Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi 63
1.2.16. Nehrevan Zaferinden Sonra İbni Mülcem'in Hz. Ali'nin Huzuruna Çıkması 64
1. 2. 17. Hz. Ali'nin Şehadeti 65
1. 2. 18. Hz. Ali'nin Vefatından Sonra Hz. Hasan'ın İlk Hutbesi 68
1. 2. 19. Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi 69
1. 2. 20. Müslim b. Akil'in Kûfe Yolunda Bir Avcıyla Karşılaşması 71
1. 2. 21. Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması 72
1. 2. 22. Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi ve Şehadeti 74
1. 2. 23. Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi 76
1. 2. 24. Hz. Hüseyin'in Ömer b. Sa'd ile Görüşmesi 79
1. 2. 25. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezid'in Askerleriyle Karşılaşması 80
1.2. 26. Hürr b. Yezid'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleri Tarafından Şehit Edilmesi 82

1. 2. 27. Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi 83
1. 2. 28. Abbas b. Ali'nin Fırat Nehrinden Su Almaya Çalışırken Şehit Olması 85
1. 2. 29. Ali Ekber b. Hüseyin'in Kerbelâ'daki Şehadeti 86
1. 2. 30. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi 87
1. 2. 31. Şehadete Eren Hz. Hüseyin'in Atının Ehl-i Beyt'in Haymegâhına Dönmesi 89
1. 2. 32. Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Cami'de Hutbe İrad Etmesi 90

İKİNCİ BÖLÜM

KATALOG

2. 1. EBÖK *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 93
2. 2. KMM, 93 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 102
2. 3. SK, Fatih 4321 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 111
2. 4. PBN, Suppl. Turc 1088 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 127
2. 5. LBL, Ms. Or. 7301 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 149
2. 6. LBL, Ms. Or. 12009 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 163
2. 7. TİEM, T. 1967 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 182
2. 8. AEM, Besim Atalay 573 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 196
2. 9. NYBM, 70.143 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 202
2.10.KMM, Hemdem Çelebi Vakfı 101 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 213
2. 11. PSÖK *Hadîkatü's-Süedâ* Nüshası Minyatürleri 216
2. 12. LACMA, M. 85. 237. 35 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Minyatürü 225
2. 13. CRBK *Hadîkatü's-Süedâ* Minyatürü 226
2. 14. JNUL, Yah. Ms. Ar. 1115 No'lu *Hadîkatü's-Süedâ* Minyatürü 227

3. DEĞERLENDİRME 229
3. 1. *Hadîkatü's-Süedâ*'nın Kaynakları 229
3. 2. Minyatürlerin Sayısı 230

3. 3. Minyatürlerin Hazırlanma Evresi ve Müstensihler 230
3. 4. Minyatürlerdeki Konular 234
3. 5. Minyatürlerde Kompozisyonu Oluşturan Unsurlar 236
3. 5. 1. Minyatürlerdeki Şahsiyetler 237
3. 5. 1. 1.Erkek Figürleri 238
3. 5. 1. 2. Kadın Figürleri 238
3. 5. 1. 3. Melek Figürleri 239
3. 5. 1. 4. Şeytan Figürleri 240
3. 5. 2. Minyatürlerdeki Kıyafetler 241
3. 5. 3. Minyatürlerdeki Mimari Yapılar ve Tezyinat Unsurları 243
3. 5. 4. Minyatürlerdeki Hayvan Figürleri 244
3. 5. 5. Minyatürlerdeki Bitkisel Unsurlar 244
3. 5. 6. Minyatürlerdeki Diğer Unsurlar 245
3. 5. 7. Minyatürlerde Renk Kullanımı 246
3. 5. 8. Minyatürlerdeki Perspektif Özellikleri 247
SONUÇ 249
KAYNAKÇA 252
RESİMLER 258
ÇİZİMLER 361
EKLER 377
ÖZGEÇMİŞ 393

RESİM LİSTESİ

Resim 1 : Hz. Ali'nin Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, y. 1550, EBÖK, 67a.

Resim 2 : Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, y. 1550, EBÖK, 77b.

Resim 3 : Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, y. 1550, EBÖK, 100a.

Resim 4 : Şehadete Eren Hz. Hüseyin'in Atının Ehl-i Beyt'in Haymegâhına Dönmesi, *Hadîkatü's-* EBÖK, 145b.

Resim 5 : Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1585, KMM, 93, 16b.

Resim 6 : Hz. Yakup'un Oğlu Hz. Yusuf'tan Ayrılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1585, KMM, 93, 20a.

Resim 7 : Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1585, KMM, 93, 22b.

Resim 8 : Hz. Yakub'a Hz. Yusuf'un Öldüğünün Söylenmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1585, KMM, 93, 24b.

Resim 9 : Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1594, SK, Fatih 4321, 9a.

Resim 10 : Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1594, SK, Fatih 4321, 18a.

Resim 11 : Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirerek Satmak İçin Köle Pazarına Götürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1594, SK, Fatih 4321, 38b.

Resim 12 : Hz. Cafer Tayyar'ın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1594, SK, Fatih 4321, 66b.

Resim 13 : Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1594, SK, Fatih 4321, 165a.

Resim 14 : Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1594, SK, Fatih 4321, 170a.

Resim 15 : Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1594, SK, Fatih 4321, 253a.

Resim 16 : Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 9b.

Resim 17 : Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 17a.

Resim 18 : Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 20b.

Resim 19 : Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 31a.

Resim 20 : Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 65a.

Resim 21 : Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 104a.

Resim 22 : Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 122b.

Resim 23 : Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 155a.

Resim 24 : Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 213a.

Resim 25 : Abbas b. Ali'nin Fırat Nehri'nden Su Almaya Çalışırken Şehit Olması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 222a.

Resim 26 : Ali Ekber b. Hüseyin'in Kerbelâ'daki Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 225a.

Resim 27 : Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 231a.

Resim 28 : Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 263a.

Resim 29 : Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 7b.

Resim 30 : Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 15b.

Resim 31 : Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 19b.

Resim 32 : Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 29b.

Resim 33 : Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 40b.

Resim 34 : Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 65a.

Resim 35 : Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 103b.

Resim 36 : Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 151a.

Resim 37 : Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezid'in Askerleriyle Karşılaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 190a.

Resim 38 : Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 235a.

Resim 39 : Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 255b.

Resim 40 : Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 7b.

Resim 41 : Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 15b.

Resim 42 : Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 19b.

Resim 43 : Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 24b.

Resim 44 : Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 30b.

Resim 45 : Hz. Muhammed'in Vefatından Evvel Cebrail ve Arkadaşları Huzurundayken Yatağında Bulunması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 60a.

Resim 46 : Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile Birlikte İlk Müslüman Şehitlerin Kabirlerini Ziyaret Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 66b.

Resim 47 : Hz. Fatıma'nın Vefatı, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 93a.

Resim 48 : Hz. Ali'nin Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 120b.

Resim 49 : Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 166a.

Resim 50 : Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 172a.

Resim 51 : Hürr b. Yezid'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleri Tarafından Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 203a.

Resim 52 : Abbas b. Ali'nin Fırat Nehri'nden Su Almaya Çalışırken Şehit Olması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 233a.

Resim 53 : Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 247b.

Resim 54 : Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 269b.

Resim 55 : Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 8a.

Resim 56 : Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 19b.

Resim 57 : Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 33a.

Resim 58 : Hz. Fatıma'nın Vefatı, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 94b.

Resim 59 : Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 108b.

Resim 60 : Hz. Ali'nin Vefatından Sonra Hz. Hasan'ın İlk Hutbesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 123a.

Resim 61 : Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 129b.

Resim 62 : Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 160a.

Resim 63 : Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 224a.

Resim 64 : Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 246a.

Resim 65 : Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 271b.

Resim 66 : Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 17a.

Resim 67 : Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 41a.

Resim 68 : Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 68a.

Resim 69 : Hz. Ali'nin Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 121a.

Resim 70 : Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi ve Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 178b.

Resim 71 : Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 7a.

Resim 72 : Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 19a.

Resim 73 : Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 41a.

Resim 74 : Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 72a.

Resim 75 : Nehrevan Zaferinden Sonra İbni Mülcem'in Hz. Ali'nin Huzuruna Çıkması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 109a.

Resim 76 : Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 130a.

Resim 77 : Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 162a.

Resim 78 : Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 231a.

Resim 79 : Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 280a.

Resim 80 : Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1605, KMM, Hemdem Çelebi Vakfı 101, 49a.

Resim 81 : Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1605, KMM, Hemdem Çelebi Vakfı 101, 257a.

Resim 82 : Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 8b.

Resim 83 : Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 18b.

Resim 84 : Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 46b.

Resim 85 : Hz. Ali'nin Bir Kerameti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 118b.

Resim 86 : Müslim b. Akil'in Kûfe Yolunda Bir Avcıyla Karşılaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 166b.

Resim 87 : Hz. Hüseyin'in Ömer b. Sa'd ile Görüşmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 215b.

Resim 88 : Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 253b.

Resim 89 : Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 297b.

Resim 90 : Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, LACMA, M. 85.237.35 (Eski Edwin Binney Koleksiyonu).

Resim 91 : Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, CRBK, 16. yy.

Resim 92 : Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, JNUL, Yah. Ms. Ar. 1115, 18. yy.

Resim 93 : Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirerek Satmak İçin Köle Pazarına Götürmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 28a.

Resim 94 : Uhud Savaşı, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 45b.

Resim 95 : Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 95b.

Resim 96 : Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 109b.

Resim 97 : Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 141b.

Resim 98 : Hz. Hüseyin ile Beraberindekiler Kerbelâ'da, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 159a.

Resim 99 : Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezid'in Askerleriyle Karşılaşması, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 166a.

Resim 100 : Haşim b. Utbe ile Sem'an'ın Kerbelâ'da Savaşması, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 184a.

Resim 101 : Abdullah b. Müslim b. Akil'in Kerbelâ'da Savaşması, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 190a.

Resim 102 : Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 197b.

Resim 103 : Ali Ekber b. Hüseyin'in Kerbelâ'daki Şehadeti, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 205b.

Resim 104 : Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 232b.

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1 : Kubbe (Resim 68'den detay)
Çizim 2 : Kubbe, Minareler ve Revaklar (Resim 1'den detay)
Çizim 3 : Kubbe ve Minare (Resim 69'dan detay)
Çizim 4 : Kubbe ve Minare (Resim 48'den detay)
Çizim 5 : Kubbe ve Minareler (Resim 60'dan detay)
Çizim 6 : Kubbe ve Minareler (Resim 28'den detay)
Çizim 7 : Kubbe ve Minareler (Resim 79'dan detay)
Çizim 8 : Kubbe ve Minare (Resim 54'den detay)
Çizim 9 : Minare (Resim 89'dan detay)
Çizim 10 : Minber (Resim 20'den detay)
Çizim 11 : Minber (Resim 34'den detay)
Çizim 12 : Minber (Resim 68'den detay)
Çizim 13 : Minber (Resim 74'den detay)
Çizim 14 : Minber (Resim 60'dan detay)
Çizim 15 : Minber (Resim 15'den detay)
Çizim 16 : Minber (Resim 28'den detay)
Çizim 17 : Minber (Resim 39'dan detay)
Çizim 18 : Minber (Resim 54'den detay)
Çizim 19 : Minber (Resim 65'den detay)
Çizim 20 : Minber (Resim 79'dan detay)
Çizim 21 : Minber (Resim 89'dan detay)
Çizim 22 : Mancınık (Resim 10'dan detay)
Çizim 23 : Mancınık (Resim 17'den detay)
Çizim 24 : Mancınık (Resim 30'dan detay)
Çizim 25 : Mancınık (Resim 41'den detay)
Çizim 26 : Mancınık (Resim 83'den detay)
Çizim 27 : Mancınık (Resim 90'dan detay)
Çizim 28 : Mancınık (Resim 91'den detay)
Çizim 29 : Çadırlar (Resim 32'den detay)

Çizim 30 : Çadırlar (Resim 19'dan detay)
Çizim 31 : Çadır (Resim 75'den detay)
Çizim 32 : Çadır (Resim 27'den detay)
Çizim 33 : Çadır (Resim 38'den detay)
Çizim 34 : Çadır (Resim 64'den detay)
Çizim 35 : Çadırlar (Resim 4'den detay)
Çizim 36 : Kuyu (Resim 7'den detay)
Çizim 37 : Kuyu (Resim 32'den detay)
Çizim 38 : Kuyu (Resim 44'den detay)
Çizim 39 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 55'den detay)
Çizim 40 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 34'den detay)
Çizim 41 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 74'den detay)
Çizim 42 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 85'den detay)
Çizim 43 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 48'den detay)
Çizim 44 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 60'dan detay)
Çizim 45 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 43'den detay)
Çizim 46 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 49'dan detay)
Çizim 47 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 39'dan detay)
Çizim 48 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 65'den detay)
Çizim 49 : Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 89'dan detay)
Ek 1 : Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 994/m.1586, KMM, 93.
Ek 2 : Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1002/m.1593-4, SK, Fatih 4321.
Ek 3 : Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, BN, Suppl. Turc 1088.
Ek 4 : Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1008/m.1600, AEM, Besim Atalay 573.
Ek 5 : Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1011/m. 1602-3, NYBM, 70.143.
Ek 6 : Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h.1013/m. 1605, KMM, Hemdem Çelebi Vakfı 101.
Ek 7 : Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1235/m. 1819, PSÖK.
Ek 8 : Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1235/m. 1819, PSÖK.
Ek 9 : Cild Dış Yüzü, *Hadîkatü's-Süedâ*, PBN, Suppl. Turc 1088.
Ek 10 : Cild, Mikleb ve Sertab İç Yüzü, *Hadîkatü's-Süedâ*, PBN, Suppl. Turc 1088.
Ek 11 : Tezhipli Unvan Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, PBN, Suppl. Turc 1088.
Ek 12 : Tezhipli Unvan Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, TİEM, T. 1967.

Ek 13 : Tezhipli Unvan Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, NYBM, 70.143.

Ek 14 : Cild İç Yüzü, Mikleb ve Sertab Dış Yüzü, *Hadîkatü's-Süedâ*, KMM, Hemdem Çelebi Vakfı 101.

Ek 15 : Cild Dış Yüzü, *Hadîkatü's-Süedâ*, PSÖK.

Ek 16 : Tezhipli Unvan Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, PSÖK.

KISALTMALAR

AEM	Ankara, Etnografya Müzesi
BSB	Berlin, Staatsbibliothek
CRBK	Los Angeles, Catherine ve Ralph Benkaim Koleksiyonu
EBÖK	Edwin Binney Özel Koleksiyonu
JNUL	Jerusalem, Jewish National and University Library
KMM	Konya, Mevlânâ Müzesi
LACMA	Los Angeles, County Museum of Art
LBL	Londra, British Library
NYBM	New York, Brooklyn Museum
PBN	Paris, Bibliothéque Nationale
PSÖK	Paris, Soustiel Özel Koleksiyonu
SK	İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi
TİEM	İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi, Kapsamı

Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eseri,[1] küçük bir bölümünde bazı peygamberlerin hayatlarından bahsetmekle beraber, ekseriyetle Ehl-i Beyt'in hayatlarından kesitleri aktaran ve bilhassa Kerbelâ hadisesini tüm yönleriyle ele alan mensur bir eserdir. Bu eser aynı zamanda Arap, İran ve Türk edebiyatlarında "maktel-i Hüseyin" veya kısaca "maktel" adı verilen türün Türk edebiyatındaki en başarılı örneğidir. Fuzûlî bu eserini İran edebiyatında çok meşhur bir maktel olan Hüseyin Vâizî Kâşifî'nin (ö. 1504) Farsça *Ravzatü'ş-Şühedâ* isimli eserini kompozisyon bakımından örnek alarak kaleme almıştır.[2]

Fuzûlî'nin Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç faklı dilde çok sayıda eseri bulunmakla beraber, *Hadîkatü's-Süedâ*'nın en fazla istinsah edilen eseri olduğu bilinmektedir. Türk edebiyatının da en çok istinsah edilen eserlerinden biri olan Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sının yurt içinde ve yurt dışında çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Bu eseri ayrıcalıklı kılan hususiyetlerden biri de nüshaları arasında minyatür içerenlerinin de sayıca çok olmasıdır. Eserin, musavvirler tarafından muhtevasındaki zenginlik nedeniyle sıklıkla çeşitli hadiseleri anlatan minyatürlerle bezendiğine şahit olunmaktadır. Bu tez çalışması ile söz konusu eserin minyatür ihtiva eden nüshalarındaki minyatürler, yurt içindeki ve yurt dışındaki çeşitli müze ve kütüphanelerden temin edilerek ikonografik açıdan incelemeye tabi tutulmuştur.

Büyük bir bölümü itibariyle Türk minyatür okullarından Bağdat minyatür okulunda hazırlandığı bilinen Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eserinin çeşitli

[1] Eserin yazılışı kaynaklarda ekseriyetle geçtiği şekliyle tercih edilmiştir. Ancak eserin Osmanlıca aslındaki (السعد ا)'Süeda' kelimesinde sin harfinden sonra ayın harfi kullanıldığından, kelimenin doğru okunuşunun 'Su'adâ' olması gerekmektedir.

[2] Şeyma Güngör, "Hadîkatü's-Suadâ", *DİA*, c. XV, İstanbul, 1997, s. 20.

nüshalarındaki minyatürler, bu minyatür okuluna dair özel bir takım hususiyetler arz etmelerinin yanı sıra İslâm tarihinde çok fazla yankı bulmuş bir hadise olan Kerbelâ vakası ile olan ilişkileriyle de çok büyük önem arz etmektedir. Gerek bu hüzün verici hadiseyi ve gerekse bazı peygamberler ile Ehl-i Beyt'ten bazı şahısların hayatlarından kesitler sunan minyatürlere[3] ulaşılarak bunların incelemeye ve ikonografik değerlendirmeye tabi tutulması, çalışmamızın en önemli amacını teşkil etmektedir. Eserde hayatları konu edilen peygamberlerin, bilhassa duçar kılındıkları ızdıraplar karşısındaki metanetleri ile temayüz ettikleri ve böylelikle Kerbelâ'da yaşananlar için bir nevi girizgâh sağlandığı anlaşılmaktadır. "Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulması", "Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması", "Hz. Zekeriyâ'nın Şehit Edilmesi", "Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi", "Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması" gibi kıssaların hemen hemen tüm nüshalarda resmedilmiş olması neticesinde, acıya gark olmuş varlıklarıyla sabır timsali peygamberlere dair tasvirlerin yanı sıra, Ehl-i Beyt'in çektiği cefaları yansıtan tasvirler *Hadîkatü's-Süedâ*'nın çeşitli nüshalarındaki minyatürlerin muhtevasını ortaya koymaktadır. Bu vesile ile özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlara eriştiği son derece parlak bir dönemde ortaya çıkan Bağdat minyatür okuluna dair verileri ortaya koymak ve büyük ölçüde bu okulun ürünü olarak değerlendirilen minyatürlere ulaşarak bunları bilim dünyasıyla paylaşmak amaçlanmaktadır.

Fuzûlî'nin Türkçe kaleme aldığı, ekseriyetle Kerbelâ hadisesinden bahseden maktel türündeki *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eseri bilhassa Alevî çevrelerde yoğun rağbet görmekte, Anadolu Bektaşîleri ve yörükleri arasında itibarlı bir eser olarak kabul edilmektedir. Ayrıca eserin, Ehl-i Beyt sevgisine Şiîler kadar önem veren Sünnî tarikatlarda da özellikle Muharrem ayında tekke ve evlerde okunduğu malumdur. Bilindiği üzere Fuzûlî söz konusu eserini Osmanlıların Bağdat hâkimiyeti döneminde hazırlayarak Kanûnî Sultan Süleyman'ın paşalarından, Bağdat'ta vazifeli Sünnî bir devlet adamı olan Mehmed Paşa'ya sunmuştur.[4] Başlı başına sadece bu

[3] Ehl-i Beyt'e yönelik tasvirler *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleriyle sınırlı değildir kuşkusuz. Aralarında *Ravzatü'ş-Şühedâ*, *Maktel-i Âl-i Resûl* ve *Falnâme*'nin de yer aldığı pek çok eserde Ehl-i Beyt'e dair minyatürlere rastlanmaktadır. Ancak *Hadîkatü's-Süedâ*'nın ön planda olması minyatürlü nüshalarının çokluğundan kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde peygamber kıssalarıyla ilgili minyatürlere yer veren başta *Siyer-i Nebî*, *Zübdetü't-Tevârih* ve *Kısasü'l-Enbiyâ* gibi pek çok eser bulunmakla beraber, *Hadîkatü's- Süedâ*'nın farklı pek çok nüshasında söz konusu minyatürlerle karşılaşılması önem arz etmektedir.

[4] Güngör, "Hadîkatü's-Suadâ", *DİA*, c. XV, s. 21.

ayrıntının bile göz önünde bulundurulması, Sünnîlikte Kerbelâ hadisesinin ne kadar ehemmiyeti haiz olduğunu ortaya koymaktadır. Zira eserlerinde ekseriyetle aşk ve ızdırabı işleyen Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süedâ*'sı ile adeta ızdırabın destanını yazmıştır. Eserinin defaatle istinsah edilmiş olması da gerek Sünnî gerekse Şiî çevrelerce ne denli benimsendiğinin en önemli kanıtlarından biridir. Osmanlı topraklarında yetişmiş Sünnî musikişinasların yüzyıllarca eserlerinde Kerbelâ matemini, bizzat yaşarcasına samimi bir dille ifade etmiş olmaları[5] da bu elîm hadisenin Şiîlikle özdeşleştirilmeye çalışılmasının yanlışlığını vurgular niteliktedir. Bu noktadan hareketle *Hadîkatü's-Süedâ*'nın çeşitli nüshalarındaki minyatürler, Sünnî-Şiî gerginliğinin şiddetlendirilmeye çalışıldığı günümüzde ikonografik bir değerlendirmeye tabi tutulmalarıyla da önem arz etmektedir.

Bahsi geçen minyatürlerden bilhassa yurt dışındakilerin mikrofilmleri tedarik edilerek, bunların Türkiye'de bulunanlarla birlikte sunulması ve bilim dünyasına tanıtılması sağlanmıştır. Bu vesile ile söz konusu minyatürlerin anlam ve önemine yönelik açıklamalarda ve ikonografik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu sayede peygamberler tarihi, Ehl-i Beyt'in yaşantısından kesitler ve Kerbelâ hadisesi ile yakından alakalı bu Türk İslâm minyatürlerinin, Türk İslâm Sanatları Tarihi'ndeki yeri ve ehemmiyetine binaen aydınlatıcı bir çalışma ortaya konduğu düşünülmektedir.

2. Konuyla İlgili Araştırmalar

Konuya dair yapılan araştırmalar neticesinde *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin bir kısmına yönelik kompozisyon tanıtımlarının yapıldığı iki adet lisans tezi tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan biri 1980 yılına ait olup, Prof. Dr. Oktay ASLANAPA danışmanlığında Sümer İNAN tarafından hazırlanarak, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri" başlığıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'ne sunulmuştur. Söz konusu çalışmada eserin sadece yurt içi nüshalarındaki minyatürlerinin tanıtıldığı görülmüş, minyatürlerin kendilerine incelenen tez metni içerisinde rastlanmamıştır. Yurt dışındaki nüshalardan beş tanesi sadece bulundukları yer ve istinsah tarihleri itibariyle belirtilmiş, yazılı kaynaklarda Paris Soustiel Koleksiyonu olarak geçen

[5] Kerbelâ hadisesini içtenlikle yansıtan söz konusu ilahiler için bkz. Ahmed Özhan (Sesl.), *Kerbelâ Biz Hüseynîlerdeniz*, T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü Radyo Televizyon Daire Başkanlığı, 2013.

nüshadan ise bu çalışmada bahsedilmemiştir. Ayrıca çalışmada TİEM nüshasına ait minyatürlerden bazılarında minyatür-konu ilişkisi açısından tutarsızlık görülmektedir.[6] Mevcut mezuniyet tezlerinden ikincisi ise 1998 yılına ait olup, Doç. Dr. Serpil BAĞCI danışmanlığında Zeynep ÇELİK tarafından hazırlanarak, "XVI. Yüzyıl Sonları İle XVII. Yüzyıl Başlarında Bağdat Üslubunda Hazırlanan Hadîkatü's-Süeda Nüshaları" başlığıyla Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'ne sunulmuştur. Söz konusu çalışmada da, yurt içi nüshalardaki minyatürlerin tamamı sunulmuşken, yurt dışındakilerden sadece PBN, LBL ve NYBM nüshalarının bazı minyatürleriyle tek yaprak halindeki bir minyatüre yer verilmiştir. Bu çalışmada ele alınan yurt içi ve yurt dışı minyatürlerinin sayısı toplam 46 olup, minyatürlere yönelik kompozisyon tanıtımlarının kısa tutulmuş olması da dikkat çekmektedir. Ayrıca çalışmada konu edilen eserin içeriğine dair kullanılan birtakım hatalı ifadeler[7] esere yeterince vâkıf olunmadığını göstermektedir.

Bu çalışmanın odak noktasını teşkil eden minyatürleri temin edebilmek için öncelikle minyatürlü *Hadîkatü's-Süedâ* nüshalarının yurt içinde ve yurt dışında hangi müze ve kütüphanelerde yer aldıklarının tespitine dair bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte bilinen tüm minyatürlü nüshaların sıralandığı kaynaklar olarak Metin AND'ın *Osmanlı Tasvir Sanatları: I Minyatür*, *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye* ve *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*

[6] Söz konusu tutarsızlıklara TİEM nüshasının 108b, 123a ve 271b sayfalarında rastlanmaktadır. 'Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi'ni yansıtan minyatür 'Müslim b. Akil'in Şehadeti' olarak, 'Hz. Hasan'ın Hutbesi'nin yansıtıldığı minyatür 'Hz. Ali'nin Hutbesi' şeklinde ve 'Zeyne'l-Âbidin'in Hutbesi' ise 'Hz. Hüseyin'in Hutbesi' olarak bu çalışmada ele alınmaktadır bkz. Sümer İnan, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", (*Yayınlanmamış Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 1980), ss. 51, 52, 58.

[7] Söz konusu ifadelerden biri eserin bölümleri bahsinde geçen, ikinci bapta Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın Bedir Harbi'nde Ubeyde b. Hâris'le birlikte şehit olmuş gibi gösterilmesidir ki Hz. Hamza'nın Bedir Harbi'nde değil Uhud Harbi'nde şehit olduğu bilinmektedir. Altıncı bapta ise Hz. Hasan'ı zehirleyen karısının ismi Esma olarak verilmiştir ki eserde bu kişinin ismi Ca'de (Cu'de) olarak geçmektedir. Çalışmada LBL'de yer alan 60a sayfasındaki minyatürle alakalı olarak, Hz. Peygamber'in vefatı bahsinde "Cebrail'in yanında ölüm meleği İsmail ile birlikte" geldiğinden söz edilmektedir ki, ölüm meleğinin gerçekte adının Azrail olmasının yanı sıra, eserde ölüm meleğinin İsmail adında bir melekle birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğinden bahsedilmektedir. Yine AEM nüshasının 68a sayfasında yer alan 'Hz. Muhammed'in Medine'deki Son Vaazı'na dair minyatürün açıklamasında, Hz. Ali'nin minberin sağ tarafında yerde çocuklarıyla birlikte oturduğundan bahsedilmiş ve sonrasında minberin solunda yerde oturan figürün ise Murtaza ya da Abbas olabileceği belirtilmiştir ki 'Murtaza' lafzının Hz. Ali'nin lakabı olduğu bilindiğinden Hz. Ali'nin aynı anda minberin hem sağında hem de solunda oturması mümkün gözükmemektedir. Son olarak çalışmada NYBM nüshasının Dar Üs-Selam tarafından Bağdat'ta kopya edildiği bildirilmektedir ki söz konusu nüshanın ketebe sayfasında rastlanılan 'Darü's-selam' ifadesi bir şahsı değil bizzat Bağdat şehrini nitelemektedir bkz. Zeynep Çelik, "XVI. Yüzyıl Sonları ile XVII. Yüzyıl Başlarında Bağdat Üslubunda Hazırlanan Hadîkatüs's-Süedâ Nüshaları", (*Yayınlanmamış Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 1998).

başlıklı eserlerinden istifade edilmiştir. Gerek Bağdat minyatür okulu hakkındaki ayrıntılı analizlerin gerekse ekseriyetle bu okulda hazırlandığı öne sürülen *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerine dair malûmatın yer aldığı Rachel MILSTEN'in *Miniature Painting in Ottoman Baghdad* başlıklı eserine sıklıkla müracaat edilmiştir. Bu eserin yanısıra Bağdat minyatür okuluna ilişkin ayrıntılı bir çalışma olan Filiz ÇAĞMAN'ın "XVI. Yüzyıl Sonlarında Mevlevî Dergâhlarında Gelişen Bir Minyatür Okulu" başlıklı tebliğinden ve söz konusu minyatür okuluna dair özet bilgilerin yer aldığı Banu MAHİR'in *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Zeren TANINDI ile Filiz ÇAĞMAN'ın *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri* ve Nurhan ATASOY ile Filiz ÇAĞMAN'ın *Turkish Miniature Painting* isimli eserlerinden istifade edilmiştir.

Sınırlı sayıda *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin yayınlandığı kaynaklar olarak Ivan STCHOUKINE'in *La Peinture Turque D'aprés Les Manuscrits Illustrés*, Meredith OWENS'ın *Turkish Miniatures*, Norah TITLEY'in *Miniatures from Turkish Manuscripts*, Na'oma BROSH ile Rachel MILSTEIN'in *Biblical Stories in Islamic Painting*, Günsel RENDA ile Zeren TANINDI'nın *Osmanlı Resim Sanatı* isimli eserlerine ve *Turkish Miniature Paintings and Manuscripts from the Collection of Edwin Binney* başlıklı esere resim-metin ilişkileri açısından müracaat edilmiştir.

Minyatürlerin tamamına erişildiği noktada ikonografik değerlendirme süreci başlatılmış ve ilgili katalog çalışması yürütülmüştür. *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin konuları incelenirken Şeyma GÜNGÖR'ün 1987 yılında yayımlanan *Hadikatü's-Süeda* başlıklı tenkitli metninden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Ayrıca Mir Salih HÜSEYNÎ'nin Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmış *Hadîkatü's-Su'adâ* başlıklı tahkik çalışmasına, 1968 yılında *Saadete Ermişlerin Bahçesi* adıyla ve sadeleştirilmiş Türkçe ile basılmış esere, Salahaddin GÜNGÖR tarafından hazırlanan 2012 yılında *Hadikatu's-Suada* adıyla basılmış esere ve Faruk GÜRTUNCA tarafından hazırlanan 1979 yılında *Hadikatü's-Süeda* adıyla basılmış esere de sıklıkla müracaat edilmiştir.

3. Araştırmada İzlenen Yöntem

Çalışmamızda öncelikle Fuzûlî'ye ve *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eseri ile bu eserin minyatürlü nüshalarına, nüshalarda yer alan minyatürlerin büyük ölçüde bağlı olduğu düşünülen Bağdat minyatür okuluna dair literatür araştırması

gerçekleştirilmiştir. Akabinde tespit edilen mevcut minyatürlerin temin edilmesine yönelik bir süreç izlenmiştir. Bu bağlamda söz konusu minyatürlerin yer aldığı bilinen yurt içi ve yurt dışındaki nüshalar çeşitli müze ve kütüphanelerden talep ve tedarik edilmiştir. Türkiye'deki mevcut minyatürlü nüshaların İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile Süleymaniye Kütüphanesi'nde birer adet, Ankara'da Etnografya Müzesi'nde 1 adet ve Konya'da Mevlânâ Müzesi'nde 2 adet olmak üzere toplamda 5 adet olduğu bilinmektedir. Yurt dışında ise Londra British Library'de 2 adet, Paris Bibliothéque Nationale'de 2 adet[8], New York Brooklyn Museum'da 1 adet, Edwin Binney Özel Koleksiyonu'nda da 1 adet olmak üzere toplamda 6 nüsha ile elyazması içerisinde yer almayan bazı tek sayfa minyatürler bulunmaktadır. Şeyma GÜNGÖR, bahsi geçen bu 11 nüshanın haricinde, Kahire'de Tarih-i Türkî-i Ta'lat, 81 numarada kayıtlı, Mir Ali Herevî tarafından nestâlik hattıyla kütüphane kaydına göre 1546 yılında muhtemelen Fuzûlî hayatta iken istinsah edilen ve 17 minyatür ihtiva eden bir nüshadan bahsetmektedir. Ancak söz konusu nüshaya ulaşılamamıştır.[9] Yurt içi nüshalardaki tüm minyatürler bulundukları müze ve kütüphanelerin telif hakları ve benzeri talepleri karşılandıktan sonra temin edilmiştir. Nüshaların ketebe sayfalarına da ilave bir talep sonucu ulaşılmıştır. Yalnızca TİEM nüshasının ketebe sayfası, ilgili müzenin uzun süren restorasyon çalışmaları gerekçe gösterildiğinden tedarik edilememiştir. Yurt dışındaki nüshalardan ise, LBL'de bulunan iki nüshanın minyatürleri kütüphane yetkilileriyle irtibat ve kütüphane internet sitesinden sipariş neticesinde "gray scale scan" olarak adlandırılan siyah-beyaz mikrofilmler halinde temin edilmiştir. Diğer nüshalardaki minyatürler de ilgili müze ve kütüphanelerin internet sitelerinden temin edilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde Fuzûlî'nin hayatına dair bilinenler ortaya konmuş ve Bağdat minyatür okuluna dair malûmat sunularak bu okulu çağdaşı diğer okullardan ayıran belli başlı hususiyetlerden bahsedilmiştir. Birinci bölümde ise bir eser olarak *Hadîkatü's-Süedâ*'dan detaylı olarak bahsedilmesini müteakip, bu

[8] Yazılı kaynaklarda Paris Bibliothéque Nationale'de bulunan tek bir nüshadan bahsedilmekle beraber, Paris Soustiel Koleksiyonu'na ait olduğu bildirilen nüshanın sonradan bir şekilde aynı kütüphaneye nakledildiği anlaşılmış ve bu nüsha söz konusu kütüphanenin internet sitesinden temin edilmiştir.

[9] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, ss. XLIX, LVIII. Mevcut minyatürlü nüshaların en eskisi olduğu ve en fazla sayıda minyatürle tezyin edildiği anlaşılan söz konusu nüshaya ulaşabilmek için Sayın Şeyma GÜNGÖR ile irtibata geçilmiştir (Aralık 2013). Ancak kendisi bu nüshayı çok uzun zaman önce Kahire'den getirttiğinden, oldukça kötü durumdaki siyah-beyaz ve silik mikrofilmler arasında minyatürleri hatırlamadığından bahsetmiştir. Yeniden bu nüshaya ulaşabilmek için girişimde bulunulmuşsa da maalesef muvaffak olunamamış, Kahire'de böyle bir nüshaya rastlanmamıştır.

çalışma kapsamında incelenmiş *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde sahnelenen konular hakkında ayrı alt başlıklar halinde açıklamalarda bulunulmuştur. Kronolojik olarak sıralanan her bir konu başlığı altında öncelikle konunun *Hadîkatü's-Süedâ*'da ne şekilde aktarıldığına yönelik, *Hadîkatü's-Süedâ*'nın farklı yazarlarca ortaya konmuş tenkitli metin, tahkik çalışması ya da sadeleştirilmiş eser niteliğindeki farklı baskılarına müracaatla edinilen bilgiler sunulmuştur. Ayrıca konuların çeşitli İslâm tarihi kaynaklarında nasıl yer aldığına ilişkin önemli görülen ve *Hadîkatü's-Süedâ*'da bulunmadığı fark edilen bilgiler sıralanmıştır. Hassaten peygamber kıssalarıyla ilgili konular için Kur'an-ı Kerim'e ve Kitab-ı Mukaddes'e müraacat edilmiş ve minyatür konularını teşkil eden her bir peygamber kıssasının Kur'an-ı Kerim'de ne şekilde ifade bulduğu ayetler, Tevrat'ta yer alan sıra dışı bilgiler de baplar vasıtasıyla gerek metin içerisinde gerekse dipnotlar halinde nakledilmiştir. Her bir konu başlığı altında yapılan gerekli açıklamaların öncesinde, konuyla ilgili minyatürlerin hangi nüshalarda yer aldığına dair fikir vermek adına, söz konusu nüshalar bulundukları yerlerin kısaltılmış şekliyle parantez içinde kronolojik olarak sıralanmıştır.

İkinci bölüm olan çalışmanın katalog kısmında, tespit edilmiş 11 minyatürlü nüshanın her biri birer katalog teşkil edecek şekilde düzenlenip, tek sayfa halindeki LACMA, CRBK ve JNUL minyatürleri de ayrı birer katalog şeklinde değerlendirilerek toplam 14 katalog ve bu kataloglar içerisinde toplam 92 minyatür sunulmuştur. Kataloglarda yer alan nüshalar bulundukları yer, tarihleri, ölçüleri, varak sayıları, satır sayıları, hat türleri, müstensihleri ve minyatür sayıları itibariyle sistematik olarak düzenlenmiştir. Ancak tek sayfa halindeki minyatürler belirli bir nüshaya dâhil bulunmamaları sebebiyle bunlarla ilgili katalog düzenlemesinde sadece bilinen hususlara dair başlıklar verilmiştir. Ketebe kayıtlarına rastlanmayan ve tarihleri konusunda kesin bilgilerin bulunmadığı, PBN, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009 ve TİEM nüshalarının tarihleri için S. İNAN'ın çalışmasından istifade edilerek, nüshaların kronolojik sıralamasında da bu çalışmadaki tarihler esas alınmıştır. Nüshaların tamamının dili Osmanlı Türkçesi olduğundan ve hiçbirinin nakkaşıyla ilgili bilgiye rastlanmadığından tüm nüshalar için bu bilgileri ayrı ayrı belirtmeye gerek görülmemiştir. Her bir kataloğun temsil ettiği nüshada yer alan tasvirler, nüsha tanıtımının ardından "Nüshada Bulunan Minyatürler" başlığıyla eserde konumlandırılış sırasına göre ortaya konmuştur. Kataloglardaki kronolojik sıra esas alınarak numaralandırılan minyatürlerin, resim numaralarının hemen

akabinde nüsha içerisinde hangi sayfada yer aldıkları, konuları ve ölçüleri belirtilerek kompozisyon değerlendirmesine geçilmiştir. Bazı eserlerde yayınlandığı ya da bilimsel çalışmalarda yer aldığı tespit edilen minyatürlerin, konu başlığının yazılmasının hemen akabinde dipnot düşülerek hangi kaynakta ve ne şekilde (renkli/siyah-beyaz kopya) yer aldığı belirtilmiştir. Sadece yurt içindeki nüshalarda yer alan minyatürlerin ölçüleriyle ilgili bilgilere ulaşılabildiğinden, bu çalışmada yurt dışındaki nüshalarda yer alan minyatürlerin ölçülerine dair malumat verilmediğini vurgulamak önem arz etmektedir. Zira gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yer alan nüshaları ve minyatürlerini birebir müşahede etme imkânı bulunmaması nedeniyle ölçü tespitinde bulunmak da mümkün olmamıştır. Yurt içindeki nüshalarda yer alan minyatürlerin tamamının ölçüleri için S. İNAN'a ait Lisans Tezi'nden istifade edilmiş ve her bir ölçü bilgisi için ayrı dipnotlar düşülmemiştir.

Burada belirtmek gerekir ki, bazı minyatürlerin bilhassa peygamber kıssalarıyla ilgili olanların kompozisyon tanıtımlarında ve ikonografik tahlillerinde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden sıklıkla istifade edilmiştir. Minyatürlerin büyük ölçüde, Mevlevîlikle derin bağlantısının bulunduğu öne sürülen Bağdat minyatür okulunda hazırlanmış olmalarının yanı sıra, oldukça geniş bir konu yelpazesine sahip *Mesnevî*'nin bilhassa dinî hikâyelere derin vukufiyeti ile eserdeki telmih ve teşbihlerin sadece *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleriyle değil farklı içerikteki eserlerin minyatürleriyle de bağlantılı olduğunun düşünülmesi bizi böyle bir istifadeye yönlendirmiştir.[10]

Her bir minyatürün kompozisyon tanıtımının ardından minyatürde yer alan metin bölümü sadeleştirilmeksizin günümüz Türkçesi ile aktarılmıştır. Bu süreçte F. DEVELLİOĞLU'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* isimli eserine sıklıkla müracaat edilmiştir. Metin içerisinde geçen az sayıdaki Arapça ifadeler ise okunduğu

[10] Ayrıca bilindiği üzere sûfî entelektüeller inanç kaidelerini tarikatlere, kitlelere ve gelecek nesillere yaymak amacıyla büyük ölçüde aşk şiirleri ve didaktik şiirler yazmışlardır. Bu yazarlardan bazılarının şiirsel şaheserleri İslâm edebiyatının temel taşları olmuşlardır. Bu türün en çarpıcı örnekleri arasında Arapça'da İbnü'l Arabî'nin, Farsça'da Mevlânâ ve Ömer Hayyam'ın, Türkçe'de ise Yunus Emre'nin şiirleri bulunmaktadır. Bu zengin edebiyat türünün İslâm resmi üzerindeki ve bilhassa peygamber kıssalarına dair tesirini anlamak için, tasavvufî şiirin bazı karakteristik özelliklerini, sûfîlerin geliştirdiği semboller, meseller ve metaforlardan oluşan sistemlerini yeniden gözden geçirmek faydalı olacaktır. Burada belirtmek gerekir ki, peygamber kıssalarıyla ilgili minyatürlü elyazmalarının ekseriyetinin, bilhassa 16. yüzyıla ait olanların, sûfî tarikatlerden ilham almış olması hatta onlar tarafından yazılmış olması muhtemeldir bkz. Na'oma Brosh ve Rachel Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, Jerusalem: The Israel Museum, 1991, ss. 22-23.

şekliyle Türkçe'ye aktarılarak, çevirileri dipnotlar halinde verilmiştir[11]. Söz konusu metinler Ş. GÜNGÖR'ün tenkitli neşrindeki ilgili bölümlerle mukayase edilmiş, metinlerdeki okumakta zorluk çekilen bazı kelimeler için de aynı eserden istifade edilmiştir. Bazı sayfalardaki birkaç kelime eksikliği ya da fazlalılığı ile bazı küçük farklılıkların haricinde, minyatür metinleriyle Ş. GÜNGÖR'ün eseri tutarlılık arz etmektedir.

Minyatürlerin kompozisyon tanıtımlarını müteakip, diğer nüshalarda aynı konunun sahnelendiği minyatürler için geçerli olmak üzere, aynı konulu tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin mukayesesi gerçekleştirilerek ve kimi zaman *Hadîkatü's-Süedâ* dışında başka eserlerdeki aynı konulu minyatürlerin de dikkate alınmasıyla ikonografik tahlillerde bulunulmuştur. Ancak tekrara kaçmamak adına, bir başka nüshanın aynı konulu minyatürüne sıra geldiğinde sadece kompozisyonla ilgili açıklamalar ortaya konmuştur. Şayet herhangi bir konu sadece tek bir minyatürde resmedilmişse, minyatürün kompozisyon değerlendirmesinin ardından yalnızca bahsi geçen nüshaya has olduğu belirtilerek, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri arasında tekrarına rastlanmadığı vurgulanmıştır.

Katalog bölümünü sırasıyla Değerlendirme ve Sonuç kısımları izlemiştir. *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin tamamı göz önünde bulundurulduğunda belirginleşen tespitler Değerlendirme bölümünde belli alt başlıklar halinde ortaya konmuştur. Katalog bölümünde ikonografik değerlendirmeye tâbi tutulan minyatürlerin tamamı çalışmanın sonunda Resimler başlığıyla katalogdaki numara sırasına göre sunulmuştur. Resimler kısmının hemen arkasından, bazı minyatürlerde yer alan kubbe, minare, minber, mancınık, çadır ve kuyu figürleriyle bazı çini motiflerinin çizimlerine Çizimler başlığı altında yer verilmiştir. Çizimler için bilhassa aynı konulu minyatürlerde sıklıkla tasvir edilen figürlerle hatları en belirgin motifler tercih edilmiştir. Örneğin camide hutbe irad edilmesine yönelik minyatürlerde farklı dönemlerdeki minber figürlerinin gelişimini yakından takip edebilmek adına çizimlerin önem arz ettiği düşünülmektedir. Aynı figürün aynı konulu minyatürlerdeki farklı çizimleri için minyatürlerin yer aldıkları nüshanın kronolojik sırası esas alınmıştır. Aynı figürün farklı konulu minyatürlerdeki çizimleri için ise, tasviri yapılan konuların kronolojik sıralamasına riayet edilmiştir. Son olarak

[11] Minyatürlerdeki metinlerde geçen bazı Arapça ifadelerin tercümesine yönelik yardım aldığım kıymetli hocam Doç. Dr. Recep GÜN'e bu hususta şükranlarımı sunarım.

Ekler başlığı altında bazı nüshaların ketebe sayfaları, cildleri ve tezhipli unvan sayfalarına yer verilmiştir.

Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ'*yı yazarken büyük ölçüde istifade ettiği daha önce belirtilen, Hüseyin Vâizî Kâşifî'nin *Ravzatü'ş Şühedâ* isimli eserinin bilinen tek minyatürlü nüshası Berlin'deki Staatsbibliothek'de[12] yer almaktadır. Bağdat okulu yazmalarına dahil edilen söz konusu nüshanın 12 adet minyatürüne de, ayrı ayrı kompozisyon tanıtımı yapılmaksızın, aynı konulu minyatürler arasında mukayese yapılabilmesi amacıyla, bu çalışmada *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin ardından Resimler başlığı altında yer verilmiş ve böylelikle toplam 104 minyatür sunulmuştur.

4. Minyatür ve Minyatürle İlgili Terimler

Genel anlamda el yazmalarına metni aydınlatmak amacıyla yerleştirilmiş açıklayıcı resimleri ifade eden minyatür[13], terim itibariyle Ortaçağ Avrupası'nda hazırlanan el yazmalarının bölüm başlarında metnin ilk harfinin etrafına kızıl-turuncu "minium" (sülyen, kırmızı kurşun tozu) ile yapılan "miniatura" adlı tezhipten gelmektedir.[14] Sonraları Latince "miniare" kökünden türetilerek İtalyanca'ya "miniatura" Fransızca'ya "miniature" şeklinde geçip zamanla yazma kitaplardaki resimleri ifade etmek için kullanılan terim Türkçe'ye Batı dillerinden girmiştir.[15] Ancak minyatür terimi zaman içerisinde küçük anlamına gelen "minör" kelimesinin etkisinde kalarak "küçük (resim)" anlamını da kazanmıştır.[16] Burada belirtilmesi gereken husus, minyatürün pek çok kişi tarafından da "mignon" kelimesi ile karıştırılarak ufak resim olduğunun zannedilmesidir ki her ufak resme minyatür denilemeyeceği ve minyatürün hususi bir üslupla yapılmış resim olduğu bir gerçektir.[17] Ayrıca 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yaygınlaşan bir moda gereğince, madalyonlar üzerine yapılan küçük portreler ya da kutu, saat, süs eşyaları gibi unsurlar üzerine yapılan resimler de minyatür olarak adlandırılmaktadır.[18] Ancak burada kitap resim sanatı olarak anlaşılması gereken minyatür sanatı, konunun yazılı resimli veya yazısız yalnız resimle ifadesine bağlı olarak, kendine özgü perspektif ve

---

[12] Berlin Staatsbibliothek'de MS. Diez A. Fol. 5 numarada kayıtlı nüshada yer alan 12 adet minyatür ilgili kütüphanenin internet sitesinden temin edilmiştir bkz. http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de/receive/SBBMSBook_İslâmhs_00003205 (08.01.2015).

[13] G. Renda, "Minyatür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul: YEM Yayın, 1997, s. 1262.

[14] F. Banu Mahir, "Minyatür", *DİA*, c. XXX, İstanbul, 2005, s. 118.

[15] Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 15.

[16] Mahir, "Minyatür", c. XXX, s. 118.

[17] Osman Şekerci, *İslamda Resim ve Heykel*, İstanbul: Nun Yayıncılık, 1996, s. 128.

[18] *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Minyatür", c. X, 1984, s. 6169.

boyama tekniklerinin fırça ve renklerle anlatımıdır.[19] İslâm sanatında minyatüre "tasvir", minyatür sanatçısına da "musavvir" ya da "nakkaş" denilmektedir.[20]

Tezyinî sanatlarda belli kalınlıkta paralel iki çizginin meydana getirdiği, bulunduğu alanın sınırını belirleyen çerçeve anlamındaki "cedvel" teriminin başlıca vazifesi işlenecek deseni çerçeve içine alarak seyircisine sunmaktır.[21] Böylelikle minyatürün de sınırlarını belirleyici bir işlevi bulunan cedvelle minyatürün bulunduğu sayfanın bittiği yer arasında kalan "pervaz" bölümü, sade bırakılabileceği gibi "halkâr" ya da "zerefşan" çalışmasıyla da bitebilmektedir.[22] *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde zerefşan çalışmasına rastlanmamakla beraber, sadece bir nüshada "halkâri" tarzında uygulamayla karşılaşılmaktadır. Halkâri terim itibariyle sulu altınla gölgeli tarzda yapılan süslemeyi ifade etmektedir.[23] Buradaki örnekte LBL Or. 12009 no'lu nüshadaki tüm minyatürlerin pervaz bölümünde uygulanan halkâri tarzındaki çalışmada çok sayıda hayvan figürüyle, stilize bulut ve bitki motifleri kullanılmıştır.

5. Fuzûlî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

Edebiyatımızın büyük şahsiyetlerinden ve bilhassa 16. yüzyıla damgasını vurmuş Fuzûlî'nin hayatına dair bilinenlerin dar bir çerçevede bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira başta doğum tarihi ve yeri olmak üzere, hayatını nasıl sürdürdüğü ya da nerede medfun bulunduğu gibi bilgiler dahi birtakım rivayetlerden öteye gitmemektedir. Öyle ki şairin hangi ırka ve mezhebe mensup olduğu hususlarıyla ilgili olarak uzun bir süre hararetli tartışmaların yaşandığı ve hatta özellikle mezhebi yönünde yapılan değerlendirmelerin sürdüğü bilinmektedir.

Şairin doğum yeri konusunda her ne kadar belirli bir nokta tayin edilememiş olsa da, kaynakların birleştiği ortak payda Fuzûlî'nin Irak'ta ve Bağdat eyaleti dâhilinde doğduğudur. Doğum yeri itibariyle üzerinde en fazla görüş beyan edilen yerler arasında Bağdat, Hille ve Kerbelâ bulunmaktadır. Ancak Kitabdar Sadıkî'nin "İbrahim Han hidmetide Bağdatğa barub" sözlerinden anlaşıldığı üzere ve Fuzûlî'nin divanında bazı vesilelerle Bağdat'ı bizzat "Diyâr-ı gurbet" saymasıyla doğum yerinin

---

[19] Sevgi Akbulut Ersoy, *Osmanlı Minyatür Tekniği*, Ankara: İnkansa Matbaacılık, 2006. s. 1.
[20] Mahir, "Minyatür", c. XXX, s. 118.
[21] İnci A. Birol, *Türk Tezyînî Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*, İstanbul: Kubbealtı Akademisi, 2010, s. 180.
[22] Ersoy, Osmanlı Minyatür Tekniği, s. 26.
[23] İnci Ayan Birol, "Tezhip", *DİA*, c. XXXXI, İstanbul, 2012, s. 62.

Bağdat olmadığı öne sürülmektedir. Doğum yerinin Hille olduğunu savunanların görüşlerinin ise esaslı bir vesikaya dayanmadığı anlaşılmaktadır.[24]

Hille'de doğduğuna dair ileri sürülen kaynaklar arasında, Arapça şiirlerinde rastlanmış "ka'annaka hilliyyun va arzuka babilu" mısraından başka Sâdıkî tezkiresi yer almaktadır.[25] Sâdıkî tezkiresinde geçen "Han-ı merhum Sultan Süleyman Handigardın hezimet kılub Irak'ga kelkende Mevlana-yi müşar-ün-ileyhi Hille'de mutavattın bulurlar" ifadesinden yola çıkarak Fuzûlî'nin Hille'de doğduğu iddia edilse de, "Hille'de mutavattın olur" kaydından Hille'yi yurt edindiği anlaşılmaktadır. Zira "tavattun" bir yerde doğmak değil sonradan bir yeri vatan edinmek demektir.[26]

Riyâzî, Fuzûlî'nin Farsça bir kıt'asında geçen "makamım Kerbelâ toprağıdır" ifadesinden hareketle onun Kerbelâ'lı olduğunu öne sürmekte ise de, bu kıt'adaki "makam" yani oturulan yer kelimesi, "mevlid" yani doğum yeri anlamına gelmediğinden söz konusu kıt'a onun Kerbelâ'lı olduğunu kesin olarak göstermemektedir. Aynı şekilde şairin Farsça *Divan*'ının önsözünde şiirlerinin Necef ve Kerbelâ toprağından yetiştiklerini, veliler burcu Bağdat'ın suyu ve havası ile beslenip geliştiklerini belirtmesi, bu sebeple de gittikleri yerde saygı görmelerini istemesi, bu arada Kerbelâ'da yazdıklarının oranın toprağından yapılan tesbih gibi elden ele dolaşması gerektiğini söylemesi de onun Kerbelâ'da doğmuş olduğunu göstermeyip şiirlerini zaman zaman oturduğu bu yerlerde yazdığını açıklamaktadır.[27]

Sadıkî'nin Fuzûlî'yi Bayat aşiretine mensup göstermesinden ve Nidaî Çelebi'nin de Akkoyunlu Türkmenlerinden olduğunu belirtmesinden ötürü şairin doğum yeri ile ilgili iddialar arasına Kerkük ve havalisi de dâhil edilmiştir. Zira Bayat Türkmenleri'nin Irak'ta toplu olarak yaşadığı bölgenin Kerkük ve civarı olduğu bilinmektedir. Basra civarında da Bayatlar'ın bulunduğu bilinmekle beraber Kerbelâ, Bağdat, Hille ve Necef civarlarında Bayat kabilesinin yerleştiği hakkında tarihlerde herhangi bir bilginin bulunmadığı öne sürülmektedir. Ayrıca Fuzûlî her ne kadar doğduğu yeri bizzat belirtmemiş olsa da Farsça *Divan*'ının bir kıt'asındaki "hikmet çobanı beni bu zayıf vücudumla kaba ve densiz Araplar'ın arasına attı"

[24] Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, ss. 67- 68.
[25] Fuad Köprülü, "Fuzûlî", *İA*, c. IV, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 687.
[26] Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, s. 69.
[27] Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997, ss. 9- 10.

ifadesinden kendisinin Araplar arasına sonradan geldiği anlaşılmaktadır.[28] Fuzûlî'nin Kerküklü olabileceğine dair bir başka iddia da, eskiden Kerkük'te camilerde hoca yanında oturmakta olan çocukların, Kur'an'ı hatmettikten sonra ilk ve orta tahsillerini tamamlamış olmak için okudukları eserler arasında Fuzûlî'nin *Divan*'ının da bulunmasıyla ilgilidir. Bir zamanlar Kerkük şehrinde bu divanı ezbere bilen çok sayıda kimse bulunduğundan bahsedilmekle beraber, Kerkük halkının Fuzûlî'ye ve eserine karşı gösterdiği yakın ilginin, onu her zaman bir Kerküklü olarak tanımak ve divanını bir hikmet eseri saymak duygusundan kaynaklandığı belirtilmektedir.[29]

Şairin Bayat aşiretine mensup olarak gösterilmesi aynı zamanda bazı müsteşriklerin onu Kürt zannetmelerine sebebiyet vermiştir. Zira Hurşid Efendi Rusça'ya da tercüme edilmiş *Seyahatnâme-i Hudûd* adlı eserinde, Keyferi ve Tuzhurmato civarındaki Kürtler arasında Bayat isimli bir kabileye rastlandığına dair ifadeler kullanmıştır. Ancak çok eski ve büyük bir Oğuz aşireti olan Bayatlardan bir zümrenin, çeşitli Türk kabilelerine mensup zümreler ile birlikte, Büyük Selçuklular devrinden beri Irak'ta yaşadıkları hususunda bütün tarihi kaynaklar birleşmektedir.[30] Fuzûlî kendisi de Türkçe ve Farsça *Divan*'larının önsözlerinde ve *Hadîkatü's-Süedâ* adlı eserinde ana dilinin Türkçe olduğunu belirtmektedir ki, şairin Türk olduğu tartışmaya mahal bırakmayacak kadar açık ve kesin bir hal almaktadır.[31]

Fuzûlî'nin doğduğu yer konusunda son nokta konulmamış gibi gözükse de, şairin Türkçe *Divan*'ının Mukaddime'sindeki "Menşe' ve mebde'im Irak-ı Arab olup tamâmî-i ömrümde gayrı memleketlere seyahat kılmadığıma…" ifadesinden ömrünün tamamını Hille-Kerbelâ-Necef-Bağdat arasındaki dar bir bölgede geçirdiği anlaşılmaktadır.[32]

Fuzûlî'nin doğum tarihi de kesin olarak bilinmemekle beraber, 63 ilâ 70 yıl yaşadığı düşünülerek 1488-1494 yılları arasında doğmuş olabileceği üzerinde durulmuştur.[33] Farsça *Divan*'da Akkoyunlu hükümdarlarından Elvend Bey (ö. 1504-5) için yazmış olduğu kasideden o sırada en az 20-25 yaşlarında olabileceği tahmin

---

[28] İbrahim Dakukî, "Fuzûlî'nin Hayatı Hakkında Bazı Yeni Tespitler Ve Arapça Divanı Üzerine Düşünceler", *Fuzûlî Kitabı*, Beşir Ayvazoğlu (hzl.), İstanbul, 1996, ss. 55- 56.

[29] Suphi Saatçi, "Fuzûlî'nin Doğum Yeri Hakkında Düşünceler", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi*, 2/7, (Şubat 1995), s. 30.

[30] Köprülü, "Fuzûlî", c. IV, s. 687.

[31] Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, s. 11.

[32] Haluk İpekten*, Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1991, s. 21.

[33] Müjgan Cunbur, "Doğumunun Beşyüzüncü Yılında Fuzûlî", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi*, 2/7, (Şubat 1995), s. 15.

edilerek, Fuzûlî'nin 1480 civarında doğduğu anlaşılmaktadır. Bu kaside aynı zamanda Fuzûlî'nin şiirleri içerisinde en eski tarihlisidir.[34] Fuzûlî'nin doğduğu yıllarda Bağdat'a Akkoyunlular hâkimse de, 16. yüzyılın başlarında hâkimiyet Safevîler'in eline geçmiştir.[35] Şairin *Beng ü Bâde* adlı mesnevisini Şah İsmail'e 1510-1514 yılları arasında sunmuş olabileceği düşünülerek 1490-1495 yıllarında doğmuş olması ihtimali üzerinde durulmuştur.[36] Şairin ilk kitabı sayılabilecek bu kuvvetli mesneviyi en azından 18-20 yaşlarına gelmeden yazamayacağı düşünülmektedir. Kanûnî'nin Bağdat fethinde (1534), gerek o dönemde yazdığı kasidelerden ve gerekse kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere Fuzûlî yaklaşık 40 yaşları civarındadır. Tüm bu bilgiler ışığında şairin doğumunun 1495 yılına varmadan gerçekleştiği tahmin edilmektedir.[37]

Fuzûlî, gerçek adının Mehmed, babasının adının Süleyman olduğundan *Matla'u'l-İtikad fi'l-Mebdei ve'l-Meâd* adlı eserinin önsözünde bahsetmektedir. Kaynaklardan sadece *Keşfü'z-Zünûn'da* adının Mehmed bin Süleyman olduğu kaydedilmektedir.[38] Fuzûlî'nin çağdaşı olan kaynaklarda öz adından bahsedilmeyip "Mevlâna Fuzûlî" ya da "Fuzulî-i Bağdadî" olarak zikredilmektedir. Bu nedenle Süleyman oğlu Mehmed adında olduğunu ilk defa bildiren Kâtip Çelebi'dir. Şairin babası olan Süleyman isimli zatın kim olduğu da kesin olarak bilinmemektedir. Edebiyat tarihi ile uğraşanların onu Hille müftüsü saymaları kaynağı meçhul bir rivayetten ibarettir. Eski şairlerin genellikle birer mahlâs alarak şiirlerinde bu mahlâsı kullandıkları bilinen bir gerçektir. Şair, "fuzûlî" gibi bir kelimeyi neden mahlâs olarak seçtiğini, Farsça *Divan*'ının Mukaddimesi'nde bu adı kimsenin sevmeyeceğini ve bu nedenle de almayacağını tahmin ettiği için adaşlık endişesinden de kurtulmuş olacağını gerekçe göstererek açıklamaktadır. Aynı zamanda her ne kadar "fuzûlî" halk dilinde arsız, hilâf-ı edep anlamlarında kullanılsa da, diğer anlamıyla[39] bütün

---

[34] Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, ss. 10, 13.

[35] *Fuzûlî Kitabı*, Beşir Ayvazoğlu (hzl.), s. 39.

[36] Cevdet Kudret, *Divan Şiîrinde Üç Büyükler 1 Fuzuli*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2003, s. 7.

[37] Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, s. 72.

[38] Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, s. 10. *Keşfü'z-Zünûn*'da Fuzûlî'nin, çeşitli eserlerinden hareketle "Mehmed b. Süleyman" şeklinde tanıtılmasıyla ilgili olarak bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge (hzl.), c. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1941, ss. 645, 805, 914.

[39] Karahan adı geçen eserinde, Fuzûlî kelimesinin aynı zamanda fazl'ın cemi olan fuzûl'dan gelerek yerine göre 'âli, mütevazı, kıymette üstünlük' anlamını da ifade ettiğini belirtmektedir bkz. s. 74. Sözlükte de fazl ve fazl'ın çoğulu olan fuzûl kelimelerinin anlamları şu şekilde sıralanmaktadır: fazla, ziyâde, artık, bâki, fazlalık, üstünlük, iyilik, fazîlet, erdem, lûtuf bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Sami Güneyçal (hzl.), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013, s. 290.

ilim ve fenleri nefsinde toplamış insan olarak bu mahlâsın kendisine uyduğuna inanmaktadır.[40]

Fuzûlî'ye dair en fazla üzerinde durulan hususlardan biri de mezhep durumuyla ilgilidir. Şairin Şiîliğini iddia edenler olduğu gibi Sünnî olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Hayatıyla ilgili pek çok konuda olduğu gibi bu hususta da kesin bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir. Şiîliğine gerekçe gösterilen nedenler arasında eserlerindeki Şiîlik temayülleri, örneğin naatlarında ilk üç halifeden hiç bahsetmemesi ve bahsettiği beyitleriyle ilgili olarak da, bunların yazıldıkları ortam ve şartlar göz önünde bulundurularak Şiîlik'teki takiyye esasının varlığıyla anlaşılabileceği öne sürülmektedir.[41] Fuzûlî'nin Şiîliğini benimseyenler arasında, her ne kadar eserlerinde Ehl-i Beyt'e yönelik içten bağlılık söz konusu olsa da, Bağdat ve havalisinin Osmanlı idaresine geçmesiyle Sünnî Osmanlı padişahına ve devlet adamlarına kasideler sunarak onları övmekte bir sakınca görmemesine ve Osmanlı idaresi altında kendisi için bir koruyucu arayışına girmesine mutaassıp bir Şiî olmamasıyla açıklama getirenler olmuştur.[42]

Fuzûlî'nin Şiî olduğunu ileri sürenler arasında onun Kelam ilmine dair yazmış olduğu *Matla'u'l-İtikad* isimli eserini gerekçe gösterenler de bulunmaktadır ki, Kâtip Çelebi'nin eser hakkında "Hükema ve İmamiye mezheplerine göre telif edilmiştir" şeklindeki hükmünü kanaatlerine delil olarak sunmuşlardır. Hâlbuki bu iddialar ortaya atıldığında eserin henüz incelenmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu eser Fuzûlî'nin bir Şiî mi yoksa Sünnî mi olduğunu belirleyici bir muhtevaya sahip değildir. Zira eser dikkatle incelendiğinde, Fuzûlî'nin genellikle ihtilaflı konularda meseleyi Ehl-i Sünnet ve Şia'nın ittifak ettiği şekliyle ortaya koymasından ve ihtilaflara girmemesinden onun itikadla ilgili benimsediği ve takip ettiği bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır.[43]

Fuzûlî'nin Sünnîliğini savunanların görüşleri ise, bir takım beyitlerinde dört halifeyi bir Sünnîden farksız olarak anması, *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eserinde Hz. Ali dışındaki halifeleri de saygı ile zikretmesi, Sünnî İmamı Ebu Hanife'ye tekrar

---

[40] Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, ss. 72- 75.
[41] Köprülü, "Fuzûlî", c. IV, ss. 689, 690.
[42] Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, s. 19.
[43] Yekta Saraç, "Fuzûlî'nin Kelâm'a Dair Matlau'l-İtikad İsimli Eseri ve Önemi", *Fuzûlî Kitabı*, Hanife Koncu ve Müjgan Çakır (hzl.), İstanbul: Kesit Yayınları, 2009, ss. 506, 513. Ayrıca bkz. Recep Duran, "Matlau'l-İ'tikad Fi'l-Mebde' Ve'l-Mead'ına Göre Fuzuli'nin Şiîliği Meselesi", *I. Uluslararası Türk Dünyası Şair ve Yazarları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Basımevi, 2008, s. 143.

tekrar övgüler yağdırmış olması, Kanûnî Sultan Süleyman'a medhiyeler yazarak onu halife tanıması gibi hususlara dayandırılmaktadır. Ayrıca gelenek ve rivayetlerin Fuzûlî'yi Hille müftüsünün oğlu olarak tanıtması ve hala Kerbelâ'da sülaleleri bakımından Fuzûlî ile alakaları bulundukları söylenilen Sünnîlerin de varlığıyla ilgili rivayetlere göre bir Müftü-zâdenin Şiî değil Sünnî ve Hanefî mezhebinde olacağının kabul edilmesi de şairin Sünnîliğine dair öne sürülen gerekçeler arasındadır.[44] Yine Fuzûlî'nin kasidelerinin birkaç yerinde Sünnîlerin Bağdat için kullandığı "Burc-i evliya" tabirini kullanması da kendisinin Sünnîliğine yönelik öne sürülen görüşler arasındadır. Zira Bağdat'ı evliya burcu yapan büyük insanların Sünnî ricalinden olmaları hasebiyle Şiîler asla bu tabiri kullanmamaktadır.[45]

Fuzûlî'nin Bektaşî olduğu ve Bektaşî telakkilerinden ilham aldığı da söylenmektedir. Kerbelâ'da Bektaşî tekkesinin hariminde medfun olması, Abdülmümin Dede'nin dervişi olduğu ve tecerrüt âleminde çıraklık ettiği de rivayetler arasındadır. Ancak Fuzûlî'nin Türkçe ve Farsça şiirlerinde Hacı Bektaşî Veli'ye ait en küçük sembolik bir kayıt bulunmadığı gibi Bektaşîliğe karşı da bir temayülün bulunmadığı görülmektedir.[46]

Fuzûlî'nin gerek Şiîliğine gerekse Sünnîliğine dair ileri sürülen iddialar göz önünde bulundurulduğunda tam olarak mezhebiyle ilgili olarak da bir açıklığın mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Her iki görüşü savunanlar da Fuzûlî'nin eserlerinden yola çıkarak delillerini ortaya koymuşlardır ki söz konusu eserler aslında şairin sahip olduğu engin görüşü de vurgulayarak onun mezhep meselesini fazla ciddiye almadığını göstermektedir. Meseleyi konumuz açısından değerlendirdiğimizde de, Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eserini yazarken en çok istifade ettiği kaynak olarak bilinen *Şevâhidü'n-Nübüvve*'de Hz. Ali dışındaki râşit halifelere yönelik derin saygı ve eserin yazarı Molla Câmî'nin Sünnî bir mutasavvıf olması hususu, şairin mezhebiyle ön planda olmadığını göstermektedir.

Fuzûlî'nin çocukluğu ve ilk gençliği de hayatıyla ilgili bilinmeyenler arasındadır. Onun oldukça erken bir yaşta iyi bir tahsil hayatına atılarak ilk ilim feyzini hocası Rahmetullah'tan ve ilk edebi zevkini de Âzerî Edebiyatının büyük şairi Habibî'den aldığı bir rivayetten ibaret olduğu gibi, ilk gençliğinde Arabî

[44] Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, ss. 127-129.
[45] Celil Özulus, *Fuzûlî*, Niğde İl Basımevi, 1948, s. 28.
[46] Mustafa Salkaya, "Fuzûlî'nin San'atı", *Abant*, 2/7, (Şubat 1946), s. 49.

hocasının kızına âşık olarak şiire başladığı ve danişmentliğinden ötürü Molla ünvanı ile anıldığı da şuradan buradan dolaşıp işitilen anekdotlar arasındadır.[47] Fuzûlî'nin çok iyi bir eğitim aldığı ve devrinin bütün ilimlerini öğrendiği eserlerinden anlaşılmaktadır. O, Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde eserler vücuda getirmiş ve şiirler söylemiştir. Kendisi Türkçe ve Farsça *Divan*'larının önsözlerinde ve şiirlerinde aklî ve naklî bütün ilimleri elde etmek için ömrü boyunca ilim tahsili ile ilgilendiğini söylemektedir. Fuzûlî küçük yaşta şiir yazmaya başlamıştır. Türkçe *Divan*'ının önsözünde şiire olan meylinin doğuştan gelmekle beraber gittiği mektebin havasıyla geliştiğini, oradaki güneş yüzlü güzellerin şevkiyle şiirler yazdığını ve kısa zamanda şairliğinin herkes tarafından kabul gördüğünü yazmaktadır. Ancak ilimsiz şiiri temelsiz duvara benzeten ve temelsiz duvarın da sağlam olmayacağını belirten şair, şiirinin ilim ve marifetten yoksun olmasını da istememektedir. Bu nedenle şiirlerini bilgi ve hünerle temellendirmek isteyen Fuzûlî, ömür boyu ilme vakıf olmak için uğraşmıştır.[48]

Fuzûlî'nin ilim ve fende ilerleme kaydettiği yıllarda Safevî'lerin Bağdat valilerinden, Musullu adlı Kürt kabilesi reislerinden İbrahim Han'ın himayesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. *Divan*'ında samimi ve coşkun iki kaside ve terci-i bent ile övdüğü İbrahim Han'ın, Kerbelâ ve Necef ziyaretleri esnasında kendisiyle tanıştığı ve şairi beraberinde Bağdat'a götürdüğü bilinmektedir. Fuzûlî bu Bağdat valisine Hz. Ali'nin ve Irak civarında yatan imamların türbelerine yaptığı ziyaretler ve gösterdiği saygıdan ötürü hayranlık beslemektedir.[49] İbrahim Han'ı yeğeni Zülfikar öldürerek (1527) Bağdat'a hâkim olduğunda, Fuzûlî'nin Bağdat'tan ayrıldığı ve muhtemelen Hille'ye döndüğü düşünülmektedir. Zira Sadıkî, Kanûnî'nin Bağdat'ı aldığı sırada Fuzûlî'nin Hille'de oturduğunu ve zahirî ilimlerde geniş bilgi sahibi olduğunu yazmaktadır. Fuzûlî'nin eserlerinin bir kısmını bu dönemde yazmış olabileceği düşünülmektedir. Zülfikar Han'dan sonra Bağdat valiliğine getirilen Safevî valisi Muhammed Han Tekelü için Fuzûlî'nin kasideler yazdığı tahmin edilmektedir. Ancak Fuzûlî Bağdat valiliğinde bulunan Osmanlı paşalarının adlarını bazen "beg" bazen "paşa" diye yazdığından *Divan*'ında Muhammed Beg diye hitap

[47] Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, s. 76.
[48] Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, s. 12.
[49] Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, ss. 79-80.

edilen şahsın Muhammed Tekelü mü yoksa Osmanlı valisi Mehmed Paşa mı olduğu tam anlaşılamamaktadır.[50]

1527'den Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1534'te Bağdat'ı fethine kadar geçen süreçte Fuzûlî'nin nasıl bir ömür sürdüğü bilinmemektedir. Fetihle birlikte Fuzûlî, Sultan Süleyman'a "Geldi burc-i evliyâya Pâdişâh-ı nâm-dâr" tarih mısraını da ihtiva eden meşhur kasidesini takdim etmiştir. Ayrıca Sadrazam İbrahim Paşa'ya, Kazasker Kadri Efendi'ye, Vezir Rüstem Paşa'ya ve Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'ye kasideler vererek Osmanlı ricalinin himayelerine sığınma isteğini ortaya koymuştur.[51] Fuzûlî'nin zamanında bir şair ancak devlet ileri gelenlerinin desteği sayesinde rahat bir hayat sürebilmektedir ve Fuzûlî'nin bu hususta talihsiz olduğu anlaşılmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethini izleyen süreçte Fuzûlî'nin İstanbul'daki padişahın dikkatinden uzak bir hayat yaşadığı ve arzuladığı itibarı kazanamadığı bilinmektedir.[52] Şair 1536'da tamamlayarak Bağdat valisi Üveys Bey'e sunduğu *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde bir yandan Kanûnî'yi övmeye devam ederken bir yandan da padişahın kendisine değer vermemiş olmasından yakınmaktadır. Bütün yazdıklarının karşılığı olarak Fuzûlî'ye Bağdat vilayeti evkaf gelirinin artan kısmından günlük 9 akçe maaş bağlanması hususunda padişah buyruğu çıkmışsa da, şairin İstanbul'daki Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'ye gönderdiği şikâyet mektubundan, bu parayı evkaf memurlarından bir türlü alamadığı anlaşılmaktadır.[53]

Fuzûlî Safevîler devrinde İbrahim Han'ın, Osmanlılar devrinde de Üveys, Ayas ve Mehmed Paşa'ların valilik yıllarının bazı zamanları müstesna, layık olduğu saygı ve itibara kavuşamamış, devletten esaslı bir yardım görememiştir. Zira hali vakti yerinde olsaydı günde 9 akçe gibi küçük bir meblağ için böylesine bir uğraşı içerisine girmeyeceği düşünülmektedir. Şairin *Leylâ ve Mecnun*'dan başlayarak *Hadîkatü's-Süedâ*'ya kadar belli başlı şaheserlerini Osmanlı hâkimiyeti döneminde kaleme almasıyla, hayatının eser yazmak bakımından en verimli devrinin Bağdat fethi sonrasına tekabül ettiğine inanılmaktadır.[54]

---

[50] Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, s. 14.
[51] Köprülü, "Fuzûlî", c. IV, s. 688.
[52] Hamide Demirel, *The Poet Fuzuli*, Ankara: Ministry of Culture Publications, 1991, s. 102.
[53] Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, s. 15.
[54] Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, ss. 92, 100.

16. yüzyıla gelinceye kadar, değerli bilginlerle din ve tasavvuf büyükleri yetiştiren Bağdat'ın, İslâm medeniyetinin önemli kültür merkezlerinden biri olduğu bilinmektedir. Tarihsel süreçte Emeviler, Abbasiler, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlıların hâkimiyetinde bulunan bölge, yüzyıllardır İslâm ve Türk kültürünün faaliyet alanı olmuştur. Bir taraftan Orta Asya'da, diğer taraftan Anadolu'da gelişen Türk edebiyatı Bağdat ve çevresinde de çeşitli yansımalar bulmuştur.[55] Fuzûlî, 16. yüzyıldan günümüze kadar yetişen, Türk edebiyatının tanınmış şairleri içerisinde en büyük lirik şair olarak değerlendirilmektedir. Şiir istidadıyla yaratıldığı düşünülen bu müstesna şair Türk, Arap ve İran kültürlerinin yerleşik olduğu Irak-ı Arab'da Arapçayı, Farsçayı ve devrinin bütün ilimlerini gereğince öğrenmiştir. Eserlerinden tefsir, hadis, kelam, fıkıh, mantık, hendese, astronomi ve tıp ilimlerine vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Fuzûlî'yi gördüğü anlaşılan hemşehrisi Ahdî, onun âlim, fâzıl, iyi yaratılışlı, sohbeti tatlı bir insan olduğunu, üç dille şiir yazdığını, aruz ve kafiye ilminde, muamma söylemekte usta olduğunu, nesrinin sanatlı, secili ve akıcı olup herkes tarafından beğenildiğini yazmıştır.[56]

Fuzûlî'nin şairliğinin yanı sıra bir diğer vasfı da genç yaşta benimsediği tasavvufa bağlı bulunmasıdır. Sanat ve fikir sahasında kendisine ilk ilhamı verenlerin de Mevlânâ, Attar ve Câmî gibi büyük tasavvuf ehli zevat olduğu bilinmektedir. Ayrıca selefleri olan ve Irak'ta çok sevilen Nesimî ve Habibî de tasavvuf ehliydiler. Fuzûlî'nin coşkun ilhamının kaynağının tasavvufa olan ilgisinden kaynaklandığına inanılmaktadır. Türk, İran ve Arap şairlerinin de Fuzûlî üzerinde az çok tesirlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak şairin vasıflarından biri de, önce tesiri altında kaldığı kimseleri bir müddet sonra aşıp geride bırakmasıdır. Mesnevilerinde Nizamî, Câmî ve Hatifî'nin, gazel ve kasidelerinde de Selman Sâvecî ile Câmî'nin tesirleri görülmektedir. Aynı zamanda büyük Çağatay şairi Ali Şir Nevâyî'nin Fuzûlî üzerinde en çok etkisi bulunan sanatkâr olduğu bilinmektedir.[57] Bir aşk şairi olan Fuzûlî'nin gençlik hevesiyle söylediği şiirler maddi ve beşeri aşkı, ilim tahsilinden sonra yazdıkları ise tasavvufî aşkı anlatan şiirlerdir. Fuzûlî'de aşkın beşerî aşktan usulca sıyrılıp maddeden uzaklaşarak ilahî, tasavvufî aşka erişmesi durumu en iyi şekilde *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde görülmektedir. Aynı zamanda bir ızdırap şairi

[55] Cemal Kurnaz, "Fuzûlî", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi*, 2/7, (Şubat 1995), ss. 35, 36.
[56] Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, ss. 22, 23.
[57] Necmettin Hacıeminoğlu, *Fuzûlî*, Cönk Yayınları, 1984, ss. 10- 11.

olarak acı çekmekten hoşlanan Fuzûlî, aşkı hep hüzün, keder ve acı yönüyle görmekte, ayrılık, dert ve üzüntüyü aramakta ve kavuşmayı, neşeyi, mutluluğu istememektedir. Ona göre dünya fanidir ve ızdırapla doludur. İnsan bütün hayatında acı çeker. İnsanın kaderi dünyanın yaradılışında çizilmiştir ve takdir olunan muhakkak vuku bulur. Fuzûlî, yaşadığı çevrenin karışıklıklar içinde olmasını, karamsar dünya görüşü ve hayatta çektiği yoksulluğun verdiği ızdırabı üstün bir sanat dehasıyla birleştirerek şiirine aktarmıştır.[58]

Fuzûlî'nin yaşadığı coğrafya, İslâmiyet öncesinde de sonrasında da büyük kargaşaların yaşandığı ve böylelikle her karış toprağına kan ve hüzün sinmiş bir coğrafyadır. İslâm tarihinin en trajik olayı olarak bilinen Kerbelâ vakasında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ise bu coğrafyanın yaşadığı en büyük acıdır. Bu nedenle, böylesine ızdırap dolu bir iklimin çocuğu olan Fuzûlî'nin şiirlerinde ilk dikkat çeken tematik özellik, ızdıraba dayalı, lirik bir aşk olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiirlerindeki lirizmin temelinde evrensel bir beşerî özellik olan, ızdırap yatan Fuzûlî, şiirlerinin fonuna tasavvufu yerleştirerek aşk ve mistisizm gibi iki erişilmezlik anlayışını birleştirmektedir.[59]

Fuzûlî'nin nesri, şiiri ile kıyaslanabilecek nitelikte bulunmamakla beraber, *Şikayetnâmesi* ve *Hadîkatü's-Süedâ*'sı kendisini kudretli bir nâsir olarak tanıtmaya kâfidir. Fuzûlî *Şikayetnâme*'de zarafet ve istihzanın, *Hadîkatü's-Süedâ*'da ise dinî lirizmin mümtaz örneklerini vermiştir.[60] Fuzûlî Türkçe yazdığı ve Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki şehadetini anlattığı *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eserinde şiirlerine nazaran Arapça ve Farsça unsurlara da çokça yer vermiştir. Manzum-mensur karışık olan bu eserde, duygu yoğunluğunun arttığı yerlerde veya hikmet ifade etme ihtiyacı duyulan kısımlarda kıtalar ve beyitlerle anlatıma renk katılmıştır. Klasik nesrin özelliği olan seciyi bütün eseri boyunca kullanan Fuzûlî, Hz. Hüseyin'in şehadetini anlattığı kısımda, secilerden de istifade ederek, trajediyi şiirleştirmiştir.[61]

Fuzûlî'nin Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde yazdığı manzum ve mensur çok sayıda eser bulunmaktadır. Türkçe manzum eserleri; *Türkçe Divan*,

[58] İpekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, ss. 25-27.
[59] Namık Açıkgöz, *Fuzûlî*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1998, s. 16.
[60] Köprülü, "Fuzûlî", c. IV, s. 692.
[61] Açıkgöz, *Fuzûlî*, ss. 18- 19.

Leylâ ve Mecnun, *Beng ü Bâde*, *Terceme-i Hadis-i Erbaîn* ve *Sohbetü'l-Esmâr*[62], Türkçe mensur eserleri; *Hadîkatü's-Süedâ* ve *Mektuplar*'dır. Farsça manzum eserleri; *Farsça Divan*, *Sâkinâme* ve *Enîsü'l-Kalb*, Farsça mensur eserleri; *Rind ü Zâhid*, *Risâle-i Muammâ*, ve *Hüsn ü Aşk*'tır. Arapça manzum eseri ise *Arapça Divan* olup, Arapça mensur eseri *Matla'u'l-İtikad*'dır.[63] Fuzûlî'nin bu eserlerinin dışında henüz ele geçmeyen ya da kendisine ait olduğu kuşku uyandıran bazı eserleri daha vardır ki bunlar; *Şâh u Gedâ*, *Çağatayca-Farsça Manzum Lugat*, *Hüsrev ü Şirin* ve *Cümcümenâme* adlarındaki eserlerdir.[64] Fuzûlî'nin Farsça manzum eserlerinden olan *Sâkinâme*, *Haft Câm* ismiyle de bilindiği gibi, Farsça mensur eserlerinden olan *Hüsn ü Aşk* da *Sıhhat u Maraz* ya da *Ruhnâme* isimleriyle de bilinmektedir.[65]

Fuzûlî'nin ailesine dair sadece bir kişi, Hille şairlerinden birinin Farsça bir kıt'asıyla hemşehrisi Ahdî'nin *Gülşen-i Şuara*'daki bir kaydı ve Bağdat'lı Ruhî'nin *Divan*'ı sayesinde bilinmektedir. Bu kişi de Fuzûlî'nin oğlu Fazlî'dir. Ahdî'ye göre, tezkiresini yazdığı zamanlarda Fuzûlî'nin oğlu Fazlî, zahir ilimlerle meşgul ve uzlet köşesinde adı, sanı batmış bir halde yaşamakta ve üç dilde şiir yazmaktadır. Fuzûlî'nin hayatının son yıllarını Kerbelâ'da geçirdiği tahmin edilmektedir.[66] Şairin ölüm tarihi de Ahdî'den öğrenilmektedir. Fuzûlî'nin, "göçdi Fuzûlî" ibaresinin ebced hesabıyla karşılığı olan 1556 yılında vebâ salgını dolayısıyla vefat ettiği bilinmektedir. Fuzûlî'nin nerede öldüğü ve nereye gömüldüğü hususunda net bir bilgi bulunmamakla beraber, mezarının Kerbelâ'daki İmam Hüseyin türbesinin yakınında olduğu düşünülmektedir. Fuzûlî'nin Kerbelâ'daki türbesini 1910/1911'de ziyaret ettiği bilinen Ali Suad'ın naklettiği rivayetlere göre, türbenin bulunduğu tekkeyi Fuzûlî'nin şeyhi olan Abdülmümin Dede adındaki bir Bektaşî şeyhinin kurduğu, Fuzûlî'nin tekkenin kandillerini, mumlarını yakmakla görevli olduğu ve ölünce de şeyhi Abdülmümin Dede'nin yanına gömüldüğü ifade edilmektedir. Ancak bu rivayetlerin hiçbir vesikaya dayanmayıp, Kerbelâ tekkesini kuran Bektaşîler tarafından uydurulduğuna inanılmaktadır. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla

[62] *Sohbetü'l-Esmâr* isimli eserin Fuzûlî'ye ait olup olmadığı hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Emin Âbid ve Hamit Araslı gibi Azerbaycan'daki araştırmacılar eserin Fuzûlî'ye ait olduğunu ifade etmekteyken; Fuat Köprülü, Abdulkadir Karahan, Müjgan Cunbur, Sedit Yüksel, Haluk İpekten gibi Türkiye'deki araştırmacılar ise tarihi bilgilerden hareket ederek ve dil özelliklerini dikkate alarak bu eserin Fuzûlî'ye aidiyeti konusunda tereddütlü ifadeler kullanmaktadır bkz. Aylin Koç, "Meyvelerin Sohbeti", *Meyve Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali ve Dilek Herkmen (ed.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, s. 207.

[63] Kurnaz, "Fuzûlî", s. 37.

[64] İpekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, s. 33.

[65] Köprülü, "Fuzûlî", c. IV, s. 695.

[66] Karahan, *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, s. 108.

Bektaşîlikle hiçbir ilgisi bulunmayan Fuzûlî'yi Bektaşîler kendi şairlerinden saymakta ve onu yedi ulularından birisi olarak kabul etmektedir.[67]

6. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bağdat Minyatür Okulu

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1534'de Bağdat'ı Safevîlerin elinden almasıyla birlikte şehrin inanç yapısı ve kültürel ilişkileri değişerek yeni ekonomik ufuklar açılmıştır. Bağdat'ın eyalet merkezi haline gelmesiyle birlikte, Sünnî akidenin Şiîlik üzerindeki zaferini temin etmek için sultan ve valileri tarafından eski Sünnî ibadet merkezleri ile medreseleri yeniden inşa ettirilmiş, yeni dinî merkezler kurulmuştur. Yeniden inşa edilen merkezlerden birisi de Mevlevî tekkesi olmuştur. Mevlevî tarikatının Osmanlı sarayında ve Türk aristokrasisinde oldukça etkin bir konumda bulunduğu, birçok Osmanlı sultanının da Mevlânâ'nın hayranı ve takipçisi olduğu bilinmektedir. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı asilzâdeleri tarafından inşa edilmeye başlanan Mevlevî merkezleri daima iyi korunmuş, zengin kütüphanelerin bu merkezlere vakfedilmesiyle birlikte dervişlerin iyi bir eğitim almaları sağlanmıştır. Bağdat'la ilgili bu döneme ait tarihi bilgiler az olmakla beraber, bilinen birtakım gerçeklere ek olarak minyatürlü elyazmaları ile ketebe ya da ithaf sayfalarının varlığı, 1590-1606 yılları arasında Bağdat'ta faaliyet yürütmüş minyatür okulunda üç sınıf hâmi ya da alıcının varlığını ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi Mevlevî tarikatıdır ki, söz konusu okulun gelişimi için gerekli insan kaynaklarını sağlamış ve ikonografik tekâmülün istikametini belirlemiş olması muhtemeldir. Mevlânâ'nın biyografisi ve ünlü sûfîlerin hayat hikâyeleri ile ilgili elyazmaları muhtemelen bu tarikat için hazırlanmıştır. İkinci sınıfı Bağdat valileri oluşturmaktadır ki, kişisel kullanımları için ya da İstanbul'daki sultana sunulmak üzere, silsilename ve dünya tarihi benzeri minyatürlü elyazması siparişi vermişlerdir. Üçüncü ve varsayımsal grup ise muhtemelen Şiî trajedisinin minyatürlü nüshalarıyla ilgilenmişlerdir.[68]

16. yy'da Türk minyatürünün en parlak ve verimli dönemini yaşadığı düşünülmektedir. Saray merasimleri, önemli zaferler vb. olayları konu alan bu minyatürler Osmanlı sultanlarının himayesinde saray atölyelerinde meydana getirilmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru 1590-1610 yılları arasında gelişen, saray okulundan çok daha farklı özelliklere sahip bir okulun varlığını ortaya koyan bir grup

[67] Mazıoğlu, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, ss. 20- 21.
[68] Rachel Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, U.S.A.: Mazda Publishers, 1990, ss.1-3.

eserle karşılaşılmaktadır.[69] Eklektik özelliklere sahip bu eyalet okulunda hazırlanan eserlerdeki minyatürlerde farklı sanatçıların kişisel üslûplarının izlerine rastlanmıştır. 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına kadar kitap sanatı faaliyetlerinin Bağdat'ta yoğunluk kazanma sebebinin, 1590'lı yıllarda Şiraz'da kitap sanatıyla uğraşan sanatçıların işlerinin azalmasının ardından Bağdat'a göç etmeleri olabileceği de düşünülmektedir.[70] Zira 16. yüzyılda İslâmî tasvircilik, musavvirlerin hareketliliğiyle de karakterize edilmektedir. Bu dönemde pek çok sanatçının yeni başkentlere göç ettiği bilinmektedir. Söz konusu hareketlilik neticesindedir ki, müstakil şehirler kimliklerini kaybetmiş, yerel ince ayrıntıları barındıran uluslararası bir üslûp üstün gelmiştir. Bu nedenle bu dönem minyatürlerini bölgesel bakımdan birbirinden ayırmak güçleşmiştir.[71] Bağdat'ta vali olarak görev yapan sanatsever devlet adamlarının himayesinde gelişen bu okulun örnekleri, ekseriyetle şair Fuzûlî'nin eserlerinde yer almaktadır. Bağdat'ta bilhassa sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'nın valiliği esnasında (1598-1603) saray kalitesinde önemli eserler hazırlanmıştır.[72]

Bağdat Okulu üslûbunda resimlendirilmiş çok sayıda eser bulunmakla beraber Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sı farklı müze ve kütüphanelerdeki nüsha sayısı itibariyle ayrı bir önem arz etmektedir. Aralarında *Nefehâtü'l- Üns ve Ahlâk-ı Muhsinî* gibi tasavvuf ve ahlaka yönelik eserlerin, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, *Sevâkıb-ı Menâkıb* ya da *Mesnevî-i Manevî* gibi Mevlânâ'ya dair eserlerin, *Şehnâme* ve *Hümâyûnnâme* gibi destan ve hikâye içerikli eserlerin, *Ravzatü'ş- Şühedâ* ve *Maktel-i Âli Resûl* gibi Ehl-i Beyt'e dair eserlerin ya da *Silsilenâme* adındaki şecerelerin de yer aldığı geniş konu yelpazesine sahip Bağdat okulunda resimlendirilmiş eserler içerisinde, *Hadîkatü's-Süedâ* peygamber kıssalarına büyük ölçüde yer veren tek eserdir.[73] R. MILSTEIN, tarihleri bilinen *Hadîkatü's-Süedâ* nüshalarını SK, Fatih 4321; NYBM, 70.143 ve KMM, 101 şeklinde kronolojik olarak sıralamaktadır.[74] Tarihli olmayan nüshalar ise PSÖK; LBL, Or. 12009; TİEM, T 1967; PBN, Sup.

---

[69] Filiz Çağman, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Mevlevî Dergâhlarında Gelişen Bir Minyatür Okulu", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Özetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1973, s. 26.

[70] Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, s. 69.

[71] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 53.

[72] Zeren Tanındı ve Filiz Çağman, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, 1979, s. 64.

[73] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 9. Bağdat okuluna ait eserlerin tamamı için bu çalışmaya müraacat edilebilir.

[74] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, ss. 3-4.

Turc. 1088[75]; LBL, Or. 7301; AEM[76] olarak aynı yazarın eserinde belirtilmektedir.[77] F. ÇAĞMAN ise, söz konusu nüshaları SK, Fatih 4321; LBL, Or. 7301 ve Or. 12009; PBN, T. 1088; NYBM, no. 70143; KMM, Hemdem Çelebi Vakfı, no. 101 olarak sıralamaktadır.[78] M. AND, *Hadîkatü's-Süedâ*'nın tüm minyatürlü nüshalarını sıralarken MILSTEIN'in listesine ilave olarak KMM, no. 93 ile Edwin Binney Özel Koleksiyonunu da bildirmekte ve bu sonuncusunun üslûp ya da çağ bakımından Bağdat'la bir ilgisinin olmadığını belirtmektedir.[79] Geç klasik döneme tarihlenen Bağdat minyatür okulunun benimsediği yeni üslûbun en erken örneklerine ise SK, Fatih 4321 numarada kayıtlı bulunan *Hadîkatü's-Süedâ* nüshasının 7 adet minyatüründe rastlandığı[80]öne sürülen görüşler arasındadır.

F. ÇAĞMAN Bağdat Okulu'na ait olduğu düşünülen minyatürlü el yazmalarının bir kısmındaki minyatürlerin bazı tarikatlar ve Şiî çevrelerce benimsenen konuları işlediğini, bazı resimlerde o devirdeki Anadolu dervişleri ve Mevlevîlerinin tasvir edildiğini, bazı eserlerin de doğrudan Mevlevîlikle ilgili olduğunu belirtmektedir. ÇAĞMAN *Hadîkatü's-Süedâ* ve *Maktel-i İmam Hüseyin* gibi Şiî konulu eserlerin, koyu Sünnî Osmanlı sarayında sultanlar için resimlendirilmiş olmasının pek mümkün olmadığını[81], tüm bu özellikler dikkate

---

[75] Bu nüsha Milstein'e ait kitabın bir bölümünde Pers. 1088, başka bir bölümünde Turc. 1088 olarak verilmektedir ki doğru tanım Turc. 1088 olmalıdır bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, ss. 83, 103.

[76] Milstein, tarihli nüshalar arasında AEM nüshasına yer vermezken, sonradan kısaca değindiği bu nüshanın tarihini 1599 olarak vermektedir bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, ss. 3, 4, 85.

[77] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, ss. 77, 80, 83-85.

[78] Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, s. 68.

[79] Metin And*, Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, ss. 81-82.

[80] Nurhan Atasoy ve Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul: Publications of the R.C.D. Cultural Institute, 1974, s. 59.

[81] Her ne kadar Bağdat'ta bir minyatür okulunun varlığını ortaya koyan birçok gerekçe bulunsa da, Çağman'ın *Hadîkatü's-Süedâ* ve *Maktel-i İmam Hüseyin* gibi eserleri Şiî konulu eserler olarak değerlendirmesini ve bu eserlerin Osmanlı sarayındaki sultanlar için resimlendirilmesinin mümkün olmadığı yönündeki kanaatini benimsemediğimi belirtmek isterim. Zira *Hadîkatü's-Süedâ*'nın Bağdat'ın Osmanlı hâkimiyeti döneminde, bir Osmanlı paşasının arzusu üzerine kaleme alındığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca Osmanlı sultanlarının Ehl-i Beyt'e dair meselelere bigâne kaldığını düşünmenin de hatalı olabileceği kanaatindeyim. Zira Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bağdat'ın fethini müteakip, Necef ve Kerbelâ'ya giderek Hz. Ali ve Hz. Hüseyin makamlarını ziyaret edip onların soyundan gelenlere altın dağıttığı bilinmektedir bkz. Feridun Emecen, "Süleyman I", *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 66. Ayrıca seyyid ve şeriflerin Osmanlı devletinde soylarına istinaden iltifata mazhar oldukları da bilinen bir gerçektir. Yönetimin seyyidlere duyduğu saygının önemli bir yansıması, verilen iktisadî ayrıcalıklarda belirmektedir. Seyyid ve şeriflerin vakıf gelirlerinden istifade etmelerinin yanı sıra, maddî bakımdan en önemli ayrıcalıkları vergi muafiyeti hususundadır. Sefere çıkış törenlerinde de padişahla sefere katılan nakibü'l-eşraf Sancak-ı Şerif altında yürürken maiyetindeki seyyid ve şeriflerin İstanbul'dan çıkış ve avdetinde tekbir ve salâvat getirdikleri bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin ifadesine göre de nakibü'l-eşraf ve maiyetindeki

alındığında bu üslûbun ve eserlerin, her türlü sanat faaliyetine açık Mevlevî dergâhlarında oluşturulmuş olduğunu kabul etmek gerektiğini söylemektedir. Bağdat'ta Mevlevîliğin yaygın ve güçlü olmasına rağmen, buradaki dergâhın Konya'daki kadar önemli olmadığını belirtmekte, buna rağmen kitap resminin Konya yerine daha çok Bağdat'ta örnekler vermesini, Bağdat'ın ünlü mutasavvıfların yetiştiği, bilim ve kültür açısından köklü bir geçmişe sahip önemli bir dini merkez olması ve burada İslâm kitap resminin Bağdat'ın Osmanlı döneminden yüzyıllar önce geliştirilmesi gibi çeşitli nedenlere bağlamaktadır.[82]

Şahabettin UZLUK Mevlevîlik ve resim sanatına dair eserinde Mevlevîlerin sanata katkılarını şu şekilde ifade etmektedir:

> *İlim adamlarından ehliyetli olanlar, pir ocağında Mevlânâ'nın nutuklarını işliyor, ikrar veren canlara seyir ve sülûk talim ediyorlardı. Her Mevlevîhane maddî ve manevî mensuplarıyla İslâm ve Türk medeniyetine büyük muavenette bulunuyordu. Sanat ve ilim erbabı rahiplerin Hıristiyan medeniyetine olan iyiliği gibi, Mevlevî ilim ve sanat adamları da Müslüman Türklüğün yolunda faaliyet yapıyorlardı. Edebiyat ve sanayiin bütün şubeleri bu feyizli ocaklarda gösterilmekte idi. 18. asra kadar, bu kibar ve asil tarikat evlerinde yüzlerce âlim, şair, hattat, müzehhip, ressam, musikişinas, mücellit, oymacı, tabib dervişler manevi feyizlerini maddi hünerlerle tamamladılar. Türk resim hayatında, başlarında altunî sikkeleri, arkalarında yırtmaçlı hırkalarıyla bir Mevlevîler yeri var.*[83]

Bağdat minyatür okulunun hareketli bir çizgi üslûbunun hâkim olduğu serbest ve samimî havalı minyatürleri ile saray okulunun ihtişam ve resmiyet ifade eden statik tarzdaki eserleri[84] arasında büyük bir üslûp ve anlayış farkı bulunmaktadır. Bu fark özellikle saray atölyelerinde hazırlanmış dinî konulu eserlerin resimleriyle karşılaştırıldığında daha net bir biçimde ortaya çıkmakta ve bu okulun saray

---

seyyid ve şerifler İstanbul'daki önemli toplumsal gruplardan olup çeşitli vesilelerle düzenlenen törenlerin vazgeçilmez elemanlarıdır. Nakibü'l-eşrafın Sultan Ahmed Camii'nde yapılması âdet olan mevlide de katıldığı, burada teşrifatta yerleri olmamakla birlikte yüksek rütbeli ulemadan aşağı oturması uygun görülmediğinden mihrabın sağında ve mahfil-i hümayunun altında yeşil perde ile kapatılmış ayrı bir yerde mevlidi dinlediği bildirilmektedir bkz. Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, ss. 86, 95-97.

82 Çelik, "XVI. Yüzyıl Sonları ile XVII. Yüzyıl Başlarında Bağdat Üslubunda Hazırlanan Hadîkatüs's-Süedâ Nüshaları", s. 6.

83 Şahabettin Uzluk, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957, ss. 1-2.

84 Ekseriyetle Osmanlı sultanlarının hayatlarını, sefer esnasında ve sarayda geçirdikleri vakitler açısından ele alan söz konusu eserler, çoğunlukla şehnâme tarzında yazılmış eserlerden oluşmaktadır ki bazıları doğrudan *Şehnâme* olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca *Şehinşahnâme*, *Süleymannâme*, *Hünernâme*, *Nusretnâme* ve *Surnâme* gibi eserlerin de aralarında bulunduğu, bu resmî havalı eserlerde yer alan minyatürlerle ilgili çok sayıda örnek için bkz. *Ottoman Empire in Miniatures*, Turkish Republic Ministry of Culture and Tourism, c. I, İstanbul: The Historical Research Foundation. *Turkish Arts*, Mehmet Özel (ed.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

atölyelerine bağlanmasını güçleştirmektedir. Ayrıca bu eserlerden bazılarının ketebe sayfasında İstanbul sarayı dışında, yani imparatorluğun diğer önemli merkezlerinde yapıldığını belirten kayıtlara rastlanışı bu okulun saray atölyeleri dışında, bazı tarikatlara ait tekkelerde geliştirilmiş, yaygın bir tarikat okulu olabileceğini düşündürmektedir.[85]

Eserlerin ketebe sayfalarındaki tarih kayıtları göz önünde bulundurulduğunda her ne kadar Bağdat minyatür okulunun faaliyetleri on-on beş senelik bir zaman dilimiyle sınırlandırılsa da, ketebe sayfası bulunmayan bazı elyazmalarının 1593'ten erken bir tarihte[86] resimlendirilmiş olabileceği düşünülmektedir. En geç tarihli elyazması Bağdat minyatür okulundaki sanatsal faaliyetlerin 1605'te ya da bu tarihten kısa süre sonra sona erdiğini göstermektedir. 1605'te Safevîlerin şehri kısmi kuşatmaya almasının ardından Bağdat'ta oluşan kargaşa ortamının ve Kerbelâ'daki bir Şiî ayaklanmasının bu ani sonlanmaya yol açmış olabileceğine inanılmaktadır. Vali Yusuf Paşa'nın görevinden ayrılmak zorunda kalmasının da kendi *Sefernâme*'sini tamamlanmamış vaziyette bırakmasına neden olması muhtemeldir.

Bağdat elyazmalarındaki ketebe sayfalarının bazılarında tarihlere ilaveten hattat isimlerine de yer verilmişken hiçbirinde musavvir ismine rastlanmamaktadır. Bazılarında Bağdat ismi zikredilmişken bir kısmı da sultanlara ya da bu şehrin valilerine atfedilmiştir. Ancak bu okul eserlerinin esas alıcısının saray dışından olduğu anlaşılmaktadır. Saray sanatçıları imparatorluk vakayinamelerini resmetmenin gayreti içerisindeyken, Bağdat sanatçılarının başta Mevlânâ olmak üzere sûfî biyografilerini ya da Fuzûlî tarafından Bağdat'ta yazılan Kerbelâ hadisesini tercih ettikleri görülmektedir. Bağdat okulu minyatürlü elyazmalarının pek çoğunun bütünüyle dinî konulara adanmış olması İslâm resim tarihi için ender bir durumdur.[87]

Bağdat sanatçılarının aynı dönemin okullarına ait motiflerle artık rağbet görmeyen üslûpları kompozisyonlarında kaynaştırma hususunda oldukça eklektik davrandıkları anlaşılmaktadır. İkonografik analizler motiflerdeki şaşırtıcı çeşitliliğin

---

85 Çağman, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Mevlevî Dergâhlarında Gelişen Bir Minyatür Okulu", s. 26.

86 Bağdat'ın 1534-1623 yılları arasında Osmanlı yönetiminde kaldığı dönemde, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısı sonlarında, bu eyalette yoğun olarak resim etkinliğinin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu eyalet üslûbunun 1570 sonrası Safevî dönemi Şiraz resimleriyle yakın akrabalığı olduğu düşünülmektedir bkz. Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, ss. 47, 50.

87 Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 4.

bilinçli olarak mesajı ya da atmosferi zenginleştirmek için kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bağdat sanatçıları kompozisyonlarında kasıtlı bir biçimde şekil ve üslûp zenginliği, çok çeşitli mimari stiller, giyim tarzlarının yanı sıra, Osmanlı idaresi altında gelişen renkli ve kozmopolit pazarlar ile kentsel görünüm içerisinde etraflarında şahit oldukları günlük eşyaları sunmuşlardır. Bu nedenle Bağdat minyatürleri farklı menşelere ait unsurların yanı sıra Türk ve İran mimarisinin bir karışımını sergilemektedir. İran unsurları, S kıvrımlı kemerler, tonozlar, kubbelerden müteşekkil tuğla yapılar, zengin renkli sırlı tuğla, çini ve seramik-mozaik örnekleri, zengin geometrik ve bitkisel motifler, kalın şerefeler ve küçük kubbelerle nihayetlenen oldukça alçak minareler, evin merkezi avlusuna bakan galeriler, zengin bezenmiş ahşap sütunlar şeklinde özetlenebilmektedir. Osmanlı mimarisi ise Bağdat'a beşik ya da hafif sivri kemer ve tonozlar, yuvarlak kubbeler, zarif külahlarla örtülmüş uzun ve ince minarelerle birlikte taş yapıyı sunmuştur. Taş duvarların dış kısımları genellikle kaplanmadan bırakılmış, iç kısımlar ise sıklıkla tek ya da çok renkli geometrik ya da bitkisel motifli çinilerle bezenmiştir.

Bağdat minyatürlerinde Hindistan'dan Avrupa'ya o dönemin tanınan tüm ülkelerinin etnik kostümlerine rastlanabilmektedir. Örneğin Şiraz'a ve Tebriz'e özgü sarıklarla Kazvin ya da Isfahan saray çevrelerinin şapkaları yan yana sergilenebilmektedir. Sultanların ya da yüksek rütbelilerin kullandığı devasa sarıklarla birlikte ulemanın kullandığı yuvarlak sarıklar, yeniçerilerin uzun başlıkları minyatürlerde Türk modasının da yakından takip edildiğine işaret etmektedir. Bağdat minyatürlerinin Türk ve İran resmine aynı anda benzemesinin nedenlerinden biri bu okula ait minyatürlerde İran ve Türk kılık kıyafetlerinin eşzamanlı olarak resmedilmesidir. Şehrin tarihi göz önünde bulundurulduğunda, yönetimin 16. yüzyılın ortalarında Safevîlerden Osmanlılara geçmesi ve İran'a coğrafî yakınlık gibi sebepler söz konusu yakınlığı doğurmaktadır. Avrupa kıyafetleri ise birkaç çeşit pantolon, gömlek, ceket, ayakkabı ve şapkadan müteşekkildir. Bunlar sıklıkla uzun ya da kısa yakalı olup bazen kürkle kaplanmıştır. Avrupalılar hemen hemen tüm elyazmalarında, bazen ikonografik bir rolde ve çoğunlukla herhangi bir kalabalık içerisindeki rastgele figürler olarak belirmektedir. Avrupalılar bir grup halinde resmedildiğinde genellikle grup içerisinde bir kadın figürüne de yer verilmektedir ki, bu bir Müslüman kalabalığı için sıra dışı bir durumdur.

Bağdat minyatürlerinde resmedilen bireylere sadece kökenleri itibariyle değil, aynı zamanda sosyal statüleri, dinî kimlikleri ve ikonografik remizleri ile de kişilik kazandırıldığı görülmektedir. Sosyal statü, hiyerarşinin zirvesindeki sultan ve halifeden yoksullara ve kölelere kadar uzanmaktadır. Genellikle Osmanlı protokolünü takip eden üst sınıflar birbirinden pek çok detayla ayırt edilmektedir. Bunların kıyafetleri dikkatlice ve özenle tasarlanmış olup tespit edilmeleri Osmanlı albümleri ve minyatürlü vakayinameler sayesinde mümkündür.[88]

Bağdat elyazmalarındaki minyatürlerin ortak özellikleri özetlenecek olursa, kompozisyonların daima açık ve kesin bir biçimde gözlemlenmiş geometrik bir sisteme dayandığı, pek çok el yazması minyatürlerinin sayfa dışına taştığı, ikonografideki merkezi figürlerin genellikle kompozisyonun merkezinde yer aldığı, iç ve dış kısımların eşzamanlı olarak sunulduğu, figürlerin konumları, doğrultuları ve düzenlenmesinin hikâyenin doğası gereği ve sembolik yorumuyla belirlendiği görülmektedir.[89] Kıvrımlı ve sert çizgilerle serbestçe ana hatları belirtilen şekillerin çoğu profilden gösterilmekte ve bu gelişme karikatürize etmeyi kolaylaştırmaktadır. İnsan başları vücutları ile karşılaştırıldığında çok daha büyük çizilmekte ve daha canlı açık anlatım yapılmaktadır. Bu serbest düzenleme ve figürlerin hareketleri, resimlerin oldukça uzun bir devreden geçerek, eski formalitelerle dolu figürlerin rütbeye göre sıralandığı resmî görünüşlü minyatürlerden bu yeni türe geçişini göstermektedir. Kazvin, Isfahan ve Şiraz okullarının 16. yy Safevî devresinden ve 17. yy başlangıcından etkiler görülmektedir. Fakat renklerin kullanımı ve figürlerin şekilleri yeni Türk stilindedir. Bu okulun karakteristik renkleri sarı, gri, siyah, koyu yeşil, portakal rengi ve mavimsi bej olup, bu renklerin kullanılış şekilleri ile minyatürler adeta izlenimci resimlerle benzerlik göstermektedir.[90] Kompozisyonlardaki renklerin ortak özelliği ise saf halde ve parlak tonda kullanılmalarıdır ki, bu uygulama 16. yüzyılın ikinci yarısındaki Meşhed ve Kazvin üslûplarına benzemektedir.[91]

Bağdat okulunda hazırlandığı düşünülen minyatürler, genel hatlarıyla çağdaşı olan diğer okulların minyatürleriyle mukayese edildiğinde ilk bakışta dikkat çeken husus, Safevî minyatürlerinin en karakteristik niteliği olarak değerlendirilen ve 16.

[88] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, ss. 43-46.
[89] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 61.
[90] İnan, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", ss. 3-4.
[91] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 71.

yüzyılın sonlarına kadar devam eden sarıklardaki "tac-ı haydarî" denilen uzun serpuşların[92] Bağdat minyatürlerinde kullanılmamasıdır. Bağdat okulu minyatürlerinde, bu okulla aynı ya da yakın yüzyıllarda faaliyet gösteren okullardan Tebriz okulunun aşırı yüzey süslemeciliğine, Kazvin ve Meşhed okullarının güzel yüzlü ince uzun ve zarif figürlerine, Isfahan okulunun kıvrılmış, uzun bacak ve gövdelere sahip ve başlarında dönemin modasını yansıtan dağınık sarıkların bulunduğu insan figürlerine, Şiraz okulunun altın yaldızla eflatun rengin yoğun olarak kullanıldığı nakışlaşmış peyzajlarına ve kalabalık figürlerin yer aldığı karışık kompozisyonlarına, Buhara okulunun pastel renklerde üst üste yığılmış süngerimsi kayalarına ve zayıf figürlerine istisnalar ya da sınırlı uygulamalar haricinde rastlanmamaktadır. Söz konusu minyatürlerin Osmanlı saray okulunda hazırlandığı bilinen, ordunun zaferlerini, Sultanın devrindeki çeşitli sosyal faaliyetleri, avcılıktaki hünerlerini, elçi kabullerini ve dönemin önemli olaylarını yansıtan minyatürlerden farklı üslûp ve bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ekseriyetle tek bir konu ekseninde kompozisyonun şekillendiği Bağdat okulu minyatürleri, zengin ve kalabalık kompozisyonlarıyla belirginleşen Tebriz okulu minyatürlerinden ayrılmaktadır. Bağdat okulu minyatürlerindeki kompozisyonlarda dekoratif ve estetik kaygılardan ziyade, aktarılmak istenen konunun merkeze alındığı ve tüm yalınlığıyla sunulmaya gayret edildiği görülmektedir. Böylelikle bu okulun minyatürlerinde ilk dikkati çeken özellik manzaralardaki ya da mimarilerdeki masalsı büyüleyicik ya da zarafet değil konunun kendisi olmaktadır. Ancak tercih edilen renklerdeki canlılık 16. yüzyılda faaliyet gösteren okulların ortak özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Kullanılan renk seçeneklerine farklı okul minyatürlerinde de rastlanmaktadır. Ayrıca genel itibariyle kıyafetler konusunda da benzerlikler söz konusu olmakla beraber, Bağdat okulu minyatürleri, farklı türde kıyafetlere ve bilhassa başlıklara sahip figürleri aynı kompozisyonda bir araya getirmesiyle dikkat çekmektedir. Tıknaz vücutlu ya da iri başlı ve pekçok kez karşılaşılan iri burunlu, iri dişli çirkin yüzlere ve abartılı ifadelere sahip figürleriyle de bu okulun minyatürleri, Tebriz, Şiraz, Kazvin ya da Meşhed okulunun ince vücutlu, küçük ve zarif yüzlü figürlerinden ilk bakışta ayırt edilmektedir.

[92] Çağman ve Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, s. 42. Minyatür okullarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için aynı esere müracaat edilebilir. Minyatür okullarının özellikleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı Başlangıcından Osmanlılara Kadar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995, ss. 159-171.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADÎKATÜ'S-SÜEDÂ NÜSHALARINDAKİ MİNYATÜRLERİN KONULARI

1. 1. *Hadîkatü's-Süedâ*

Eserlerinde aşk ve ızdırabı ön plana çıkaran Fuzûlî, maktel türündeki *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eserinin mukaddimesinde Allah'ın insanları dünyada belâlara müptelâ kılarak imtihan ettiğini, insanların makamlarının yüksekliğinin, katlandıkları musibetlerle ölçüldüğünü, bu sebeple en çok belâya uğrayanların peygamberler[93], onların içinde de Hz. Muhammed olduğunu ifade etmektedir. Akabinde Peygamber ve Ehl-i Beyt'in çektiği cefaları, Kerbelâ şehitlerinin matemini tutmanın sevabını anlatarak, İslâm fırkalarının her sene Muharrem ayında Kerbelâ'da toplanarak felâketleri yeniden hatırlayıp göğüslerindeki yarayı tazelediklerini söylemektedir.[94] Süleyman NAZİF'e göre,

> *Fuzulî eserini ne Sünnîler ne de Şiîler için yazmıştır. Tam on asır dökülmüş olan gözyaşlarıyla bütün âsâr-ı mustakbeleye ve bütün insaniyete bir dâsitan-ı elem ve matem ibda' etmek istemiş ve en güzel mevzuu vak'a-yı Kerbelâ'da bulmuştur. Irak'ın çılgın güneşi Kerbelâ çölüne on asır evvel dökülen kanları kurutmuş, yakmıştı. Şair Hadîkatü's-Süedâ'yı yazarken Kerbelâ'yı kendi kalbine nakletmiş ve kalemini mübarek kalbine batıra batıra bî-nazîr levha-yı fecâyi'i yaratmıştır.*[95]

Kerbelâ hadisesi esas itibariyle siyasî bir olay iken zamanla mukaddes bir hüviyet kazanmıştır. Hz. Hüseyin'in kıyamet gününde günahkâr ümmetinin şefaatini temin etmek için şehit olduğu, hakkın batıla karşı zaferini ilan etmek için bile bile ölümü seçtiği belirtilmekte, "O, zulme uğrayanların, belâ çekenlerin, inancı uğruna

---

[93] Sûfî düşünceye göre peygamberler "Kâmil İnsanlar"dı. Her ne kadar onlara önceden var olan buyruğa uygun olarak peygamberlik bilgisi verilmişse de, peygamberlerin Yaratıcı'nın aşk mihrabında kendilerini kurban etmeleri ve işkence ya da ölüm karşısında dahi Onu övüp yüceltmeleri gerekmekteydi. Yalnızca bütün imtihanlara başarılı bir şekilde tahammül göstermeleri neticesindedir ki, peygamberler nihayet insanlığı doğru yola iletmek üzere rehberlik etmek için gönderilmişlerdir bkz. Brosh ve Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, s. 21.

[94] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. XXIX, XXX.

[95] Süleyman Nazif, *Fuzuli*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1926, s. 101.

kendisini feda edenlerin sembolüdür" denilmektedir. Yezit zalimlerin, Hz. Hüseyin mazlumların sembolü olarak kabul edilmektedir. "Hz. Hüseyin'in katline katılanlar, hatta Kerbelâ'da onun yardımına koşmayanlar ilahî cezaya çarptırılacaklardır. Bir kimse Hz. Hüseyin'in şehit edildiği gün yani, aşure günü ağlarsa kıyamet günü peygamber ve yakınlarıyla beraber olacaktır" inancı gelişmiştir. Zamanla, Hz. Hüseyin'in şehadetine ağlamak, matem tutmak, bu konuda eser vermek sevap kazanmak için vesile kabul edilmiştir.[96]

Fuzûlî'nin en hacimli eseri olan *Hadîkatü's-Süedâ*, genel itibariyle mensur olmakla beraber metin arasında toplam 1152 beyitten oluşan 16'sı Arapça, 525'i Türkçe 541 parça manzumeye de yer vermektedir. Fuzûlî eserinin mukaddimesinde, Kerbelâ Vakası'nı anlatan Farsça ve Arapça eserler bulunduğu halde Türkler'in bundan mahrum kaldığını, bu sebeple kendisinin bir maktel yazdığını belirtmektedir. İran edebiyatında meşhur bir maktel olan Hüseyin Vâizî Kâşifî'nin (ö. 1504) Farsça yazdığı *Ravzatü'ş-Şühedâ* adlı eserini kompozisyon bakımından örnek alan Fuzûlî, eserini Arap edebiyatında bu konuda tanınmış Ebu Mihnef'in (ö. 774) *Maktelü'l-Hüseyin* ile Radıyyüddin İbn Tâvûs'un (ö. 1266) *el-Melhûf fî Katle't-Tufûf* gibi kitaplarından da istifade ederek meydana getirmiştir.[97] Hüseyin Vâizî'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ*'yı, 1502 yılında Hüseyin Baykara'nın kızı tarafından torunu Mirzâ Mürşidüddin için kaleme aldığı bilinmektedir. Ömrünün büyük bir kısmını Herat'ta geçiren Hüseyin Vâizî'nin, Kerbelâ hadisesiyle ilgili olarak yazdığı eserinden ötürü Şiî olduğuna hükmedenler olmuştur. Ancak Nevâyî'ye olan yakınlığı, Abdurrahman Câmî'nin eniştesi oluşu ve diğer bazı ipuçları göz önünde bulundurularak Sünnî olduğu açıklanmıştır.[98] Abdülkadir KARAHAN'a göre, *Hadîkatü's-Süedâ*'nın taksim ve tertibi genel itibariyle *Ravzatü'ş-Şühedâ*'dan iktibas edilmiştir. Esasını İslâmi anane ve nakillerden alan motifler *Ravzatü'ş-Şühedâ*'dan alınmadır. *Hadîkatü's-Süedâ*'nın nesri, Türk edebiyatında pek az rastlanacak şekilde güzel, sade ve işlektir. *Hadîkatü's-Süedâ* üslûp tahkiye kudreti itibariyle *Ravzatü'ş-Şühedâ*'dan ayrı ve üstündür. *Hadîkatü's-Süedâ*'ya serpiştirilmiş nazım parçaları, *Ravzatü'ş-Şühedâ*'dakilerden daha fazla şiirle yoğrulmuştur. *Hadîkatü's-Süedâ, Ravzatü'ş-*

---

[96] Şeyma Güngör, "Tarihî Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere Kerbelâ Olayı ve Hadikatü's-Süeda", *38. Icanas Kongresi*, c. I, Ankara, 2008, s. 776.

[97] Güngör, "Hadîkatü's-Suadâ", c. XV, ss. 20-21.

[98] Abidnazar Mahdum, "Ravzatü'ş-Şühedâ ile Hadîkatü's-Sü'edâ Mukayesesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, 2001), ss. 113-118.

Şühedâ'nın aslından daha muvaffak ve ilavelerden fazla ihtisarlar yapılmış, serbest bir tercümesidir.[99]

Fuzûlî her ne kadar eserinin mukaddimesinde, Türkçe maktellerin bulunmamasını gerekçe göstererek eserini kaleme aldığını belirtmişse de, Türk edebiyatında *Hadîkatü's-Süedâ*'dan daha önce yazılmış pek çok maktel bulunmaktadır. Kastamonulu Şâzî[100]'nin *Dâstân-ı Maktel-i Hüseyn*'i (1361), Yahya b. Bahşî'nin *Maktel-i Hüseyn*'i (1499), Lâmiî'nin *Kitab-ı Âl-i Resûl*'u, Hacı Nureddin Efendi'nin *Maktel-i Hüseyn*'i (1530) gibi eserler bunlardan bazılarıdır.[101]

Hadîkatü's-Süedâ, mukaddimeden sonra 10 bab ve bir hatime olarak tanzim edilmiştir. 1. Bab, bazı peygamberlerin hayatlarında çektikleri eziyetlerden bahsetmektedir: Hz. Âdem'in cennetten kovuluşunu, oğlu Hâbil'in kardeşi Kâbil tarafından öldürülüşünü; Hz. Nuh'un kavminden 900 yıl eza ve cefa çektiğini, taşlandığını, sonunda tufan olup bütün günahkârların boğulduğunu; Hz. İbrahim'in Nemrud tarafından ateşe atıldığını ve bu ateşin söndüğünü, oğlu Hz. İsmail'in kurban edilişini; Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'un kayboluşuna ağlamaktan gözlerinin kör olmasını; Hz. Yusuf'un uzun hikâyesini; Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Eyyub'un çektikleri çileleri; Hz. Zekeriyâ ile oğlu Hz. Yahyâ'nın maruz kaldıkları eziyetleri anlatmaktadır.[102] Fuzûlî eserinin bu babındaki her bir peygambere dair acıların işlendiği fasılların sonunda, peygamberler hayatları boyunca her ne kadar çok büyük sıkıntılara göğüs germiş ve ızdıraplara duçar olmuş olsalar da, Şâh-ı Kerbelâ Hz. Hüseyin'in Kerbelâ çölünde katlandığı sıkıntıların, bu sıkıntılardan çok daha derin olduğunu tekrar tekrar vurgulamakta ve Kerbelâ matemini sıklıkla tazelemektedir. 2. Bab, Hz. Resul'ün Kureyş'ten çektiği cefaları, 3. bab, Hz. Seyyidü'l Mürselin'in vefatını, 4. bab, Hz. Fatımatu'z-Zehra'nın vefatını, 5. bab, Hazret-i Aliyyü'l-Murtaza'nın vefatını, 6. bab, Hz. İmam Hasan'ın ahvalini, 7. bab, Hz. İmam Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye geldiğini, 8. bab, Müslim b. Akil'in vefatını, 9. bab, Hz. İmam Hüseyin'in Mekke'den Kerbelâ'ya geldiğini, 10. bab ise Hz. İmam

---

[99] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s. XXXIII.

[100] Türk edebiyatında yazılmış ilk *Maktel-i Hüseyin*'in müellifi olarak "Kastamonulu Şâzi" ibaresiyle tanınan yazarın 'Yûsuf-ı Meddah' olduğu da iddia edilmektedir bkz. Kenan Özçelik, "Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Maktel-i Hüseyin Kimin Eseridir?", *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ*, Alim Yıldız (ed.), c. II, Sivas, 2010, s. 12.

[101] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. XXVII, XXVIII.

[102] Haluk İpekten, *Fuzulî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklaması*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1973, ss. 40-41.

Hüseyin'in şehit olduğunu beyan etmektedir. Son olarak eserin hatime bölümünde, muhadderât-ı Ehl-i Beyt'in Kerbelâ'dan Şam'a geldiğinden bahsedilmektedir.[103]

Hadîkatü's-Süedâ'nın telif tarihi belli değildir. Fuzûlî "ahsen-i saat ve eymen-i evkatde semt-i ihtitam buldı" diye belirtmektedir. Fuzûlî eserini, *Hadîkatü's-Süedâ*'nın sonundaki Münacat kısmında Kanûnî Sultan Süleyman'ın paşalarından Mehmed Paşa'nın "hüsn-ı işaret-i şerifiyle" kaleme aldığını söylemektedir. *Gülşen-i Hulefa*'dan alındığı belirtilen bilgiye göre Mehmed Paşa'nın 1549-1554 yılları arasında Bağdat'ta vazife gören Sivas Mir-i Miranı Baltacı Mehmed Paşa olduğu söylenmektedir. Ancak istinsah tarihi belli olan yazmalardan en eskisinin 1547 tarihini taşıması hasebiyle, eser Baltacı Mehmed Paşa'nın Bağdat'ta bulunduğu tarihten önce telif edilmiştir. Eserde zikredilen Mehmed Paşa'nın Baltacı Mehmed Paşa olmayıp, 1545-1547 yılları arasında Bağdat'ta bulunan el-Hac Sofu Mehmed Paşa olması da mümkün gözükmektedir.[104]

Fuzûlî *Hadîkatü's-Süedâ*'yı yazarken tanınmış çok sayıda kitaptan yararlanmıştır. En başta gelen müracaat kaynağı ise Kur'an-ı Kerim ve güvenilir hadis kitapları olmuştur. Fuzûlî'nin yararlandığı ve kaynak kitaplar denilebilecek eserler iki kısımda değerlendirilmektedir. Birinci kısımda yazarı, tam adları, konusu ve yazıldığı dil bilinen kitaplar; ikinci kısımda ise yazarı, konusu ve dili bilinmeyen kitaplar yer almaktadır. Bilim dünyasınca adları, yazarları, yazıldıkları dil ve konuları bilinen eserler şu şekilde sıralanmaktadır: Genel tarihle ilgili, Arapça olarak yazılmış iki eserden, Fuzûlî *Hadîkatü's-Süedâ*'da kısaca *Tarih-i Taberî* ve *Ebu Hanife Tarihi* şeklinde söz etmektedir. Arapça büyük hadis kitabı ise Fuzûlî'nin eserinde *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünenü'l-Câmi* biçiminde geçmektedir. Hvâce Pârsâ Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (1345-1420) tarafından yazılan muhâzarâtla ilgili Arapça eserden *Hadîkatü's-Süedâ*'da *Faslu'l Hitâb*, Ebu Şucâ Şîreveyh b. Şehrdâr-ı Deylemî (1053-1115) tarafından yazılan hadisle ilgili Arapça eserden *Firdevsü'l-Ahbâr*, Hz. Peygamber ve 12 imamın biyografileriyle ilgili Ebu Ali el-Fazl b. el-Hasan et-Tabersî (ö. 1153) tarafından Arapça yazılmış eserden *İ'lâmü'l-Verâ*, Ebu'l-Müeyyed Muvaffak b. Ahmed el-Hvârizmî (ö. 1172) tarafından telif edilmiş Arapça eserden *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, Ebu Said Hasan b. Hüseyn-i Sebzvârî (ö. 1494-95) tarafından yazılmış mevizeyle ilgili Farsça eserden

[103] Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süedâ*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, h. 1304, s. 10.
[104] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. XXX-XXXI.

Mesâbîhu'l-Kulûb, Abdullah b. Esad el-Yâfi'î (ö. 1367)'nin İslâm tarihiyle ilgili Arapça eserinden *Mir'âtü'l-Cenân*, Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 1144)'nin kaleme aldığı muhâzarâtla ilgili Arapça eserden *Rabî'u'l-Ebrâr*, Hz. Muhammed'in, soyunun ve ashabının hayatıyla ilgili Atâullah b. Fazlullah-i Deştekî (ö. 1519-1533) tarafından telif edilen Farsça eserden *Ravzatu'l-Ahbâb*, Muineddin Miskîn b. Şerefeddin Muhammed Ferâhî-i Herevî (ö. 1501)'nin hadisle ilgili Farsça eserinden *Ravzatü'l-Vâ'izîn*, İmam Rıza'ya ait olduğu bilinen Arapça eserden *Sahîfe-i Rızavîye* ve *Suhufu Şerîf*, İyâz b. Musa el-Yahsubî (ö. 1149) tarafından yazılmış hadisle ilgili Arapça eser kısaca *Şifâ*, Molla Câmî (ö. 1492) tarafından kaleme alınmış İslâm tarihiyle ilgili Farsça eserden *Şevâhidü'n-Nübüvve* olarak bahsedilmektedir ki, Fuzûlî eserinde en çok bu kitabı kaynak göstermektedir. Muhammed b. Ali el-Kummî (ö. 991) tarafından sekizinci İmam Rıza ve ondan önceki imamların hayatları hakkında yazılmış Arapça eserden *Uyûnu'r-Rızâ* şeklinde ve son olarak *Rûhu'l-Ervâh* isimli bir eserden söz edilmektedir ki Fuzûlî'nin hangi yazarın bu isimle anılan eserinden istifade ettiği belli değildir. Ayrıca *Beşâ'irü'l-Mustafa*, *Dürer-i Me'âric*, *Kenzü'l Garâ'ib*, *Kenzü'l-Hakâ'ik*, *Nazmu Dürri's-Sıbteyn*, *Nusah-i İsfahânî*, *Zülâlü'r-Rızâ* ve *Maktel* adlarındaki eserler zikredilmektedir ki bunların yazarları, yazıldıkları dil ve konuları tam olarak belirlenememiştir.[105]

Fuzûlî'nin kaleminden çıkan, coşkun bir sevgi ve lirizmle yazılan bu maktel hem Sünnî hem de Şiî Müslüman Türkler tarafından hürmetle karşılanmış, okunmuş, dinlenmiş ve hatta bazı şahıslar tarafından ezberlenmiştir. İnsanlar ızdıraba sabırla karşı koymanın kulları ilâhî mükâfata kavuşturacağını bu eserde misalleri ile okumuşlar, peygamberlerin ve Ehl-i Beyt'in çektikleri belâları dinleyip kendi dertlerini unutmuşlardır.[106] Kendi döneminden itibaren hemen bütün tezkirecilerle yakın dönem tenkitçileri eserin benzerleri arasında üstünlüğünden takdirle bahsetmişlerdir. Bağdatlı Ahdî 1564'te kaleme aldığı tezkiresinde *Hadîkatü's-Süedâ*'nın havas ve avam arasında meşhur olduğunu ifade etmekte, Evliya Çelebi de Dergezîn şehrinde yapılan bir taziye toplantısında eserin mukaddes bir kitap gibi okunduğunu anlatmaktadır. Safranbolu ve çevresindeki göçebeler hakkında araştırma yapan Mehmet ENVER, 20. yüzyılda Safranbolu ve çevresinde yaşayan göçebelerin en beğendikleri eserin bu kitap olduğunu yazmaktadır. Eser, Âl-i abâ sevgisine Şiîler

[105] Servet Bayoğlu, "Hadîkatu's-Su'adâ'yı Yazarken Fuzûlî'nin Yararlandığı Kaynak Eserler", *Milli Kültür*, sy. 58, (Eylül 1987), ss. 65-68.
[106] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s. XLVII.

kadar önem veren Sünnî tarikatlarda bilhassa Muharrem ayında tekke ve evlerde okunmasıyla, ayrıca içinde yer alan manzum kısımların yapılan törenlerde "muharremiyye", "mersiye-i Kerbelâ" veya "mersiye-i Âl-i abâ" adıyla bestelenerek on gece sıra ile terennüm edilmesiyle de ayrı bir önem taşımaktadır.[107] Fuzûlî'ye has secili, akıcı ve samimî bir üslûpla yazılan bu eserin, ifade kudreti ve canlılığı bakımından Hüseyin Vâizî'nin eserinden üstün olduğu düşünülmektedir. Ahdî, Âli ve Hasan Çelebi gibi çok salâhiyetli edebiyat münekkitleri bu hakikati asırlarca evvel itiraf etmişlerdir. *Hadîkatü's-Süedâ*'nın asırlarca Sünnî ve Şiî Türk muhitlerinde bu kadar sevilip şöhret kazanmasının başlıca sebebini de burada aramak gerekmektedir.[108]

Hadîkatü's-Süedâ Türk edebiyatında en çok yazması olan eserlerin başlıcalarındandır. Değişik mesleklerde ve farklı bölgelerde yetişen müstensihler tarafından istinsah edilen *Hadîkatü's-Süedâ* yazmaları içinde çok sade olanlarının yanında tanınmış hattatların elinden çıkan, özenle hazırlanan, minyatürlerle süslenen nüshalar, mütevazı köy odalarından saray kütüphanelerine kadar her yerde muhafaza edilmiştir. Yurt içinde ve dışında, özel ve resmî kütüphanelerde tespit edilmiş 229 yazmanın, günümüzde mevcut *Hadîkatü's-Süedâ* nüshalarının sayısını vermekten uzak olduğuna inanılmaktadır. 19. yüzyılda eserin yazma nüshalarının yanı sıra matbu nüshalarına da rastlanmaktadır. 1837'den 1887'ye kadar sekiz defa basılması da esere yönelik talebin çokluğunu ortaya koymaktadır. Eserin ayrıca İran'da 1969 (?) yılında teksir usulüyle çoğaltıldığı bilinmektedir. Eser, sadeleştirilmesi yoluna gidilmesiyle 1955'de Selahaddin GÜNGÖR tarafından *Saadete Ermişlerin Bahçesi* ve 1970 yılında Mehmed Faruk GÜRTUNCA tarafından *Saadete Ermişlerin Veya Kerbelâ Şehitlerinin Bahçesi* başlıklarıyla günümüz Türkçesine aktarılmıştır.[109] Son olarak *Hadîkatü's-Süedâ*, 1986-1990 yılları arasında Servet BAYOĞLU tarafından iki cilt halinde *Erenler Bahçesi* adıyla günümüz Türkçesi ile neşredilmiştir.[110] Eserin İran'da 1995 yılında *Hoşbahtlar Bağı* başlığıyla basılmış bir Osmanlıca nüshası da bulunmaktadır.[111]

---

[107] Güngör, "Hadîkatü's-Suadâ", c. XV, s. 21.
[108] Köprülü, "Fuzûlî", c. IV, s. 695.
[109] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. XLVIII-XLIX.
[110] Güngör, "Hadîkatü's-Suadâ", c. XV, s. 22.
[111] Fuzûlî, *Hoşbahtlar Bağı*, Seyyid Ali Ekber Ocak Nejad (ed.), Kum: Emir Yayınevi, 1995.

1. 2. *Hadîkatü's-Süedâ* Minyatürlerinin Konuları

Konulara dair açıklamalar için öncelikle *Hadîkatü's-Süedâ*'nın farklı yazarlarca ortaya konmuş tenkitli metin, tahkik çalışması ya da sadeleştirilmiş eser şeklindeki kaynaklarına müracaat edilmiştir. *Hadîkatü's-Süedâ* metnine dayanan açıklamaların ardından konunun farklı boyutlarının da ele alınabilmesi amacıyla belli başlı İslâm tarihi kaynaklarından istifade edilmiştir. Peygamber kıssalarıyla ilgili konular için ayrıca Kur'an-ı Kerim'den ve Kitab-ı Mukaddes'ten istifade edilerek konunun Kur'an'da nasıl aktarıldığı ayrı bir paragraf halinde belirtilmiş ve Tevrat'ta aktarılan konuya dair farklılıklara değinilmiştir. Her bir konu başlığı altında yapılan açıklamaların öncesinde, konuyla ilgili minyatürlerin hangi nüshalarda yer aldığına dair fikir vermek adına söz konusu nüshalar kısaltılmış halde parantez içinde kronolojik olarak sıralanmıştır.

1. 2. 1. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları

(SK, PBN, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009, TİEM, NYBM, PSÖK, JNUL)

Fuzûlî eserinin İbtilâ-yı Âdem Aleyhisselam Faslı'nda, Hz. Âdem'in vücuda gelmesiyle birlikte "Ey Âdem sen ve eşin cennette oturun" işaretiyle cennette ikamet etmeye başladıklarından ve kendilerine yasak ağacın meyvesi[112] haricinde her türlü tasarruf için ruhsat verildiğinden bahsetmektedir. Bu duruma vâkıf olan İblis haset ederek yılan ve tavus[113] aracılığıyla cennete girmiş ve Hz. Âdem'e vesvese vermiştir. Rivayete göre yasak ağacın meyvesini yedikten sonra Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın keramet elbiseleri bedenlerinden düşmüş, o ana dek hizmetlerine Rıdvan memurken onlardan nefret etmiş ve neşe sarayları mamurken viran olmuştur. Utançlarından kaçacak yer arayan bu cennet sakinleri incir yaprağıyla avret yerlerini örtmeye çalışmışlardır.[114]

---

[112] Yasak ağacın türüyle ilgili farklı rivayetler arasında asma, hurma ve incir ağacıyla buğday başağı yer almaktadır bkz. İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984, c. II, ss. 291-292.

[113] Bazı rivayetlere göre, kovulmuş Şeytan'ın tekrar cennete girip Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın ayaklarını da oradan kaydırmak için yaptığı girişimlerden birinde, Hz. Âdem ile Hz. Havva cennette gezinirken cennetin duvarlarının üzerinde dolaşan bir tavusla karşılaşmışlardır. Hz. Havva tavus kuşuna yaklaşınca Hz. Âdem de onu takip etmiş ve bu sırada Şeytan duvarın arkasından onları aldatmıştır bkz. İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, c. II, s. 301. Tavus kuşu biçimindeki Şeytan kültü Yezidî Kürt topluluğu tarafından günümüzde de uygulanmaktadır bkz. Brosh ve Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, s. 26.

[114] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 19-21.

Bilindiği üzere kendisi cennetten kovulmuş ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış İblis, ilk yaratıldığı andan itibaren kıskandığı ve secde etmekten kaçındığı Hz. Âdem ile eşi Hz. Havva'nın cennette bulunmasına tahammül gösterememiştir.[115] İblis cennete girip Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın aklını çelebilmek için o vakitlerde cennet kapıcılarından olan yılandan yardım istemiştir. Zira yılan ile İblis arasında tam bir dostluk bulunmaktadır. İblis meleklere görünmeden cennete girebilmek için yılandan ağzını açmasını istemiş ve bu sayede içine girip hiç kimse kendisini görmeden cennete girebilmiştir.[116] Hz. Âdem ile eşini cennetten çıkarmaya kararlı olan İblis Allah'ın onlara yönelik koymuş olduğu yasağı çiğnemeleri için ikisine de vesvese vermeye başlamıştır. Yoğun gayretleri neticesinde Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı kandıran İblis ikisini de yasak ağacın meyvesinden yemeye ikna etmiştir. Meyveyi tatmaları ile birlikte hiç beklemedikleri bir şekilde her ikisinin de avret mahalleri açılıvermiş ve aceleyle örtmek için yaprak toplamaya başlamışlardır.[117] Tevrat'a göre topladıkları yapraklar incir yaprakları olup bunları dikerek önlük yapmışlardır.[118]

Hz. Âdem inayet ufuklarından âtıfet bulutları belirerek ümit gülzarına tazelik vermesi için sağa sola bakınıp beklemiş ve hiçbir taraftan muradın kokusu gelmeyip hiçbir yönden derdine derman yetmeyince ümidi kırılmış bir halde dışarı ayak basarken "Bismillahirrahmanirrahîm" demiştir. Cebrail yanında belirip "Ya Âdem! Bir dakika dur da bu güzel sözün bereketi ile merhamet kapıları önünde açıla! Ve felaketin saadete çevrile" demiştir.[119] Hz. Âdem de Hz. Havva da nasıl bir felakete sürüklendiklerinin farkına vararak rablerinden kendilerine merhamet etmesini dilemişlerdir. Yüce Rab, akıl ve idrak bahşettiği Hz. Âdem'e, ne isterse kendisine verildiği, büyük saadet ve nimetlerin bağışlandığı cenneti ihsan ettiği halde neden yasak ağacın meyvesinden yediğine dair sitemde bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Âdem ve Hz. Havva her ne kadar yaptıklarından ötürü defalarca pişmanlıklarını dile getirseler de tövbeleri kabul edilmekle beraber, Cenab-ı Hakk'ın "Kiminiz kiminize

---

115 İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010, s. 87.

116 Taberi, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, c. I, Konya: Can Kitabevi, 1980, s. 75.

117 Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, s. 87.

118 Tekvin, 3:7. Tevrat'ta ayrıca yılanın Hz. Havva'yı kışkırttığından, Hz. Havva'nın yasak ağacın meyvesinden yedikten sonra Hz. Âdem'e de yedirdiğinden bahsedilmektedir bkz. Tekvin 3:4,6. *Kitab-ı Mukaddes*'ten yapılan alıntılar için bkz. *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 1969.

119 Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1968, ss. 9-10.

düşman olarak yeryüzüne inin" fermanına muhatab olmuşlar ve böylelikle cennetten kovulmuşlardır.[120]

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'e hitaben eşiyle birlikte cennet nimetlerinden bol bol faydalanmaları ancak falanca ağaca yaklaşmamaları yönündeki buyruğa rağmen, İblis'in sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir saltanatı kendilerine gösterme teklifiyle onları kandırdığından bahisle söz konusu hadiseye temas edilmektedir. İblis'in Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı bu desise ile kandırıp onların ağaçtan yemelerini sağlaması üzerine çirkin yerleri kendilerine görünmüş ve cennet yapraklarını üst üste yamayarak üzerlerini örtmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten kaydırılmaları hadisesinden bahsedilirken, üzerlerine örttükleri yaprakların hangi ağaca ait olduğu ya da İblis'in bu tuzağı kurarken kimlerle işbirliği içerisinde olduğu gibi ayrıntılardan söz edilmemektedir.[121]

1. 2. 2. Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması

(SK, PBN, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009, PSÖK, CRBK, LACMA)

Fuzûlî eserinin İbtilâ-yı Halilullah Aleyhisselam Fasl'ında, belâ diyarının misafirlerinden biri olan Hz. İbrahim'in reddolunmuş Nemrud'un[122] istila ateşine maruz kaldığından bahsetmektedir. Hz. İbrahim mancınığa girdiğinde melekler onu ateşe müteveccih görerek münacat ettiler ki "Ya Rab Âdemoğullarından bir kimsedir ki senin birliğini itiraf edip kendini ibadetine vermiştir. Onu ateşte yakmak isterler. Ruhsat ver ki yardım ederek onu bu tehlikeden kurtaralım". Hazreti İzzet'ten hitap geldi ki "Onunla ilgilenin ve eğer yardım dilerse medet edin". Bunun üzerine bulut meleği, Hz. İbrahim'den düşmanların fesat ateşini söndürmek ve inat binalarını yıkmak için izin istemiştir. Arz meleği de Nemrud kavmini Karun gibi yerin altına çekmek için Hz. İbrahim'den işaret beklemiştir. Hz. İbrahim ise meleklerin bu beklentilerine "Dosttan gelen derde derman etmeye iktidarım yoktur" diyerek karşılık vermiştir.[123] Bu münazaralardan sonra Hz. İbrahim mancınıktan ayrılıp

---

120 M. Faruk Gürtunca, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Akpınar Yayınevi, 1986, ss. 27-29.

121 el-Bakara 2/35,36; el-A'raf 7/22; et-Tâhâ 20/120. Kur'an-ı Kerim'den yapılan tüm alıntılarla ilgili olarak bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım.

122 Azgınlığı, küfrü ve kibriyle bilinen Babil kralı Nemrud b. Kenan'ın soyu Hz. Nuh'a dayandırılmakta ve hükümdarlığının dörtyüz sene sürdüğü rivayet edilmektedir bkz. İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, c. III, s. 1030.

123 Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s.34. Eserde bulut meleği için "melekü's-sehab", arz meleği için de "melekü'l-arz" ifadeleri kullanılmaktadır.

yakıcı ateşe yaklaşmıştır. Bu esnada Cebrail Hz. İbrahim'e bir hacetinin olup olmadığını sormuş ve Hz. İbrahim'in, ihtiyacının Cebrail'den olmadığını belirtmesiyle Cebrail "Meded iste Ondan ki Ona muhtaçsın" demiştir. Hz. İbrahim de "İlmi halime, manidir sualime" diyerek yardan gayriyi kendine ağyar bildiğini ve ağyar tedbiriyle gönül derdine derman kılmayı kendine ar bildiğini göstermiştir. Hz. İbrahim'in gayriden istiğnada kemale erişmiş olması rahmet deryasını dalgalandırmış ve bir hitap gelmiştir ki "Benden başkasına ihtiyaç duymayanı ben de başkasına muhtaç etmem" ve ardından "Ey yakıcı ateş selamet ol Halil'e! Nasıl ki o insanlık tabiatından çıkıp ihlâsa erdi, sen de tabiatından çıkıp yakıcılığı serinliğe tebdil et" şeklinde bir nida yükselmiştir.[124]

Bilindiği üzere Allah tarafından kendisine verilmiş olan hak ile bâtılı ayırt etme kabiliyeti sayesinde küçüklüğünden beri Allah'ın birliğine inanan ve buna delil getiren Hz. İbrahim, peygamberlik görevine getirildikten sonra babası Azer[125] ve müşrik kavmine tapmakta oldukları putların manasız şeyler olduğunu ifade ederek, kendilerine hiçbir fayda veya zararları olmayan basit eşyalardan ibaret bu putlara taptıkları için hem atalarının hem de kendilerinin apaçık bir hata içinde olduklarını belirtmiştir. Hz. İbrahim kavmine putların cansız birer eşya olduğunu açıkça göstermek maksadıyla yeni bir tedbir düşünmüş ve tüm halkın bayram için şehirden ayrıldığı bir sırada puthaneye gelerek elindeki balta ile en büyükleri hariç bütün putları kırmıştır.[126] Bayram yerinden dönen halk putlarının kırılmış olduğunu fark edince bunu yapanın ilahları aleyhinde sözler söyleyen İbrahim adındaki kişi olduğunu iddia ederek Hz. İbrahim'i aramaya adamlar göndermişler ve kendisini kralları Nemrud'un huzuruna getirmişlerdir. Hz. İbrahim'in bu işi gerçekleştirenin en büyük put olabileceğini söylemesi üzerine halk önce onun haklılığına kanaat getirmişse de, sonradan fayda ve zarar vermekten yoksun bu taş yığınlarının bu işi yapamayacağını kabul etmişlerdir. Tam da bu noktada Hz. İbrahim "O halde siz

---

[124] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseynî (thk.), Tahran: İntişaratı Beyne'l Mileli'l Hüda, 1373, ss. 44-46.

[125] Kur'an-ı Kerim'de En'am sûresi 74. ayette adı zikredilen Azer'in Hz. İbrahim'in babası ya da amcası olduğu yönünde rivayetler bulunmaktadır. Tarih kitaplarında bu isimden Süryanice "Tarah" olarak bahsedilmektedir. "Azer" ve "Tarah" isimlerinin biri isim ve biri lakab olmak üzere Hz. İbrahim'in babasının kimliğini açıkladığı yönünde görüşler olduğu gibi, Tarah'ın Hz. İbrahim'in babası, Azer'in de amcası olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Azer isminin "pek kocamış ihtiyar" manasına geldiği de rivayetler arasındadır. Rivayetlerden birinde de Hz. İbrahim'in babası Azer'in marangoz, müneccim ve mühendis olduğundan, Nemrud'un da yıldızlara ve geometriye merakından ötürü onun yanında ilgiye mazhar oluşundan bahsedilmektedir bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. III, ss. 451, 452.

[126] Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, ss. 225-226.

Allah'ı bırakarak kendinize hiçbir fayda veya zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz?" buyurarak kavmini idrake davet etmiştir ve tevhide yönelik ibret verici, hikmet dolu sözlerle onları putlardan yüz çevirmek için ikna etmeye gayret etmiştir. Neticede Nemrud Hz. İbrahim ile tartışamayacağını, hakikat karşısında direnemeyeceğini anlamış ve halkının "Ateşte yakın, öldürün onu" şeklinde bağırışlarına kulak vermiştir. Rivayete göre Nemrud'a "İbrahim'i ateşte yakınız" diye öğüt verenin adı Hayzen'dir. Nemrud Hayzen'in sözüne uyarak Hz. İbrahim'i yakalatmış ve onu yakmak için ateş hazırlatmıştır.[127]

Nemrud Hz. İbrahim için her çeşit odun toplanmasını emredince odunların en sert ve dayanıklı olanları toplanmış ve toplanan çakıl taşları ile de geniş bir ateş çukuru yaptırılarak bu ocağa üç ay odun toplanıp yığılmıştır. Her taraftan tutuşturulan odunlarla ateş öylesine hararetlenmiştir ki sıcaklığın ve dumanın şiddetinden halk helak olmamak için yer altındaki bodrumlara sığınmak zorunda kalmıştır. Hz. İbrahim ateşe atılma gayesiyle üzerine mancınık kurulmuş yüksek bir binaya çıkarılarak mancınığın kafesine konulmuştur. Mancınığı kuran kişinin ise mancınık yapanların ilki olan Hayzen olduğu rivayet edilmektedir.[128] Bu esnada Hak Teâlâ'nın ateşe "Ey ateş İbrahim üzerine soğuk ve selamet ol" buyurmasıyla Hz. İbrahim ateşin ortasına indiğinde ateş kenarlara çekilerek ortasında bir meydan açılmış, bir latif pınar çıkarak çevresi yeşil çimen olmuştur. Hz. İbrahim sağ ve selamet pınar üzerine gelip oturunca elindeki ve ayağındaki kelepçelerin, zincirlerin hepsi Allah'ın izniyle dökülmüştür. Yüksek bir saray yaptıran Nemrud o sarayın üzerine ağaçtan bir kule yapılmasını emretmiş ve o kuleye çıkarak ateş alevinin yüksekliğine bakmayı, Hz. İbrahim'in ateş içindeki halini seyredip nasıl yandığını görmeyi dilemiştir. Ateşe bakınca içindeki çeşmeyi ve yeşil çimenleri gören Nemrud şaşırıp çılgına dönmüştür.[129] Nemrud Hz. İbrahim'in bir ışık haline getirilen ateşin içinde oturduğunu ve yanında da birisinin bulunduğunu görünce Hz. İbrahim'e bu adamın kim olduğunu sormuş, Hz. İbrahim de kendisine "O gölgeler meleğidir. Rabbim onu bana yanımda bulunsun ve ateşin içinde benimle görüşüp konuşsun, ateşi bana serinlik ve selamet yapsın diye gönderdi" şeklinde cevap vermiştir.[130]

---

127 Gürtunca, *Peygamberler Tarihi*, ss. 126-131.
128 M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 156.
129 Taberi, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, c. I, ss. 152-153.
130 Köksal, *Peygamberler Tarihi*, ss. 158-159.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in, kavmine hitaben kendilerinin ve atalarının apaçık bir sapıklık içinde bulunduğunu belirterek, onlar arkalarını dönüp gittikten sonra tapmakta oldukları putlara tuzak kuracağını kendilerine bildirdiğinden söz edilmektedir. Böylelikle Hz. İbrahim putları parçalayıp yalnızca büyüklerini sağlam bırakmıştır. Kavmi bu işi yapanın kim olduğunu soruşturduğunda Hz. İbrahim bunu büyük puta sormalarını kavmine önermiştir. Kavmi her ne kadar Hz. İbrahim'i önce haklı bulmuşsa da, sonradan eski düşüncelerine kapılarak Hz. İbrahim'i yakmak suretiyle tanrılarına yardım etmeyi tasarlamışlardır. Sonrasında Allah katından ateşe hitaben Hz. İbrahim'e karşı serin ve zararsız olması buyrularak kavminin tuzağı bozulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'i genel olarak kavminin ateşe atmak isteyişinden bahsedilmekte ve özel olarak Nemrud'un adı zikredilmemektedir.[131]

1. 2. 3. Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi

(KMM 93, PBN, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009, TİEM, AEM, NYBM)

Fuzûlî eserinin İbrahim Peygamber ile ilgili bölümünde Hz. Halil'in uğradığı musibetlerden bir başkası olarak da oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi hadisesine değinmektedir. Rivayet olunur ki oğlu Hz. İsmail'in sevgisiyle kalbi dolan Hz. İbrahim'e kaza divanından "Ey sevgi perdesinin mahremi ve ey ümmetin muktedası! Eğer sevgimin yolunda yürümeye sebatın varsa benden gayrisinden rağbetini ve meftunu olduğun ciğer köşenin hayat bağını kes" şeklinde hüküm verilmiştir. Hz. İbrahim uykusundan uyanınca eşi Hz. Hacer'den oğlu Hz. İsmail'e yeni elbiseler giydirip onu süslemesini isteyerek dosta komşu olmaya gideceğini belirtmiştir. Hz. Hacer oğlunun güzel kokulu zülüflerini tarayıp, güzel endamını renkli elbiselerle süsleyip hazır edince Hz. İbrahim eşinden biraz ip ile bir de bıçak getirmesini istemiştir.[132] Hz. Hacer bu istek üzerine kesme aleti olan bıçak ile bağlama aleti olan ipin burada ne işi olabileceğini merakla Hz. İbrahim'e sorunca, bir kurban etmek lazım gelirse bağlamak ve kesmek için bıçak ile ipin zaruri olacağı cevabını almıştır. Sonrasında Hz. İbrahim ile Hz. İsmail Hz. Hacer'e veda edip yola revan olunca Hz. Hacer de tefekküre düşmüştür. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen İblis de bir pîr-i salih suretinde Hz. Hacer'e yaklaşmış, Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in gittikleri yerden sual ederek bıçak ile ipten maksadın Hz. İbrahim'in oğlunun kanını dökmek istemesi olduğuna dair onu ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Hz. Hacer muhatabının İblis

[131] el-Enbiya 21/51-70, es-Saffat 37/85-98.
[132] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 26-28.

olabileceğini tahmin ederek söylediklerine aldırış etmemiş, İblis de ondan ümidini keserek Hz. İbrahim'in yoluna çıkmıştır. Hz. İbrahim ise çeşitli ifadelerle tazimde bulunarak kendisini yolundan döndürmek isteyenin İblis olduğunu anlayınca, Hz. İsmail her ne kadar hayat ağacının meyvesi ve hazinesinin cevheriyse de, azalarından her biri bir İsmail olsa ve cümlesinin kesilmesine Mabud'dan emir çıksa bunda bir an duraklamayacağını ve yolundan geri kalmayacağını ifade etmiştir.[133] İblis-i lâin ondan da meyus olup Hz. İsmail'i çocuk görerek daha kolay aldanacağını düşünmüş ve Hz. İbrahim'in kendisini boğazlamak istediği yönünde ona vesvese vermiştir. Hz. İsmail de babası şayet böyle bir emre muhatap kılınmışsa boyun eğmekte inat etmeyeceğini belirtince, Hz. İbrahim oğluna bu vesvese verenin İblis olduğunu söylemiş ve hilesinden sakınmasını istemiştir.

Bunun üzerine Hz. İsmail attığı taş ile İblis'i defedince baba ve oğul Mina'ya ulaşmışlardır. Hz. İbrahim bıçağı çekip ipi çıkararak oğluna onu boğazlaması için hüküm verildiğini dile getirmesiyle Hz. İsmail de bu fermana sebebin ne olduğunu merak etmiştir. Hz. İbrahim "Sevgi ortaklık kabul etmez ve muhabbette ortaklık münasip olmaz. Galiba muhabbetin tuğyanı Hazret-i İzzet'in gayretini tahrike sebep oldu ve müveddet havasının ifratı hakikat mahbubunun deryasını kımıldattı" diyerek durumu açıklamıştır. Hz. İsmail de takdire uyup bu vakayı kendisine şeref bilerek, İsmail'e dünyada bedel olduğunu ancak Hazret-i Celil'in yerine konulacak kimse olmadığını dile getirmiştir.[134]

Rivayete göre Hz. İsmail bu hadise gerçekleştiğinde 7 veya 13 yaşlarında olup bu imtihanda hilmini göstermiştir. O yaşında Allah'ın emrine karşı sabrını ve itaatkârlığını ispat ederek gönül rızasıyla kurban olmayı kabul etmiştir.[135] Babası onu bir kayanın üzerine yüzükoyun yatırarak bıçağını çekmiş ancak keskin bıçağın körleştiğini fark ederek hayretler içerisinde kalmıştır.[136] Bu esnada bıçak dile gelip Celil'den sadır olacak hükmü beklediğini, Halil'in emrine tabi olmadığını ifade etmiştir. Rivayete göre bu halden yüksek melekler heyeti de hayrette kalıp "Acaba İbrahim ciğer köşesini kurban edecek kadar ya da İsmail Hak rızası için canından geçecek kadar kerim midir?" diye sual etmişler, Hak Teâlâ da "Ben İbrahim'den de İsmail'den de daha cömerdim. İbrahim oğlunu kurban etmeden ben onun kurbanını

[133] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 37-39.
[134] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 51-53.
[135] Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, s. 244.
[136] Gürtunca, *Peygamberler Tarihi*, s. 172.

kabul ederim ve İsmail'e sormadan hediye gönderirim" buyurmuştur.[137] Hâsılı Hz. İbrahim bıçağı bileği taşıyla iki üç kere bilemiş ancak her defasında kesmeye muvaffak olamamıştır. O sırada Yüce Allah tarafından "Ey İbrahim! Rüyana sadakat gösterdin. İşte sana oğlunun yerine boğazlayacağın kurbanlık, boğazla onu" buyrulmuştur. Hz. İbrahim karşısında Cebrail'i beraberinde iri boynuzlu bir koç ile beklerken bulmuştur.[138] Hz. İbrahim gözleri, ayakları ve boynuzları siyah olan bu beyaz koçu günümüzde hacıların kurban kestikleri yerde kurban etmiştir.[139]

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in, Rabbinden salih bir oğul istemesi üzerine yumuşak huylu bir oğul ile müjdelendiğinden bahsedilmektedir. Hz. İbrahim'in oğlunun ismi zikredilmemekle beraber ayetlerin bütünü göz önünde bulundurulduğunda söz konusu oğulun Hz. İsmail olduğu anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim'in oğlu yanında koşacak çağa gelince, Hz. İbrahim rüyasında oğlunu boğazlarken gördüğünü bildirerek oğlunun bu hususta ki düşüncesini sual etmiştir. Çocuk da babasına hitaben kendisine emredileni yapmasını ve inşallah sabredenlerden olacağını bildirmiştir. İkisinin de bu şekilde teslim olmaları üzerine, Hz. İbrahim oğlunu şakağı üzerine yatırmış ve kendisine rüyasına sadakat göstermesinden ötürü mükâfatlandırılacağı nidası gelmiştir. Bunun açık bir imtihan olduğunun bildirilmesiyle de Hz. İbrahim'e büyük bir kurbanlık fidye verildiği Kur'an-ı Kerim'de açıklanmaktadır.[140]

1. 2. 4. Hz. Yakub'un Oğlu Hz. Yusuf'tan Ayrılması

(KMM 93)

Fuzûlî eserinin İbtilâ-yı Yakub Aleyhisselam Fasl'ında, Hz. Yakub'un uğradığı musibetlere, Hak tarafından kendisine on iki erkek evlat bahşedildiğinden, siretçe ve suretçe Hz. Yusuf'un hepsinden daha mükemmel ve güzel olduğundan bahisle giriş yapmaktadır. Hz. Yakub'un basiret gözü Hz. Yusuf'un gül cemaline öylesine hayran olmuştur ki diğer evlatlarını unutmuştur. Diğer kardeşler bu hali gördüklerinde haset ateşi müveddet harmanlarını yakıp Hz. Yusuf'un ortadan kaldırılmasına gayret etmişler, yapacakları hilekârlık için hazırlıklar tertip ederek

[137] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, s. 33.
[138] Köksal, *Peygamberler Tarihi*, ss. 189-190.
[139] Taberi, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, c. I, ss. 185-186.
[140] Es-Saffat 37/100-107. Tevrat'ta kurban edilen oğulun Hz. İshak olduğu bildirilmektedir bkz. Tekvin, 22: 9.

fırsat kollar olmuşlardır.[141] Bu sıralarda Hz. Yusuf rüyasında güneşin, ayın ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görerek babasına bunun tefsirini sormuş, Hz. Yakub da oğlundan rüyasını kardeşlerine anlatmamasını isteyerek, kendisine tuzak kurabileceklerini zira şeytanın insana apaçık düşmanlık ettiğini bildirmiştir. Hz. Yakub'un karısı Leyya bu hadiseye şahitlik ederek, söz konusu rüyadan oğullarına bahsedince kardeşleri Yusuf'a o denli kızmışlardır ki şah damarları şişmiş ve tüyleri diken diken olmuştur. Güneşin babaları, ayın anneleri ve yıldızların da kendileri olduğuna hükmederek Hz. Yusuf'un kendileri üzerinde hâkimiyet kurmak istediği sonucuna varmışlar ve babalarının teveccühünü ve sevgisini kendilerine münhasır kılmak için ondan kurtulmanın elzem olduğuna kanaat getirmişlerdir.[142]

Hasetleri ziyadeleşen kardeşler Hz. Yakub'un yanına gelerek bu mevsimde Yusuf'a ruhsat vermesini ve bir müddet lale bahçelerinin seyrinde gül gibi gönlünün açılmasını teklif etmişlerdir. Babaları rahat yerinde naz ile büyütülmüş Hz. Yusuf'un tereddüt cefasına tahammül edemeyeceğini dile getirmişse de kardeşleri, Hz. Yusuf'un kendi himayeleri altındayken ona saldırmaya kimsenin mecali olmayacağını belirtmişlerdir. Sözün kısası yoğun ısrar üzerine Hz. Yakub oğlu Hz. Yusuf'tan ayrılmaya razı gelerek, latif endamını renkli elbiselerle süsleterek onu diğer evlatlarının yanına katmıştır.[143]

Hz. Yakub oğlu Hz. Yusuf'a hitaben şayet kudreti olsaydı kendisinden ayrılmayacağını lakin zayıf bir halde olduğunu belirterek, Mabudunu unutmaması, belâya düşerse Allah'tan yardım istemesi, "Allah bana yeter o ne güzel vekildir" demesi ve babasını da unutmaması yönünde nasihatlerde bulunmuştur. Rivayete göre Hz. Yusuf'un Dünya adında bir kız kardeşi olup Hz. Yusuf sahraya gittiği sırada kendisi uykudadır. Rüyasında birçok kan dökücü kurdun Hz. Yusuf'a saldırdığını görmüş ve uykusundan uyanarak Hz. Yusuf'u arayınca sahraya doğru gittiğini söylemişlerdir. Feryat ve figan ile şehirden çıktığında Hz. Yusuf'un Hz. Yakub ile vedalaştığını görerek yalvarmaya başlamıştır. Hz. Yusuf'tan bu sefer gitmekten vazgeçmesini ve şayet gitmesi lazımsa kendisinin yol arkadaşlığına müsaade etmesini istemiştir. Ancak kaza hükmü gereği yolundan geri kalmayan Hz. Yusuf, babası ve vefalı kız kardeşi ile vedalaşıp cefalı kardeşleriyle yola revan olunca, Hz. Yakub en büyük oğlu Rubil'e hitaben, Hz. Yusuf'u ona emanet ettiğini ve yine

[141] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 38-39.
[142] Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 273.
[143] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 46-47.

ondan isteyeceğini belirtmiş ve Allah'a emanet etmediği için bunca belâlara hak ve istidat kazanmıştır. Ve nazik tabiatlı Hz. Yusuf'un hararete takati olmadığından bir maşraba şekerli sütü Rubil'e teslim etmiştir. Hz. Yakub orada daha fazla kalamayarak oğullarına Hz. Yusuf'u tekrar kendisine getirmelerini zira onlar dönünceye kadar menzile gitmeyeceğini bildirmiştir. Hâsılı onlar yola revan olduklarında Hz. Yakub izlerine bakarak her lahza bin ah çekmiş ve her dem bin katre gözyaşı dökmüştür. "Şeceretü'l-Vedâ" (*Ayrılık Ağacı*) adı verilen ağaç altında uzunca bir süre geçiren Hz. Yakub gece olduğunda dahi evine gitmemiştir.[144]

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un, rüyasında güneşin, ayın ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görerek bu rüyayı babasına anlattığından ve babasının da buna karşılık rüyasını kardeşlerine anlatmamasını zira kardeşlerinin kendisine bir tuzak kurabileceklerini söylediğinden bahsedilmektedir. Kardeşler, aralarında Hz. Yusuf'un babalarına kendilerinden daha sevgili olduğunu ve bu yüzden babalarının çok açık bir yanılgı içinde bulunduğunu belirterek, babalarının sevgisine erişmek üzere Hz. Yusuf'u öldürmeyi ya da bir yere atmayı düşünmüşlerdir. Kardeşler bu maksat üzerine babalarına giderek, Hz. Yusuf'un iyiliğini istediklerini söylemiş ve yarın onu kendileriyle beraber gezip oynaması için göndermesini talep etmişlerdir. Babaları her ne kadar bu durumun kendisini üzeceğini ve haberleri olmadan Hz. Yusuf'u kurdun yiyebileceğini belirtmişse de, kardeşler güçlü bir topluluk olduklarını öne sürerek nihayetinde Hz. Yusuf'u alıp götürmüşlerdir.[145]

1. 2. 5. Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması

(KMM 93, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009)

Fuzûlî eserinin Hz. Yakub'un uğradığı musibetlerle ilgili bölümünde oğlu Hz. Yusuf'un uğradığı eziyetlere de yer vermiş olup kuyuya atılma hadisesi bunlardan birini teşkil etmektedir. Kardeşleri, Hz. Yusuf'u ortadan kaldırmak için bir plan tertip ederek yanlarında gezdirmek üzere babalarını ikna etmelerinin ardından, içlerinde sakladıkları kini meydana çıkararak Hz. Yusuf'u tazim mevkiinden zillet çukuruna düşürmüşlerdir. Her kime yaklaştıysa taarruza uğrayan ve her ne tarafa döndüyse azar işiten Hz. Yusuf, pejmürde halde yalın ayak toz toprak üzerinde ve kızgın güneş altında yürütülmüştür. Hz. Yusuf ızdırabının şiddetiyle önce kardeşi Rubil'den

[144] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 67-70, 83.
[145] el-Yusuf 12/4-15. Tevrat'ta Hz. Yusuf'u kardeşlerinin yanına gönderen kişinin bizzat Hz. Yakup olduğu bildirilmektedir bkz. Tekvin, 37:12.

himayesi altında olduğunu hatırlatarak aman dilemiş ancak iltifat göremeyince susuzluğunu gidermesi için kardeşi Şem'un'dan medet beklemiştir. Şem'un ise maşrabayı yere dökerek şekerli sütü toprağa reva görmüş, ona layık görmemiştir. Hâsılı Hz. Yusuf herkesten ümidini yitirince yüzünü hacetlerin dergâhına tutarak, Nemrud'un ateşinden Hz. Halil'i kurtardığı, ızdırap tufanında Hz. Nuh'a imdat eylediği gibi kendisine de bu hadiseden aman vermesini Rabbinden niyaz etmiştir.[146] Hz. Yusuf'un münacatı üzerine kardeşlerinden Yehuda merhamete gelerek, Hz. Yusuf'a hitaben hayatta olduğu sürece kendisine bir kötülük erişmeyeceğini belirtmiştir. Diğer kardeşleri Yehuda'nın Hz. Yusuf'u himayesine aldığını görünce onu katletmekten vazgeçip başka bir tedbir düşünmüşler ve Kenan'dan üç mil kadar uzaklıktaki bir kuyuya bırakmak tedarikinde bulunmuşlardır. Sonrasında kana bulayıp babalarına göstermek üzere latif bedeninden gömleğini soyarak beline bir ip bağlayıp Hz. Yusuf'u kuyuya indirmişlerdir. Ancak Hz. Yusuf henüz kuyunun dibine varmadan ipi keserek onu yalnız bırakmış ve üzerine toz, toprak yığıp oradan gitmişlerdir.[147]

Rivayete göre Hz. Yusuf gayriden ümidini kesip kendisini Vâcibü'l-Vücud'a teslim etmiş ve uğradığı dehşetten şaşkına dönmüştür. Hazret-i İzzet'in emriyle Cebrail yardıma yetişerek kuyuya inmiş, cennet elbisesiyle Hz. Yusuf'un bedenini örtmüş ve cerahatlerine merhem sürerek mübarek başını zelil topraktan kaldırınca suretine hayran kalmıştır. Bu sırada "Ey Cebrail! Birkaç gün Yusuf ile ünsiyet et ki kendisi gariptir. Uyandığında da ona selamımı ilet ve kurtuluş müjdesi ver!" şeklinde nida gelmiştir. Cebrail de babasını çok özleyen Hz. Yusuf'a Hz. Yakub suretinde görünmek için Allah'tan izin istemiş, Hz. Yusuf bu dehşetli uykudan uyanıp mihnet sarhoşluğundan ayılınca Cebrail'i babası sanmış ve kardeşlerinin cefalarından dem vurmaya başlamıştır. Cebrail Hz. Yusuf'un çektiği ızdıraba takat getiremeyince kendisinin gerçek kimliğini açıklayarak Hakk'ın selamını iletmiş ve belâya tahammül gösterip sabırla kurtuluş için ümitvar olmasını istemiştir. Bu çirkin işi irtikâp eden kardeşler o gece bir sahrada kalıp uyurlarken gece yarısı Yehuda kardeşlerinden ayrılarak kuyu başına gelmiş ve Hz. Yusuf'un halinden sual etmiş,

[146] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 44-46.
[147] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 76-79.

Hz. Yusuf da kardeşlerinin cefa alevinden hayat harmanı yakılan kimsenin durumunda olduğunu belirtmiştir.[148]

Kardeşler arasında en faziletlisi ve akıllısı olan Yehuda aynı zamanda Hz. Yusuf'u öldürmeyip bir kuyuya bırakma teklifini yapan kişidir ve bu hususta kardeşlerinden kesin söz almıştır. Düşüncesine göre kuyunun yakınından geçen bir yolcu kafilesi onu bulup götürebilecektir. Söz konusu kuyunun Medyen ile Mısır arasında Beytülmakdis bölgesinde olduğu ve "Ahzan Kuyusu" olarak da anıldığı bilinmektedir.[149] Rivayete göre kuyuya atıldığında Hz. Yusuf on yedi yaşındadır.[150]

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un kardeşlerinden söz sahibi olan birinin Hz. Yusuf'un öldürülmeyip bir kuyunun dibine bırakılmasını teklif ettiğinden ve böylelikle oradan geçen bir kafilenin onu bulup alacağını belirttiğinden bahsedilmektedir. Bunun üzerine kardeşler topluca Hz. Yusuf'u kuyunun dibine bırakmaya karar vermişlerdir. Bu esnada Hz. Yusuf'a ilerde kardeşlerine hiç beklemedikleri bir sırada bu yaptıklarını haber vereceği vahyedilmiştir.[151]

1. 2. 6. Hz. Yakub'a Hz. Yusuf'un Öldüğünün Söylenmesi

(KMM 93)

Fuzûlî'nin eserine göre Hz. Yusuf'u kuyuda terk eden kardeşleri Kenan eline doğru yola çıkmışlar ve Hz. Yusuf'un gömleğini kana bulayıp onu vahşi hayvanların yediğini söylemek hususunda ittifak etmişlerdir. Hz. Yakub'un bulunduğu yere yaklaştıklarında gömleklerinin yakasını yırtarak ve gözlerinden yalan yere yaş akıtarak haykırmaya başlamışlardır. Dünya adındaki kız kardeşleri onların bu hallerini fark edip yanlarında Hz. Yusuf'u göremeyince onun başına neler geldiğini anlayarak bu durumu Hz. Yakub'a haber vermiştir. Aklı başından gidip yere düşen Hz. Yakub'u oğulları henüz kendine gelmeden düştüğü yerden kaldırıp evine götürmüşlerdir. Bir müddet sonra Hz. Yakub nemli gözlerini açıp Hz. Yusuf'u sorunca zalim kardeşler Hz. Yusuf'un kana bulanmış gömleğini ortaya getirip, kabahati vahşi hayvanlara yükleyerek feryat ve figanlarını göklere yükseltmişlerdir.[152] Babalarına hitaben Hz. Yusuf'u eşyalarının yanında bırakarak yarışmaya gittiklerini, ancak fazla uzaklaştıkları için geldiklerinde Hz. Yusuf'u

[148] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 54-57.
[149] Köksal, *Peygamberler Tarihi*, ss. 273-276.
[150] Taberi, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, c. I, s. 217.
[151] el-Yusuf 12/10, 15. Tevrat'a göre Hz. Yusuf'u koruyan kardeşi Ruben'dir bkz. Tekvin, 37: 21.
[152] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 52-54.

kurdun yemiş olduğunu gördüklerini anlatarak, "Ne kadar gerçek söylesek de sen bize inanmazsın, işte gömleğini getirdik" demişlerdir.[153] Hz. Yakub kanlı gömleği görünce "Vallahi ben bugüne kadar bundan daha yumuşak tabiatlı kurt görmedim. Oğlumu yemiş de onun gömleğini yırtıp parçalamamış" diye feryat ederek bayılmıştır.[154] *Yusuf u Züleyha* mesnevilerinin çoğunda yer verildiği üzere, Hz. Yakub kurda Yusuf'u neden yediğini sorarak, bir nebi olarak hatırının incitildiğini, mahşer günü bunun hesabının sorulacağını hatırlatmıştır. Kurt ise İbranî lisanıyla ve fasih bir dille masum olduğunu, peygamber eti yemenin kendilerine haram kılındığını söylemiştir.[155]

Hz. Yakub bir müddet sonra kendine gelince oğullarına kendisinin nerede olduğunu sormuş ve onların da kendi keramet menzilinde ve saadet merkezinde olduğunu söylemeleri üzerine, Yusuf'unun olmadığı menzilde kendisine ancak başsağlığı dileneceğini, makamının da pişmanlık makamı olduğunu ifade etmiştir.[156] Sözün kısası Hz. Yakub mahzun bir şekilde matem elbisesini giyip, binasını "Beytü'l-Ahzan" (*Hüzün Evi*) kılarak feryat ve figanını o dereceye getirmiştir ki, göğün melekleri "Ya Rab! Yusuf'u Yakub'a kavuştur ya da bize ruhsat ver de yeryüzüne inip ona refakat edelim" şeklinde münacatta bulunmuşlardır. Cebrail de Hz. Yakub'a, ağlamasının melekleri de ağlattığını bildirmişse de gözünden akan yaş o dereceye ulaşmıştır ki gözünün karası görünmez olmuştur.[157]

Kur'an-ı Kerim'de kardeşlerin yatsı vakti ağlayarak babalarına gittikleri, aralarında yarış yaparken Hz. Yusuf'u eşyalarının yanına bıraktıklarını ve bir kurdun onu yediğini dile getirdikleri belirtilmektedir. Ne kadar doğruyu söyleseler de kendilerine inanılmayacağını iddia eden kardeşlere hitaben babaları, nefislerinin aldatarak onlara bu işi yaptırdığını bildirmiş ve kendisine düşenin güzel bir sabır olduğunu söyleyerek anlatılanlara karşılık yardımına sığınılacak olanın ancak Allah olduğunu belirtmiştir.[158]

---

153 Taberi, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, c. I, s. 218.
154 Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 277.
155 Melike G. Türkdoğan, *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011, s. 317.
156 Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 58-59.
157 Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 88-89.
158 el-Yusuf 12/16-18.

1. 2. 7. Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirerek Satmak İçin Onu Köle Pazarına Götürmesi

(SK, PBN, TİEM)

Bilindiği üzere Hz. Yusuf kuyuda üç gün kalmış ve bu süre zarfında Yehuda kardeşlerinden gizli olarak kendisine yemek taşımıştır. Dördüncü gün Medyen'den gelip Mısır'a gitmek isterken yollarını şaşıran bir yolcu kafilesi kuyunun yakınına gelerek Malik b. Za'r adındaki bir adamı kendileri için su aramaya göndermişlerdir.[159] Malik beraberinde azadlı Hindî kölesi Büşrâ ile kuyu başına gelerek kovayı kuyuya sarkıtmıştır. Hz. Yusuf adamın suya saldığı kovanın ipine yapışınca Malik kovayı çekmeye muvaffak olamamış ve Büşrâ'dan yardım istemiştir. İkisi birlikte kuvvetlice çekip Hz. Yusuf'u dışarı çıkarınca onun cemaline bakıp hayrette kalarak kendisine kim olduğunu sormuşlardır. Hz. Yusuf da Kenan'dan bir kişinin oğlu olduğunu ve suçu yokken kardeşleri tarafından buraya bırakıldığını söylemiştir.[160] O esnada yine yemek getirmekte olan Yehuda durumu fark ederek kardeşlerine haber vermiş ve hepsi birlikte Malik'in yanına gelerek Hz. Yusuf'un kendilerinin kaçan kölesi olduğunu belirtmeleri üzerine Malik onu satın almak istediğini dile getirmiştir. Kardeşleri de Hz. Yusuf'u yirmi, yirmi iki ya da kırk dirhem miktarındaki paraya Malik'e satmışlardır. Malik Hz. Yusuf'u deveye bindirip Mısır'a götürmüş ve Mısır'a varınca ona yıkanmasını emretmiştir. Hz. Yusuf yıkandıktan sonra Malik ona güzel bir elbise giydirerek onu satışa çıkarmıştır. Mısır çarşısında bulunan kimseler Hz. Yusuf'un bedelini yükseltmeye başlamışlardır. Mısır hazineleri bakanı Kutfir veya Utfir Hz. Yusuf'u yirmi dinar, bir çift ayakkabı ve iki beyaz elbise karşılığında Malik'ten satın almıştır.[161] *Yusuf u Züleyha* mesnevilerinde, köle pazarındaki satış esnasında yaşlı bir dul kadının da bir kelep ip ile Hz. Yusuf'a müşteri olduğuna ve en yüksek fiyatı biçen Mısır azizinin Hz. Yusuf'u satın aldığına dair beyitlere rastlanmaktadır.[162]

Fuzûlî eserinde Hz. Yusuf'un Malik'e satılması hadisesine kısaca değinerek, Malik adındaki bir tüccarın o kuyu civarına yolunun düşüp Hz. Yusuf'u çıkarttığından ve durumu haber alan kardeşlerinin onu Malik'e sattığından

[159] Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 278.
[160] Taberi, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, c. I, s. 219.
[161] Köksal, *Peygamberler Tarihi*, ss. 278-280.
[162] Türkdoğan, *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, s. 35.

bahsetmektedir.[163] Malik Hz. Yusuf'u deveye bindirip yanına da çirkin yüzlü aksi bir köleyi katarak Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Yol üzerinde İshak oğulları kabristanına rastlayınca Hz. Yusuf annesinin kabrini görerek kendisini yere atmış, kabri kucaklayarak feryada başlamış ve uğradığı felaketleri dile getirmiştir. Sabah olduğunda Hz. Yusuf'un yanındaki köle onu deve üstünde bulamayıp ararken bir kabir üzerinde oturduğunu görünce hiç düşünmeden yüzüne bir tokat atmıştır. Hiç cevap vermeyen Hz. Yusuf dert ile öyle bir ah çekmiştir ki derhal bir tufan kopmuş, kafile ehlinin endişeyle bunun kıyamet alameti olduğunu söylemeleri üzerine, Hz. Yusuf'un yanındaki köle ona tokatla vurunca bu alametin belirdiğini bildirmiştir. Malik köleye Hz. Yusuf'a neden tokat attığını sorunca köle onun firar etme tedarikinde olduğunu söylemiş, Malik ise zincirle kaçılamayacağını ifade ederek Hz. Yusuf'a deveden düşmesinin sebebini sormuştur. Hz. Yusuf da müşfik validesinin kabrini görüp ziyaretine teveccüh ettiğini, zalim kölenin günahsız yere kendisini incittiğini ve bunun üzerine bir ah çekince cihanın kapkaranlık olduğunu belirtmiştir.[164] Kafile ehli Hz. Yusuf'a itibar nazarıyla bakarak iltimasta bulunmuşlar ve kendisinden rüzgâr aynasındaki bu koyuluğu gidermesini istemişlerdir. Hz. Yusuf göğe bakıp cevher dağıtan dudağıyla dua edince havanın koyuluğu dağılarak safaya tebdil olmuştur. Malik Hz. Yusuf'un bağ ve zincirini kaldırıp ona güzel elbiseler giydirerek onu muhterem kılmıştır. Rivayete göre Mısır azizi Hz. Yusuf'u Malik'ten satın alıp Züleyha'nın hizmetine vermiştir.[165]

Kur'an-ı Kerim'de bir kafilenin gelip sucularını gönderdiğinden, kovasını suya salan kişinin kovanın içinden çıkan Hz. Yusuf'u görüp müjdelediğinden bahsedilmektedir. Sonrasında Hz. Yusuf'u satılık bir mal olarak gizleyip korumuşlar ve onu düşük bir değerle birkaç dirheme Mısır azizine satmışlardır.[166]

---

[163] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, s. 55.
[164] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 61-62.
[165] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 93-94.
[166] el-Yusuf 12/19-21. Hz. Yusuf'u satın alan Mısırlının aziz olarak nitelendirilmesi aynı sûrenin sonraki ayetlerinde geçmektedir. Tevrat'a göre, Hz. Yusuf'un atıldığı kuyunun başına İsmailîlerin kervanı gelmiş, Yahuda kardeşlerine Hz. Yusuf'u İsmailîlere satmayı teklif etmiştir. Bunun üzerine Hz. Yusuf'u yirmi gümüşe satmışlar ve Mısır'a götürülen Hz. Yusuf burada Minyanîler tarafından Firavunun bir memuru olan muhafız askerler reisi Potifar'a satılmıştır bkz. Tekvin, 37: 25, 27, 28, 36.

1. 2. 8. Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti

(LBL Or. 7301, AEM, NYBM, KMM 101, PSÖK)

Hadîkatü's-Süedâ'nın İbtila-yı Zekeriyâ ve Yahyâ Aleyhisselam Fasl'ında, feleğin cefasından ve zamane mihnetinden incinen mazlum Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesine yer verilmiştir. Sahih haberlerden nakledildiği üzere, mazlum Hz. Zekeriyâ ile masum Hz. Yahyâ zamanında yaşayan merhametsiz bir hükümdar bulunmaktadır. Hükümdarın nikâhlısının başka kocadan olma güzel bir kızı olup kadın ihtiyarlayınca kızını bu hükümdara nikâhlamayı dilemiştir. Hükümdar bu hususta Hz. Yahyâ ile müşavere edince Hz. Yahyâ razı olmayıp onu bu arzudan menetmiştir. Kızın anası ise bu durumdan ötürü Hz. Yahyâ'ya kin tutmuştur. Bir gün hükümdar şehvet istilasıyla mest haldeyken kızını süsleyerek onun karşısına çıkarmıştır. Hükümdar kızın visaliyle hırslanıp muradına ermek isteyince, kız bu arzusunun ancak Hz. Yahyâ'nın kanının dökülmesiyle gerçekleşebileceğini bildirmiştir. Hükümdar Hz. Yahyâ'nın katline hükmedince cellâtlar hazırlanarak, Hz. Zekeriyâ'nın duasına icabet edilen biri olduğunu ve oğlunu öldürmeleri halinde onun bedduasını almaktan korktuklarını dile getirmişlerdir.[167] Bunun üzerine öncelikle Hz. Zekeriyâ'nın kanını dökmeye hükmedilmiş ve onun evine gelip Hz. Yahyâ'yı bağladıkları sırada, Hz. Zekeriyâ fırsat bulup bir tarafa firar edince bazı kimseler Hz. Zekeriyâ'yı arayıp bulmaya revan olmuşlardır. Hz. Zekeriyâ ızdırapla giderken zaafın şiddetiyle takatsiz kalıp sığınacak bir yer aradığı sırada yüksek bir ağaç görüp ona teveccüh etmiştir. Ağaç ortasından açılınca karnında Hz. Zekeriyâ'ya bir menzil oluşturmuştur. Hz. Zekeriyâ buradan girince yaraları kapanmaya başlamıştır.[168]

Hadise vuku bulduğu sırada, fırsatları değerlendirmeyi iyi bilen lanetlenmiş İblis Hz. Zekeriyâ'nın elbisesinin ucunu çekip ağacın dışında bırakmıştır. Hz. Zekeriyâ'yı arayanlar oraya gelince, İblis salih bir ihtiyar suretine girip elbisesinin ucunu göstererek aradıkları kişinin nerede saklandığını bildirmiştir. Kâfirler Hz. Zekeriyâ'yı oradan çıkarmaya çalıştıkları sırada İblis "Ey kavim şayet niyetiniz onu öldürmekse bu işi ağacın içinde de yapmak kabildir!" diyerek onlara yol göstermiştir. Rivayete göre bu sırada Hz. Zekeriyâ'ya hitaben "İtaat edilmesi gereken bu hüküm benimdir. Eğer bundan elem duyacak olursan adın peygamberlik defterinden silinecektir" şeklinde bir nida gelmiştir. Hz. Zekeriyâ bu nida üzerine "İlâhî!

[167] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss.123-124.
[168] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s. 79.

Mademki benim kanım senin uğrunda dökülür, bütün vücudum dil kesilse şükründen başka bir şey konuşmaya gayret etmeyeyim ve ızdıraba katlanıp sızlanma yolunu tutmayayım" diyerek nasibe teslimiyetle rıza göstermiştir. Hülâsa, Hz. Zekeriyâ'yı tepeden tırnağa kadar iki parçaya ayırdıklarında, bir kez dahi ah çekmemiş ve nemli gözlerinden bir damla dahi şikâyet yaşı dökmemiştir.[169]

Bir diğer rivayete göre Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesine gerekçe olarak, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı alarak Beytü'l-Makdis'ten gitmesi üzerine bu durumdan habersiz olan Beni-İsrail'in Hz. Zekeriyâ'ya Hz. Meryem ile zina ederek bir oğlan doğurttuğu ve sonunda açığa çıkar korkusuyla onları kaçırdığı iftirasında bulunmaları gösterilmektedir. Bu gerekçe ile Hz. Zekeriyâ'yı öldürmeye kast eden Beni-İsrail Melik Herodes'e durumu haber verip onun rızasını da kazanınca Hz. Zekeriyâ'yı aramaya koyulmuşlardır. Hz. Zekeriyâ da kaçıp Şam taraflarına gitmiş ve şehir kapısı önündeki ulu bir ağacın kovuğuna saklanmıştır.[170] Hz. Zekeriyâ'nın içerisindeyken şehit edildiği ağacın Mescid-i Aksâ'nın yakınındaki bir bahçede yer aldığı da[171] rivayetler arasında olup, Yahudilerin kendisini içerisine gizlendiği ağacı bir bıçkı ile parçalayarak katlettikleri bilinmektedir.[172]

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Zekeriyâ'dan pek çok ayette bahsedilmekle beraber, onun şehit edilmesi hadisesine yer verilmemektedir. Câmî'nin *Nefâhatü'l-Üns* isimli eserinde Hz. Zekeriyâ'nın ağaca girdiğinden, bıçkı ile ikiye bölündüğünden ve onun bu belâya sabrettiğinden bahsedilmektedir.[173]

1. 2. 9. Hz. Cafer Tayyar'ın Şehadeti

(SK)

Rivayete göre hicretin sekizinci yılında Hz. Peygamber amcasının oğlu Cafer'i Merhal-i Gassanî harbine gönderince, Mute taraflarında çoğunluk teşkil eden yüz bin kadar düşman askerine karşılık üç bin İslâm askeri ile savaşmıştır. Ancak zafere sığınmış İslâm süvarileri düşman süvarilerinin çokluğundan endişe etmeyerek çarpışmaya başlamışlardır. Vuruşma sırasında süvarilerin bayraktarı Zeyd b. Hârise şehit olup da Hz. Cafer sancağı eline alıp hücum edince kâfirler onun bindiği hayvanı

[169] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 81-82.
[170] Taberi, *Tarih-i Taberi Tercümesi*, c. II, 1982, s. 104.
[171] Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, s. 570.
[172] Gürtunca, *Peygamberler Tarihi*, s. 497.
[173] Molla Câmî, *Nefahatü'l-Üns*, Kâmil Candoğan ve Sefer Malak (çev.), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1971, s. 273.

sakatlamışlardır. Hz. Cafer'in yaya kalması üzerine fırsat bulan fâsıklar bir kılıç darbesi ile sağ kolunu vücudundan ayırmışlardır. Sağ kolunu kaybeden Hz. Cafer sancağı sol eline alıp düşmana vermeyince sol kolu da kesilmiş ve son olarak sancağı dişleri arasında tutarak yere düşmesine meydan bırakmamıştır. Ancak bir namerdin son darbesi ile Hz. Cafer'in ayakları yerden kesilmiştir.[174]

Rumlara karşı yapılan Mute gazasında Hz. Peygamber cihada katılacak olanlara Zeyd b. Hârise'yi kumandan tayin ettiğini bildirdikten sonra, şayet Zeyd b. Hârise şehit edilirse yerine Cafer b. Ebî Talib'in geçmesini, o da şehit edilirse yerini Abdullah b. Revâha'nın almasını ve onun da şehit edilmesi durumunda Müslümanların kendi aralarından münasip birini seçerek kumandan yapmalarını tavsiye buyurmuştur ki Hz. Cafer de bu tavsiye üzerine Hz. Zeyd'in vefat etmesiyle kumandayı devralmıştır. Hz. Cafer düşmanların ortalarına kadar dalıp da kurtuluş yolu kalmadığını fark edince, Şukra ismindeki atından yere atlayarak onu sinirledikten sonra son nefesine kadar çarpışmıştır. İslâmda atını sinirleyen Müslümanların ilki olduğu bilinen Hz. Cafer, bu fiili atının düşman eline düşüp de onun üzerinde Müslümanlarla çarpışırlar korkusuyla gerçekleştirmiştir.[175]

Sahih haberlerden bildirildiği üzere Hak Teâlâ aradaki perdeyi kaldırıp Hz. Resul'ü Mute harbinin ahvaline dair bilgilendirince kendisi de durumu ashabına haber vermiştir. Zeyd b. Hârise ve Cafer b. Ebu Tâlib'in pare pare olduklarını bildirerek Cafer'i gördüğünü, cennete girip omuzlarında yakut renkli iki kanat peyda olmuş halde uçtuğunu haber vermiştir. Yine Hz. Resul'den nakledildiğine göre Cafer'i cennet kuşlarıyla birlikte melek gibi uçarken görmüştür ki bu cihetten ona "Cafer Tayyar" (*Uçan Cafer*) denmektedir.[176]

Bazı kitaplarda bildirildiği üzere, Hz. Cafer'in yetmiş iki yarası olup yere düştüğünde heybet ve sağlamlığından hiç kimse onun katline ikdam edememiş, en sonunda düşmanlar hücum edip onu yerden götürdüklerinde başını kaldırarak "İlâhî! Benim katlimle amcazâdemin namusuna halel getirme" şeklinde münacatta bulunmuştur. Bunun üzerine Hak Teâlâ kendisine iki kanat iltifat edip uçma kuvveti vermiş ve bu sayede küffar içinden uçup Firdevs-i Berîn'e nüzul etmiştir.[177]

---

[174] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 113-114.
[175] M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi Hz. Muhammed ve İslâmiyet Medine Devri*, c. VIII, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1978, ss. 49-62.
[176] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss.172-173.
[177] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s. 106.

1. 2. 10. Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile Birlikte İlk Müslüman Şehitlerin Kabirlerini Ziyaret Etmesi

(LBL Or. 12009)

Hadîkatü's-Süedâ'da yazıldığı üzere hicretin onuncu yılında Hz. Peygamber veda haccını eda ettiğinde, arefe günü Arafat sahasında "Bugün dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım" ayeti[178] inmiştir. Bu ayetten ahirete intikal edeceği kokusunu alıp fena diyarından beka mülküne gitmek gerektiğini anlayan Hz. Muhammed sahabenin büyüklerini ve ileri gelenleri bir araya toplayarak ayrılık vadesinin yaklaştığını bildirmiştir.[179] Rivayete göre Hz. Resul veda haccı günlerinde inen "İza câe nasrullahi ve'l-feth" ayetini[180] dinleyip ondaki mazmunu öğrenince ahirete intikal hazırlıklarıyla meşgul olmaya başlamıştır. O lütuf ve kerem göğünün güneşi dergâha müteveccih olup, vefatından bir ay önce sahabenin büyüklerini evinde toplayarak dua ile kendilerini yüceltmiş ve ardından beka âlemine teveccühünün kararlaştığını, ehl-i beytine hürmeti kendilerine, onları da zevali olmayan Padişah'a ısmarladığını bildirerek, daima itaat yolunda bulunup muhalefete kalkışmamalarını, kurulmuş kaidelere ihtilaf ile halel getirmemelerini, kıyamet gününde gerçekleştirdikleri fiillerle kendisini utandırmamalarını istemiştir. Küçük büyük herkes Hz. Resul'den bu vasiyeti dinledikten sonra ağlamaya başlayarak bu vakanın ne zaman vuku bulacağını ve gerçekleştiğinde hangi adımları izlemeleri gerektiğini sormuşlardır. Hz. Resul techiz ve tekfiniyle ilgili ayrıntıları cevaplayıp vasiyetini tamamlamış, mecliste hazır bulunanlara veda ederek gayblara selam göndermiştir.[181]

Bundan sonra kavuşma anını bekleyen Hz. Resul, hicretin on birinci yılında Safer ayının yirmi sekizinci gününde Baki kabristanını ziyarete müteveccih olup kabirde yatanlar için istiğfar ederek o kadar çok dua etmiştir ki "Keşke ben de burada medfun olup bu duaya dâhil olsaydım" şeklinde arzusunu dile getirmiştir. Ebu Hureyre kendisinin de bu hadise esnasında orada hazır bulunduğunu ve Hz. Resul'ün kendisine "Ey Ebu Hureyre! Bana bu eğreti hayatın devamı ile Yaradan'a kavuşup cennete girmek arasındaki tercihi arz ettiklerinde ben Yaradan'ı tercih ederek masivayı terkin yolunu tuttum" dediğini rivayet etmiştir. Nakledilmektedir ki bu gece

---

178 el-Maide 5/3.
179 Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 121-122.
180 en-Nasr 110/1.
181 Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 193-195.

o Hazret Baki kabristanına gidip orada yatanlar için istiğfarda bulunmaya ve sonrasında Uhud şehitlerinin kabirlerini ziyaret ederek onlar için şefaatte bulunmaya memur edilmiştir. Bu esnada o Hazret'e bir baş ağrısı isabet edince mübarek alnını bir bezle muhkem bağlayıp Hz. Meymune'nin evine gelerek orada ihtiyarsız olarak yatmıştır.[182]

Rivayete göre Hz. Resul'ün hizmetinde bulunan Ebu Müveyhibe ve Ebu Rafi de Hz. Peygamber ile birlikte Baki kabristanına gitmiştir. Ebu Müveyhibe Hz. Resul'ün kabristanda uzun süre kaldığını, orada yatanların mağfireti için dua ettiğini ve sonrasında kendisine hitaben "Ey Müveyhibe! Beni dünya hazineleri ve dünyada baki kalmakla, cennet ve Hak Teâlâ'ya kavuşmak arasında muhayyer bıraktılar" dediğini bildirmektedir. Ebu Müveyhibe de Hz. Resul'den dünya hazineleri ile dünyada kalmayı, sonrasında cenneti seçmesini istemişse de, Hz. Resul Allah'a kavuşmayı ve cenneti seçtiğini bildirdikten birkaç gün sonra hastalanmıştır.[183]

1. 2. 11. Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi

(PBN, LBL Or. 7301, AEM, NYBM)

Baki mezarlığını ziyaretinin ardından rahatsızlanarak Hz. Meymune'nin evinde istirahata çekilen Hz. Peygamber yarın menzilinin neresi olduğunu sual edince, kızı Hz. Fatıma müminlerin analarına hitaben, Hz. Peygamber'in kırgın bir halde olduğunu, her gün başka bir eve gitmesinin güçleştiğini belirterek onun bir evde kalmasına razı olmalarını kendilerinden istemiştir. Hz. Peygamber'in hatunları bu teklifi kabul edince, Hz. Resul'ün Hz. Ayşe'nin evinde kalıp her birinin kendi hizmetini orada eda etmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Hz. Muhammed Hz. Meymune'nin evinden çıkarak, bir eli Hz. Ali'nin öteki eli Abbas'ın omzunda olduğu halde Hz. Ayşe'nin hücresine gelip yatağa düşmüş ve yakıcı bir hummaya tutulmuştur. Hastalığı esnasında yanında bulunan Ebu Said Harezmî'nin rivayet ettiğine göre Hz. Muhammed üzerine kadife bir örtü çekmiştir ki şiddetli harareti kadife üzerinden bile hissedilmektedir. Yine o vakit orada hazır bulunan Abdullah b. Mesut nabzını ele aldığında hararetinin pek fazla olduğunu görüp sebebini

[182] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 121-122.
[183] Abdürrahman Câmî, *Şevâhid-ün Nübüvve*, Mahmud bin Osman Lâmiî Çelebî (çev.), İstanbul: Hakikat Yayıncılık, 1997, ss. 197-198.

sormasıyla, Hazret'in herkesin hastalığının kendine göre olduğunu buyurduğunu bildirmektedir.[184]

Hülâsa, Hz. Resul on dört gün hasta yatıp latif cismindeki hararet ziyadeleşince yedi göze ile yedi kuyudan su getirip üzerine dökmelerini istemiş ve bu sayede biraz hafifleyip mescide teşrif buyurmayı ümit etmiştir. Arzusu yerine getirilince derhal bir miktar hafiflik hissedip hücresinden çıkmış, cemaatle namaz kılarak hikmet dolu bir hutbe irad etmiş ve Ensar'ı Muhacir'e, Muhacir'i de Ensar'a emanet etmiştir. Fazl b. Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Resul hastalık günlerinden birinde kendisinin elinden tutup odadan çıkmış ve mübarek başına mendil bağlayıp minber üzerinde karar tutarak Hz. Bilal'e halkı toplamak üzere seslenmesini buyurmuş "Onlara vasiyet kılayım ki bu benim ahir vasiyetimdir" demiştir. Hz. Bilal aldığı fermanla halkı toplayınca O Hazret de hutbesini eda ederek, vefatından sonra birbirlerinden ayrılmamalarını, kendisini unutmamalarını istemiş ve her peygamber gibi beka şerbetini içeceğini belirtmiştir.[185]

Hz. Peygamber'in son hutbesinde şöyle buyurduğu da bildirilmektedir: "Allah, kulunu isterse dünya nimetlerini kabul etmekte ya da Allah katında bulunanları kabul etmekte serbest bıraktı. Fakat kulu Allah'ın katındakini tercih etti". Bunu duyan Hz. Ebu Bekir ağlamaya başlayınca, oradakiler Hz. Ebu Bekir'e bakarak şaşırmışlar ve Hz. Peygamber'in bu söylediklerinin herhangi bir kişi hakkında olduğunu belirterek Hz. Ebu Bekir'in ağlamasına bir anlam verememişlerdir. Ancak Hz. Ebu Bekir "O kulun" bizzat Hz. Muhammed olduğunu anlamıştır. Hz. Peygamber de konuşmasına devam ederek, servetinden ve arkadaşlığından en çok memnun kaldığı kişinin Hz. Ebu Bekir olduğunu ve eğer dünyada ümmetinden tek bir kişiyi kendisine dost edinecek olsa bu kişinin Hz. Ebu Bekir olacağını ancak İslâm bağının herkesi dost yapmaya yeterli olduğunu belirtmiştir.[186]

Bir rivayete göre de Hz. Resul son vaazında "Ey kavim! Size hükümleri tebliğ ettim ve salahınız için çalışarak belâlara mübtela oldum. Artık sohbetinizi kesip sizden ayrılmak zamanıdır. Kimin bende hakkı varsa alsın ve kimin müşkülü varsa sual etsin ki Yaradan'ın huzuruna bütün davalardan münezzeh olarak gideyim" buyurmuştur. Bunları söyledikten sonra minberden inerek cemaatle öğle namazını

[184] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 129-130.
[185] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 200-203.
[186] Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, Yusuf Karaca (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2005, s. 494.

eda etmiş ve tekrar minbere çıkarak eski sözlerini tekrarlarken mecliste hazır bulunanlardan bir şahıs ayağa kalkıp Hz. Resul'e hitaben zimmetinde üç dirhemi bulunduğunu dile getirmiştir. Hz. Resul o borcun ödenmesine hükmedince Hz. Ali borcu eda etmiştir.

Daha sonra ashaptan Ukkaşe adında bir kimse ayağa kalkarak, Tebük seferinden dönerken Hz. Resul'ün deveye kamçı vurduğunu ve kamçının deve yerine kendisine isabet ettiğini ve bu darbeden çok elem duyduğu için kısas istediğini belirtmiştir. Hz. Resul bu kısası ahirete bırakmayıp dünyada talep ettiği için memnuniyetini dile getirmiş, o kamçının Hz. Fatıma'nın evinde bulunduğunu söyleyerek yanına getirmelerini istemiştir. Selman kamçıyı almak üzere gidip Hz. Fatıma'ya vakayı anlatınca, Hz. Fatıma Hz. Resul'ün hasta olduğunu ve kamçıya dayanacak kudretinin olmadığını belirtmiş, oğulları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i çağırarak dedeleri yerine kamçı darbelerini kendilerinin kabul etmelerini istemiştir. Selman, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile birlikte kamçıyı alarak mescide geldiklerinde mescid ehlinin her taraftan Ukkaşe'ye kısastan vazgeçmesi için ısrar ettiklerine şahit olmuşlardır. Hz. Resul yerine kendilerine vurulmasını ve onun latif cismini incitmemesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Resul kısasın kendi üzerine bulunduğunu ve diğerlerinin üzerine almasının münasip olmayacağını belirtince, Ukkaşe vaka anında kendisinin çıplak olduğunu söylemiş, kısasın yerine gelmesi için çıplak olmasını Hz. Resul'den istemiştir. Hz. Resul gömleğini omzundan aşağı salıverince meclistekiler arasında figanlar göğe yükselerek cihana kavga bırakmıştır. Ukkaşe Hz. Resul'ün mübarek omzundaki nübüvvet mührüne bakınca derhal bu mübarek mühre yüz sürmüş ve kamçıyı elinden bırakarak, bu kısastaki mübalağasında iki maksadın bulunduğunu, bunlardan birinin Hz. Resul'ün insafını herkese göstermek, diğerinin de "Benim cildime dokunan ateşe temas etmez" muktezasınca mübarek bedenine yüz sürerek cehennem ateşinden aman bulmak olduğunu ifade etmiştir. Bu hadiseden sonra Hz. Resul minberden inerek yatağına girmiştir.[187]

[187] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 126-128.

1. 2. 12. Hz. Muhammed'in Vefatından Evvel Cebrail ve Arkadaşları Huzurundayken Yatağında Bulunması

(LBL Or. 12009)

Hz. Muhammed'in hastalığı gittikçe şiddetlenip kulağına Kuds âleminden Cennet sadaları erişmeye başlayınca, mübarek ruhu dünya hapishanesinden beka nüzhetgahına doğru yönelmiştir. Bu halde iken Cebrail inerek, Âlemlerin Yaratıcısının selam gönderip ölüm ve hayattan birini seçme hususunda kendisini muhtar bıraktığını aktarmıştır. Hz. Peygamber ise ihtiyarının ipini Hakk'ın rızasına vererek itikatların en iyisi ile kendisini Onun iradesine teslim ettiğini belirtmiştir. Rivayete göre hastalığının sonlarına doğru Hz. Peygamber üç gün cemaatle namaz kılmamış, dördüncü gün Bilal huzuruna gelip üst üste namazı hatırlatmış ve Hz. Resul de cevaben kendisine hayırlar dileyince, üçüncü kez tekrar hatırlatmasında Hz. Resul kendinden geçerek cevap vermemiştir. Bilal de ümidi kesip ağlaya ağlaya cemaate doğru yürümüştür. Bu esnada Hz. Peygamber'den cemaatin toplanması ve Hz. Ebu Bekir'in imamlığa geçirilmesi hususunda ferman getirilmiştir. Hz. Ebu Bekir mihraba yöneldiğinde mihrabın sureti hal dili ile Hz. Resul'ün ölüme yaklaştığını haber verince, Hz. Ebu Bekir'in vücudu uğradığı hayretin yükü altında rükûa varmadan bükülmüştür. Bütün sahabeler ağlaşmaya başlayınca seslerini işiten Hz. Peygamber bu gürültünün ne olduğunu sormuş, Hz. Fatıma da ashabın firakının şiddetiyle figana geldiklerini bildirmiştir.[188]

Bazı kitaplarda mestur olduğuna göre Hz. Ümmü Seleme hastalığı esnasında yanında iken Hz. Resul'e halinden sual etmiş "Hengâm-ı vedâ'dır ve dem-i intizâ'" cevabını almıştır. Bu esnada yanlarında bulunan Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin birer birer gördükleri rüyaları anlatmışlar ve Hz. Resul de bütün rüyalara kendisinin beka âlemine yolculuğuyla ilgili olarak tabirde bulunmuştur. Hz. Resul'ün tabirleriyle birlikte Ehl-i Beyt'in feryatları o mertebeye erişmiştir ki seslerini feleklerdeki melekler işitmiştir.[189]

Hz. Peygamber'in hastalığı ilerledikçe zaman zaman bayılma halleri de görülmeye başlamıştır. Vefatından beş gün evvel bir Perşembe günü evinde ashaptan bazıları toplanmıştır. Hz. Resul yatağının etrafında bulunanlardan kendisine kâğıt ve kalem gibi yazacak bir şeyler getirmelerini istemiştir. Bununla vasiyetini bildirmeyi

[188] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 137-139.
[189] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 210-211.

ve bu sayede vefatından sonra ashabının yollarını şaşırarak helake düşmemelerini murad etmiştir. Bu esnada ashap arasında münakaşa başlamış ve kimisi vasiyetname lehinde, kimisi aleyhinde konuşmuştur. Hz. Ömer de Hz. Peygamber'in hastalığının ağırlaştığını belirterek Kur'an'ın kendilerine yeteceğini iddia etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Beni kendi halime bırakınız. Benim şu içinde bulunduğum halim, sizin beni meşgul etmek istediğiniz şeylerden hayırlıdır. Haydi kalkınız!" buyurmuştur.[190]

Hz. Peygamberin vefatı gününde Ölüm Meleği[191] beraberinde İsmail adında bir melekle gelince, Cebrail Hz. Resul'e şimdiye kadar hiç Benî Âdem'den izin istememiş olan Ölüm Meleği'nin kapıda bekleyip girmek için ruhsat istediğini bildirmiştir. Hz. Resul de ruhsat verince Ölüm Meleği hücre kapısından girip selam vererek edep yoluyla "Ya Resulullah! Hak beni senin hatırına riayete memur etmiştir. Eğer ruhsat olursa ruhunu cennet hazinesine teslim edeyim ve eğer olmazsa geldiğim gibi Mabuduma gideyim" demiştir. Hz. Resul de "Ey Ölüm Meleği! Hizmetinde kusur etme ki ben dahi Yaradan'a müştakım ve âlem-i beka arzusundayım" buyurmuştur. Bunun üzerine Hak Teâlâ Rıdvan'a cennette bir merasim tertip ederek huri ve gılmanları süslemesini, Malik'e de cehennem ateşine teskin vermesini buyurarak melekût âlemi sakinleriyle nebiler ervahının ve yüksek makam güruhunun istikbale çıkmalarını, harim hizmetçilerinin de arşın mukaddes nurlarından çerağlar yakmalarını emretmiştir. Bu tertipler gerçekleştikten sonra Cebrail Hz. Resul'e cennete dair üst üste müjdeler vermişse de, Hz. Peygamber bu haberlerin hoş olduğunu ancak kendisinin daha şerefli haberler beklediğini ifade ederek Cebrail'den ümmetinin ahvalini sormuştur. Cebrail de ümmetiyle ilgili kederlenip gam çekmemesini zira Hak Teâlâ'nın onları kıyamet günü kendi sığınağında saklayıp, şefaatine nail olmayı onlara nasip ederek günahlarını bağışlayacağını Hz. Resul'e bildirmiştir. Hz. Peygamber de bunun üzerine razı olduğunu belirterek Ölüm Meleği'nden hizmetine başlamasını istemiştir. Ölüm Meleği de Hz. Resul'ün şerefli ruhunu kabzetmekle meşgul olunca, Hz. Peygamber odanın tavanına bakıp "Yâ Refîka'l-e'lâ" diyerek beka âlemine intikal etmiştir.[192] Bu sözleri söylerken Hz. Resul'ün başının Hz. Ayşe'nin sinesine dayanmış olduğu ve

[190] Zekâi Konrapa, *Peygamberimiz İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, İstanbul: Fatih Yayınevi, ss. 416-417.

[191] Fuzûlî'nin eserinde Azrail yerine Ölüm Meleği anlamına gelen "Melekü'l-mevt" ifadesi kullanılmaktadır bkz. Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 132-136.

[192] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 132-136.

vefat haberini alır almaz Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'in evine koştuğu bildirilmektedir.[193]

1. 2. 13. Hz. Fatıma'nın Vefatı

(TİEM, LBL Or. 12009)

Hz. Peygamber'in vefatından sonra kızı Hz. Fatıma'nın asla gülmediği haberi kesin olarak aktarılmaktadır. Öyle ki bir gün Medine halkı onun figanından müteessir olarak, ya gündüzleri ağlayıp gece istirahat etmesini yahut da geceleri feryad edip gündüz tahammül etmesini kendisinden rica etmişlerdir. Hz. Fatıma da halkın bu ricasına riayet ederek geceleri ağlayıp gündüzleri de sabır dağı ile ciğerini dağlamaya başlamıştır. Hâsılı Hz. Peygamber'in vefatından üç ay ve bir rivayette altı ay geçtikten sonra bir gün Hz. Ali evine geldiğinde Hz. Fatıma'nın bir miktar hamur yaptığına, evlatlarının saçlarını temizlemek için biraz gül ezdiğine onları yıkamak için su hazırladığına şahit olup hayret ederek, Hz. Fatıma'ya "Ey cihanın hatunu! Senin dünya işleriyle bu derece meşgul olduğunu görmemiştim. Bu ne hikmettir ki, bir günde üç işi birden bitirmeye kalkışmışsın?" diye sormuştur. Hz. Fatıma gözlerinden yaşlar akıtarak dün gece Resulullah'ı rüyasında gördüğünden bahsetmiştir. Hz. Resul'ün kendisine müjde vermek için geldiğini ve bu eğreti hayat kaydı ile olan bağlarını kesip bu fena dünyadan beka âlemine ayak basmanın demi olduğunu kendisine bildirdiğini anlatmıştır.[194]

Hz. Ali Hz. Fatıma'dan bu can yakıcı haberi duyunca nemli gözlerinden nedamet yaşları revan olup "Ah bu ne yeni bir mihnettir ki yine yüzünü gösterdi. Ey Fatıma! Henüz babanın firakı yarasına merhem sürülmeden senin taze bir yara açman ve viran gönlü musibetle yıkman reva mıdır?" şeklinde kederini dile getirmiştir. Hz. Fatıma da eşine hitaben, babasının vefatına sabrettiğini onun da bu musibete tahammül kılmasını ve bir zaman kendisinden gafil olmayıp riayetinden geri kalmamasını zira ahir nefes olduğunu ifade etmiştir. Hz. Fatıma bu sözleri eda ederken gözlerinden akıttığı yaşlarla Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in elbiselerini ıslatmış ve bir yandan da "Ey ciğer köşeler! Acaba benden sonra haliniz nice olur?" diye söylenmiştir. Onlar da bu haberden elem duyarak ağlamaya başlayınca Hz. Fatıma, oğullarından Baki kabristanına gidip orada bir müddet kendisi için dua

---

[193] Muhammed Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, Salih Tuğ (çev.), İstanbul: İrfan Yayınevi, 1973, ss. 311-312.

[194] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 180-183.

etmelerini istemiştir. Onlar kabristana yönelince kendisi de Hz. Ali'ye veda vaktinin geldiğini bildirerek hakkını helal etmesini istemiştir. Daha sonra Esma binti Umeyş'i çağırarak kendisinden evlatları eve döndüğünde yemeleri için yemek hazırlamasını ve onların görüp perişan olmamaları için yanına gelmelerine müsaade etmemesini istemiştir. Şehzadeler eve dönünce Esma onlara yemek teklif etmişse de, onlar annelerinden ayrı yemelerinin hoşlarına gitmediğini söyleyerek odaya gelmişler ve Hz. Fatıma'yı yatağına uzanmış, Hz. Ali'yi de yastığı üzerinde oturup ağlarken bulmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Fatıma şehzadelerini bu kez de dedelerinin ravzasına varıp dua etmeleri için göndermiş onlar da itaat edip yola revan olmuşlardır.[195]

Hz. Fatıma kendine geldiğinde Hz. Ali'yi ağlarken görünce, taziyet zamanı değil vasiyet zamanı olduğunu belirtmiş, Hz. Ali de kendisinden vasiyetini sormuştur. Hz. Fatıma dört vasiyeti olduğunu, bunlardan birincisi olarak şayet kendisinden yana terk-i edep vaki olduysa affetmesini istemiştir. İkinci olarak evlatlarını muhterem tutmasını, üçüncü olarak kendisini gece vakti defnetmesini ve son vasiyeti olarak da kendisini ziyaretten ayağını çekmemesini ve dua ile yâd etmesini dilemiştir. Bu esnada Hz. Ali feryada gelerek eşinin vasiyetlerini kabul ettiğini ancak kendisinin de üç vasiyeti olduğunu belirtmiştir. İlk olarak eğer eşine karşı bir taksiri vaki olduysa Hz. Resul'e şikâyet etmemesini, ikinci olarak Hz. Resul'e selamını iletmesini ve son olarak Hz. Resul'e kendisinden niyaz ulaştırmasını arz etmiştir. Hz. Fatıma eşinin vasiyetlerini kabul edip kendisiyle konuşurken birden bir gürültü kopmuştur. Hz. Ali sesin geldiği yöne döndüğünde Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in feryat etmekte olduklarını görmüştür. Avazları Hz. Fatıma'ya erişince gözlerini açıp onları yanına çekerek hasret gözyaşları dökmüştür.[196]

O esnada bütün evlatlarını toplayarak erkekleri kızlara, kızları erkeklere ve hepsini Hz. Ali'ye, son olarak cümlesini Vacibü'l- Vücud'a emanet ettikten sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i bir kez daha Hz. Resul'ün kabrine göndermiştir. Hz. Ümmü Seleme'den de biraz su isteyip guslettikten sonra, yeni elbiselerini giyerek yatağını evin ortasına koydurmuş ve sağına dönerek sağ kolunu mübarek yüzüne yastık yapmıştır. Esma binti Umeyş'e hitap ederek Cebrail'in, hastalığı sırasında Hz.

[195] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 167-169.
[196] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 272-275.

Peygamber'e cennetten bir miktar kâfur getirdiğini, Hz. Resul'ün de bunun bir kısmını kefenine konulmak üzere saklayıp, bir miktarını kendisi ve bir miktarını da Hz. Ali için Hz. Fatıma'ya teslim ettiğini bildirmiştir. Esma'dan şimdi falan mahalde olan kâfuru getirmesini isteyerek, kendi hissesini alıp Hz. Ali'nin hissesini teslim edeceğini belirtmiştir. Esma fermana uyup kâfuru getirince Hz. Fatıma kendi hissesini alarak, Mabuduna gönlünü arz etme zamanı geldiği için Esma'dan biraz dışarı çıkmasını istemiştir. Esma bir müddet dışarıda bekledikten sonra "Ey Resulullah'ın göz bebeği!" diye nida kılmış ancak cevap alamamıştır. Izdırapla hücreye girip Hz. Fatıma'nın mübarek yüzünden örtüyü çekince beka âlemine intikal ettiğini görmüştür.[197]

1. 2. 14. Hz. Ali'nin Bir Kerâmeti

(PSÖK)

Şevahidü'n-Nübüvve'de yazıldığına göre, Hz. Ali Sıffin harbine yöneldiği sırada su kıtlığı vaki olup askerler sağa sola gidip gelirken bir manastıra varmışlardır. Manastırın rahibi falan yerde bir çeşmenin bulunduğunu haber verince, askerler yöneldikleri menzilden saparak söz konusu yere döndüklerinde Hazret-i Şah "Başka tarafa gitmeyin" buyurmuş ve o tarafta bir kaya görüp "Götürün" diye işaret etmiştir. Askerlerin tamamı kayayı götürmekten aciz kalınca Hazret-i Şah Hayber açan parmağıyla bu kayayı götürmüş ve altından suyu tatlı bir çeşme çıkmıştır. Bütün askerler suya kandıktan sonra Hz. Ali bu kayayı tekrar çeşmenin üzerine koydurarak gömdürmüştür. Rahip bu kerameti görüp "Ey aziz sen resul müsün?" diye sorunca Hz. Ali "Yok ben Resul'ün vasisiyim" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine rahip ihlâsla Resulullah'a iman edip Müslüman olunca Hz. Emir sebebini sormuş, rahip de "Ey Ebe'l-Hasan, kadim geleneğimizden intikal ettiğine ve kitaplarımızda yazılı olduğuna göre bu mevzide izharı Resul'den ya da Resul'ün vasisinden başkasına müyesser olmayan bir çeşme bulunmaktadır. Ve bugün bu keramet senden zahir oldu, malum olduğu üzere sen Resul'ün vasisisin ben de muradıma eriştim" şeklinde açıklamıştır. Hâsılı rahip manastırı terk edip Şah-ı Merdan'ın yoluna bağlanarak savaşa katılmış ve şehadet saadetine erişmiştir.[198]

---

[197] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 275-277.

[198] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 192-193. Hz. Ali'nin bahsi geçen kerametiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Seyyid Eyyûb bin Sıddîk, *Menâkıb-ı Çihâr-ı Yâr-i Güzîn*, İstanbul: Hakîkat Yayınları, ss. 362, 362.

1. 2. 15. Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi

(PBN, LBL Or. 7301, TİEM)

Cemel ve Sıffın savaşları vaki olup o büyük harpte Kûfe'den dört bin kişi Hz. Ali'nin zafer sancağı altından çıkıp itaatinden ayrılarak, civardan onlara katılan sekiz bin namertle birlikte İbni Kevan'ı kendilerine başkumandan seçip aleyhine başkaldırmışlardır. Hz. Ali'nin İbni Abbas aracılığıyla ve bizzat yapmış olduğu nasihatlere uymayıp her taraftan harp hazırlığına koyulmuşlardır. Hz. Ali bu hazırlıklara ehemmiyet vermemişse de, gitgide fesatları itidal dışına çıkıp Müslümanlara musallat olmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Hz. Ali tekrar öğütlerde bulununca Haricîlerin lideri olan İbni Kevan on nefer akrabasıyla Haricîlerin yanından geri dönmüş, sekiz bin nefer daha tövbe edip Haricîlerden ayrılarak İslâm askerine katılmışlardır. Geri kalan Haricîler, Abdullah b. Vehbi ve Karkus b. Zübeyr'i kendilerine kumandan seçip Nehrevan tarafına yönelmişlerdir. Hz. Ali de muzaffer sancağını kaldırıp onların peşi sıra yola revan olmuştur. Hz. Peygamber bu taifeye 'Marikıyn' adını vermiş ve Hz. Ali'ye karşı duracaklarını bildirerek "Marıkıyn cemaati yani Haricîlerle harb edeceksin ki, kumandanları Züşşedid adındaki mel'unun göğsünde kadın memesi gibi fazla bir et vardır!" buyurmuştur.[199]

Rivayete göre gazaya yönelen Hz. Ali'nin askerleri Nehrevan mevkiinde bir manastıra varınca, manastır rahibi askerlerden kumandanlarına bulunduğu yere gelmesini bildirmelerini istemiştir. Hz. Ali o canibe varınca rahip Hz. Ali'ye bugünlerde İslâm'ın talih yıldızının düşmeye meyilli olduğunu, yükselip İslâm'ın talihinin kuvvetlenmesi için sabretmesi gerektiğini bildirmiştir. Hz. Ali de "Ey Rahip! Malum olduğu üzere yıldızların ahkâmı hakkında bilgi iddia etmektesin. O halde bana falan yıldızdan haber ver!" deyince rahip "Ben bu yıldıza vâkıf değilim" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ali "Göklerin ahvalinden habersiz olduğun anlaşıldı, o halde arz ahvalinden haber ver. Şuan üzerine ayak bastığın yerde ne medfundur?" diye sorunca rahip "Bilmem" demiş, Hz. Ali de bunun bir zarf olduğunu ve içinde bir miktar para bulunduğunu ifade etmiştir. Rahip Hz. Ali'ye bu mükaşefenin kendisine nereden hâsıl olduğunu sorunca, Hz. Ali bunu kendisine Resulullah'ın haber verdiğini ve kendisinin bir askerle harb edeceğini, onların askerinden on kişiden az kimsenin kurtulacağını, kendi askerinden de ondan daha az

[199] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 213-215.

kişinin şehit olacağını bildirdiğini belirtmiştir. Rahip hayrette kalıp imtihan için ayağı altındaki yeri kazdırınca, içindeki paralarla birlikte o zarf meydana çıkmış, derhal imana gelip Hz. Ali'nin hizmetine girerek Nehrevan'a müteveccih olmuştur.[200]

Hz. Ali Dicle Nehri'nin bir tarafında bulunan Haricîlerin köprüyü geçip hücum ettikleri şüphesiyle huzuruna gelen insanlara "Biz onlardan on kişiyi dahi sağ bırakmayız. Onlar ise bizden on kişiyi dahi öldüremezler" demiştir. Bu savaş esnasında Hz. Ali'nin ordusuna Ebû Eyyub el-Ensârî'nin sancaktarlık ettiği de bilinmektedir.[201] Rivayete göre Nehrevan sınırında Haricîlerin süvarileri nehir ağzındaki yeşillikler gibi saf tutup durarak bayraklarını dalgalandırınca, âlemleri kaplayan şahın süvarileri ihtiyarsız olarak müteveccih olup harbe başlamışlar ve karşı safın süvarilerini yeryüzünden silmeye yönelmişlerdir. Küfür askerleri ile İslâm süvarileri nur ile karanlık gibi birbirlerine girince savaş yalazlanmıştır. Sonunda zafer sabahından fetih güneşi doğup İslâm askerine ışık bırakmış ve İslâm sancağının güneşi bir ateş şulesi olup düşman süvarisinin tedbir ve tedarik mallarını yakmıştır. İslâm askeri nusrete erişerek düşman askeri kahra uğramıştır. Rivayete göre dört bin bedbaht düşman askerinden üç bin dokuz yüz doksan bir nefer maktul olup dokuz nefer firar etmiş, İslâm askerinden de dokuz saadetli kişi şehadete erişmiştir. Hz. Ali'nin emriyle maktuller arasında Züşşedid denilen kişi Hz. Peygamber'in haber verdiği nişane ile bulunmuştur.[202]

1. 2. 16. Nehrevan Zaferinden Sonra İbni Mülcem'in Hz. Ali'nin Huzuruna Çıkması

(NYBM)

Velâyet sultanı Hz. Ali Nehrevan fethini tamamlayıp istiklal mesnedinde yerleşince şehrin ileri gelenlerini çağırarak "Kûfe'ye fetih mektubu gönderip bizim kendilerine zararlı olabileceğimizi haber verecek kimdir?" diye sual etmiş, Abdurrahman İbni Mülcem de bu hizmetin ehli olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali "Ey İbni Mülcem! Senin bize bundan ziyade hizmetin geçecektir" buyurmuştur. Rivayete göre Mısır diyarından olan İbni Mülcem, Hz. Ali Haricîlerle harbe yönelip de her taraftan asker istenildiği sırada Yemen'den gelmiş olup, keskin

[200] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 313-315.
[201] Mustafa Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s. 193.
[202] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 198-200.

bir kılıcını hediye olarak Hz. Ali'ye arz etmişse de Hz. Ali onun hediyesini kabul etmemiştir. Yalnız bulunduğu bir sırada Hz. Ali'nin huzuruna gelen İbni Mülcem, halk arasında kendisini utandırıp hediyesini kabul etmemesinin hikmetinden sual etmiştir.[203] Hz. Ali de İbni Mülcem'e hitaben, muradı bu kılıçla hâsıl olacağı için onu almasının mümkün olmadığını belirtmiştir. İbni Mülcem bu cevaptan evhamlanarak, Hz. Ali'ye yönelik edep dışı bir harekette bulunmayacağını ve onun hizmetine girmek üzere vatanını terk ederek gurbet diyarına yerleştiğini ifade edince, Hz. Ali "Ey vefasız! Şüphe yok ki sen hayat aynama fena tozu düşürürsün" diye söylenmiştir. Bu itham üzerine İbni Mülcem'in azası korkudan titremeğe başlamış, utançtan mahrum yüzü terleyerek kendisinden gelecek zarar endişesinin yok olması için Hz. Ali'den kirli elinin kesilmesine emir buyurmasını istemiştir. Hz. Ali de cevaben suç işlenmeden kısas yapılamayacağını belirterek, kendisine sadık bir habercinin bu durumu bildirdiğini ifade etmiştir.[204]

Bir rivayete göre de İbni Mülcem Haricîlerden olup, Hz. Ali Nehrevan'a teveccüh ettiğinde firar etmeye fırsat bulamayınca İslâm askeri içinde kalarak Hz. Ali'ye mülazım olmuştur. Hz. Ali de o mel'unun ricasını reddetmemiş, Haricîler için bir fetihname vererek İbni Mülcem'i Kûfe'ye revan etmiştir. İbni Mülcem de Kûfe'ye geldiğinde ayin tertip ettirerek şehrin ileri gelenlerine fetihnameyi göstermiştir.[205]

1. 2. 17. Hz. Ali'nin Şehadeti

(EBÖK, LBL Or. 12009, AEM)

Rivayete göre İbni Mülcem bir gün hükümet konağından evine giderken bir köşkten def ve ney sesleri duyarak, şehrin idaresiyle meşgul olması hasebiyle bunları menetmek için köşke girme tedarikindeyken köşkten birtakım süslü kadınların çıktığını, içlerinden bir kadının ise daha önce hiç görmediği kadar güzel olduğunu fark etmiştir. O bahtsızın akide binası çürük olduğu ve iman yemini dürüst bulunmadığı için tek bir bakışla yıkılıp gördüğü iltifattan titremeye başlamıştır. O büyücü aşüfte sihirli dudaklarını kımıldatarak Benî Temim kabilesinden Kuttame adında bir dul olduğunu söylemiştir. Kuttame'nin tatlı konuşması, zevkli yürüyüşü mel'un İbni Mülcem'in hevesini artırınca, vuslatının cevherine göz diktiğini

[203] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, s. 221.
[204] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 320-321.
[205] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s. 201.

belirterek kendisini kabul etmesini istemiştir. Kuttame de visalinin şartlarından biri olarak, kardeşi ve bazı akrabalarına kılıcı ile Nehrevan'da ölüm şerbetini içiren Hz. Ali'nin öldürülmesini istemiştir. Bu sırada İbni Mülcem'in hatırına Hz. Ali'nin sözleri gelince, bunun bir kader işi olduğunu ve takdir sayfasına yazıldığını düşünerek Kuttame'nin şartını kabul etmiştir.[206]

Rivayete göre o gün Hz. Ali ikbal saadetiyle Nehrevan gazasından dönünce bütün Kûfe halkı karşılamaya çıkıp tazim ve tekrim ile kendisini şehre getirmişlerdir. Hz. Ali camiye varınca Düldül'den inip iki rekât namaz kılmış ve herkesi hazır edip minberi şereflendirerek hutbe irad etmiştir. Mübarek elini sakalına götürerek bu ayda bu sakalın kendi kanıyla kızaracağını ve katilinin bu mecliste bulunduğunu ifade etmiştir. İbni Mülcem bu konuşmadan heybet duyup, halvetteyken Hz. Ali'nin hizmetine gelerek kendisinden ellerini kesmeleri için emir buyurmasını istemiştir. Hz. Ali günah işlenmeden kısasa hükmedemeyeceğini, Hz. Resul'ün kendisine katilinin Muradî kabilesinden olup bir murad için darbe vuracağını ancak muradına erişemeyeceğini bildirdiğini haber vermiştir. Hâsılı Hz. Ali vaaz ve nasihatten sonra mescitten ayrılarak evine varmıştır. Bir gece Hz. Hasan'ın bir gece Hz. Hüseyin'in yanında iftar eden Hz. Ali üç lokmadan ziyade yemeyince, bu kadar az yemek yiyişinin sebebini sormuşlar o da Hak ile görüşmesinin yakınlaştığını, maksadının temizliğe riayet etmek olduğunu bildirmiştir.[207]

Rivayete göre Hz. Ali şehit edileceği gece sabaha kadar ibadet ve taatla meşgul olduktan sonra abdestini tazeleyerek dışarı çıkmaya niyet etmiştir. Mescide teveccüh ederek sabah namazını eda edip rağbetle Mabud'un dergâhına yönelmeye başlamıştır. O gece bedbaht İbni Mülcem mel'un Kuttame'nin evine gelerek zehre bulanmış kılıcını aldıktan sonra Mervan Temimî ile Şeys b. Buhayrî'nin yardımını kararlaştırmıştır. Bu üç mel'un haramzade bütün geceyi şarap içmekle geçirdikten sonra sabah vakti mest bir haldeyken, fesadını izhar eden mel'un Kuttame sabah ezanını işitince bu gafilleri uyandırarak Hz. Ali'nin mescitte yalnız olduğunu bildirmiştir. İbni Mülcem bu iki bedbaht ile devrin en faziletlisi ve zamanın imamı olan Hz. Ali'yi öldürmek üzere mescide gelmiş ve Hz. Ali birinci secdeden başını kaldırdığı sırada fırsat bularak mübarek başına zehirli kılıcıyla vurmuştur. O bahtsızın kılıcı Hz. Ali'nin beyninde eser kılınca Hz. Ali "Kâbe'nin sahibi hakkı için

[206] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 224-227.
[207] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 206-207.

gamdan kurtuldum" demiştir. İbn Mülcem bu hareketi müteakip firar ettiğinde "Emirü'l Mü'minin'i öldürdüler" sesleri yükselmiş, küçüğüyle büyüğüyle Kûfe halkı mescide gelmiştir. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin de haberi duyup elbiselerini parçalayarak nemli gözlerle mescitte hazır olunca, imamet mihrabı kandilinin zalimin taşıyla kırıldığını, velâyet hurmalığı fidanının cefa kasırgasıyla ayaklar altına serildiğini görmüşlerdir. Niyazlı başlarını babalarının mübarek ayağına koyarak figana başladıklarında, Hz. Ali dem be dem mübarek başından akan kanları yüzüne gözüne sürerek, kendisine şehadetin nasip olmasıyla Hz. Mustafa ile konuşup Hz. Fatıma ile görüşebileceği, Hz. Hamza ile el sıkışıp Hz. Cafer Tayyar ile karşılaşacağı için Allah'a minnetini dile getirmiştir.[208]

Hz. Ali'nin yarasını bağlarken kendisine bu cefayı kimin yaptığını sorduklarında, yakında belli olacağını ve Allah'ın bu işi işleyeni rezil edeceğini bildirmiştir. Vakanın ardından Şeys b. Buhayrî firar edince Kûfe halkı tarafından yolda yakalanarak parçalanmıştır. İbni Mülcem münafığı da mescitten doğruca odasına gidip giysi ve silahlarını bıraktığı bir sırada, Kûfe halkından biri kendisini görüp şüphelenerek "Sen Hz. Ali'nin katilisin!" diye bağırmış, İbni Mülcem şaşırarak hayır yerine "Evet" deyince yaka paça mescide götürülmüştür. Hz. Ali İbni Mülcem'in hapsedilmesini, hayatta olduğu müddetçe iaşesinin karşılanarak eziyet edilmemesini, şayet bu suikastten kurtulamazsa kendisine bir defa vurulduğu gibi ona da bir defa vurulmasını buyurmuştur.[209]

Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin Hz. Ali'yi bir yatak üzerinde götürerek mescitten çıkarmışlardır. Ehl-i Beyt'in ileri gelenleri derin bir ızdırapla feryat ve figan ettikçe Hz. Ali, Hz. Mustafa hizmetiyle Hz. Fatıma sohbetine müşerref olduğunu, kendisi için eseflenmemelerini, rüyasında Hz. Resul'ü mübarek avuçlarıyla çehresinin tozlarını temizlerken gördüğünü dile getirmiştir. Rivayete göre Hz. Ali üzerine cerrah getirmişlerse de, cerrah yaraya bakarak feryada gelmiş ve bu yarayı açan kılıca zehir sürüldüğü için cerahatinin ilaç kabul etmediğini belirtmiştir. Hz. Ali vasiyetini yazıp evlatlarına veda ettikten sonra kızı Ümmü Gülsüm'den kapıyı kapatmasını istemiştir. Ümmü Gülsüm hücre kapısını kapatıp Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dışarıda ağlaşarak otururken "La ilahe illallah Muhammedün Resulullah"

[208] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 330-334.
[209] Fuzuli, *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, ss. 233-234.

sözünü işitmişler ve hücreye girdiklerinde Hz. Ali'nin âlem-i bekaya intikal ettiğini görmüşlerdir.[210]

1. 2. 18. Hz. Ali'nin Vefatından Sonra Hz. Hasan'ın İlk Hutbesi

(TİEM)

Veliler şahı Hz. Ali hilafet makamını Hz. Hasan'a teslim edip, şeriat hükümlerinin yerine getirilmesini kendisine terk edince ümmete reislik etmek zamanla o padişaha erişmiştir. Hz. Hasan başsağlığı şartlarını yerine getirdikten sonra, halkın zenginini fakirini bir araya toplayarak minbere çıkmıştır. Hz. Mustafa'nın vekili ve Hz. Ali'nin naibi olan Hz. Hasan beliğ ve fasih bir dille hutbeye başlayıp vaazını bitirdikten sonra "Ey şeriat hükmünün perde tutucuları ve ey takva hazinesinde hazır bulunanlar! Ben, müjdeleyicinin ve korkutucunun oğluyum. Risalet tahtı sultanının varisi ve velâyet mülkünün hâkimiyim. Dedem sizi hak dine davet etti ve babam sizi hidayet ve saadete eriştirdi. Ben de onların yolundayım. Muhakkak bilin ki bana uymak, onlara itaat etmektir. Bana karşı gelmek de, onlara karşı gelmektir" şeklinde hitap etmiştir.[211]

Hz. Hasan'ın bu hitabının ardından Abdullah b. Abbas ayağa kalkarak "Ey kavim! Bu çocuk Resulullah'ın oğlu olup, sizden imametini ikrar biatini izhar istemektedir. Ne dersiniz?" deyince mecliste hazır bulunanların tamamı "İşittik ve itaat ettik" diye feryat etmişlerdir.[212] Biat kaidesi tamamlandıktan sonra Hz. Hasan İbni Mülcem'i hazır ederek "Ey bedbaht! Hz. Ali'den sana ne yamanlık yetmişti?" diye sormuş, mel'un İbni Mülcem de cevaben "Ey şehzade! Olacak vaki oldu. Eğer icazetin olursa senin makamına göz diken Şam hâkiminin katlini kabul ederim" demiştir. Hz. Hasan daha fazla konuşmasına fırsat vermeyerek, bir darbede o haini helak edip pis cesedinin ateşe atılmasını buyurmuştur. Böylece bu yönden kendisini teselli ettikten sonra mülk ve millet nizamının, din ve devlet ahkâmının iştigalinde olmuştur. Onun hilafet günlerinde az zamanda otuz bin mücahit biat dairesine girmiş, nusret askerleri hilâfet mesnedinin revnakını tamamlamıştır.[213]

---

[210] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 211-213.
[211] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), İstanbul: Kurtuba Kitap, 2012, s. 242.
[212] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s. 224.
[213] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), s. 357.

1. 2. 19. Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi

(EBÖK, PBN, LBL Or. 12009, TİEM, NYBM)

Hz. Hasan kendisiyle savaşma niyetindeki Şam hâkimiyle dünya saltanatı için kimseyle kavgasının olmadığını belirterek sulh yapmış ve Medine'ye geri dönmüştür. Hz. Hasan'a düşmanlık yolunu tutmuş Mervan b. Hakem de Medine'de bulunup Hz. Hasan'ı ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Bir gün Unsune adındaki bir kadın dellala, Hz. Hasan'ın haremi olan Ca'de binti Eş'as'ı İmam Hasan'ı zehirlemesi hususunda ikna etmeyi teklif etmiştir. Teklifi kabul ederek Hz. Hasan'ın evine giden mel'un Unsune birçok mukaddimeler tertip edip söze girişerek, Ca'de'yi İmam Hasan'ı ortadan kaldırması için teşvik etmiş ve karşılığında Muaviye oğlu Yezid'in kendisini nikâhlayıp harem kadınlarının en başta geleni yapacağını iddia etmiştir. Bir münafığın kızı olan Ca'de Unsune'nin sözlerini can kulağıyla dinlemiş, baba ve dedeleri Hz. Ali'nin kılıcıyla dünyadan gittiğinden intikam için gayrete gelmiştir. Böylelikle vefasız Ca'de Hz. Hasan'a kastetmeye karar verince Mervan bir miktar zehir göndermiş, Ca'de de bu zehiri bala karıştırarak Hz. Hasan'a vermiştir. Hz. Hasan zehirli balı yedikten sonra rahatsızlanarak kusmuş, dedesinin ravzasına varıp niyazda bulunarak şifa bulmuşsa da Ca'de'ye gücenerek yanına varmaz olmuştur.[214]

Bir gün Ca'de Medine hurmalığından hurma getirdiklerini söyleyerek Hz. Hasan'a rağbet edip etmeyeceğini sormuştur. Hz. Hasan hurmayı sevdiği için Ca'de'den getirmesini buyurarak kendisinin de eşlik etmesini istemiştir. Ca'de zehirli olmayan hurmalardan yerken, Hz. Hasan da zehirli olanlarından yedi tane yiyince tekrar mizacı bozulmuş ve Ca'de'ye bu hurmaların kendisine dokunmasının sebebini sormuştur. Ca'de çeşitli özürlerle şüphesini defedince Hz. Hasan oradan tekrar şifa evi olan Hz. Resul'ün ravzasına teveccüh kılarak şifa bulmuştur. Sürekli fırsat kollayan Ca'de son olarak bir miktar elmas tozu alıp Hz. Hasan'ın menziline müteveccih olarak kendi kendine, şayet biri görecek olursa hiçbir teşebbüste bulunmayıp Hz. Hasan'a karşı duyduğu şevk ve hasreti bildireceğini, eğer kendisini gören olmazsa da isteği hâsıl olup muradına erişeceğini düşünmüştür. Hz. Hasan'ın menziline ulaşıp da kendisini uykuda etrafındakileri de gafil bulunca, Hz. Hasan'ın yatağının yanı başındaki su içtiği gözenin ağzının mühürlü olduğunu görmüştür. Yanında getirdiği elmas tozunu gözenin üzerindeki tülbende koyup çalkalayınca

[214] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), ss. 244-249.

tozlar tülbentten geçip suya karışmış o bedbaht da süratle evine dönmüştür. Şehzade uyanıp kız kardeşi Zeynep'e, rüyasında dedesini kendisine iştiyak arz ederken gördüğünü bildirerek, firak ateşinin teskin bulması için bir miktar su istemiştir. Zeynep gözenin mührünü açıp eline verince Hz. Hasan bir yudum almış ve elmas tozları ciğerini pare pare etmiştir. Bunun üzerine Hz. Hasan "Ah bu nasıl bir şerbettir ki içime ateş bıraktı, canımı ve ciğerimi yaktı" diyerek Hz. Hüseyin'i yanına çağırtmıştır.[215]

Hz. Hasan yanına gelen kardeşi Hz. Hüseyin'e, ceddini rüyasında gördüğünü, elinden tutarak cenneti kendisine arz ettiğini ve "Ey oğul! Müjde olsun ki belâ damından necat buldun ve zamane mihnetinden halas oldun. Yarın benim huzurumdasın" dediğini bildirmiştir. Uyanınca bir şerbet su içtiğini ve ciğerinin doğrandığını belirterek, artık göçme vaktinin geldiğini anladığı için hakkını helal etmesini istemiştir. Hz. Hüseyin ağlayarak o gözeyi eline alıp imtihan için kendisi de içmek istemişse de, Hz. Hasan elinden alarak "Bu benim nasibimdir. Sana müyesser olmaz" dedikten sonra gözeyi yere atınca içindeki zehir dökülmüş ve yer zehrin tesirinden cuşa gelmiştir. Hâsılı şehzadenin mübarek ciğeri de yetmiş parça olup dökülmüştür. O Hazret'in mübarek yüzü zümrüt rengini alınca etrafındakilere renginin nasıl olduğunu sormuş, yeşil olduğunu söylediklerinde Hz. Hüseyin'e bakarak "Peygamber doğru söyledi" demiştir. Mecliste hazır bulunanlar bu sözün izahını sorduklarında, "Bir gün büyük ceddim buyurdu ki: Cennet bahçesinde dolaşırken dünya ehlinin makamlarını bir bir bana arz ettiler. Biri yakuttan diğeri zümrütten iki kasır görerek Rıdvan'dan bu kasırların kimlere mensup olduğunu sordum. "Biri İmam Hasan'ın diğeri İmam Hüseyin'indir" deyince, renklerinin farklı olmasının sebebini sual ettiğimde Rıdvan sustu ve ben tekrar edince Cebrail "Ya Resulullah! Rıdvan utanır ben arz edeyim. Ölümü esnasında zehir içip zümrüt renginde dergâha geleceği için zümrüt renkli kasır İmam Hasan'a aittir. Keskin kılıçla kanlara gark olup cennete teveccüh kılacağı için gül renkli kasır İmam Hüseyin'e mensuptur" dediğini bildirmiştir.[216]

Hz. Hasan vefat edeceği sırada başucunda bulunan kardeşi Hz. Hüseyin "Ey kardeşim seni zehirleyenin kim olduğundan şüpheleniyorsun" diye sormuş, Hz. Hasan da "Eğer bir kimseden şüpheleniyorsam Allahü teâlâ ona herkesten şiddetli

[215] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), ss. 367, 369, 370.
[216] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 232-233.

ceza verir. Eğer şüphelendiğim bir kimse yoksa günahsız bir kimsenin benim için öldürülmesini istemem" şeklinde cevap vermiştir.[217]Bir başka rivayete göre ise Hz. Hasan'ın dünya saltanatını kendisine bıraktığı Muaviye, Mervan b. Hakem'i beraberinde zehirli bir mendille Medine'ye göndermiştir. Bu mendili İmam Hasan'ın zevcesi Ca'de'ye vermesini ve İmam Hasan ile mücâmaat ettikten sonra mendille İmam Hasan'ın vücudunu silmesi hususunda tembihte bulunmasını, karşılığında elli bin dirhem alacağını ve Muaviye'nin oğlu Yezid'e zevce olacağını bildirmesini Mervan'dan istemiştir. Mervan'ın aldığı talimatla Ca'de'yi ikna etmesi üzerine, Ca'de'nin sürdüğü zehirli mendil Hz. Hasan'ın bedenine tesir ederek vefatına sebep olmuştur.[218]

Hz. Hasan'a altı kere zehir vermişlerse de tesir etmemiş, sonunda elmas tozu tesir etmiştir. Hz Hasan, Hz. Hüseyin ile diğer evlat ve ashabını yanına çağırarak vasiyetini iletmiştir. Ümmü Gülsüm'e seslenerek Kâsım'ı yanına çağırtmıştır. Kâsım hazır olunca elinden tutup Hz. Hüseyin'e teslim ederken falan kızını oğlu Kâsım'a vermesini istemiştir. Hz. Hasan'a vade erişince şehlalaşmış gözlerini açarak Hz. Hüseyin'e bakmış ve "Ey Hüseyin! Bu evladımı sana ve seni Vâcibü'l-Vücud'a emanet ettim" dedikten sonra mübarek diliyle kelime-i şehadet getire getire beka devletine erişmiştir.[219]

1. 2. 20. Müslim b. Akil'in Kûfe Yolunda Bir Avcıyla Karşılaşması

(PSÖK)

Hz. Hüseyin Yezid b. Muaviye'ye karşı Kûfe halkının kendisine biat edeceği haberini aldıktan sonra herhangi bir musibet mevzubahis olması ihtimaliyle kendinden önce amcası oğlu Müslim b. Akil'i Kûfe yoluna revan kılmış, kendisi de onu müteakip Kûfe'ye müteveccih olmayı kararlaştırmıştır. Kûfe halkı ileri gelenleri için bir mektup yazıp Müslim'e teslim ettikten sonra "Ey benim şiddetli tehlikelerde büyük yardımcım ve sıkıntılı yerlerdeki en yakın kardeşim! Refakat yeri ve onaylama zamanıdır. Bu taraftan Hz. Muhammed ümmeti üzerimize delil bırakıp adaleti izhar etmeyi teşvik etmekteler ki hangi özürle ihmal etmek söz konusu olabilir ve bir taraftan da din düşmanları ittifakla helakimize kastetmekteler ki karşı koymak olmaz da firar edip ne yöne gitmek olur? Bazı mümin kimseler mektuplar

[217] Câmî, *Şevâhid-ün Nübüvve*, Lâmiî Çelebî (çev.), s. 328.
[218] Fazlullah Rahîmî, *Gülzâr-ı Hasaneyn*, Kadir Matbaası, 1331, s. 50.
[219] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), ss. 253- 254.

yollayıp bizi davet etmişler ki anlamazdan gelmek olmaz. Uygun olan senin benden evvel o diyara teveccüh edip araştırma yapmandır. Şayet sözlerle fiiller arasında tutarlılık görürsen bildir ki ardından ben de geleyim" şeklinde hitap etmiştir.

Müslim, Hz. Hüseyin'in hükmüne itaat ederek o gün yola çıkmıştır. Henüz bir menzil kat etmeden sağ tarafından bir avcı çıkagelip elindeki avı boğazlamıştır. Müslim bu hadiseyi kendisince mübarek görmeyerek geri dönüp Hz. Hüseyin'e Kûfe'ye gitmesinin uygun olmadığını, zira yolda başına bu hadisenin geldiğini bildirmişse de Hz. Hüseyin "Ey Müslim Hakk'ın rıza yolu tehlike doludur ki kabul eden salik olur ve maksudun cevheri belâ girdabıdır ki gayretli olan onu alır, sende vesvese gücü galipse yerine başka bir kimse tayin edelim" buyurmuştur. Müslim Hz. Hüseyin'in rızasının kendisinin gitmesinden yana olduğunu görüp, daha fazla mübalağa etmeden özrünü arz ederek "Ey İmam benim vehmim ölüm korkusundan değil, şerefli yüzünü görmekten mahrum kalıp devletine hizmetten nasipsiz olarak gurbet diyarında ölmektir" şeklinde sıkıntısını ifade etmiştir. Sözün kısası Müslim ağlamaklı bir halde veda ettikten sonra Mekke'den ayrılarak Medine'ye yönelmiş ve Hz. Hüseyin'in emriyle meşgul olmuştur.[220]

Hz. Hüseyin'in Mekke'den gönderdiği Müslim b. Akil'in sıkıntılı bir yolculuk geçirdiği nakledilmektedir. Önce Medine'ye uğrayarak yakınları ile vedalaşan Müslim oradan kiraladığı kılavuzlarla yoluna devam ederken onların yolu kaybedip susuzluktan ölmeleri sebebiyle sıkıntı çekmiş ve ilk su kaynağına ulaşınca bunun hayra alamet olmadığını Hz. Hüseyin'e yazarak bildirmiştir. Hz. Hüseyin'in cevap mektubunda ise Müslim'den yola devam etmesini istediği bilinmektedir.[221]

1. 2. 21. Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması

(PBN, LBL Or. 7301, TİEM, NYBM)

Müslim b. Akil Hz. Hüseyin'e veda ettikten sonra Mekke'den Medine'ye gidince, biri sekiz yaşında Muhammed adında öteki yedi yaşında İbrahim adında iki oğlunu yanına alıp geri kalan evlad ü iyaliyle vedalaşarak hemen o gece Kûfe taraflarına revan olmuştur. Kûfe'ye varıp Dâr-ı Muhtar diye bilinen menzile indiğinde, Kûfe'nin ileri gelenleri haberdar olarak akın akın gelip şevklerini açığa

[220] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 264-267.

[221] Elnure Azizova, "Kerbelâ Vak'ası", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s. 54. Hz. Hüseyin ile Müslim b. Akil arasındaki yazışmayla ilgili olarak bkz. Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, Süheyl Zekkar ve Riyad Zirikli (thk), c. III, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996, s. 371.

vurmuşlar ve itaat ettiklerini bildirerek kendisine biat etmişlerdir. Kısa zamanda on sekiz bin dövüşçü biat edip Ehl-i Beyt sevgisini muhkem kılmışlardır. Müslim de bu taifenin amelleri aynasında ihlâs sureti müşahede ederek, Hz. Hüseyin'e onların itaatlerini bildirip kendisinin de huzura gelmesini istemiştir. Kûfe'de Yezid tarafından hâkim tayin edilmiş Numan b. Beşir, Müslim'in Hz. Hüseyin için gelip halktan biat aldığını öğrenerek, Kûfe halkını bir gün şehrin camiinde toplamış ve minbere çıkarak biatlerinden dönmeleri için tehdit etmiştir. Yezid bu sıkıntılı haberi alınca devletinin sona ereceği korkusuyla Serhun adındaki vezirine danışıp, hakir bir ihtiyar olan Numan b. Beşir'i Kûfe'den azl ederek yerine Basra hâkimi Ubeydullah b. Ziyad'ı getirmiştir.[222]

Ubeydullah b. Ziyad hükümet mesnedine geçip Kûfe'nin ileri gelenlerine hükümet fermanını gösterdikten sonra bazen tatlı vaatler ve lütuflarla kalplere girmeye çalışarak, bazen de tehdit ederek siyasetten haber vermiştir. Müslim bu hali görünce vehme kapılıp Dâr-ı Muhtar'dan çıkmış, Hâni b. Urve'nin evine gelerek halin neye varacağı belli oluncaya dek sığınmıştır. Ubeydullah b. Ziyad da Mufaddal adındaki kölesini Müslim b. Akil'in nerede kaldığına dair malûmat toplamakla görevlendirmiş, durumu öğrendiğinde ise Hâni b. Urve'yi huzuruna çağırtarak kendisinden Müslim b. Akil'i teslim etmesini istemiştir. Hâni b. Urve böyle bir şeyin mümkün olmadığını dile getirince o esnada seksen dokuz yaşında bir ihtiyar olan Hâni b. Urve'yi çırılçıplak soydurup zayıf vücuduna beş yüz kamçı vurdurarak şehit etmiştir. Müslim b. Akil bu haberi alınca iki oğlunu Kadı Şurayh'ın evine göndererek savaş hazırlıklarına başlamış ve kendisine biat edenlere "Bugün akideleri ve yiğitliğinizi açığa vurma günüdür" diye hitap etmiştir. Rivayete göre, yirmi bin kadar kan dökücü süvari ve dövüşçü kavgaya hazır hale gelerek Müslim'in huzurunda hükümet konağına doğru yürüyüp köşkün etrafını sarmışlardır. Köşk içindeki Ubeydullah b. Ziyad derhal askere çarpışma ruhsatı verince iki taraftan harp ateşi alevlenerek büyük bir hengâme kopmuştur. Bu zorlu savaşın korkunç tehlikeleri arasında Arap kavminin en büyük kahramanı Müslim b. Akil şimşek suretiyle atı üstünde sağa sola seyrederek, adeta bir elinde ejderha varmış gibi her hamlede birçok kişiye ölüm zehri içirmiş ve her narada bir güruhun ruhlarını kuş gibi beden kafesinden dışarı uçurmuştur.[223]

---

[222] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 274-276.
[223] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), ss. 302-306.

Köşkten dışarıdaki savaşı seyreden Ubeydullah b. Ziyad Müslim b. Akil'in nasıl şecaat sahibi olduğunu bildiğinden, kendi askerlerinin mağlup Müslim'in askerlerinin galip geldiğini görerek, huzurundaki Kûfe reislerine Kûfe halkını tehdit etmeleri için hüküm vermiştir. Sabırsız olan Kûfe halkı, Şam'dan sayısız askerin o tarafa doğru yöneldiğine, herkesi esir ve malları yağma edeceklerine dair tehditler üzerine, vehme kapılarak güruh güruh hezimete teveccüh kılmıştır. Hâsılı güneş batıncaya kadar yirmi bin dövüşçüden ortada ancak otuz asker kalmış ve onlar da Müslim namaza durduğunda giderek onu yalnız bırakmışlardır. Bedeni aldığı darbelerle incinmiş ve hali gurbet kederiyle soluklaşmış olan Müslim b. Akil ızdırapla şehirden çıkma kastındayken Said b. Ahnef yanına uğrayarak, şehir kapılarına kendisini öldürmek üzere nöbetçiler tayin edildiği için ihtiyatlı davranmasını isteyince, Müslim de ne yapması gerektiğini sormuş ve ona uyup Muhammed Kesir'in evine giderek orada gizlenmiştir.[224]

1. 2. 22. Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi ve Şehadeti

(SK, LBL Or. 12009, AEM)

Ubeydullah b. Ziyad casuslar vasıtasıyla durumdan haberdar olup Muhammed Kesir'i meclise getirterek Müslim b. Akil'i teslim etmesini istemiştir. Kudretli bir kimse olan Muhammed Kesir, taraftarı olan kabilelerin çokluğuna güvenerek Ubeydullah b. Ziyad'a "Urve oğlu Hâni değilim ki hükmün bana geçsin" şeklinde cevap vermiştir. Tam bu sırada dışarıda gürültü kopup Muhammed Kesir'in adamlarından on bin kadar muharibin silahlanıp savaşa giriştiği anlaşılınca, Ubeydullah b. Ziyad bu fitneden dehşete düşerek Muhammed Kesir'in oğlunu yanında alıkoymuş ve kavmini yatıştırması için kendisine izin vermiştir. Muhammed Kesir adamlarıyla birlikte oğlunu zalimlerin elinden kurtarıp Müslim b. Akil'i kendi kabilesine götürmeyi planladığı sırada, Şam tarafından on bin kadar muharibin Ubeydullah b. Ziyad'ın yardımına geldiği anlaşılmıştır. Ubeydullah b. Ziyad'ın askerinin fazlalığına güvenerek Muhammed Kesir'in zorla huzuruna getirilmesini istediği sırada, Muhammed Kesir de otuz bin kadar asker hazırlayarak hükümet konağına varmış, askerini dışarıda bırakarak tek başına köşke girmiştir. Ubeydullah b. Ziyad'ın adamları Muhammed Kesir'i aralarına alıp üzerine üşüşerek şehit edince,

[224] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 283-284.

oğlu o hali görüp yiğitçe dövüşerek babasının intikamını aldıktan sonra bir namerdin kılıcıyla şehadete erişmiştir.[225]

Bu olayın ardından Ubeydullah b. Ziyad köşkün kapısının açılarak kendi askerlerinin Muhammed Kesir'in askerleriyle cenk etmesini emretmiştir. Sabahtan akşama dek Kûfe askerleriyle Şam askerleri öylesine çarpışmışlardır ki o zamana dek böyle kavga görülmemiştir. Ubeydullah bu kavmin çarpışmasının Muhammed Kesir için olduğunu söyleyerek başının kaleden atılmasını emretmiştir. Muhammed Kesir ile oğlunun başları kaleden dışarı bırakılınca, Kûfe halkı görüp ümitsizliğe kapılarak perişan bir halde güruh güruh dağılmaya başlamışlar, gece olunca Kesir'in askerlerinden kimse kalmamıştır. Müslim b. Akil Muhammed Kesir'in şehadeti ve askerinin dağıldığı haberiyle melül ve mahzun olarak menzilinden ayrılıp şehirden çıkmak için davranmıştır. Ne yana yönelse düşman askeriyle karşılaşınca atından inerek harap bir mescide sığınmıştır. Bu sırada Ubeydullah b. Ziyad bir yandan Numan b. Hacib'i elli kadar muhariple Müslim b. Akil'i öldürmek için görevlendirmiş, bir yandan da şehre münadiler göndererek onu teslim edenin her arzusunun yerine getirileceğini duyurmuştur. Müslim b. Akil viran mescitten sabaha karşı ayrılarak kurtuluş yolu ararken, saliha bir kadının menziline varmış ve sığınma talebinde bulunmuştur. Ricasını kabul eden iyi niyetli kadının evinde bir menzil tayin edince bir yandan Hz. Hüseyin'in diğer yandan da evladının ahvali için endişelenmeye başlamıştır. Müslim b. Akil'i misafir eden saliha kadının kötü kalpli oğlu nimet ve iltifat ümidiyle sabaha kadar bekleyip Ubeydullah b. Ziyad'ı durumdan haberdar etmiştir.[226]

Ubeydullah b. Ziyad Ömer b. Haris'e Muhammed Eş'as'ın üç yüz adamla gidip Müslim b. Akil'i getirmesi için emir verince o kadının evi muhasara edilmiştir. Müslim b. Akil tek başına ateş saçan hançer gibi ortada dönüp düşmanı perişan edip üç yüz muharipten pek çoğunu öldürdüyse de, askerler onun böyle dayandığını görünce damlardan üzerine taşlar atmaya ve azasını paramparça eden oklar savurmaya başlamıştır. Bunun üzerine şehadet şerbeti içeceği müjdesini hisseden Müslim b. Akil, gafil bulunduğu bir sırada bir haramzadenin kargı darbesiyle yüz üstü yıkılınca her taraftan saldırıp o aslanı tutmuşlardır. Bağlanarak Ubeydullah b. Ziyad'ın huzuruna getirilen Müslim b. Akil kendisine neden zamane imamına

[225] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), ss. 308-310.
[226] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 286-289.

başkaldırdığını soran Ubeydullah b. Ziyad'a "Ey zalim bahtsız kişi! Ben Allah'a minnet olsun öyle bir İmam'ın hizmetine girmişim ki, rızası yolunda ölürsem şehidim ve eğer onun emriyle bir kimseyi öldürürsem gaziyim" diyerek, kendisini öldüreceğini bildiğini dile getirdikten sonra Kureyş kabilesine birkaç vasiyetini bildirmek üzere kendisine bir kimseyi memur etmesini rica etmiştir. Ubeydullah b. Ziyad bu ricayı kabul ederek Ömer b. Sa'd'a vasiyetini dinlemesi için emir vermiştir. İlk olarak bir miktar borcu olup atının satılmasıyla bu borcun ödenmesini, ikinci olarak öldüğünde gömülmesini ve son olarak başına gelen hallerin Hz. Hüseyin'e bildirilerek o taraflara gitmemesinin tembih edilmesini vasiyet etmiştir. Vasiyet tamamlandıktan sonra Ubeydullah b. Ziyad kimin Müslim b. Akil'i dışarı çıkıp öldüreceğini sormuş, Bekr b. Hamran bu işi üstlenip Müslim'i elinden tutarak dışarı çıkarmıştır. Müslim Mekke'ye karşı dönüp salâvat getirdikten sonra yere çömelerek, Allah'a hamd ü sena edip Kûfe halkına lanetler yağdırmış ve kelime-i şehadet getirip akıbetini beklemiştir. Bekr b. Hamran ona kılıçla vurmak istediyse de elleri titreyip kılıç elinden düşünce, Ubeydullah b. Ziyad'a tam öldüreceği sırada karşısında beliren heybetli kimseden korktuğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyad başka birini çağırmışsa da bu kişinin de o şahsı görünce korkudan ödü patlamıştır. Nihayet Şam ahalisinden bir namert gelip Müslim b. Akil'i şehit etmiştir.[227]

Rivayete göre Müslim'i yakalamak üzere görevlendirilen Muhammed Eş'as, kendisine amanname verilip öldürülmeyeceğini söyleyerek teslim olmaya ikna etmiştir. Daha sonra etrafında toplanılarak kılıcı boynundan çıkarılan Müslim, Muhammed Eş'as eşliğinde Ubeydullah b. Ziyad'ın bulunduğu köşkün kapısı önüne götürülmüştür. Bu sırada köşke girmek için izin bekleyen bir grup insan arasında Umare b. Ukbe b. Ebu Muayt, Amr b. Hureys, Müslim b. Amr ve Kesir b. Şehab gibi isimler de bulunmaktadır.[228]

1. 2. 23. Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi

(EBÖK, SK, LBL Or. 12009)

Rivayete göre Ubeydullah b. Ziyad Müslim b. Akil'i ortadan kaldırdıktan sonra gammazlar o mel'una Müslim b. Akil'in bu şehirde iki oğlu olduğunu bildirmişler, o da çocukları görenlerin getirip teslim etmeleri için münadiler göndermiştir. Kadı Şurayh bu tehditten vehme kapılıp o masumları huzura getirerek

[227] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), ss. 314-317.
[228] Ebu Mihnef, *Kerbelâ Vakası*, Nuri Dönmez (çev.), İstanbul: Kevser Yayınları, 2010, ss. 77-79.

ağlayıp figan etmeye başlamıştır. Şehzadeler Kadı Şurayh'ın kinayeli sözlerinden babalarının şehit edildiğini anlayarak feryat etmeye başlamışlardır. Kadı Şurayh şehzadelere, Ubeydullah b. Ziyad'ın kendilerini istediğini ve bu yüzden onları Medine'ye göndermeyi düşündüğünü bildirip teselli ederek, bir miktar altın ve gümüş yol harçlığı verdikten sonra, Esed adındaki oğlundan Medine'ye hareket edecek olan kervandaki emin bir kimseye çocukları teslim etmesini istemiştir. Esed çocukları alıp yola revan olduğunda kervanın hareket ettiğini anlayıp şüphe çekmemek için çocukları yalnız olarak kervana yetişmek üzere göndermiştir. Şehzadeler hayrete düşüp etraflarına bakınırken bekçilerle karşılaşmışlar, bekçiler onların Müslim b. Akil'in çocukları olduğunu anlayarak Ubeydullah b. Ziyad'ın huzuruna getirmişlerdir. Ubeydullah b. Ziyad da onları zindana gönderip Yezid'i bir mektupla bilgilendirmiştir.[229]

Rivayete göre Meşkur adında temiz kalpli bir Müslüman olan zindancı çocukları zindandan çıkararak şehrin dışına kadar götürüp yol göstermiş ve parmağından çıkardığı yüzüğü onlara vererek, bu yüzüğü nişane olarak Kadisiye şehrindeki kardeşine iletmelerini, bu sayede Medine'ye ulaşabileceklerini söylemiştir. Şehzadeler yollarına devam ettiklerinde sağ taraftan gitmeleri gerekirken sol tarafı takip edince dönüp dolaşıp yine eski yerlerine geldiklerini fark etmişlerdir. Korkuya kapılarak bir bağ evine giren çocukları Habeşli bir cariye görerek ağlaşmalarından Müslim b. Akil'in çocukları olduğunu anlamış, korkmamalarını söyleyerek onları iyi huylu kızının yanına götürmüş, iyi yürekli kız da onlara saygı göstererek kendilerini münasip bir yerde gizlemiştir. Kızın Hâris ismindeki Yahudi kocası eve gelerek Kûfe Emiri'nin Müslim'in oğullarını bulanlar için dellal çağırttığını, kendisinin de ihsan almak için onların peşinde olduğunu belirtmiştir. Kadın kocasına Ehl-i Beyt'e düşmanlığının ne olduğunu sorunca, kocası da Ubeydullah b. Ziyad'ın nimet ve ihsanına ermek istediğini söylemiştir. Bu münakaşanın ardından uykuya vardıklarında gece yarısı çocuklardan büyüğü olan Muhammed küçüğü İbrahim'i uyandırarak rüyasını arz etmiş, kardeşi de aynı rüyayı gördüğünü söylemiştir. Rüyalarında babalarını Hz. Mustafa, Hz. Ali ve Hz. Hasan ile cennette dolaşırken gördüklerini, Hz. Peygamber kendilerinden yana bakarak babalarına hitaben bu mazlumları zalimler elinde neden bıraktığını sorunca, babalarının yakında çocuklarının da Hz. Resul'ün hizmetinde bulunma şerefine

[229] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 293-295.

erişeceklerini söylediğini dile getiren kardeşler birbirinin boynuna sarılarak ağlamaya başlamışlardır. Bahtsız Hâris feryatlarından uyanıp yanlarına varınca birbirine sarılmış iki çocuğun ağladığını görerek kim olduklarını sormuş, onlar da kendisini dost sanarak Müslim b. Akil'in çocukları olduklarını izhar etmişlerdir.[230]

O haramzade sabahleyin katletmek üzere çocukları birbirine bağlayıp oda kapısını kilitleyerek çıkmıştır. O temiz kadın her ne kadar kocasının elini öpüp ayağına düştüyse de fayda vermemiştir. Sabah olunca o siyah yüzlü adam kılıcını eline alıp şehzadeleri önüne katarak Fırat kenarına revan olmuştur. Bu sırada o mel'unun karısı ile oğlu ve bir kölesi arkasından gidip şefaat kıldıkça gazabı ziyadeleşerek kölesine çocukların kılıçla helak edilmesini emretmiştir. Köle bu masumları katletmeye elinin varmayacağını söyleyince kılıcıyla kölesine saldırarak kolunu kesmiş, bunu gören oğlu nasıl ona bu cefayı reva gördüğünü sorunca bu kez oğlundan masumları katletmesini istemiştir. Oğlu bu işi asla yapmayacağını söylerken, karısı da diğer yandan bu masumları öldürmeyip en azından Ubeydullah b. Ziyad'a teslim etmesi için yalvarmıştır. Sonunda kılıcını çekip o masumlara yönelince şehzadeler ağlaşıp aman dilemişlerdir. Bu sırada karısıyla oğlu tekrar mani olmaya çalışınca Hâris kılıcıyla oğlunu helak etmiş, bunu gören karısı Hâris'e saldırınca karısını da ağır şekilde yaralayarak tekrar şehzadelere yönelmiştir. Şehzadeler kurtuluş kapılarının her yönden kapandığını görerek kazaya rıza göstermekten başka çare olmadığını anlamışlardır. Hâris'ten abdest alıp iki rekât namaz kılmak için izin istedilerse de o mel'un izin vermeyerek önce Muhammed'in mübarek başını bedeninden ayırarak şerefli cesedini Fırat'a bırakmış, daha sonra da İbrahim'in başını kesip temiz tenini kardeşinin yanına bırakmıştır.[231]

Hâsılı mel'un Hâris şehzadeleri günahsız yere öldürüp cesetlerini Fırat'a attıktan sonra başlarını Ubeydullah b. Ziyad'a getirmiştir. Ubeydullah b. Ziyad başların kime ait olduğunu öğrenince Hâris'e çocukları neden öldürdüğünü sorarak, Yezid'e yazdığı mektupta çocukların hapiste olduğunu bildirdiğini söylemiştir. Hâris ise halkın, üzerine hücum ederek çocukları elinden almasından ve böylece iltifattan mahrum kalmaktan korktuğunu dile getirince, Ubeydullah b. Ziyad etrafına bakınarak Mukatil adındaki Ehl-i Beyt sevgisi yüzünden okunan nedimine, Hâris bedbahtını çocukları öldürdüğü yere götürerek onun cezasını vermesini, çocukların

[230] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), ss. 320-323.
[231] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 297-299.

başlarını da bedenleriyle birleştirmesini emretmiştir. Mukatil aldığı emrin memnuniyetiyle yola revan olmuş, olay mahalline ulaşınca bir köle ile bir çocuğun da öldürülmüş ve bir kadının yaralı olduğunu görerek işin iç yüzünü öğrenmek istemiştir. Hâris'in yaralı karısı olanları teker teker anlatınca, Mukatil o mel'unu öldürmek için atından indikten sonra o şehitlerin kanlarını görüp feryat ederek elindeki başları suya bırakmıştır. Rivayete göre, kesik başlar suya düşünce cesetler sudan çıkarak her baş kendi cesedine yapışmıştır. Sonra da masumlar birbirini kucaklayarak suya batmışlardır. Mukatil hayretler içerisinde kalarak, mel'un Hâris'in elleri ve ayakları kesilip gözleri çıkarıldıktan sonra başının da kesilip suya bırakılmasını emretmiştir. Ancak su onun cesedini kabul etmeyip dışarı fırlatınca son olarak o mel'unun cesedini ateşe atıp yakmışlardır.[232] Bir rivayete göre, toprak her ne kadar Hâris'in cesedini kabul etmediği için yakmışlarsa da, iki masumu Kûfe'de toprağa gömerek kabirlerini ziyaretgâh haline getirmişlerdir.[233]

1. 2. 24. Hz. Hüseyin'in Ömer b. Sa'd ile Görüşmesi

(PSÖK)

Ubeydullah b. Ziyad Rey ve Taberistan valiliğine getireceği vaadiyle, Ömer b. Sa'd'dan komutan sıfatıyla askerin başına geçerek Hz. Hüseyin'in üzerine yürümesini, ondan Yezid için biat almasını ve eğer kabul etmezse onun ve ona tabi olanların başlarını kesip kendisine göndermesini istemiştir. Bunun üzerine Ömer b. Sa'd Hz. Hüseyin'e bir mektup göndererek Kûfe taraflarına gelmesinin sebebini sorunca, Hz. Hüseyin "Benim bu canibe müteveccih olmama sebep sizin mektuplarınız ve iştiyak belirtmenizdir. Ancak meylinizde hidayet eseri bulunmayıp, Müslim b. Akil'e o cefaları reva gördüğünüzü öğrendim. Niyetim odur ki eğer mani olmazsanız Hicaz'a döneyim" cevabını vermiştir. Hz. Hüseyin'in savaşmak için o diyara geldiğini düşünen İbni Sa'd bu cevaptan memnun kalarak, sulh ile fesadın ortadan kalkıp, Hz. Hüseyin'in kendi diyarına dönmesiyle bu fitnenin teskin bulacağını söyleyerek durumu Ubeydullah b. Ziyad'a arz etmiştir. İbni Ziyad Yezid'in biatinin Hz. Hüseyin'e sunulması isteğini yineleyince, İbni Sa'd Ubeydullah'ın barışa kati surette razı olmayacağını anlayarak, Hz. Hüseyin'e Yezid'e biat etmesi için mektup göndermiş ve Hz. Hüseyin'in biati kabul etmemesi

[232] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), ss. 326-327.
[233] Lut oğlu Yahya, *Kerbelâ Destanı*, A. Mahir Ethembabaoğlu (çev.), İstanbul: Alev Yayınları, 2005, s. 38.

üzerine durumu haber alan Ubeydullah b. Ziyad öfkelenerek Hasin b. Temir, Şis b. Rebia ve Şimr b. Zilcevşen'i on bin müfsitle gönderip Hz. Hüseyin'i biat edene kadar Fırat'ın suyundan men etmelerini emretmiştir.[234]

İbni Sa'd Ubeydullah b. Ziyad'ın bu emrine itaat edip Ömer b. Haccac'ı beş yüz namertle Fırat nehrinin zabtına tayin edince Fırat'ın suyu o fazilet denizinden kesilmiştir. Bu hadise Muharrem ayının yedinci günü gerçekleşmiş olup, o gün Hz. Hüseyin'in askerinde susuzluk eseri peyda olmuş, nübüvvet ağacı ve risalet ravzasının reyhanları su kıtlığından pejmürde, ateşin hiddetinden solgun hale gelince Abbas b. Ali elli nefer süvari ve piyade savaşçıyla Fırat'a yönelmiştir. Muharebede Ömer b. Haccac'ın neferleri yenilince yeterli miktarda su ordugâha taşınmıştır. İkinci gece Hz. İmam İbni Sa'd'a şayet sulh yanlısı ise görüşmek istediğini bildirmiştir. İbni Sa'd bu teklifi kabul edince adamlarından bazılarıyla askerinin yanından ayrılmış, Hz. Hüseyin de yanında Abbas b. Ali ve oğlu Ali Ekber ile mukabele ederek "Ey İbni Sa'd atan Sa'd b. Vakkas mı sana vasiyet etti ki Ebu Süfyan'ın oğullarına tabi olup, selsebil ve Kevser sakisi evladına suyu kesip, hararetlerini teskin etmeyi sucuların kılıç suyuna havale etmektesin. Fıska saplanmış günahkârlara hizmeti nübüvvet hanedanı sevgisine yeğ tutmaktasın? Ey İbni Sa'd dünyanın yalancı süslerine itibar olmaz ve vefasız zamane gelini kimseye vefa kılmaz. Sana aktardığım nasihatler zimmetimde emanet olan iyiliği emredip kötülükten sakındırma vasıtalarıdır yoksa senin yardım ve desteğinden müstağni olduğum mukarrerdir" şeklinde hitap etmiştir. Bu konuşma üzerine İbni Sa'd korkusunun emre uymadığı takdirde Ubeydullah b. Ziyad'ın Kûfe'deki makamını harap etmesi olduğunu dile getirince, Hz. Hüseyin ahiret makamı karşısında dünyaya itibar etmenin anlamsızlığını sorarak kendisine Medine'deki menzilini ve Hicaz'daki gelirini teklif ettiyse de İbni Sa'd bahaneler öne sürerek sessiz kalmıştır. Nitekim nasihatlerin bir sonuç vermeyeceğini anlayan Hz. Hüseyin İbni Sa'd'e tasavvur ettiği muradına erişemeyeceğini söyleyerek menziline geri dönmüştür.[235]

1. 2. 25. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezid'in Askerleriyle Karşılaşması

(LBL Or. 7301)

Rivayete göre Aşure gecesi Kerbelâ Sultanı Hz. Hüseyin düşman askerinden ibadet şartlarını tamamlamak için mühlet isteyip, harp endişesinden uzak kendisine

[234] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 328-331.
[235] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 331-333.

tabi olanlarla birlikte ibadetle iştigal etmiştir. Sabah eseri peyda olunca, Hz. İmam haremden çıkarak sahraya yönelmiş ve teyemmüm ettikten sonra cemaatle namaz kılmıştır. Hz. Hüseyin namaz duasını tamamlamadan cuş u huruş sesleri duyulmaya ve harp kösleri vurulmaya başlamış, zalimler Kerbelâ arsasında alemler yürütmüşler, dalâlette kalmış süvari ve piyadeler dalga dalga savaş meydanına yönelmişlerdir. İbni Sa'd sağ cenahı Ömer b. Haccac'a, sol cenahı da Şimr b. Zilcevşen'e teslim ederek kendisi de kararmış kalbiyle merkezde yer almıştır. Bir yandan da cihat meydanının can dağıtıcıları ve şehadet arsasının vefakârları bu cuş u huruştan uslanıp, belki bu teranelerden zevk duyup coşku içinde naralar atarak o sultanın dergâhına gelmişler ve meydana çıkmak için ruhsat bularak tesbih ve tehlille savaş meydanına müteveccih olmuşlardır. Hz. Hüseyin düşman askerinin çokluğundan ve dost azlığından vehme kapılmadan, mübarek başını Hz. Resul'ün sarığıyla süsleyip latif bedenine risalet incisini takıp kılıcını kuşanarak, Hz. Peygamber'in Feriha adındaki merkebine binmiş, süvarilerin safları önüne gelerek onları tertiplemiştir. Sağ cenahı Züheyr b. Mücella, sol cenahı Habib b. Müzahir için uygun görerek, Fetih suresi ayetleri yazılı olan sancağı Abbas b. Ali Murtaza'ya teslim edip, kendisi bizzat iman gibi müminlerin kalbinde karar tutarak şehadeti beklemiştir.[236]

Rivayete göre iki tarafın saf tertipleri tamamlanıp Hak ile bâtıl küfür ile iman birbirinden ayrılınca Kerbelâ sultanı süvarilerin safları arasından çıkarak o saadetsizlerin karşısına dikilmiş ve şöyle seslenmiştir: "Ey merhameti olmayan kavim! Başımdaki sarık ve belimdeki kılıç, sırtımdaki aba Hz. Resul'ündür ve ben Peygamber bayrağının mirasçısı, Hz. Zehra'nın gözünün nuruyum. Asla boş yere söz etmemiş ve yalan söylememişim. Asla Allah ve Resul'üne karşı gelmemişim. Medine'de Resulullah'ın ravzasına komşu idim. Beni orada tutmadınız. Mekke'de kanaat köşesinde itikâfa çekilmemi reva görmediniz. Bana mektup göndererek üzerime hüccetler vererek beni bu diyara ulaştıran, fitneyi koparıp beni türlü sebeplerle bu makama getiren siz oldunuz. Ey Ömer b. Sa'd, ey Ömer b. Haccac ve ey Şis b. Rebia! Bu ne gaddarlıktır. Ey Sinan b. Enes ve ey Şimr b. Zilcevşen bu ne hilekârlıktır." Bu hitaptan sonra Ömer b. Sa'd bu hikâyelerden bir netice çıkmayacağını söyleyerek, Hz. Hüseyin'den ya Yezid'e biat etmesini ya da ölümü göze almasını istemiş, ardından eline bir ok alıp "Ey Kûfe halkı! Şahit olun ve Ubeydullah b. Ziyad'ın huzurunda da şahitlik edin ki, Hüseyin'le harbe tutuşan ilk

[236] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 344, 348, 349.

defa ben oldum" diye seslenerek okunu Hz. Hüseyin'e doğru fırlatmıştır. Rivayete göre Yezid'in askerleri İbni Sa'd'ın gayretini görünce ona uyarak Hz. İmam'ı ok yağmuruna tutmuşlardır. Hz. Hüseyin hücum karşısında süvarilerine dönüp ashabına kavgaya kendilerini hazırlamalarını, kanların dökületeceği zamanın geldiğini bildirmiştir. Bu vakıa Hicretin altmış ikinci yılına rastlayan Muharrem ayının onuncu Cuma günü gerçekleşmiştir.[237]

1. 2. 26. Hürr b. Yezid'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleri Tarafından Şehit Edilmesi

(LBL Or.12009)

Düşman askeri sahih bir rivayete göre yirmi bin savaşçıdan oluşmakta, Hz. İmam'ın askeri ise seksen ya da yetmiş iki kişiden ibaret olup otuz ikisi atlı geri kalanı ise piyadedir. Askerin safları tertip edildikten sonra Hürr b. Yezid Riyahî Ömer b. Sa'd'ın yanına gelerek Hz. Hüseyin ile harp etmenin kararlaştırılmış olup olmadığına dair sual edince kararlaştırıldığı yanıtını almıştır. Bunun üzerine Hürr Hz. Resul'e kıyamet günü ne cevap vereceğini sormuş, Ömer b. Sa'd bu kez cevap vermeyince kararsız kalarak kendi askeri arasına dönmüştür. Onun halindeki değişikliği fark edip nedenini soran kardeşine, korkusunun düşmandan olmadığından, cennet ve cehennem arasında hayrette kalıp, hak ile bâtılı ayıramadığından yakınmıştır. Bu sözleri söylerken ihtiyarsız olarak öyle bir nara atmıştır ki, Allah'ın minneti ile gayb cihetinden hidayet nuru meşalesi zahir olunca onu dalâlet yolundan alıp sırât-ı mustakîme bırakmıştır. Böylelikle kendi askeri arasından çıkıp Hz. Hüseyin'in askerine katılmış, merkebinden inerek Hz. Hüseyin'in rikabına yüz sürmüştür. Acaba mazeretim makbul olur mu diye sorunca Hz. Hüseyin, lütuf ve ihsan dergâhının özür ehline her zaman açık olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Hürr'ün kardeşi Mus'ab b. Yezid de Hz. Hüseyin ile müşerref olarak ihlâs sureti arz etmiştir. Hâsılı Hürr Hz. İmam'dan harbe girişmek için icazet istemiş, Hz. Hüseyin önce karşı tarafın harbi başlatması için sabretmesini tavsiye ettiyse de, Hürr yalvarıp yakarma ile ruhsat alarak harp meydanına girmiştir.[238]

İbni Sa'd Hürr b. Yezid'i meydanda görüp korkuya kapılarak adamlarından Safvan ismindeki bir muharibe, gidip Hürr'e nasihatte bulunup mal ve para vaat

[237] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), ss. 378-380.
[238] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 351-353.

etmesini, şayet teklifini kabul etmezse de onu öldürmesini emretmiştir. Safvan nasihatlerinin kar etmediğini görünce gazaba gelip Hürr'ün göğsüne bir hançer havale ettiyse de, Hürr kılıçla bu darbeyi önleyerek şiddetli bir hücumla onu atından indirerek yere yıkmıştır. Rivayete göre Safvan'ın intikamını almak üzere birbiri ardınca meydana gelen üç kardeşi de Hürr'ün elinden fena şerbetini içmiştir. Hürr bu muharipleri öldürdükten sonra Hz. Hüseyin'in huzuruna gelip kendisinden hoşnut olduğuna dair müjdeyi alınca, tekrar meydana dönüp harbe tutuşmuş ancak bir haramzade atını sakatlayınca yaya kalmıştır. Hz. Hüseyin Hürr'ü yaya görünce kendisine bir at göndermiş, Hürr ata binip dolaşırken düşmanları güruh güruh etrafında toplanmaya başlamıştır. Hâsılı o yiğitlikte aslanlara eş olan kahraman, kötü niyetli düşmanların saflarında boşluklar yaratmaya başlayınca kargısı kırılmış, bu kez kılıcıyla düşmanın merkezine yürüyerek düşman süvarilerini darmadağın edip sancaktarlarının bulunduğu tarafa doğru ilerlemiştir. Sancağı tam parçalayacağı sırada Şimr b. Zilcevşen nara atıp askerleri harekete geçirince, askerler her taraftan saldırıp Hürr'ü ortalarına almışlardır. Kisvan b. Kinane Hürr'ün vücudunda tehlikeli bir yara açınca, Hürr de onu yaralamış ve ikisi birden hayvanlarından aşağı yuvarlanmışlardır. Hürr derhal "Ey Resulullah'ın oğlu beni bul" diye nara atınca, Hz. Hüseyin meydana atılıp Hürr'ü o zalimlerin elinden kurtararak askerlerinin yanına getirmiş, hayvanından inip başını dizi üzerine koyarak mübarek avucuyla yanaklarından akan kanları ve toprakları temizlemiştir. Dua ile meşgul olan Hürr Hz. Hüseyin'e kendisinden razı olup olmadığını sormuş, Hz. Hüseyin cevaben "Ben razı oldum. Allah da senden razı olsun" deyince, Hürr bu müjde ile canını Hakk'a emanet etmiştir.[239]

1. 2. 27. Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi

(PBN, TİEM, NYBM, KMM 101, PSÖK)

Sırasıyla Müslim b. Akil'in evladı ile Hz. Cafer Tayyar'ın evladının şehadetinden sonra nöbeti Hz. Hasan evladı devralmıştır. Hz. Hasan'ın en büyük oğlu Abdullah'ın da şehit edilmesinin ardından kardeşi Kâsım intikam almak üzere meydana varmak için amcası Hz. Hüseyin'den izin istemiştir. Rivayete göre Kâsım hiçbir şekilde ruhsat verilmediğini görünce kedere boğulmuşken hatırına babası İmam Hasan'ın vasiyeti gelmiştir. Vasiyete göre Kâsım babasının mübarek pazusuna bağladığı muskayı yoğun can sıkıntısı yaşadığı anda açıp okuyacak ve içinde

[239] Fuzulî, *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), ss. 383-385.

yazılanla amel edecektir. Üzüntüsünün had safhaya geldiği böyle bir anda bu muskayı açıp okuyunca "Ey Kâsım, sana vasiyetim budur ki Hz. Hüseyin Kerbelâ çölünde belâya giriftâr olduğu zaman sakın ha onun uğrunda can vermekte kusur etmeyesin ve hiçbir bahane ile işten kaçma yolunu tutmayasın" ifadesinin bulunduğunu görmüştür. Kâsım bu muskayı Hz. Hüseyin'e gösterip icazet-i meydan isteyince Hz. Hüseyin, Hz. Hasan'ın kendisine de vasiyette bulunduğunu ancak gerçekleştirecek zamana ve zemine sahip olamadığını bildirerek haremine Kâsım'la evlendireceği kızını hazırlamalarını buyurmuştur. Hz. Hüseyin daha sonra kızının elini Kâsım'ın eline vererek Hz. Hasan'ın vasiyeti gereği emaneti teslim ettiğini bildirmiştir. Kâsım eşine veda ettikten sonra savaş meydanına yönelmiştir.[240]

Kâsım düşman askerine hamle yapıp karşısına gelen haramzadeleri helak ettikten sonra İbni Sa'd, askerlerinin dört bir yandan kılıç, ok ve mızraklarla saldırıya geçmelerini istemiştir. Kâsım'ı aralarına alıp ok yağmuruna tuttuklarında, Kâsım endişeye kapılmadan bir hamlede tamamını perişan edince İbni Sa'd Şam komutanı Ezrak-ı Şamî'den Kâsım'la savaşmasını istemiştir. Ezrak Kâsım'ı toyluğundan ötürü küçümseyerek, kendisinin dört oğlu olduğunu söylemiş ve bunlardan en büyüğüne onu tutup getirmesini emretmiştir. Ezrak'ın büyük oğlu Kâsım'ın karşısına geçip hamle yapınca, Kâsım bir darbe ile o mel'unu atından düşürerek kâkülünden tutup bir müddet elinde gezdirdikten sonra başka bir savaşçı istemiş bu kez karşısına Ezrak'ın ikinci oğlu çıkmıştır. Bu dahi Kâsım'ın elinde helak olunca üçüncü oğul meydana girmiş, o da kahramanlık darbesiyle diğerlerine katılmıştır. Kâsım'ın eliyle dördüncü oğlu da cehenneme gönderilince Ezrak hiddetlenerek meydana girmiş, Kâsım "Ey Ezrak, ızdırabına sebep oğullarından ayrılmaksa derdinin dermanı elimdedir" diye seslenmiştir. Hz. İmam şecaatte ün yapmış olan Ezrak'ı meydanda görünce ızdırap peydâ kılarak ellerini açıp dua ile meşgul olmuştur. Uzunca bir süre savaştıktan sonra Kâsım o zalimin def'ine fırsat bulup kılıçla başını kesmiş ve Hz. Hüseyin'in huzuruna dönmüş, zamanın sakisinden hararetini yatıştırmak için bir damla su istemiştir. Hz. Hüseyin Kâsım'ı şehadet şerbeti müjdesiyle teskin edince tekrar savaş meydanına girmiştir. Hâsılı Kâsım'ın mübarek bakışları Ubeydullah b. Ziyad'ın uğursuz sancağına ilişince onu ortadan kaldırmak üzere davranmış, düşman piyadeleri şehzadeyi bundan men etmeye çalışırken, Şis b. Nahai mübarek omzuna bir mızrak saplayarak Kâsım'ı atından düşürmüştür. Kâsım'ın yirmi yedi yarası

[240] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 387-389.

bulunup her birinden çeşme çeşme kanlar revan olunca "Ey amca, imdadıma yetiş!" diye nara atmıştır. Hz. Hüseyin bu sesten müteessir olup meydana yönelince Şis b. Rebia'nın Kâsım'ın mübarek başını bedeninden ayırma maksadıyla üzerine musallat olduğu görmüş, bir darbeyle o murdarı şehzadenin üzerinden çekmiştir. Hz. Hüseyin Kâsım'ı çadıra götürdüğünde Kasım son nefesini verip şehadete ermiştir.[241]

1. 2. 28. Abbas b. Ali'nin Fırat Nehrinden Su Almaya Çalışırken Şehit Olması

(PBN, LBL Or. 12009)

Kerbelâ'da Fırat'tan su almaları engellenerek susuz bırakılan Ehl-i Beyt'e su temin etmek için Abbas b. Ali savaş meydanına atılıp düşman askerlerine seslenerek "Ey vefasızlar! Kerbelâ sultanı yani Hz. Mustafa'nın canı, Hz. Ali'nin gözünün nuru ve Hz. Zehra'nın ciğer köşesi buyuruyor ki: Onun vefalı dostlarının hepsini öldürünüz. Bu olan biten hallerden pişman olup bu susuzluk ateşinden ızdırap çeken kadınlara ve çocuklara bir yudum su veriniz ki kuruyan dudaklarını ıslatsınlar. Onlara aman veriniz ki, kendilerini alıp Anadolu'ya, Hind diyarına veya Çin'e çıksınlar. Arap yarımadasını ve Hicaz ülkesini size teslim edeyim. Sizinle kıyamete kadar savaş yapmayayım. Bunu şart koşayım demektedir" şeklinde Hz. Hüseyin'in düşüncelerini dile getirmiştir. Bu sözler üzerine Yezid'in askerleri arasında haykırışlar başlayıp kimisi üzüntüye boğulunca, Şimr b. Zilcevşen, Şis b. Rebia ve Hacerü'l-Ahcar fitneden ürkerek Abbas'a karşı çıkıp "Ey Abbas! Eğer yeryüzü baştanbaşa taşkın sularla dolsa da onu orada durdurmak elimizde olsa, Yezid'e biat etmeyince Hüseyin ve yanındakilere bir damla su verilmesine imkân yoktur" demişlerdir. Abbas b. Ali ümidini kesip geri dönerek olanları Hz. Hüseyin'e anlatınca, Ehl-i Beyt çocuklarından "Susadık, susadık!" feryatlarını işitmiştir.[242]

Abbas b. Ali Ehl-i Beyt çocuklarının feryatlarıyla kendinden geçerek bir iki kırba ve matara alıp sel gibi Fırat kıyısı boyunca koşmuştur. Fırat'ı muhafaza için konuşlanmış dört bin namert Abbas'ı görünce süvari ve piyade üzerine hücum etmişlerdir. Endişeye kapılmayan Abbas bu güruha doğru hamle yapınca tek hamlede yetmiş namerdi cehenneme göndererek Fırat'a girmiştir. Ancak kendisine fırsat verilmeyerek ok yağmuruna tutulmuştur. Abbas Fırat'tan çıkıp isyan denizinde Hz. Musa'nın asası misali tekrar yarıklar açarak Fırat'a yönelmiş ve merkebini sulayıp bir miktar su içmek istemiştir. Ancak Ehl-i Beyt'in dudakları kurumuş ve ciğeri

[241] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 390-394.
[242] Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, M. Faruk Gürtunca (hzl.), İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1979, s. 435.

yanmışları aklına gelince onlardan evvel susuzluğunu gidermeye razı olmamıştır. Hâsılı bir yudum su içmeden elindeki kapları doldurarak sudan çıkınca bedbahtlar etrafını sararak onu ok yağmuruna tutmuşlardır. Nevfel b. Ezrak kocaman bir kılıcı indirerek Abbas'ın sağ kolunu mübarek bedeninden ayırınca, Abbas su kabını elinden bırakmayıp sol eline alarak yoluna devam etmiştir. Bir haramzade fırsat bulup bu kez sol kolunu uçurunca rivayete göre ikinci Cafer Tayyar ve Haydar Kerrar'ın varisi olan Abbas o su kabını bırakmadan mübarek dişleri arasına alıp düşmanları etrafından dağıtmıştır. Fakat ansızın bir haramzade daha gelerek bir okla su kabını delince içindeki mazlumların gözyaşı ve şehitlerin kanı gibi toprağa dökülmüştür. Bu vakıa ile perişan olup ateş dolu sinesinden ciğer yakıcı bir ah çeken Abbas "Ya rabbi! Bu ne haldir ki, bir katre su Ehl-i Beyt'e nasip olmaz" deyince, hatiften "Ey Mazlum! Ahiret derecelerinin hâsıl olması kolay değildir ve cefa çekmeden hiçbir salik menzil-i maksuda erişemez" nidası gelince Abbas aldığı tehlikeli yaralardan sonra merkebinden düşerek şehit olmuştur.[243]

1. 2. 29. Ali Ekber b. Hüseyin'in Kerbelâ'daki Şehadeti

(PBN)

Kerbelâ'da bütün soy, dostlar ve akraba şehadet balını içip beka âlemine göçünce son damla şerbeti içmek sırası Hz. Hüseyin ile evladına gelmiştir. Hz. Hüseyin'in biri Ali Ekber, biri Ali Evsat ki kendisine Zeyne'l-Âbidin derlerdi ve biri de Ali Asgar olmak üzere üç oğlu olup, Hz. Hüseyin evladının ölümünü görmemek için silahlandığı sırada oğlu Ali Ekber güneş gibi parlayan yanağını babasının arşa değen ayağının ayasına sürerek yalvarıp izin istemiştir. Harem kadınlarının feryat ve figanla onu bu hareketten menetmek istemelerine karşın, Hz. Hüseyin oğlunun ısrarlarına dayanamayarak kendi mübarek eliyle savaş aletlerini hazırlamış, Hz. Ali'den yadigâr kalan Hz. Âdem'in kemerini beline bağlamış ve oğlunu Abbas'ın atına bindirmiştir. O esnada on sekiz yaşında olan şehzade Ali Ekber salına salına erlik meydanına çıkarak dört tarafı dolaşıp atıyla oyunlar göstermiş, kendisini düşman askerinin ortasına atarak savaşa başlamıştır. Güneşin sıcaklığından zırhının halkaları şiddetle ısınmış ve savaş aletlerinin külfetine susuzluk da eklenince cengin dalgalarından kenara çekilip babasının yanına gelerek susuzluğun kendisini öldürdüğünü, bir damla su ile hararetini giderebilse düşman askerini faniliğin tufanında boğabileceğini söylemiştir. Hz. Hüseyin oğlunun yüzünden savaş

[243] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 405-406.

meydanının tozlarını silip, Hz. Resul'ün yüzük taşını dudaklarına sürerek hararetini biraz olsun dindirmiş, Ali Ekber de tekrar meydana yürümüştür.[244]

Bu sırada İbni Sa'd Tarık b. Şis'e Musul valiliğini teklif ederek onu Ali Ekber ile çarpışmaya göndermiştir. Mel'un Tarık Ali Ekber'e bir mızrak savurunca şehzade bu mızrağı savıp Tarık'ın sinesine öyle bir mızrak saplamıştır ki bedeninin diğer tarafından ucunu gösterip helakine sebep olmuştur. Ondan sonra Ömer b. Tarık gelip o da şehzadenin elinden fenâ şerbetini içmiştir. Sonrasında Mısra b. Galip meydana gelip Ali Ekber'e karşı durmuşsa da, şehzade Hz. Mustafa ile Hz. Ali'nin yiğitliğini göstererek o mel'unun uğursuz başını iki parçaya ayırmıştır. Düşman askeri o el darbesini görüp vehme kapılmaya başlayıp, İbni Sa'd Muhkem b. Tufeyl'i iki bin kavgacıyla birlikte savaşmaya gönderince şehzadeyi ortaya almışlarsa da, şehzade endişeye kapılmadan o iki bin namerdi dağıtmıştır. Ali Ekber tekrar babasının yanına gelerek susadığını söyleyince, Hz. Hüseyin sabretmesini zira kendisi için Kevser şarabı hazırlandığını dile getirmiş, bu müjdeyi alan Ali Ekber yine meydana dönmüştür. Düşman askeri ona hücum ederek sağdan ve soldan kendisini kuşatmış ve latif bedenini ok yağmuruna tutmuşlardır. En sonunda İbni Temir'in ve bir rivayete göre de Men'a b. Mürre-i Abdi'nin açtığı yara ile merkebinden düşen Ali Ekber "Babacığım, beni bul!" diye nara savurmuştur. Hz. Hüseyin o mazlumun narasını işitince meydana girip, o serviyi zelil topraktan kaldırarak çadırına getirmiş ve yanağını yanağına sürerek oğlundan bir kelam etmesini istemiştir. Şehzade gözlerini açıp ailesini başucunda görünce "Ey baba! Gökyüzünün kapılarının açılarak selsebil şerbetinden kadehlerin tertip edildiğini gördüm" derken ruhu ravza-i Rıdvan'a intikal etmiştir.[245]

1. 2. 30. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi

(PBN, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009, TİEM)

Hz. Hüseyin oğulları Ali Ekber ve Ali Asgar'ın şehadetinden sonra, hasta olduğu için geride kalıp çadırdaki yatağında bulunan tek oğlu Zeyne'l-Âbidin ile kızları ve Ehl-i Beyt'in diğer hanımlarına nasihatte bulunup onlarla vedalaştıktan sonra Hakk'ın dergâhına yaklaşma zevkiyle düşman askerine doğru ilerleyerek birkaçını helak etmiştir. Ömer b. Sa'd şehzadeyi o kahramanlık içinde görünce askerini birer birer çarpışmaktan alıkoymuş ve askerlerin hep birlikte hücum

[244] Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, M. Faruk Gürtunca (hzl.), ss. 438-441.
[245] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 410-412.

etmelerini istemiştir. O mel'unun emriyle askerler hep birlikte Hz. Hüseyin'in üzerine saldırarak etrafını kuşatmışlardır. Hz. Hüseyin bir kez daha düşman askerini darmadağın ettikten sonra rüzgâr uçuşlu atını Fırat'a eriştirerek bir yudum su içip hararetini söndürmek istediyse de, kadınların ve çocukların susayışlarını hatırlayarak bu istekten vazgeçmiştir. Bir rivayete göre Hz. Hüseyin'e Hasir b. Temim bir ok atmış ve bu ok ile mübarek ağız ve dişleri yaralanmıştır. Şehitlik vadesi yaklaştıkça yaralarından çeşme çeşme kanlar akan şehzadeye zayıflık çökünce kuvvetsiz kalmış, yetmiş iki yara alan şehzadenin hızlı koşan atı da kuvvetten düşmüştür. Ömer b. Sa'd onun bu zayıf halini görerek öldürülmesini isteyince, alçak Şimr b. Zilcevşen yaya askerlere Hz. Hüseyin'in dört yönünün kuşatılarak ok yağmuruna tutulmasını emretmiştir.[246]

Hz. Hüseyin dolaşmaya kudretinin olmadığını anlayınca en azından Hz. Mustafa ile Hz. Ali'nin yadigârı olan muhterem atına bir zarar gelmemesi için atından inerek yaya kalmıştır. O bedbahtlar Hz. Hüseyin'i yaya olarak görünce katline müteveccih olmuşlardır. Lanetlinin biri Hz. Hüseyin'in mübarek alnına bir ok atarak yaralamış, Hz. Hüseyin oku çekip çıkarınca mübarek yüzüne kanlar revan olmuş, elini yanaklarına sürerek "İnşallah bu renkle ceddimin hizmetine müşerref olurum" demiştir. Hz. Hüseyin o halde iken kıbleye yönelerek Mabud'un yüce divanına yüz tutup şehadetini beklemiştir. Rivayete göre Hz. Hüseyin merkepten düşüp kendinden geçince münafıklar birer birer onun katline kastetmişlerse de mübarek yanaklarını görerek utanıp vazgeçmişlerdir. En sonunda lanetli Şimr askerin Hz. Hüseyin'i katletmekte tereddüt yaşadığını fark edince "Ey hamiyetsizler! Bu nasıl bir iş geciktirmedir?" diye bağırmış bunun üzerine Der'a b. Şerik gelerek Hz. Hüseyin'in kolunu yaralamış ve Sinan b. Enes mübarek omzuna bir ok atmıştır. Âlemin şehzadesi bu iki yaranın etkisiyle Kerbelâ toprağına yığılmıştır.

Hâsılı Havli b. Yezid ile Şibl b. Yezid Hz. Hüseyin'in mübarek başını beden-i şerifinden ayırmaya kastetmişlerse de başaramamışlardır. Böylelikle her taraftan kılıçlar çekilip Yezid'in nimet ve iltifatına erişmek için bu alçak emre uyulmuşsa da, iki kişi dışında kimseye bu haydutluk müyesser olmamıştır. Bunlardan biri Sinan b. Enes diğeri ise Şimr b. Zilcevşen'dir. Sinan b. Enes emri yerine getirmek isterken Şimr onu geçerek Hz. Hüseyin'in sinesine ayak basmıştır. Hz. Hüseyin gözünü açarak sinesindeki kişinin kim olduğunu sual edince "Ben Şimr b. Zilcevşen'im!"

[246] Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, M. Faruk Gürtunca (hzl.), ss. 457-458.

diye cevap vermiş, bunun üzerine Hz. Hüseyin kendisini görebilmek için pis yüzünden zırhının ucunu çekmesini istemiştir. O bedbaht zırhı çekip pis çehresini gösterince, Hz. İmam dişlerinin domuz dişi gibi murdar ağzından dışarı taştığını görüp "Resulullah doğru söylemiş" diyerek bunun bir nişane olduğunu belirtmiş, "Ey Şimr! Benim katlim sana mukarrerdir. Amelinde taksir etme. Ama bu gün hangi ayın hangi günü ve ne vakittir?" diye sorunca Muharrem ayı, Cuma günü ve namaz vakti olduğunu öğrenmiştir. Hz. Hüseyin namazdayken şehit olmanın kendisine miras kaldığını belirterek en azından namaz kılmak için göğsü üzerinden çekilip mühlet vermesini zalim Şimr'den istemiştir. Bedbaht Şimr o Hazretin sinesinden kalkınca oturup kıbleye yönelerek namazla iştigal etmiştir. Hülâsa Hz. İmam namazla meşgul olup secdedeyken bedbaht Şimr onun başını kaldırmasına mühlet vermeden kendisine şehadet şerbetini içirmiştir.[247]

Hz. Hüseyin şehit edildiği gün üzerinde eşi acem padişahının kızı Şehrbanû ile evlendiklerinde hediye gelen kemer de bulunmaktadır.[248]

1. 2. 31. Şehadete Eren Hz. Hüseyin'in Atının Ehl-i Beyt'in Haymegâhına Dönmesi

(EBÖK)

Kûfe'li Etem'den nakledildiği üzere, Hz. Hüseyin'in katledilmesinin ardından havayı öyle bir toz yığını kaplamıştır ki âlem karanlığa boğulmuş ve dünya ehli "Kıyamet alametidir" diyerek istiğfara başlamıştır. O toz yükseklere çıktıkça Hz. Hüseyin'in atı yelesini kan rengine boyayarak çadırların bulunduğu tarafa yönelmiş, Ehl-i Beyt kadınları da o atın yelesini kana boyanmış ve şehzadesiz olduğunu görünce figanlar edip atı muhatap kılarak şöyle ağıt yakmaya başlamışlardır[249]:

Ey rüzgâr ayaklı at, billah nerede binicin?
Sen nasıl o serdardan ayrılığı uz gördün?
Sana emanet olan o inciyi ne ettin?
Nereye saldın onu?
Niçin gelmez? Beklemek haddi aştı büsbütün!..
Ey özengi! Ayağının öpüşünden uzaksın,
Neden ağlamıyorsun?
Ne katı gönüllüsün!..
Ey dizgin, ayrı düştün elinin öpüşünden
Nola toprağa düşüp hor oldunsa sen bugün!

[247] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 426-430.
[248] Câmî, *Şevâhid-ün Nübüvve*, Lâmiî Çelebî (çev.), s. 337.
[249] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 430-431.

Onlar bir yandan bu şekilde ağıt yakarken bir yandan da hıçkırarak ağlamayı sürdürmüşlerdir.[250]

1. 2. 32. Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi

(SK, PBN, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009, TİEM, NYBM, PSÖK)

Rivayete göre Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra bedbaht Şimr Zeyne'l-Âbidin'in yanına gelerek onu da katletmek isteyince, Hamid b. Müslim tarafından bir başka rivayete göre de Ömer b. Sa'd tarafından Şimr'e mani olunmuş, hikmet gereği yaşaması şart olan Zeyne'l-Âbidin böylelikle necat bulmuştur.[251] Ebu Hanife tarihinde yazıldığı üzere, Ömer b. Sa'd muharebe tamamlandıktan sonra Hz. Hüseyin'in başını Havli b. Yezid'e teslim ederek Ubeydullah b. Ziyad'a göndermiştir. Kendisi bir gün daha Kerbelâ'da kalıp, şehitlerin bedenlerine iltifat etmeyip sahrada bırakarak başlarını alıp askerlerine teslim etmiştir. Ehl-i Beyt kadınları için de münasip develer hazırlatılarak Şam yoluna revan olunmuştur.[252] Yezid'in askerleri menzil ve merhaleler katederek ve her menzilde bir keramet ve her merhalede bir işaret görerek Şam'a ulaşmışlardır. Yezid bu gelişi haber alınca hilafet sarayını süsleyerek ileri gelenlerini toplamıştır.[253] Hz. Hüseyin'in mübarek başı bir tabağın içine konup Yezid'in huzuruna getirilmiş, sonrasında Yezid'in emriyle Ehl-i Beyt'ten Ümmü Gülsüm, Zeynep ve Zeyne'l-Âbidin meclise çıkarılmıştır.[254] Zeynep peçe altından bakışları Hz. İmam'ın başına erişince kendini kaybedip feryat etmeye başlamış, Ümmü Gülsüm de Hz. Hüseyin ile bir daha görüşüp vedalaşmak için Yezid'den izin istemiştir. Yezid izin verince o mübarek başı eline alarak misk saçılan saçlarının kokusuyla bir müddet kendinden geçmiş, kendine geldiğinde Yezid'in ahiret azabından önce dünya azabına giriftar olması için dua etmiştir. Yezid'in "Ey hatun! Yalancı davanızın ne netice verdiğini gördünüz mü?" diye sorması üzerine, Zeyne'l-Âbidin "Ey gafil! Sana da ettiğin amelin cezasının yakında verilmesi kararlaştırılmıştır" deyince Yezid onun katline hüküm vermiştir. Ümmü Gülsüm ve Zeynep feryada gelerek "Ey zalim! Bu çocuktan başka nübüvvet hanedanında

[250] Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, M. Faruk Gürtunca (hzl.), s. 464.
[251] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s. 431.
[252] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s. 439.
[253] Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, M. Faruk Gürtunca (hzl.), s. 492.
[254] Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, M. Faruk Gürtunca (hzl.), ss. 494, 497.

velayet sahibi kalmadı. Bu ne açık bir zulümdür?" diye seslenince, Yezid'i bir korku kaplamış ve Zeyne'l-Âbidin'in katlinden vazgeçmiştir.[255]

Zeyne'l-Âbidin huzuruna getirildiğinde Yezid "Ey Hüseyin'in oğlu! Ne dileğin varsa benden dile" deyince, Zeyne'l-Âbidin cezasını kendisi vermek üzere babasını öldürenin teslim edilmesini istemiştir. Yezid'in uzun bir soruşturma sürecinin ardından Şimr b. Zilcevşen Hz. Hüseyin'in katili olarak meydana götürülünce Zeyne'l-Âbidin tarafından dört parça edilmiş ve her parçası Şam'ın bir kapısına asılmıştır. Bir rivayete göre Yezid Zeyne'l-Âbidin'den başka bir dilekte daha bulunmasını istemiş, o Hazret de Medine'ye gidip dedesinin kabrini ziyaret etmek istediğini söyleyince, Yezid bu dileğinin de kabul edildiğini bir dilekte daha bulunabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Zeyne'l-Âbidin "Bugün Cuma günüdür. İzin ver de, minbere çıkıp bir hutbe beyan edeyim" deyince, Yezid hutbenin sonunda Ebu Süfyan oğullarının menkıbelerini söylemesi şartıyla bu dileğini de kabul etmiştir.[256]

Zeyne'l-Âbidin minbere çıkıp Hz. Resul'ün makamını şerefli vücuduyla aydınlatarak belâgatli bir hutbe eda etmiştir. Yaratıcı'ya Hamd ve senada bulunduktan sonra öyle bir vaaz vermiştir ki, orada hazır bulunanlar cismani âlemden ilgilerini keserek ruhanî âlemin haz denizine gark olmuşlar, ruhları ve kalpleriyle idrak şarabının sermesti olmuşlardır. Küçük yaştaki Zeyne'l-Âbidin'in fesahat ve belâgatteki kemalini gören meclis ehlinin tamamı hayran kalmıştır. Zeyne'l-Âbidin'in seslerin en güzeliyle nida kılmasının tesirli olacağını düşünen murdar Yezid halkın akidelerini değiştirmesinden çekinerek, müezzine kamet getirip Hz. İmam'ın konuşmasını kesmesi için işaret vermiştir. Müezzin ayağa kalkarak "Allahü Ekber!" deyince Hz. İmam "Şeksiz ve şüphesiz hiçbir şey O'ndan daha yüce değildir!" demiş, müezzin "Eşhedü en-la-ilahe illallah" dediğinde Hz. İmam "Etimle ve kanımla O'na şehadet ederim!" demiş ve müezzin "Eşhedü enne Muhammeden Resulullah" deyince de Hz. İmam mübarek sarığını çıkarıp müezzinin önüne bırakarak "Ey müezzin! Bu zikrolunan Hz. Muhammed hakkı için bir saat sabret" demiştir.

Bunun üzerine müezzin susunca, şehzade düzgün söz söyleme atını meydana bırakıp masumluğun harareti ve imamlığın cüretiyle çekinmeksizin "Ey Yezid!

---

[255] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 462-464.
[256] Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, M. Faruk Gürtunca (hzl.), ss. 501-502.

Minberlerin süsü olan Hz. Resul senin mi ceddindir yoksa benim mi? Ve bu vasfı büyük küçük herkesin ağzında olan yüce şan sahibi sana mı daha yakındır bana mı? Eğer 'Bilmiyorum' dersen bu bilmezlikten gelmenin kemal derecesidir. Eğer 'Biliyorum' diyorsan bu ne kadar yanlış hayal ve batıl endişedir ki, itibarsız dünyanın zevki için akıbet sarayını viran edip, Hz. Resul'ün can ciğerini susuz ve şaşkın belâ oklarına hedef, cefa kılıcına siper kıldın, Ehl-i Beyt'in kadınlarını namahremlerle şehirden şehire gezdirerek gurbet gamına müptelâ kıldın? Eğer yaratılışında İslâm eseri varsa İslâm büyüklerini küçümsemek nedir? Eğer yoksa mescit ile mihrabı doldurup batıl ibadet için kıyam etmek nedir?" diye seslenmiştir. Yezid bu sözlere son derece kızıp ayağa kalkarak müezzine kamet getirmesini emretmiş ve hep birlikte namazla meşgul olunmuştur. Yezid namazı müteakip şüpheleri dağıtmak için Şam ve Kûfe emirlerinin tamamını hazır ettikten sonra, onlara beddua edip üzüntüsünü belirterek "Ben Hüseyin'in katline razı değildim. Lanet olsun Ubeydullah'a ki bu kötü işi gerçekleştirerek benim adımı Irak ve Şam'da kötüye çıkardı" demiştir.[257]

[257] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), ss. 466-468.

İKİNCİ BÖLÜM
KATALOG

Katalog No **:** 1

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** Edwin Binney Özel Koleksiyonu[258]

Tarihi **:** 1550

Ölçüleri **:** 19.3 x 13 x 2.6 cm

Varak/Sayfa Sayısı **:** 167 yaprak

Satır Sayısı **:** 19

Hat Türü **:** Nesih

Müstehsihi **:** -

Minyatür Sayısı **:** 4

Bu katalogtaki minyatürler üslûplarındaki farklılıktan da kolayca anlaşılacağı üzere, sanat tarihçileri tarafından Bağdat okulu minyatürlerine dâhil edilmemektedir. Nüshada bulunan 4 adet minyatürün ikisi yatay (Resim 2, 3), ikisi dikey (Resim 1, 4) pozisyondadır. Minyatürlerin hiçbirinde cedvel dışına taşan unsur bulunmamaktadır. İlk sıradaki minyatürde yer alan cami tasviri bir Osmanlı tarzı yansıtmakla beraber,

[258] Basılı kaynaklarda Edwin Binney Özel Koleksiyonu'nda yer aldığı bildirilen bu gruptaki minyatürlerin sonradan bir şekilde Harvard Üniversitesi Sanat Müzesi'ne iletildiği anlaşılmaktadır. Minyatürler söz konusu müzenin internet sitesinden temin edilmiştir bkz. http://www.harvardartmuseums.org/art/213742 (17. 11. 2014). Ayrıca Edwin Binney Koleksiyonu'na ait Türk minyatürlerinin basıldığı bir kitapta da bu minyatürlerden ikisi yayımlanmıştır bkz. *Turkish Miniature Paintings and Manuscripts from the Collection of Edwin Binney*, The Metropolitan Museum of Art, Los Angeles County Museum of Art, 1973, s. 26. Kitapta minyatürler için 1550 tarihi verilmişken internet sitesinde 1575 tarihine rastlanmaktadır. Kitapta ayrıca Hâris'in Müslim b. Akil'in çocuklarını öldürmesi hadisesini tasvir eden 100a sayfasındaki minyatürün açıklamasında '680 tarihinde Kûfe valisi olan Ubeydullah b. Ziyad'ın yetkisiyle başları kesildikten sonra genç şehitlerin başlarını tutması' ifadelerine yer verilmişken, internet sitesinde aynı minyatür için '680 tarihinde Kûfe valisinin yetkisiyle başları kesildikten sonra genç şehitler Hasan ve Hüseyin'in başlarını tutması' ifadeleri kullanılmış ve minyatürde tasvir edilen şehitlerin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin oldukları iddia edilmiştir. Sümer İnan tarafından hazırlanan lisans tezinde bu koleksiyona ait nüsha için söz konusu kitaba uygun olarak 1550 tarihi verilmektedir bkz. İnan, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", s. 7.

genel itibariyle minyatürlerin tasvir tarzı, kullanılan bilhassa leylak ve turuncu gibi renkler ile nüshanın genel niteliği saray atölyelerinde değil de Macaristan'ın batı eyaletlerinden birinde ortaya konduğunu akla getirmektedir.[259]

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 1

Sayfa No **:** 67a

Konusu **:** Hz. Ali'nin Şehadeti[260]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün üst kısmında ince minareleriyle Osmanlı mimarisini yansıtan, yeşil zemin üzerine iki minareli bir cami tasvir edilmişken, alt kısımda başından yaralanmış haldeki Hz. Ali, Hz. Ali'yi yaralayan İbni Mülcem, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve yaşanan elîm hadiseye seyirci üç kişi kompozisyonu tamamlamaktadır. Üst kısımdaki alemli tek kubbeli cami, göğe doğru incelen birer şerefeli iki minaresinin yanı sıra, kubbe kasnağındaki üç büyük pencere ve on iki kemerli bir revakla resmedilmektedir. Alt kısımdaki figürlerin arka planında leylak rengi fon kullanılmaktadır. Hadisenin yaşandığı cami ortamında, figürler arasına yerleştirilmiş halde tavandan sarkan kandiller dikkat çekmektedir. Dizleri üzerine çökük ve diğer figürlere sırtı dönük vaziyette, sakallı olarak tasvir edilmiş Hz. Ali sağ eliyle yaralı başını tutmaktadır. Hz. Ali'nin yanı başında ayakta resmedilmiş Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin vakanın matemi kederli yüzlerinden okunurcasına ve biri diğerinin omzuna dayanmış şekilde tasvir edilmektedir. Kardeşlerden biri yeşil, diğeri turuncu renkli elbise ile resmedilmektedir. Hz. Ali'nin hemen arkasındaki yeşil renkli elbiseye sahip figürün, duruşundaki olgunluktan ötürü Hz. Hasan olabileceği düşünülmektedir. Hz. Ali ile Hz. Hüseyin olduğu düşünülen kişinin elbiseleri aynı renkteyken, kardeşlerin her ikisinin başları da yeşil renkli sarıkla örtülmektedir. Renkli mikrofilmlerine ulaştığımız minyatürlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Muhammed ve torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in, Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım'ın, Hz. Hüseyin'in oğlu Zeyne'l-Âbidin'in ve birkaç minyatür istisna Hz.

---

259 http://www.harvardartmuseums.org/art/213742.

260 Minyatürün renkli kopyası için bkz. And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, s. 48. Ancak burada yayımlanan minyatürde alt kısımdaki figürlerin sıralanışı farklılık arz etmektedir. Zira Hz. Ali ile oğullarının bulunduğu kısım internet sitesinde sergilenen kopyada sol tarafta verilmişken buradaki minyatürde sağ tarafta yer almaktadır. Diğer figürler de aynı şekilde ters istikamette bulunmaktadır.

Ali'nin daima yeşil sarıklarla tasvir edildikleri görülmektedir. Söz konusu yeşil sarıkların Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere işaret ettiği bilinmektedir.[261] Kardeşlerin sağ tarafında diz üstü pozisyondaki kırmızı elbiseli figür, siyah yüzü ve elindeki kılıcıyla İbni Mülcem'i temsil etmektedir. İbni Mülcem'in ten renginin siyah olarak tasvir edilmesi köken itibariyle siyahî olabileceğine işaret ettiği gibi, işlediği cinayetten ötürü mel'un şahsiyetinin vurgulanmasını da akla getirmektedir. İbni Mülcem'in arkasındaki beyaz sarıklı üç figür de muhtemelen elîm vakaya şahitlik edip İbni Mülcem'i yakalayan cami cemaatini temsil etmektedir. Biri sakallı diğer ikisi sakalsız haldeki bu figürlerin yüzlerinden şaşkınlık ifadesi okunmaktadır. Adeta karşılaştıkları durumun vahametiyle ne yapacaklarını bilememektedirler. Figürlerdeki şok hali bilhassa sakallı figürün mimikleriyle daha da belirginleştirilmektedir. Minyatürün bulunduğu sayfanın üst kısmında, sonradan yazıldığı anlaşılan yarım kalmış "Hz. Ali'yi İbni Mülcem zahm olub İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin…" ifadesi okunmaktadır.

Aynı konulu diğer iki *Hadîkatü's-Süedâ* minyatüründe de kompozisyon hadisenin yaşandığı cami ortamını yansıtmaktadır (Resim 48, 69). Her iki tasvirde de kompozisyonun sağ üst kısmında birer kubbe ve minare figürüyle mekânın belirgin hale getirilmesi sağlanmıştır. Ancak söz konusu minyatürden farklı olarak diğer tasvirlerde caminin pencere ve balkon gibi açıklıklarından hadiseye şahitlik eden figürlerin konumlandırıldığı görülmektedir. Ayrıca diğer tasvirlerdeki cemaati oluşturan insan figürleri bu örnektekine göre çok daha kalabalık olmalarıyla dikkat çekmektedir. Kalabalık grubun bir bölümü yaşanan elîm hadisenin yasını tutmaktayken, diğer bir grup da yakaladıkları İbni Mülcem'i sopa ve yumruklarla

[261] Nurhan Atasoy, *Surname-i Hümayun*, Koçbank, 1997, s. 31. Nitekim Osmanlı toplumunda seyyid ve şeriflerin farklılıkları, kıyafetlerinde taşıdıkları özel renk ile belirginleştirilmiştir. Sıklıkla karşılaşılan yeşil takma kuralı ile seyyid ve şeriflerin toplumun diğer üyeleri tarafından ilk bakışta fark edilerek gereken saygıyı görmeleri sağlanmaktaydı. Renkler, toplumda bir kişiye duyulan sevgiyi veya bireyin toplumsal konumunu gösteren araçlardandı. Örneğin, cennet ehlinin giyeceği elbiselerin rengi olan yeşil, halk arasında da cennet rengi olarak benimsenmiştir. İbn Haldun, *Mukaddime*'de Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e, gelen varlığın en çok hangi elbiseyi sevdiğini sorduğu, ak ve yeşil cevabını alınca gelenin melek olduğunu zira beyaz ve yeşil hayır renkleri, melek renkleridir, dediğini kaydetmektedir. İslâmi gelenekte özel bir anlama sahip olmasıyla, yeşil rengi seyyid ve şeriflere en uygun renk olarak kabul edilmiş ve sadece onlar tarafından taşınabileceği şeklindeki bir düşünceyi pekiştirmiştir. Mevcut veriler ışığında Osmanlı devletinde yeşilin seyyid ve şeriflere mahsus bir renk olduğu kesin bir ifadeyle belirtilmektedir. Yeşil taşımak seyyid ve şeriflerle o denli özdeşleştirilmiştir ki, yeşil sarığa "emirlik sarığı" ya da "siyâdet alâmeti" adı verilmiştir. Hatta sâdât ve eşraftan kadınlar dahi başlarına yeşil alâmet takmışlardır. Ayrıca seyyid ve şeriflere has olan yeşilin gruba mensup olmayanlarca taşınması ceza gerektiren hallerdendir ki, bir belgede evlâd-ı Resul'den olmayan biri yeşil sarar ve seyyidlik iddia ederse "darb-ı şedîd" ve "habs-ı medîd" lazım geldiği bildirilmektedir bkz. Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, ss. 76-78.

darp etmektedir. Her üç minyatürde yaralı haldeki Hz. Ali ile yanı başındaki Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin merkezi bir rol üstlenmekteyken, bu minyatürden farklı olarak diğer ikisinde bu figürlerin başlarının alev haleleriyle kuşatılması dikkat çekmektedir. Sadece AEM nüshası minyatüründe Hz. Ali'ye arkadan sarılıp destek olmaya çalışan ve kölesi Kanber olduğu düşünülen siyahî figüre yer verildiği görülmektedir (Resim 69). Bilindiği üzere Hz. Ali sabah namazını eda ederken İbni Mülcem'in kılıç darbesine maruz kaldığından, yalnızca LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatüründe yaralanma esnasında Hz. Ali'nin mihrab önündeki konumu kompozisyona yansıtılmışken (Resim 48), diğerlerinde Hz. Ali'nin caminin farklı bölümlerinde resmedildiği fark edilmektedir.

Resim No **:** 2

Sayfa No **:** 77b

Konusu **:** Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Kompozisyonda iki sütunun ayırdığı üç kemerli bir mekân tercih edilmiştiştir. Kemerlerden ikisi yarım olarak resmedilmekte, ortadaki kemerin altında ve aynı zamanda kompozisyonun merkezinde Hz. Hasan yatağında sırt üstü olarak uzanmış vaziyette tasvir edilmektedir. Yatağın etrafını kuşatan perdenin turuncu-kırmızı tonlarındaki rengine, öncelikle Hz. Hasan'ın başucunda yas tutan Hz. Hüseyin'in elbisesinde olmak üzere kompozisyon genelinde yoğun olarak yer verilmektedir. Genel itibariyle hüzün havasının hâkim olduğu kompozisyondaki figürler üzgün yüz ifadeleriyle dikkat çekmektedir. Hz. Hasan'ın yatağının gerisinde ayakta duran iki kişinin, kendi oğulları olduğu düşünülmektedir. Kardeş olduklarına inanılan bu figürlerden biri başını diğerinin başına dayayıp kolunu omzuna atarak kederini paylaşır vaziyette resmedilmektedir. Yatağı kuşatan perdenin sol tarafında ayakta resmedilen üç şahıs muhtemelen Hz. Hasan'ın yakınlarını ya da hizmetindeki kişileri temsil etmektedir. Bu üç şahısla birlikte Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın oğulları olduğu düşünülen kişilerin başlarının yeşil sarıkla örtüldüğü görülmektedir. Yatağında uzanan Hz. Hasan'ın, içtiği elmas tozlu suyun etkisiyle yorgun ve hasta düşen beden hali yüz ifadesine yansımaktadır. Kompozisyonun sağ tarafındaki yarım kemerin altında başları açık vaziyette ve ayakta resmedilmiş yedi kadın figürü, muhtemelen Hz. Hasan'ın hanımlarıyla kızlarını temsil etmektedir.

Hadîkatü's-Süedâ minyatürlerinin ekseriyetinde kadın figürlerinin başları örtülüyken, burada ve aynı katalogtaki sonuncu minyatürde (Resim 4) tamamının örtüsüz olarak resmedilmesi dikkat çekmektedir. Her ne kadar hadisenin yasıyla birlikte kederin yoğunluğunu vurgulamak amacıyla böyle bir tercihte bulunulduğu akla gelse de, aynı ya da benzer konulu *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde kadın figürlerin tümümün başları örtüsüz olarak resmedildiği böyle bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Meseleyi başka açılardan irdelemek, konu mukayesesi yapabilmek adına farklı bir eserden misal vermek gerekirse, Nizâmî *Hamse*'sinin 15. yüzyılın sonlarına tarihlenen "Kadınların Havuzda Yıkanması" konulu minyatüründe[262] havuz dışındaki kadın figürlerinin başları örtülüyken, havuz içerisindeki tüm kadın figürlerinin çıplak ve omuzlarına dökülen uzun siyah saçlarla resmedilmiş olması konu itibariyle elbette makul karşılanabilmektedir. Ancak buradaki yas temasını ele aldığımızda da, LBL Or. 7301 no'lu nüshanın "Hz. Hüseyin'in Şehadeti" konulu minyatüründe, çadırların bulunduğu bölümdeki kadın figürlerinden ikisinin örtülü, ikisinin ise başları açık şekilde resmedildiği görülmektedir (Resim 38). Aynı şekilde, LBL Or. 12009 no'lu nüshanın "Hz. Fatıma'nın Vefatı" konulu minyatüründe de çok sayıda örtülü kadın figürü arasında yalnızca birinin örtüsüz olduğu görülmektedir (Resim 47). Ancak bu örneklerdeki başları örtüsüz kadın figürleri saçlarını yolarcasına bir takım jestlerle tasvir edildiğinden, çektikleri ızdırabın etkisinin bu şekilde görselleştirilmesini anlaşılır kılmaktadır. EBÖK nüshası minyatürleri ise yas temelli konular içermelerine karşın, gerek kadın figürlerinin tamamının örtüsüz olması gerekse durgun jest ve mimiklere sahip oluşlarıyla sıra dışı bir emsal teşkil etmektedir. Minyatürün bulunduğu sayfanın üst kısmındaki "…..Ca'de'nin İmâm Hasan'ı zehirle şehîd etmesi ve İmâm Hüseyin ve evlâdlarına vasiyyet eyler ki" ifadesinden söz konusu sahnede Hz. Hasan'ın vefatından önce vasiyetini bildirmesinin tasvir edildiği anlaşılmaktadır.

Aynı konulu diğer minyatürlerde de hadise Hz. Hasan'ın evini temsil eden mekânda geçmekte, tamamında cedvel dışına taşan unsurlar bulunmakta ve Hz. Hasan'ın etrafında başucundaki Hz. Hüseyin'in yanı sıra çok sayıda insan resmedilmektedir (Resim 22, 43, 61, 76). Bu örneklerin hepsinde Hz. Hasan ve Hüseyin'in başları alev haleleriyle çevrilidir. Ancak buradaki örnekte Hz. Hasan etrafı cibinlik benzeri bir perdeyle kuşatılmış, kerevet üzerindeki gösterişli bir

[262] Bahsi geçen minyatür için bkz. Oleg Grabar, *Masterpieces of Islamic Art The Decorated Page from The 8th to The 17th Century*, France, 2009, s. 111.

yatakta uzanmaktayken diğer örneklerde yere serilmiş mütevazı döşek tasvirlerine yer verilmektedir. Buradaki örnekte gerek Hz. Hasan'ın üzerinde bulunduğu yatağın durumu gerekse etrafındaki figürlerin konumlandırılışı itibariyle kompozisyonun, İlhanlı dönemi Tebriz okulu *Şehnâme* minyatürlerinden "Büyük İskender'in Cenazesi" konulu minyatürün[263] kompozisyonuyla yakınlık arz ettiği düşünülmektedir. Buradaki minyatürde hadisenin yaşandığı mekân kapalı bir alanla temsil edilmekteyken, TİEM ve LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatürlerinde kapalı alanda geçtiği (Resim 43, 61), PBN ve NYBM nüslarının minyatürlerinde ise oda ve avlu gibi açık ve kapalı alanların eş zamanlı olarak aynı sahnede yer aldığı görülmektedir (Resim 22, 76). NYBM nüshası minyatüründe kadın figürüne yer verilmezken (Resim 76), TİEM nüshası minyatüründe sadece pencereden (Resim 61), PBN nüshası minyatüründe pencere ve duvar gerisinden hadiseye seyirci kadın figürleriyle cinsiyeti kesin bir biçimde anlaşılmamakla beraber bahçede abdest alan bir figüre yer verilmekte (Resim 22), LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatüründe ise pencereden bakan kadınların yanı sıra Hz. Hasan'a kâse uzatan, elindeki nesneyle ayakta duran ve zeminde diz üstü oturan kadın figürlerine yer verilmektedir (Resim 43). Bu sonuncu örnek Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in dışındaki tüm figürlerin kadın olmasıyla da farklılık arz etmektedir. Buradaki minyatürü diğerlerinden ayıran en önemli husus kadın figürlerinin başları açık olarak resmedilmesidir. Diğer minyatürlerdeki kadın figürlerinin tamamı, abdest aldığı düşünülen figür istisna teşkil etmek üzere, başları örtülü olarak tasvir edilmektedir. Bir başka dikkat çekici husus da, buradaki minyatür haricinde, tüm örneklerde Hz. Hasan'ın zehirlenmesine vesile olan suyu temsilen ibrik ya da maşraba figürlerine Hz. Hasan'ın yakınında veya elinde yer verilmesidir. *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın aynı konulu minyatüründe (Resim 96) ise zehirli suyu temsil eden bir kaba yer verilmemekte, zemindeki halı üzerinde resmedilen kapaklı bir tepsi figürüyle, kompozisyonun sağ üst köşesinde Ca'de olduğu düşünülen figüre bir başka kadın figürün muhtemelen zehirin bulunduğu kabı temsil eden bir kutu uzattığı görülmektedir.

Resim No **:** 3

Sayfa No **:** 100a

Konusu **:** Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi

[263] Söz konusu minyatür için bkz. Basil Gray, *Persian Painting*, Editions d'Art Albert Skira, 1961.

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün zeminini değişik renkte çiçeklerle bezenmiş yeşillik bir alan ile Fırat nehrini temsil eden akarsu oluşturmaktadır. Kompozisyonun sağ alt köşesinde dalgalı olarak resmedilmiş akarsuyun içerisinde, Müslim b. Akil'in Hâris tarafından başları kesilerek şehit edilen çocukları yer almaktadır. Muhammed ve İbrahim isimlerindeki bu iki kardeş gövdelerinin üst kısmı su yüzeyinde çıplak vaziyette resmedilmektedir. Kardeşler kollarını yukarı doğru kaldırarak elleri arasına almış oldukları kesik başlarını gövdelerine yerleştirmeye çalışmaktadır. Akarsuyun gerisindeki yeşil alan üzerinde boylu boyunca uzanan iki insan cesedinden birinin başı gövdesinden ayrı olarak yan tarafta durmaktadır. Başı kesilmiş haldeki bu kişinin muhtemelen Hâris'in oğlu, diğerinin de kölesi olduğu düşünülmektedir. Her iki figür de tahrip olmuş vaziyettedir. Bu cesetlerin yanı başında oturan kişinin yüzü tahribat nedeniyle belli olmamakla beraber, Hâris'in yaralı halde bıraktığı karısı olması muhtemeldir. Kompozisyonun sol tarafında elinde kılıçla hamle yapan beyaz sarıklı şahsın, Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın Mukatil ismindeki nedimi olduğu ve önünde duran arkası dönük vaziyette dizleri üzerine çökmüş, boynu bükük ve elleri arkadan bağlı figürün de Hâris'i temsil ettiği anlaşılmaktadır. Mukatil'in arkasındaki beyaz sarıklı figürler de muhtemelen Ubeydullah b. Ziyad'ın kendisine eşlik etmesi için gönderdiği adamlarıdır. Bu katalogtaki minyatürlerin tamamına hâkim olan leylak ve kırmızı-turuncu renklerinin, bu minyatürde de Hâris ve Müslim b. Akil'in çocukları haricinde tüm figürlerin giysilerinde kullanılması dikkat çekmektedir. Minyatürde Hâris'i öldürmek ve Müslim'in çocuklarının kesik başlarını bedenleriyle birleştirmek üzere görevlendirilen Mukatil'in, hadisenin yaşandığı mevkie ulaşıp Hâris'in yaralı haldeki karısından olayı baştan sona dinleyerek, önce masumların başını nehre bırakması sonrasında da Hâris'i katletmesi resmedilmektedir. Nehre bırakılan başlar bedenleriyle birleşmekteyken, Mukatil de Hâris'in başını kesmek için kılıcıyla hamle yapmaktadır. Sarıksız olarak tasvir edilen Hâris'in üzerinde akarsu ile aynı renkte mavimsi gri bir elbise bulunmaktadır. Minyatürün yer aldığı sayfanın üst kısmındaki bazı kelimeleri silinmiş, "Müslim" adıyla başlayan ve "Kendi oğlunu dahi şehîd eder" ifadesinin sonradan sayfaya not düşüldüğü anlaşılmaktadır.

Aynı konulu diğer iki minyatürde buradaki sahnede yaşanan hadisenin öncesi resmedilmekte ve Hâris'in masum çocukları katletmeye yeltenişi sahnelenmektedir

(Resim 14, 50). Bunlardan birinde Hâris kendisine mani olmaya çalışan oğlunun başını kesmekte, diğerinde ise oğlunun başını kestikten sonra kendisine müdahale eden karısını darp etmektedir. Her üç minyatür için ortak olan husus Fırat nehrinin kompozisyonun alt kısmında resmedilmiş olmasıdır. Ancak burada nehir sağ tarafa kaymışken, bir diğerinde sol tarafta yer almaktadır (Resim 14). Minyatürlerin tamamında Müslim b. Akil'in çocukları başları alev haleli olarak tasvir edilmektedir. Buradaki minyatür bu özelliğiyle önem arz etmektedir. Zira bu katalogtaki minyatürlerin hiçbirinde Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gibi birinci dereceden Ehl-i Beyt'i temsil eden şahsiyetlerin tasvirlerinde dahi alev halelerinin uygulanmadığı görülmektedir. Hâlbuki kutsiyet nişanesi kabul edilen ve ekseriyetle alev şeklinde resmedilen bu haleler *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde bir iki istisna haricinde asla ihmal edilmemekte, Müslim b. Akil'in şehit edilen çocuklarının tasvirinde dahi kullanılmaktadır. Burada ise sadece söz konusu çocuklarda bu halelerin uygulanmış olması[264], minyatürü hazırlayan nakkaşın burada alev halelerini kutsiyet yerine masumiyet göstergesi olarak tercih etmiş olabileceğini düşündürmektedir. Her üç minyatürde mevcut ortak figürler başta Müslim b. Akil'in çocukları olmak üzere, Hâris ile karısı ve oğludur. Buradaki örnekte çocuklar nehrin içerisinde resmedilmişken, SK nüshasındaki minyatürde Hâris'in arkasında ve ayakta (Resim 14), LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatüründe elleri bağlı halde ve dizüstü pozisyonda nehir kenarında tasvir edilmektedir (Resim 50). *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın aynı konulu minyatüründe (Resim 97) ise kompozisyonun merkezine Hâris'in karısı ve oğlunun yanı sıra, biri kadın diğeri erkek iki siyahî figür daha dâhil olmakta ve kölesi olduğu düşünülen erkek figür Hâris'e engel olmaya çalışmaktadır. Ayrıca bu örnekte üst kısımdaki kayaların ardında çok sayıda seyirci figür bulunmaktadır.

Resim No **:** 4

Sayfa No **:** 145b

Konusu **:** Şehadete Eren Hz. Hüseyin'in Atının Ehl-i Beyt'in Haymegâhına Dönmesi

Ölçüleri **: -**

[264] Örneğin SK nüshasındaki Müslim b. Akil tasvirinde alev halesine yer verilmezken (Resim 13) aynı nüshada Müslim b. Akil'in çocuklarının tasvirinde alev halelerinin kullanılmış olması da (Resim 14) bu görüşü destekler niteliktedir.

Tanım ve Kompozisyon : Minyatürün üst kısmında Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ve ailesinin kaldığı çadırlardan beş tanesi resmedilmektedir. Kumaşları çeşitli bitkisel ve geometrik motiflerle tezyin edilmiş çadırlar, mimari açıdan yuvarlak çatılı geleneksel Türk çadır tipinden uzak bir görüntü sergilemektedir. Tezyinatta şemse ve rûmî motifleri ön plandadır. Aralarında Ehl-i Beyt hanımlarının dolaştığı çadırların ön tarafında oturan, hasta olduğu için savaşmaya gidemeyip çadırda kalan Hz. Hüseyin'in ortanca oğlu Zeyne'l-Âbidin başı öne eğik vaziyette tasvir edilmektedir. Zeyne'l-Âbidin'in arkasında ise Ehl-i Beyt kadınlarından ikisi ayakta beklemektedir. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin ardından, çadırların bulunduğu tarafa yönelen Hz. Hüseyin'in atının Ehl-i Beyt kadınları tarafından fark edilmesinin resmedildiği minyatürde, Ehl-i Beyt kadınlarının atın yanı başında ağlaşarak ağıt yaktıkları görülmektedir. Tamamı başları açık olarak tasvir edilmiş Ehl-i Beyt kadınlarından ikisi kompozisyonun alt kısmındaki atın ayaklarına kapanmışken bir diğeri de atın boynuna sarılmaktadır. Zemini yeşil çimenle kaplı minyatürde, çadırlardan dördünde leylak ve kahverengi, birinde ise turuncu ve kahverengi kullanılmaktadır. Yeşil sarıklı olarak resmedilmiş Zeyne'l-Âbidin'in üzerinde kürklü siyah bir kaftan bulunmaktadır. Ehl-i Beyt kadınlarının giysilerinde de turuncu, sarı, leylak ve siyah renklerine rastlanmaktadır. Hz. Hüseyin'in beyaz atının üzerinin ise turuncu ve kahverengi bir eğerle örtüldüğü görülmektedir. Atın yelesinden aşağı dökülen kanlardan, metinde geçen "Hazret-i Hüseynün merkebi kâkülin kanla rengin idüp, müteveccih-i haymegâh olup, mutahharat-ı Ehl-i Beyt ol merkebi kâkül-i pürhunla şehzadeden cüdâ gördükde figanlar idüp merkebi muhatab kılup"[265] ifadelerine göre, minyatür sanatçısının eserine hadiseyi tam olarak yansıttığı fark edilmektedir. Minyatürün yer aldığı sayfanın sağ tarafındaki sonradan eklenmiş üç satırlık yazıda "Hz. Zeyne'l-Âbidin ile ezvâc-ı tâhirat haymede otururken Hz. İmâm şehîd olur ki Efendimizden miras olan merkeb gelir ki fi'l-hâl merkebe sarılırlar" ifadesi okunmaktadır.

Söz konusu minyatür *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri arasında konusu itibariyle tekrarı olmayan az sayıdaki minyatürden biridir. Gerek bu minyatürde Zeyne'l-Âbidin'i temsil eden figürün gerekse bu katalogdaki minyatürlerin tamamındaki erkek figürlerin başlarındaki sarıkların benzer örneklerine ise 15.

[265] Fuzuli, *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), s. 431.

yüzyılın sonlarında Akkoyunlu Türkmenleri dönemi Şiraz okulunda resmedilen *Havername* minyatürlerinde[266] de rastlanmaktadır.

Katalog No **:** 2

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** Konya Mevlânâ Müzesi, 93[267]

Tarihi **:** h. 994/ m. 1586

Ölçüleri **:** 31 x 18 cm[268]

Varak/Sayfa Sayısı **:** 396

Satır Sayısı **:** 21

Hat Türü **:** Nesih

Müstehsihi **:** -

Minyatür Sayısı **:** 4

Bu nüshada bulunan minyatürler R. MILSTEIN ve F. ÇAĞMAN tarafından Bağdat okuluna dâhil edilmemişken, M. AND bu nüsha minyatürlerini de listeye dâhil etmektedir. Minyatürler nüshada bulunduğu sayfanın tamamını kaplamayıp sayfa ortasına yerleştirilmiştir. "16b" şayfasındaki minyatür (Resim 5) hariç tüm minyatürlerde cedvel dışında kalan unsurlar bulunmaktadır. Oldukça canlı renklerin kullanıldığı minyatürlerde altın yaldız[269], mavi ve yeşil renklere ağırlık verilmektedir. Bilhassa altın yaldızın tüm minyatürlerde uygulanmasıyla ve mimarideki zarif detaylarıyla bu katalogtaki minyatürlerin çağdaşı Safevî dönemi Şiraz okulu minyatürleriyle benzerlik taşıdığı düşünülmektedir. Minyatürlerdeki zarif

---

266 Söz konusu minyatür örnekleri için bkz. Gray, *Persian Painting*.

267 Bu nüshada yer alan dört adet minyatürlü sayfa ve ketebe sayfası Konya Mevlânâ Müzesi Müdürlüğü ile irtibata geçilip telif ücreti karşılanarak mikrofilmler şeklinde temin edilmiştir. Nüshanın ketebe sayfasında tahrir tarihi hicrî 994 olarak verilmektedir ki milâdî olarak yaklaşık 1586 tarihine tekabül etmektedir. Aynı sayfada ayrıca nüshanın sayfa sayısı 396, satırı ise 21 olarak belirtilmektedir. Minyatürlerin yer aldığı sayfalardaki metin bölümlerinden de anlaşıldığı üzere bu nüshada nesih hat kullanılmaktadır.

268 İnan, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", s. 15.

269 Altın yaldız kullanımı, hakiki altın varak tedarikiyle gerçekleştiğinde maliyeti yüksek olduğundan minyatürlerde bazı özel durumlar hariç çok sık karşılaşılan bir uygulama değildir. Ekseriyetle gökyüzü ve kutsal kişilerin başlarını çevreleyen alev halelerinin tasvirlerinde kullanılan altın yaldızın, bu yönüyle özel bir kullanım alanına sahip olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu özel durum yalnızca İslâm minyatür sanatı için geçerli değildir. Örneğin, Orta Bizans resminin temel karakterini yansıtan mozaikler arasındaki "İsa'ya Secde Eden VI. Leon" mozaiğinde fonun altın yaldız mozaiklerle kaplı olduğu görülmektedir. 9. yüzyılın sonları ile 10. yüzyılın başlarına tarihlenen bu mozaikte altın yaldız kullanımının, izleyiciyi metafizik kutsal bir âleme yönelttiği düşünülmektedir bkz. Ümran Bulut, *Avrupa Resminde Üslûp ve Anlam İlişkisi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 51.

ve güzel yüzlü, ince yapılı kadın ve erkek figürleriyle kıyafetlerdeki bazı ayrıntılar, bilhassa erkek figürlerin taktığı sarıklarla kadın figürlerdeki başörtüsü detayları 16. yüzyılın ikinci yarısında Safevî dönemi Meşhed okulunda hazırlanmış Câmî'nin *Heft Evreng* isimli eserinin ve *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin minyatürleriyle[270] yakınlık arz etmektedir.

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 5

Sayfa No **:** 16b

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi[271]

Ölçüleri **:** 11,6 x 11,8 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün alt ve üst kısımlarında dörder satırdan oluşan metin bölümü yer almaktadır. Gökyüzünün altın yaldıza boyandığı minyatürde yeşil renge yoğun olarak yer verilmektedir. Yeşil zemin üzerine ağaç ve rengârenk çiçek motifleri bolca serpiştirilmektedir. Beyaz sarıklı başının etrafı altın yaldız alev halesiyle[272] belirginleştirilmiş, yüzü beyaz peçe ile örtülü halde ve uzun siyah sakallı olarak tasvir edilmiş Hz. İbrahim kollarını yukarı kaldırmış dua pozisyonundadır. Hz. İbrahim'in kırmızı renkteki elbisesinin üzerinde lacivert kaftan bulunmaktadır. Üzerindeki yavruağzı renkli elbise ile yüzüstü pozisyondaki Hz. İsmail, babası Hz. İbrahim'in dizi dibinde boylu boyunca uzanmaktadır. Siyah saçları tepeden toplanmış haldeki Hz. İsmail'in teslimiyet ifade eden yüz hatları ve jestleri belirgindir. Tıpkı Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de ifade ettiği üzere Hz. İsmail, Tanrı

---

[270] Söz konusu minyatür örnekleri için bkz. Gray, *Persian Painting*.

[271] Minyatürün renkli kopyası Mustafa Kurul'un hazırlamış olduğu tez ve makale çalışmalarında yer almaktadır bkz. Mustafa Kurul, "İslâm Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 162. Mustafa Kurul, "İslâm Resim Sanatında Kurban İkonografisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 23, 2009/2, s. 176. Ayrıca bkz. Melek Dikmen, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221 No'lu Siyer-i Nebî'de Metin Minyatür İlişkisi", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s. 222.

[272] Genel olarak dinî kimliğiyle ön plandaki mühim şahısların, çok tanrılı dinlere sahip toplumlarda tanrıların, ayrıca hükümdarların ve kahramanların başları ile vücutlarının etrafını çeviren haleler, Orta Asya'da geniş anlamlara sahip kozmolojik ve mitolojik tasavvurlar içinde yer almakta, onlarla bütünleşmektedir. Hale öğesi, M.S. 4. yüzyıldan itibaren gelişen Hıristiyan Bizans sanatından evvel, Orta Asya'da daha erken devirlerle ilişkili olarak çok yaygın bir biçimde Budist sanatta görülmektedir. İslâmiyet'ten sonra çeşitli bölgelerde gelişimini sürdüren Türk Sanatı devirlerinde hale esas itibarıyla Orta Asya'daki formu korumuştur. Anadolu Türk sanatında daire biçimindeki haleler daha ziyade Selçuklu devrinde, alevli haleler ise Osmanlı devrinde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatı'nda Hâle", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri*, c. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1995, ss. 577-592.

tarafından vahiy ve cevaba nail olan babasının önüne baş koymakta, kılıcının önünde sevinerek, gülerek can vermektedir.[273] Hz. İbrahim'in üst üste girişimde bulunmasına rağmen kesme vasfını kaybedip dile gelen bıçak Hz. İsmail'in solundaki çiçekli zemin üzerinde durmaktadır. Gökyüzünden aşağı doğru iner vaziyetteki Cebrail kolları arasına aldığı mavi koç ile Hz. İbrahim'e doğru yönelmektedir. Cebrail'in giysilerindeki kırmızı, mavi ve sarı renkler uzun kanatlarında da kullanılmaktadır. Minyatürün sağ köşesindeki mavi, turuncu ve yavruağzı renklerdeki kayalıklardan oluşan bölümün arkasından, yüzü beyaza boyandığı için seçilemeyen bir kişi yaşanan hadiseye şahitlik etmektedir. Bu kişinin Hz. İbrahim ile kurban etmek üzere yanında götürdüğü oğlu Hz. İsmail'i yol boyunca çeşitli vesveselerle kandırmaya çalışan İblis olması ihtimal dâhilindedir. Ağaç dallarına ve kayalıklara konmuş çeşitli kuşlar, minyatürün üst kısmında tepe ardından fark edilen bir tavşan ve geyik figürüyle stilize mavi bulutlar minyatürü tamamlayan unsurlar arasındadır. Minyatürün bulunduğu sayfanın metin kısmında "…bağlayub hulk-i mübârekine tîg-i bî-dirîg urdukda melâyike-i zemîn ve âsmân hurûşa gelüb taaccüb itdiler ki: 'Ya Rab, bu ne bende-i azîmü'ş-şândur ve muhlis-i adîmü'l-akrândur ki tarîk-i mahabbetde âteş-i sûzâna bırakurlar tefâvüt kılmaz ve ciger-gûşesinün katline hükm iderler münzecir olmaz'. El-kıssa yetmiş nevbet tîg çaldı kat'a kat itmedi ve ol cism-i latîfe tîg-i tîzden zarar yetmedi. Halîlullah hışm-nâk olup tîgi taşa çaldı tîg zebân çeküp itdi: 'Ey Resûl-i Hüdâ el-Halîlu ye'muruni bi'l-kat ve'l-Celîlu yenhâni[274] ve ben müterassıd-ı emr-i Celîlem, ne ki tâbi-i emr-i Halîl'. Rivayetdür ki bu hâlete melâyike-i ulvî müteaccib olup itdiler: 'Ya Rab, İbrâhîm…" ifadelerine yer verilmektedir.

Aynı konulu diğer tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde Hz. İbrahim kompozisyonun merkezinde ve elindeki bıçağı Hz. İsmail'in boğazına dayamış vaziyettedir (Resim 18, 31, 42, 56, 66, 72). Yalnızca buradaki örnekte bıçak zeminde yüzüstü uzanan Hz. İsmail'in yanı başındadır ve Hz. İsmail'in başı halesizdir. Diğer örneklerin tamamında Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in başlarını alev haleleri kuşatmaktadır. LBL Or. 12009 no'lu nüshanın minyatüründe ise Hz. İbrahim elindeki bıçağı tam olarak Hz. İsmail'in boğazına dayamamaktadır (Resim 42). Tüm minyatürlerde mevcut Cebrail figürü kolları arasındaki koç eşliğinde kompozsiyonun sağında yer almaktadır. Sadece buradaki minyatürde Cebrail'in sol taraftan

[273] *Mesnevî*, c. I/227. *Mesnevî*'ye dair tüm alıntılar için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, Veled İzbudak (çev.), İslâm Klasikleri, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.

[274] Halil bana emrediyor, Celil ise yasaklıyor.

kompozisyona dâhil olduğu görülmektedir. PBN nüshası minyatüründe ise Cebrail'in arkasındaki bir başka melek figürü daha kollarında taşıdığı ceylanı sunmaktadır (Resim 18). Yine bu minyatür haricindeki tüm minyatürlerde ellerindeki kâselerle cennet sunularını takdim eden melek figürlerine yer verilmektedir. LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatürü dışında söz konusu sunuların bulunduğu kâselerden alevler saçılmaktadır. Adı geçen nüsha minyatüründe ise hem alevli hem de alevsiz kâse bulunmaktadır. PBN, AEM ve TİEM nüshalarının minyatürlerinde dalında baba-oğulun kıyafetlerinin asılı olduğu ağaç figürüne yer verilmişken (Resim 18, 56, 66), NYBM nüshası minyatüründe kıyafetlerin ağaç yerine kayaların üzerinde resmedildiği görülmektedir (Resim 72). PBN ve LBL Or. 12009 no'lu nüshaların minyatürlerinde sol üst köşeden (Resim 18, 42), TİEM nüshası minyatüründe sağ alt (Resim 56), NYBM nüshası minyatüründe ise sol alt köşeden kompozisyona dâhil olan İblis figürleri bulunmaktadır (Resim 72). Söz konusu İblis figürlerinin fes türü başlıklarla ya da boyunlarından türeyen yılankavi kıvrımlarla belirginleştirildiği anlaşılmaktadır. Yalnızca PBN nüshası minyatüründe İblis'in dışında kayalıkların ardından hadiseye seyircilik eden iki figüre daha yer verildiği görülmektedir (Resim 18). Buradaki minyatürde ise sağ üst köşedeki kayalıkların ardından olayı gözlemleyen figürün de İblis'i temsil etme ihtimali bulunmaktadır.

Zübdetü't-Tevârih'in 16. yüzyılın sonlarına tarihlenen iki minyatürlü nüshasından, İstanbul nüshası minyatüründe[275], kompozisyonun alt kısmında Hz. İbrahim'in ateşle imtihanına yer verilirken üst kısımda kurban hadisesi resmedilmektedir. Sağ elinde bıçakla tasvir edilen Hz. İbrahim, önünde gözleri kapalı halde teslimiyetle diz çökmüş oğlu Hz. İsmail eşliğinde oturmakta ve kompozisyonun sağında kucağındaki koçla beraber resmedilen Cebrail'e doğru bakmaktadır. *Zübdetü't-Tevârih*'in Dublin nüshasındaki aynı konulu minyatürde[276] de aynı şekilde iki ayrı hadisenin aynı kompozisyonda sahnelendiği görülmektedir. Ancak bu kez alt kısımda yer alan kurban sahnesinde Hz. İbrahim sağ elinde bıçak, sol elinde muhtemelen Hz. İsmail'in gözlerini bağlamak üzere tuttuğu bez parçasıyla ayakta durmaktadır. Sol tarafta dizüstü oturan Hz. İsmail ise arkasına doğru dönerek babasına doğru bakmaktadır. Hz. İsmail'in önünde çerçeve içine alınmış "Âsâr-ı

[275] Minyatür için bkz. Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 151.

[276] Minyatür için bkz. Massumeh Farhad ve Serpil Bağcı, *Falnama The Book of Omens*, London: Thames&Hudson Ltd., 2009, s. 205.

İsmail Zebîhullah Aleyhisselam" ifadesi okunmaktadır. Cebrail figürünün yer almadığı bu kompozisyonda sağ üst köşedeki ağacın gövdesinin gerisinde beyaz bir koç tasvirine yer verilmektedir. Her iki minyatürde de baba-oğulun başları alev haleleriyle kuşatılmaktadır. *Falnâme*'nin 17. yüzyılın başlarına tarihlenen İstanbul nüshasındaki aynı konulu minyatürde[277], kompozisyonun merkezinde gözleri ve elleri bağlı halde dizüstü oturan Hz. İsmail'in arkasında, Hz. İbrahim sol elinde tuttuğu bıçakla ayakta beklemektedir. Yüzünü göğe doğru çevirmiş Hz. İbrahim sol üst köşeden kolları arasındaki beyaz koçla kompozisyona dâhil edilen Cebrail'e doğru bakmaktadır. Bu kompozisyonda omzundan türeyen çıkıntıyla siyah tenli olarak resmedilen İblis figürü sağ üst köşedeki kayalıkların ardından hadiseyi izlemektedir.

Resim No **:** 6

Sayfa No **:** 20a

Konusu **:** Hz. Yakub'un Oğlu Hz. Yusuf'tan Ayrılması

Ölçüleri **:** 11,3 x 13,6 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür sol taraftan bulunduğu sayfadaki cedvelin dışına taşmış olup, minyatürün alt ve üst kısımlarında dörder satırlık metin bölümüne yer verilmektedir. İçerisinde Hz. Yakub ile huzurunda on iki oğlunun bulunduğu kubbeli ve duvarları boydan boya çinilerle kaplı geniş mekân kompozisyonun büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Çini motiflerinde altıgenlerin ağırlıklı olarak tercih edildiği görülmektedir. Aynı mimari yapının kapısındaki Hz. Yakub'un Dünya adındaki kızını temsil ettiği düşünülen kadın figürü ile yapının üst kat penceresinden şaşkın bir ifadeyle olayı izleyen bir başka kişi de mekânı dolduran diğer figürlerdir. Yapının kubbesi üzerinden ve sol taraftaki beden duvarından çıkıntı yapan, yeşil yapraklı dallarına renkli kuşların konduğu ağaç figürleri, maviye boyanmış zemin ve yine üzerine kuşlar tünemiş tepelik alan ile altın yaldıza boyanmış gökyüzü kompozisyonu tamamlayan diğer unsurlardır. Muhtemelen Hz. Yakub'un evini temsil eden yapının merkezinde oturur pozisyondaki Hz. Yakub kırmızı elbise ve lacivert kaftanla tasvir edilmektedir. Yüzü beyaza boyandığı için yüz hatları seçilemeyen Hz. Yakub'un beyaz sarıklı başının etrafındaki altın yaldız alev halesi evin çatısındaki saçaklara doğru yükselmektedir. Hz. Yakub'un arkasında kalan iki

[277] Minyatür için bkz. Farhad ve Bağcı, *Falnama The Book of Omens*, s. 113.

oğlu dışında, ön planda altın yaldız alev haleli ve diğer kardeşlerden daha küçük olarak resmedilen Hz. Yusuf olmak üzere, diğer kardeşler Hz. Yakub ile yüz yüze gelecek şekilde tasvir edilmektedir. Tüm kardeşler ayakta durur pozisyonda ve çoğunun el hareketleriyle babalarına bir şeyler söylemekte olduğu görülmektedir. Hz. Yakub'un oğullarının sıralandığı basamakların altındaki nişte duran bir çift kırmızı pabuç dikkat çekmektedir. Kardeşlerin kıyafetlerinde mavi, yeşil ve kırmızı ağırlıklı olmak üzere yavruağzı, sarı, beyaz ve turuncu renklere yer verilmiş olup, Hz. Yusuf dışında hepsinin başında beyaz sarık bulunmaktadır. Siyah sarıklı olarak resmedilen Hz. Yusuf'un yavruağzı giysisinin üzerinde yeşil renkli kaftan bulunmaktadır. Hz. Yusuf başını saygıyla öne doğru eğmiş vaziyette babasının karşısında durmaktadır. Hz. Yakub'un oğullarının, kardeşleri Yusuf'u ortadan kaldırmak amacıyla beraberlerinde kıra götürmek için kendisinden izin alma çabalarının ve Hz. Yakub'un da gönülsüz de olsa bu duruma razı olmasının resmedildiği minyatürün alt ve üst kısımlarındaki metinde bu olaya işaret edilmektedir: "…fesh-i azîmetine rıza virmeyüb Yûsuf vâlid-i büzürg-vâr ve hem-şîre-i vefâ-dâriyle vedâ idüb ihvân-ı cefâ-kâriyle Ya'kûb Rubil'e itdi: 'Sen ekber-i evlâdumsen, Yûsuf'u sana tapşurdum senden isterem'. Galiba bu sehvden ki dimedi Allah'a tapşurdum, bunca firâka sezâ-vâr oldı ve belâlara istihkak ve isti'dâd buldı. Şi'r:

Hiç maksûda dest-res bulmaz
Gayr-ı ma'buda i'timad kılan
Vâsıl-ı menzil-i murad olmaz
Unudub anı gayrı yâd kılan

Ve bir maşraba şîr ve şekker Rubil'e teslîm etdi ki: Yûsuf'un tab'-ı nâzikinde tâb-ı harâret yokdur, teşne oldukda bu maşrabadan harâretine…".

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Resim No **:** 7

Sayfa No **:** 22b

Konusu **:** Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması

Ölçüleri **:** 11,4 x 15,3 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür sağ taraftan bulunduğu sayfada cedvel dışına taşarak, alt ve üst kısımlardaki dörder satırlık metin kısımlarının arasında yer

almaktadır. Üzerinde renkli çiçek motiflerinin bulunduğu yeşil bir alanın ortasındaki kuyunun içerisinde ve etrafında gelişen olayları yansıtan minyatürde, insan figürlerinin yanı sıra at figürleri ve Cebrail figürü kompozisyonu tamamlamaktadır. Uzun kanatlarıyla karanlık kuyunun içerisinde oturmakta olan Cebrail'in kucağında, başındaki altın yaldız alev halesi ve üzerindeki cennet elbiseleriyle çocuk yaştaki Hz. Yusuf bulunmaktadır. Sûfî bakış açısıyla Hz. Yusuf'un kuyuya atılışı tesadüfî olmayıp, bilakis Hz. İbrahim'in ateşle imtihanında olduğu üzere, Hz. Yusuf'un sadakatini sınamak anlamına gelmektedir. Kuyu; boşluğu, ölümü, bağımsızlık ve özsaygı kaybını temsil etmekteyken, imtihanın ardından Hz. Yusuf öncekinden daha temiz ve saf bir biçimde derinliklerden "İnsan-ı Kâmil" mertebesine yükselmiştir. Dipsiz kuyuda Yaratıcı ile karşılaşma, Hz. Yusuf'u sadece rahatlatmakla kalmayıp aynı zamanda ona ipekten bir elbise getiren Cebrail ile sembolize edilmektedir ki Cebrail aynı elbiseyi bir keresinde Hz. İbrahim'e de sunmuştur.[278]Kuyunun ağzındaki beyaz sarıklı iki kişiden biri aşağı sarkıttığı kovanın ipini tutmaktayken, diğeri Mevlânâ'nın deyimiyle "Kuyudan su çekerken Yusuf'un yüzüyle âb-ı hayat içen bedevî"[279] misali, kollarıyla hayretini yansıtan bir ifade takınmaktadır. Kuyunun sağında ayakta duran iri beyaz sarıklı ve siyah sakallı adam muhtemelen Malik'i temsil etmekte, yanında hizmetkârlarından biri olduğu düşünülen kişi ile arkada kervanın iki atı tasvir edilmektedir. Sol tarafta da kervandaki diğer kişiler olaya hayretler içerisinde şahitlik etmektedir. Minyatürün üst kısmındaki tepelerin ardından Hz. Yusuf'un on erkek kardeşi kuyuya doğru bakarken resmedilmektedir. Kardeşlerin tamamı beyaz sarıklı tasvir edilmişken bazılarının yalnızca başları görünmektedir. Kardeşlerin arka planındaki altın yaldızlı gökyüzünde maviye boyanmış stilize bulutlar dikkat çekmektedir. Cebrail kuyudayken Hz. Yusuf'a yoldaşlık etmekte ve kendisine güzel kıyafetler giydirerek sabır telkin etmektedir. Minyatürün genelindeki kıyafetlere bakıldığında mavi başta olmak üzere, kırmızı, sarı, yavruağzı ve beyazın kullanıldığı görülmektedir. Minyatürün alt ve üst kısmındaki metinde şu ifadelere yer verilmektedir: " Çâhun üzerine hâr ve hâşak yığub üzerinden örtdiler. Rivayetdür ki Yûsuf gayrdan kat'ı ümîd idüb kendüsin Vâcibü'l-Vücûda teslîm etdi gayet bî-hûş oldukda Hazret-i İzzetden Cebrâile hükm oldu ki: 'Ya Cebrâilu edrik bi abdî'[280]. Fi'l-hal Cebrâil Yûsufı götürüb ka'r-ı çâha ve

[278] Brosh ve Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, s. 33.
[279] *Mesnevî*, c. I/ 2787.
[280] Ey Cebrail, kuluma yetiş.

hulel-i bihiştden setr-i beden per ü bâlin sıhhat içün cerâhâtlerine sürüb ve ser-i mübârekin hâk-i mezelletden götürüb sûret-i ahvâline hayrân iken nidâ geldi ki: 'Ey Cebrâil bir nice gün Yûsufun müvânesetin ihtiyâr eyle ki garîbdür ve bîdâr oldukda benüm selâmum yetür ve müjde-i necât vir'. Cebrâil itdi: 'İlâhî icâzet vir ki kendümi Ya'kûb sûretinde gösterem…".

Aynı konulu diğer *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde de burada olduğu üzere Hz. Yusuf'a kuyudayken Cebrail eşlik etmekte ve Hz. Yusuf'un üzerinde Cebrail'in yanında getirdiği cennet elbiseleri bulunmaktadır (Resim 32, 44). Kuyunun konumlandırılışı buradaki minyatürle LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatüründe merkeze yakın bir noktadayken (Resim 44), LBL Or. 7301 no'lu nüsha minyatüründe sağ alt köşeye çekilmiştir (Resim 32). Buradaki minyatürde Hz. Yusuf'u fark edip kuyudan çıkaran Malik ve beraberindekilere yer verilmişken, LBL Or. 7301 no'lu nüsha minyatüründe kervanın çadırlar içerisinde ve çeşitli faaliyetlerle meşgul yolcularıyla at, deve, eşek, maymun gibi hayvanlar resmedilmekte, LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatüründe ise kuyu başında bekleyen sekiz kişilik grubun Hz. Yusuf'un kardeşlerini mi yoksa kervan yolcularını mı temsil ettiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Ayrıca bu son minyatürde kuyunun hemen yanındaki ağaca dayanmış vaziyette bekleyen figürün Hz. Yusuf'un kardeşi Yehuda'yı mı yoksa Ayrılık Ağacı'nda oğlunun yolunu gözleyen Hz. Yakub'u mu temsil ettiği de kesin bir biçimde tespit edilememektedir. Ağacın altında resmedilen birer çakal ve kurt figürü de sıra dışı bir görüntü teşkil etmektedir.

Heft Evreng'in 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen aynı konulu Meşhed okulu minyatüründe[281] de, kompozisyonun sağ alt köşesindeki kuyu içesirinde güzel giysilerle resmedilmiş Hz. Yusuf'un yanında Cebrail yer almaktadır. Her ikisinin de başlarında alev haleleri bulunmaktadır. Kuyuya kova sarkıtan figürün yanı sıra, üst üste yığılmış kayalıklardan oluşan zeminde kervan çadırları ve çeşitli faaliyetler içindeki yolcular kompozisyonu tamamlamaktadır. Kompozisyon itibariyle LBL Or. 7301 no'lu nüsha minyatürüyle yakınlık arz eden bu minyatürde de kuyu üzerinde resmedilmiş ağaç altında istirahat eden belden yukarısı çıplak dilenci derviş figürüne yer verilmektedir. Meşhed minyatürüyle yakın dönemlerde hazırlandığı bilinen aynı

[281] Minyatür için bkz. Michael Barry, *Figurative Art in Medieval Islam and the Riddle of Bihzâd of Herât (1465-1535)*, Flammarion, 2004, s. 210.

konulu Şiraz okulu *Heft Evreng* minyatüründe[282] de kuyunun bu kez kompozisyonun sol alt köşesine yerleştirildiği görülmektedir. Hz. Yusuf'a kuyuda Cebrail eşlik etmekteyken bu kez sadece Hz. Yusuf'un başının alev haleli olduğu farkedilmektedir. Aynı şekilde kuyu dışında kervan yolcularının çeşitli faaliyetlerinin resmedildiği bu kompozisyondaki kayalık zemin, kuyu üzerindeki büyük ağaç ve çadır tasvirleri Meşhed minyatürüyle son derece yakınlık arz etmektedir.

Resim No **:** 8

Sayfa No **:** 24b

Konusu **:** Hz. Yakub'a Hz. Yusuf'un Öldüğünün Söylenmesi

Ölçüleri **:** 12,3 x 9,9 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür bulunduğu sayfanın çerçevesi dâhilinde resmedilmişken, cedvel dışında üzerine kuşların konduğu selviyi andıran uzunca bir ağaç motifine yer verilmektedir. Minyatürün üst kısmında altı, alt kısmında ise dört satırlık metin kısmı yer almaktadır. Minyatürde duvarları altıgen motifli ve çiçek desenli çinilerle bezenmiş kubbeli yapının içerisinde Hz. Yakub'un yatağında sırt üstü uzandığı ve yüzünün beyaz peçe ile örtülü olduğu görülmektedir. Aldığı haberin etkisiyle kendinden geçmiş haldeki Hz. Yakub'un başucunda karısı ya da kızını temsil eden bir kadın figürüne, yan tarafında da oğullarını temsil eden başları beyaz sarıklı üç erkek figürüne yer verilmektedir. Hz. Yakub'un başucundaki kadın figürünün Dünya ismindeki kızı olması muhtemeldir. Zira kıssaya göre bu kızı kardeşlerinin yanlarında Hz. Yusuf olmaksızın geldiklerini uzaktan fark ederek babasına haber vermiş ve Hz. Yakub da aldığı bu haber üzerine baygınlık geçirmiştir. Kederli bir görüntü sergileyen oğullar el kol hareketleriyle Hz. Yusuf'un vahşi hayvanlar tarafından parçalandığına dair uydurdukları olayı babalarına anlatmaktadır. Hz. Yakub'un yatmakta olduğu odanın kapısında da diğer yedi kardeş beklemekte, en önde duran kardeş elinde Hz. Yusuf'un kana bulanmış gömleğini tutmaktadır. Dışarıdaki kardeşlerden altısı ayakta resmedilmişken bir tanesi diğerlerinden daha üzgün bir yüz ifadesiyle kollarını dizlerine dolamış vaziyette oturmaktadır. Kapı eşiğinde duran bir çift beyaz pabuç dikkat çekmektedir. Minyatürün sağ tarafındaki üst kat pencereden yas tutan bir kadın figürü, alt kat

[282] Minyatür için bkz. Lale Uluç, "Selling to the Court: Late-Sixteenth-Century Manuscript Production in Shiraz", *Muqarnas*, vol. 17, 2000, s. 82 (http://www.jstor.org/stable/1523291).

pencereden ise hayret içerisinde bir erkek figürü yaşanan hadiseye seyircilik etmektedir. Hz. Yakub'un son derece hüzünlü haberi aldığı bu ev muhtemelen kıssada "Beytü'l-Ahzan" olarak geçen binayı temsil etmektedir. Minyatürün üst kısmında ve aynı zamanda olayın yaşandığı evin arka planında yeşil tepeler ile birkaç kuş ve bir ağaç resmedilmektedir. Kuşlardan ikisi altın yaldızlı gökyüzünde uçmaktayken, diğer ikisi de tepelik alana konmuş vaziyettedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki yazılar şu şekilde okunmaktadır: "….istifsâr itdükde ol cefâ-cûlar rişte-i tezvîre tâb virüb Yûsufun pîrâhen-i hûn-âlûde araya getürdiler ve sibâ'ı ziyâba töhmet bırakub nâle ve efgânların eflâke yetürdiler. Ya'kûb ol haberden yine bî-hûş olub bir müddetden sonra itdi. Didiler: 'Kendü menzil-i kerâmetünde ve makarr-ı saadetündesen'. İtdi: 'Hâşâ, çün Yûsufum yokdur menzilüm menzil-i ta'ziyetdür ve makamum makam-ı nedâmet'. Beyt:

Niderem cân u cihânı bana dildâr gerek
Niderüz cân u cihânı âşıka dîdâr gerek.

El-kıssa Ya'kûb-ı hazîn libâs-ı mâtem geyüb ve binâ-yı beytü'l-ahzân kılub nâle ve efgânı bir gayete yetürdü ki melâyike-i âsmân münâcât iderlerdi ki: 'İlâhî bize ruhsat vir ki yeryüzüne ana muvâfakat kılalum'. Cebrâil itdi: 'Ya Ya'kûbu ebkeyte bi-bükâike'l-melâikete'[283]. Ya'kûb itdi: 'Ey Cebrâil, Beyt: Beste-i dâm-ı gam-ı…".

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Katalog No **:** 3

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4321[284]

Tarihi **:** h. 1002/ m. 1593-4

Ölçüleri **:** 14 x 23,5 cm[285]

Varak/ Sayfa Sayısı **:** 262 yaprak

---

[283] Ey Yakup, ağlamanla melekleri ağlattın.

[284] Bu nüshanın minyatürleri ve ketebe sayfası telif ücreti ödenerek bizzat Süleymaniye Kütüphanesi'nden mikrofilmler halinde temin edilmiştir. Ketebe sayfasında belirtildiği üzere nüsha hicrî 1002 yılının Şevval ayına tarihlenmektedir ki milâdî olarak 1593-1594 yıllarına tekabül etmektedir. Söz konusu nüshanın tamamını Süleymaniye Kütüphanesi'nin dijital ortamında inceleme imkânına sahip olunmuş ve bu sayede nüshanın 14 satırlık sayfalar halinde nestalik hattıyla hazırlandığı anlaşılmıştır.

[285] İnan, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", s. 23. R. Milstein'in kitabında nüshanın yılı 1593/94, yaprak sayısı 262, eserin ölçüleri 24 x 14 cm ve metin kısmının ölçüleri 16 x 7,2 cm olarak verilmektedir bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 101.

Satır Sayısı **:** 14

Hat Türü **:** Nestalik

Müstehsihi **: -**

Minyatür Sayısı **:** 7

Nüshanın tüm minyatürleri dikey pozisyonda olup sayfayı kaplamış durumdayken, bazılarında cedvel dışına taşan unsurlar bulunmaktadır. Canlı renklerin tercih edildiği minyatürlerin alt ve üst kısımlarındaki iki, üç satırlık metin bölümlerine de tüm satırı kaplamayacak şekilde yer verilmiştir.

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 9

Sayfa No **:** 9a

Konusu **:**Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları[286]

Ölçüleri **:** 12 x 17 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, sol tarafta bir köşkle sağ tarafta ağaçlıklı yeşil bir bahçe şeklindeki cennet tasvirine yer verilmektedir. Bahçede iki selvi ağacıyla dalları sarı renkli çiçeklerle dolu üç ağaç figürü bulunmaktadır. Üst kısımdaki ağacın dallarına konan rengârenk iki kuşun yanı sıra, selviler arasında sarmaşık şeklinde boy veren beyaz çiçekli bahar dalları dikkat çekmektedir. Pencere ve kapı bordürleri renkli geometrik çinilerle tezyin edilmiş köşkün penceresinden ve balkonundan birer melek aşağıda cennetten ayrılmak üzere olan Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya doğru üzgün ifadelerle bakmaktadır. Her ikisinin de başları, sırtlarından itibaren önünde bulundukları köşkün üst katına doğru yükselen altın yaldız alev halesiyle kuşatılmış haldeki Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın bedenlerinin belden yukarısı ve bacakları çıplak vaziyette olup, alt kısımları incir yaprağını andıran yeşil iri yapraklarla örtülmektedir. İkisi de siyah saçlı olarak tasvir edilmişken, Hz. Havva'nın saçları uzun, omuzlarına dökülür vaziyette ve ten rengi Hz. Âdem'den daha açıktır. El ele tutuşmakta olan çift, cenneti arkalarına almış ve oradan ayrılmak üzere adım atarken resmedilmektedir. Eserde belirtildiği üzere tam bu esnada Hz.

[286] Minyatürün renkli kopyası için bkz. Hesna Haral, "Osmanlı Minyatüründe Kadın (Levnî Öncesi Üzerine Bir Deneme)", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006), s. 287.

Âdem besmele çektiği için Cebrail yanında belirmiş, bu sözün hatırına önlerinde merhamet kapılarının açılmasına dair temennisini dile getirmektedir. Bu nedenle çiftin hemen yanında ayakta duran, altın yaldız desenli lacivert elbisesinin üzerine kırmızı yelek giymiş, kırmızı kanatlı meleğin Cebrail'i temsil etmesi muhtemeldir. Eserde mamur 'Neşe Sarayı' olarak geçen, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yasak meyveyi yemeden evvel yaşadıkları köşkte resmedilmiş meleklerden birinin de hizmetlerine memur edilen Rıdvan isimli melek olması ihtimal dâhilindedir. Cebrail olduğu düşünülen meleğin arkasında iki melek figürü daha ayakta beklemekte, bunlardan ön taraftakinin kanatsız oluşu dikkat çekmektedir. Cennet çiftinin ayağının altında ise bir yılanın sürünmekte olduğu ve kuyruğunun alt kısımdaki metin bölümüne kadar uzandığı görülmektedir. Yılanın altında ise İblis'i temsil etmesi muhtemel bir karartı bulunmakla beraber bu kısım tahrip olduğu için tam olarak anlaşılamamaktadır. Belki tahrip olan kısımda bir de İblis'in cennete girmesi için yılanla ortaklaşa hareket eden tavus kuşu da bulunmaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde "Âkıbet berg-i incirden setr-i avret idüb fermân-ı kazâ bihiştden çıkmağa azm etdiler Âdem Havvânun elin dutub bihiştden taşra kadem basdıkda bir sâat yemîn ü yesâra bakub tevakku' iderdi ki maşrık-ı keremden âf-tâb-ı afüvv ü atâ' tulû' idüb zulmet-i hırmâna idâ'et vire ve evc-i inâyetden…" ifadeleri okunmaktadır.

Aynı konulu diğer *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde de Hz. Âdem ile Hz. Havva kompozisyonun merkezinde çıplaklıklarıyla dikkat çekmektedir (Resim 16, 29, 40, 55, 71, 82, 92) . PBN, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009 ve PSÖK nüshalarındaki minyatürlerle JNUL minyatüründe Neşe Sarayı kompozisyonun sağında resmedilmişken, TİEM ve NYBM nüshalarındaki minyatürlerde burada olduğu üzere kompozsiyonun solunda yer almaktadır (Resim 55, 71). Minyatürlerin tamamında Neşe Sarayı'nın geometrik motifli çinilerle tezyin edildiği görülmektedir. PSÖK nüshası minyatürü hariç tüm minyatürlerde Neşe Sarayı'nın alt kısmında İblis, yılan ve tavus kuşu figürlerine yer verilmektedir. PSÖK minyatüründe ise Neşe Sarayı'nın sol tarafında bir havuzun ikiye ayırdığı zeminin üst kısmında Hz. Havva tavus kuşunun üzerinde, Hz. Âdem de alt kısımda ejderha şeklinde tasvir edilmiş yılanın üzerinde otururken resmedilmektedir (Resim 82). NYBM nüshası minyatürü dışındaki tüm minyatürlerde Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın başları alev halelidir. İblis figürünün ise başında daima uzunca bir fes bulunmaktayken sadece PSÖK

minyatüründe değişik türde bir şapka taşımaktadır. Tüm örneklerde melek figürleri gösterişli ve nakışlarla bezenmiş giysilerinin yanı sıra, taç, kuşak ve inci taneleri gibi aksesuarlarıyla ön plandayken, sadece PBN ve PSÖK minyatürlerinde tamamı kanatlı olarak tasvir edilmiştir (Resim 16, 82). Diğer örneklerde ise melek figürlerinin çoğu kanatlı olarak resmedilmekle beraber kanatsız olanlarına da rastlanmaktadır.

İki ayrı *Falnâme* nüshasından, 16. yüzyılın ortalarına tarihlenen Safevî nüshasının aynı konulu minyatüründe[287] de PSÖK minyatüründe olduğu üzere Hz. Âdem'in ejderha görünümlü yılan, Hz. Havva'nın ise tavus kuşu üzerinde oturduğu görülmektedir. Bu örnekte de kompozisyonun merkezinde resmedilen çift, başları alev haleli, bel ve diz arasını örten yapraklar hariç çıplak vaziyettedir. Cennet köşkünün resmedilmediği kompozisyonun alt kısmındaki kayalıkların önünde, üst kısımda kayalıkların ardında sıralanmış melek figürleri merakla yaşananları gözlemlemektedir. Kompozisyonun sağındaki başı tac-ı haydarî ile örtülü bir figür elindeki asa ile Hz. Âdem'in altında bulunan ejderhayı dürterek acele ettirmeye çalışmakta ve sıra dışı bir görünüm arz etmektedir. Sarığının üzerinde "Şeytan-ı laîn" ifadesi bulunan koyu gri tenli bir ihtiyar görünümündeki İblis de sol alt köşeden kompozisyona dâhil olmaktadır. İblis figürlerinde ekseriyetle karşımıza çıkan boynundan türemiş yılankavi çıkıntıya burada da rastlanmaktadır. 17. yüzyılın başlarına tarihlenen Osmanlı *Falnâme*'sinin aynı konulu minyatüründe[288] ise cennet kapısının dışında tasvir edilen Hz. Âdem ile Hz. Havva el ele tutuşmaktadır. Tüm örneklerde olduğu üzere kompozisyonun merkezinde çıplaklıklarıyla ön plandaki çiftin başları alev halelidir. Hz. Havva'nın sol elinde bu kez yasak meyveyi vurgularcasına buğday demeti bulunmaktadır. Arka kısımdaki cennet köşkünün kapısında şaşkın bir ifadeyle bekleyen melek figürü muhtemelen önceden çiftin hizmetlerinde bulunan Rıdvan'dır. Melek figürünün hemen önünde duran tavus kuşu kapıdan çıkmaya isteksiz gibiyken, yılan figürü kapının dışında resmedilmektedir. 16. yüzyılın sonlarına tarihlenen bir *Kısasü'l-Enbiyâ* nüshasının aynı konulu minyatüründe[289] de Safevî *Falnâme*'sinde olduğu üzere kompozisyonun merkezinde resmedilen alev haleli cennet çiftinden Hz. Âdem ejderha, Hz. Havva tavuş kuşu üzerindedir. Cennet köşkünün bulunmadığı kompozisyonun alt kısmında bir nehir,

[287] Minyatür için bkz. Farhad ve Bağcı, *Falnama The Book of Omens*, s. 99.
[288] Minyatür için bkz. Farhad ve Bağcı, *Falnama The Book of Omens*, s. 101.
[289] Minyatür için bkz. Farhad ve Bağcı, *Falnama The Book of Omens*, s. 212.

üst kısımda ise sağ tarafta elindeki asayla adeta çifti kovalayan bir erkek figürü ve sol tarafta da bir melek figürü yer almaktadır. Ancak buradaki melek figürü sıra dışı bir biçimde muhtemelen İblis'i temsil etmektedir. Koyu tenli olduğu anlaşılan ve zaferini kutlarcasına ellerini çırpar vaziyette resmedilen bu figürün yüzü tahrip olmuştur.

Resim No **:** 10

Sayfa No **:** 18a

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması[290]

Ölçüleri **:** 11,2 x 17 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde eflatun zemin üzerindeki yüksekçe bir yapının üst katında, kırmızı elbiseli ve mor kaftanlı, başında beyaz tüylü siyah bir başlık bulunan iri vücutlu Nemrud, oturduğu pencereden Hz. İbrahim'in ateşe atılması hadisesini seyretmektedir. Nemrud'un yanındaki lacivert elbiseli beyaz sakallı kişinin ise kaynaklarda akıl hocası olarak zikredilen ve Hz. İbrahim'in yakılması fikrini ortaya atan Hayzen olduğu düşünülmektedir. Ancak Mevlânâ'nın "Şeytan'ı dinleyen Nemrud'un hali budur"[291] buyurduğu üzere bu kişinin Şeytan'ı temsil etmesi de söz konusudur. Hz. İbrahim ise Nemrud'un bulunduğu kat ile aynı hizada yükseltilmiş mancınığın kafesinde oturmakta ve karşısındaki iki melekle konuşmaktadır. Oturduğu kafesle aynı renkte kahverengi bir elbise giyen, siyah sakalı ve başındaki beyaz sarığıyla tasvir edilen Hz. İbrahim'in, omuzlarından itibaren başını kuşatan altın yaldız halenin alevlerinin çok daha büyük ebatlısı, atılmak üzere olduğu yoğun ateşi resmetmek için de kullanılmaktadır. Allah'ın buyruğu üzerine orada bulunan ve Hz. İbrahim ile konuşurken resmedilen mavi gökyüzündeki iki melekten birinin Nemrud'un fesat ateşini söndürmek isteyen bulut meleği, diğerinin de Nemrud'un kavmini yerin dibine geçirmek isteyen arz meleği olabileceği düşünülmekle beraber, bilhassa tüm uzuvlarıyla resmedilen meleğin ateşe atılmak üzereyken Hz. İbrahim'e bir hacetinin olup olmadığını soran Cebrail olması da ihtimal dâhilindedir. İrice bir kütüğün tutuşturduğu ateşin altındaki iki kişinin yanı sıra, mancınığın ipini tutan üç kişi ve bunların üst kısmındaki kayaların ardında duran dört kişi ile Nemrud'un bulunduğu köşkün kapısında ayakta bekleyen iki kişi

---

[290] Minyatürün renkli kopyası için bkz. Kurul, "İslâm Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail", s. 146.

[291] *Mesnevî*, c. I/1191.

kompozisyonunu tamamlamaktadır. Tüm bu figürler ateşe atılma hadisesini seyretmekte olup birçoğu aynı stilde siyah fötr şapka ile tasvir edilmektedir. Aynı nüshanın 38b sayfasındaki minyatürde de rastlanan (Resim 11) ve farklı tarzda kıyafetleriyle de dikkat çeken bu figürler, Osmanlı minyatürlerinde gayrimüslimleri temsil eden figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Nakkaş Osman'ın hazırladığı *Surname* minyatürleri arasında yer alan ve forsa kâfir esirlerinin gösterisini yansıtan minyatürdeki gayrimüslimlerin benzer kıyafetler içerisinde olduğu görülmektedir.[292] *Hadîkatü's-Süedâ* nüshalarındaki peygamber hayatlarıyla ilgili minyatürlerde, örneğin Hz. İbrahim'in ateşe atılmasıyla ilgili olarak Nemrud kavmini ya da Hz. Zekeriyâ'nın şehadetine dair Yahudi kavmini resmetmek için bu türden kıyafetlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle musavvirlerin kötü karakterli figürlerin tasvirinde ekseriyetle dönemin Avrupa modasını ön planda tutmaları söz konusu olmaktadır. Yalnızca ateşin altındaki kişilerden biriyle kayaların arkasındaki topluluktan biri beyaz sarıkla resmedilmişken, Nemrud'un yanı başındaki Hayzen de diğerleriyle aynı tarz şapkaya sahiptir. Beyaz sarıklı olarak tasvir edilen figürlerin Hz. İbrahim'le aralarında ünsiyet bulunan halktan bazı kimseleri temsil etmesi muhtemeldir. Nemrud ile yanıbaşındaki Hayzen'in yüzleri siyaha boyanmış olmakla beraber Nemrud'un yüz hatları belirgin değildir. Gerek Nemrud ve yanı başındaki akıl hocasının yüzlerinin siyaha boyanmış olması, gerekse Hz. İbrahim'in ateşe atılmasına destek olan kavminin başlarındaki siyah başlıklar, Mevlânâ'nın "İyi renkler temizlik küpünden hâsıl olur. Çirkinlerin rengiyse kirli kara sudan meydan gelir. O lâtif rengin adı 'Sıbgatullah-Tanrı boyası'dır. Bu kirli rengin kokusu ise Tanrı lanetidir"[293] beyitleri ışığında değerlendirildiğinde kirli amel alâmetlerini akla getirmektedir. Alt ve üst kısımdaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "….âteşe müteveccih gördükde münâcât itdiler ki: 'Ya Rab cemî'-i benî Âdemden bir kimesnedür ki senin ahadiyyetine mu'terifdir ve ibâdetinle muttasıfdır anı yandurmak iderler ruhsat vir ki muâvenet kılub anı bu tehlikeden halâs idelüm'. Hazret-i İzzetden hitâb geldi ki: 'Mülâzemetine gidün eğer muâvenet isterse meded idün'".

---

[292] Atasoy, *Surname*, ss. 46, 47. Ayrıca yine Nakkaş Osman'a ait olduğu bilinen ve "Orduya Savaş Emrinin Verilmesi" konulu minyatürde de bu tarz figürlere rastlanmaktadır bkz. *Ottoman Empire in Miniatures*. Bilhassa değişik türden şapkalarıyla ön planda olan bu figürlere *Surname* minyatürlerinde, davetlilerin yer aldığı localardan oluşan üç katlı ahşap seyirliğin en alt kattaki sol köşesinde oturarak, düğün boyunca şenlikleri seyreden ve kıyafetleri ile dikkat çeken frenk elçileri tasvirlerinde de rastlanmaktadır bkz. Atasoy, *Surname*, s. 22.

[293] *Mesnevî*, c. I/ 765-766.

Aynı konulu tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde Hz. İbrahim'in mancınık aracılığıyla içine atıldığı ateşin kompozisyonun solunda, Nemrud'un duvarları geometrik motifli çinilerle tezyin edilmiş köşkünün ise kompozisyonun sağında yer aldığı görülmektedir (Resim 17, 30, 41, 83, 90, 91) . Buradaki örnekle beraber LBL Or. 7301 no'lu nüsha minyatürüyle CRBK ve LACMA minyatürlerinde Hz. İbrahim mancınığın kafesinde (Resim 30, 90, 91), PBN, LBL Or. 12009 ve PSÖK minyatürlerinde ise atıldığı ateşin içerisinde dizüstü pozisyonda otururken resmedilmektedir (Resim 17, 41, 83). Sadece PBN nüshası minyatüründe Hz. İbrahim'e renkli çiçeklerle dolu bir bahçe şeklindeki ateşin içerisinde Cebrail eşlik etmektedir (Resim 17). Buradaki minyatürün yanı sıra LBL Or. 7301 ve LACMA minyatürlerinde mancınık kafesindeki Hz. İbrahim'in karşısında iki melek figürü Resim 30, 90), CRBK minyatüründe ise tek melek figürü bulunmaktadır (Resim 91). Tüm minyatürler için ortak hususlardan biri de mancınığın iplerini çeken figürlerin yanında ya da ateşin etrafında kalabalık bir grubun bulunmasıdır. LBL Or. 7301, PBN, LACMA ve CRBK minyatürlerinde ise söz konusu kalabalık grup arasında başı örtülü kadın figürlerine yer verilmektedir ki bu figürlerden biri de PBN nüshası minyatüründe aynı zamanda Nemrud'un yanı başındadır. Buradaki minyatürle birlikte LBL Or. 7301, LACMA ve CRBK minyatürlerinde Nemrud'un yanı başındaki figür yaşlı ve sakallı bir figürken, LBL Or. 12009 ve PSÖK minyatürlerinde bu kişi genç bir muhafız görünümündedir.

Zübdetü't-Tevârih'in 16. yüzyılın sonlarına tarihlenen iki minyatürlü nüshasından, İstanbul nüshası minyatüründe[294] üst kısımda Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban hadisesinin resmedildiği kompozisyonun alt kısmında da Hz. İbrahim'in ateşle imtihanına yer verilmektedir. Başı alev haleli Hz. İbrahim kompozisyonun merkezinde ateş içerisinde bağdaş kurmuş vaziyette oturmakta, huzur dolu ve sakin bir görüntü sergilemektedir. Ateşin içinden çıkıp alt kısımda küçük bir göl oluşturan pınar dikkat çekmektedir. Tüm örneklerde olduğu üzere kompozisyonun sağındaki köşkünden Nemrud hadiseyi izlemektedir. Köşkün hemen önünde mancınık figürü yer almaktadır. Köşkün alt kısmında kayalıkların ardından farkedilen hayvan suretindeki karartı muhtemelen İblis'i temsil etmektedir. *Zübdetü't-Tevârih*'in Dublin nüshası minyatüründe[295] de aynı şekilde iki farklı konunun resmedildiği kompozisyonun bu kez üst kısmında ateşle imtihan tasvirine

[294] Minyatür için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 151.
[295] Minyatür için bkz. Farhad ve Bağcı, *Falnama The Book of Omens*, s. 205.

yer verilmektedir. Bu örnekte de aynı sakin ve huzurlu ifadeyle bağdaş pozisyondaki alev haleli Hz. İbrahim'in içerisinde oturduğu ateş bu kez gül bahçesi görünümündedir. Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin sol tarafındaki çerçeve içine alınmış kısımda "Âsâr-ı İbrahim Aleyhisselam der Ateş-i Nemrud" ifadesi okunmaktadır. Nemrud kompozisyonun sağındaki köşkün penceresinde, mancınık ise kompozisyonun sol üst köşesindedir. *Falnâme*'nin İstanbul nüshasında yer alan aynı konulu minyatürde[296] de kompozisyonun solundaki bir gül bahçesini andıran ateşin içinde oturan alev haleli Hz. İbrahim sakin görüntüsüyle dikkat çekmektedir. Ateşin sağında yer alan mancınığın iplerini üç kişinin çektiği görülmektedir. Sağ taraftaki köşkünden süreci takip eden Nemrud'un yanı sıra, üst kısımdaki kayalıkların ardından hadiseyi seyreden melek ve insan figürleri kompozisyonu tamamlamaktadır.

Resim No **:** 11

Sayfa No **:** 38b

Konusu **:** Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirerek Satmak İçin Köle Pazarına Götürmesi[297]

Ölçüleri **:** 11,6 x 17 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde yeşil zemin üzerine Hz. Yusuf'un satıldığı köle pazarı ile sağ tarafta Mısır azizine ait konak resmedilmektedir. Üst kat penceresinden karısı Züleyhâ ile satın alma hadisesini seyreden Mısır azizinin bulunduğu konak minyatürün sağ üst köşesindeki cedveli çıkıntılamakta, sağ alt köşede ise cedvelin bulunduğu kısmın tahrip edildiği fark edilmektedir. Konağın önündeki köle pazarının ve aynı zamanda kompozisyonun merkezinde çocuk yaştaki Hz. Yusuf'un altın yaldızlı bir taht üzerinde oturduğu görülmektedir. Malik tarafından satılmak üzere gösterişli kıyafetler giydirilen Hz. Yusuf'un üzerinde mor elbise ile kırmızı kaftan bulunmakta ve elleri bağlı vaziyettedir. Hz. Yusuf'un altın yaldız alev halesiyle kuşatılmış beyaz sarığının üzerinde siyah yazıyla "Yusuf" ismi okunmaktadır. Hz. Yusuf'un hemen yanıbaşında pazarlık eden mavi elbiseli, yeşil kaftanlı ve siyah sakallı kişinin sarığında ise "Malik" yazılıdır. Malik'in etrafındaki topluluk ile Hz. Yusuf'un arkasındaki üç kişi köle pazarında pazarlık eden alıcı ve

[296] Minyatür için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 149.
[297] Minyatürün bulunduğu sayfa Milstein'in kitabında hata ile '28b' olarak verilmiştir bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 102.

satıcılarla köleleri temsil etmektedir. Bu grup içerisindeki bazı figürlerin başındaki topuz şeklinde yükselen ve boyunlarını tamamen örten siyah türbanlar pek çok *Hadîkatü's-Süedâ* nüshasının minyatürlerinde karşımıza çıkmaktadır. Mısır azizinin konağı olduğu düşünülen yapının kapısında birisi kılıç taşıyan diğeri elinde kese tutan ve muhtemelen Mısır azizinin hizmetkârlarını temsil eden iki kişi beklemektedir. Sağ alt köşede elinde beyaz kese taşıyan figürle hemen üst kısımda konağın kapısında bekleyen beyaz keseli figür farklı tarzdaki giysi ve başlıklarıyla dikkat çekmektedir. Kıyafetleriyle adeta dönemin Avrupa modasını yansıtan bu figürlerin başındaki siyah şapkanın aynısı Malik'in arkasında duran kalabalık grup içerisindeki figürlerden birinde daha resmedilmektedir. Kompozisyonun alt kısmında sırtında beyaz keseler ve yük taşıyan birtakım insanlar arasında, bir elinde bastonu diğer elinde de bir tutam iple oradan geçmekte olan kamburu çıkmış yaşlı bir kadın figürü yer almaktadır. *Yusuf u Züleyha* mesnevilerinde bildirildiği üzere, bu yaşlı kadın figürü elindeki ip yumağı karşılığında Hz. Yusuf'u satın almak isteyen dul kadın olmalıdır. Burada resmedilen yaşlı kadın figürü duruş itibariyle Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrar* isimli mesnevisinde geçen "Sultan Sencer ve Yaşlı Kadın" konulu minyatürlerdeki yaşlı kadın tasviriyle yakınlık arz etmektedir.[298]Ancak karikatürize edilmiş ve profilden resmedilmiş figürleriyle ön plandaki Bağdat okulunda hazırlandığı düşünülen bu minyatürde, söz konusu yaşlı kadın figürü bilhassa uzun, sarkık burunlu ve sivri çeneli yüzüyle dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Bağdat okuluna atfedilen *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın aynı konulu minyatüründe (Resim 93), Câmî'nin *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin 16. yüzyılın sonlarında Meşhed okulunda hazırlandığı bilinen aynı konulu minyatüründe[299] ve başka örneklerde de rastlanması, kıssadaki Hz. Yusuf'un satılmasına dair bu ayrıntıya minyatürlere sıklıkla yansıtılacak kadar önem verildiğini ortaya koymaktadır. Minyatürün üst kısmında üç, alt kısmında iki satırlık metin bölümünde"…ve zincirin götürüb fâhir libâsla mülebbes idüb mükerrem ve muhterem kıldı. Ey aziz, Yûsuf mezâr-ı mâder görüp figan etdükde böyle müessir oldı ma'lûmdur ki muhadderât-ı hücre-i risâlet ve havâtîn-i serâ-perde-i nübüvvet ve eytâm-ı aslâb-ı velâyet deşt-i Kerbelâda bedensiz başları ve başsız bedenleri görüb nevha kıldılar ne eser virür. Rivayetdür ki aziz-i

[298] Söz konusu minyatür örneklerinden bazıları için bkz. Barry, *Figurative Art in Medieval Islam and the Riddle of Bihzâd of Herât (1465-1535)*, ss. 71, 73.

[299] Söz konusu minyatür için bkz. Gray, *Persian Painting*. Buradaki tasvirde yer alan kadın figüründeki uzun ve sarkık burun yapısıyla Hamdî'nin *Yusuf u Züleyhâ* mesnevisinin "Yaşlı Züleyhâ'nın Yusuf'un Yolundan Geçişini Gözlemesi" konulu bir minyatüründeki yaşlı Züleyha figüründe de karşılaşılmaktadır bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 440.

Mısr Yûsufı Mâlikden alub Züleyhânın hıdmetin ana mukarrer kıldukda ve Züleyhâ…" ifadelerine yer verilmektedir.

Benzer konulu diğer *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde Malik'in Hz. Yusuf'a buradaki örnekte olduğu üzere güzel elbiseler giydirdiği görülmekteyken, bu örneklerde köle pazarı yerine kervanın henüz Mısır'a varmadan konakladığı menzil kompozisyona yansıtılmaktadır (Resim 19, 57). Her iki örnekte Malik'in siyahî kölesi Büşrâ olduğu düşünülen figür Hz. Yusuf'un zincirlerini çözmektedir. Minyatürlerin tamamında Hz. Yusuf'un başı alev halelidir. PBN nüshası minyatüründe kervana ait dört çadır figürüyle, çeşitli uğraşlar içerisindeki insan figürleri ve deve, at, maymun gibi hayvan figürlerine yer verilmektedir (Resim 19). TİEM nüshası minyatüründe ise üst kısımda at ve deve üzerinde seyehat eden kafileye ve alt kısımda yanı başında Malik ve onun hizmetkârları arasında Hz. Yusuf'un oturduğu alan ve etrafta haraket halindeki başka insanlar resmedilmektedir (Resim 57).

Resim No **:** 12

Sayfa No **:** 66b

Konusu **:** Hz. Cafer Tayyar'ın Şehadeti

Ölçüleri **:** 12 x 17 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde açık yeşil zemin üzerinde Mute savaşının cereyan ettiği muharebe alanı resmedilmektedir. Minyatürün merkezinde başının etrafındaki altın yaldız alev halesiyle hemen fark edilen ve bir elinde kırmızı sancak[300] taşıyıp diğer eliyle kılıcını Bizans askerinin gövdesine saplayan kişi Hz. Cafer'dir. Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine, İslâm süvarilerinin alemdarı olan Zeyd b. Hârise'nin savaşta şehit düşmesinin ardından, Hz. Cafer sancağı devralarak düşmana saldırmış ancak atının sakatlanması üzerine piyade olarak savaşmaya devam etmiştir. Hz. Cafer'in etrafındaki kesik baş ve bedenlerden oluşan insan cesetleri muhtemelen katlettiği düşman askerlerini temsil etmektedir. Hz. Cafer'in karşısında ise kendisine ok, yay ve kılıçla hücum etmekte olan Bizans askerleri resmedilmektedir. Minyatürün üst kısmındaki tepelerin ardında içlerinden biri

[300] Renkli kopyalarına eriştiğimiz tüm *Hadîkatü's-Süedâ* nüshalarındaki savaş sahneli minyatürlerde karşımıza çıkan kırmızı sancağın Şiî dünyasında şehitliği simgelediği iddia edilmektedir bkz. Başak Burcu Tekin, "İslâm Sanatı Resimli El Yazmalarında Hz. Muhammed'in Aslan Tasvirli Mirac Sahneleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9, 2000, s. 347.

borazan çalan bir grup düşman askerine yer verilmişken, sağ üst köşede siyah at üzerinde elinde kalkanı ve kılıcıyla resmedilen sarı elbiseli kişinin, Hz. Peygamber'in tavsiyesiyle Hz. Cafer'in şehadetinden sonra sancağı taşıyacak olan Abdullah b. Revaha olması muhtemeldir ve yanında da kırmızı bayrak taşıyan kırmızı elbiseli bir İslâm askeri bulunmaktadır. Bu iki kişinin bulunduğu minyatür bölümü, ellerindeki kılıç ve bayrağın uzandığı noktaya kadar çıkıntı yapmış vaziyettedir. Minyatürde çok sayıda düşman askerinin resmedilmesinin, eserde düşman askerinin sayısının yüz bin, İslâm askerinin ise üç bin olarak verilmesine istinaden tercih edildiğine işaret etmektedir. Düşman askerleri miğferleriyle, az sayıdaki İslâm askeri ise beyaz sarıklarıyla temsil edilmektedir. Minyatürün alt kısmında kompozisyonu tamamlayan, boynu yere düşmüş ve bitkin haldeki koyu kahverengi at muhtemelen Hz. Cafer'in, sakatlandıktan sonra düşman askerinin binip de İslâm askeriyle çarpışmasını engellemek amacıyla sinirleyip bıraktığı atını temsil etmektedir. Minyatürün üst ve alt kısımlarındaki metin bölümünde şu ifadeler okunmaktadır: "…mukatele kıldılar esnâ-yi mukatelede Zeyd bin Hârise alem-dâr-ı sipâh idi şehid olub Ca'fer kendü râyet-i nusret âyet-i eline alub ve hücûm-ı küffâr merkebin sakat idüb piyâde kalub fısk-ı füccâr fursat buldukda darb-ı şemşîrle bâzû-yı yemînin beden-i mübârekinden cüdâ kıldılar ol şâh-bâz-ı evc-i celâdet râyeti bâzû-yı yesâra…".

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Resim No **:** 13

Sayfa No **:** 165a

Konusu **:** Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi

Ölçüleri **:** 12 x 16, 8 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür Kûfe valilik konağını temsil eden, zemini ve duvarları boydan boya farklı renk ve motifte çinilerle kaplı mekânda geçmektedir. Konağın beşik kemerli duvarındaki ahşap pencere kanatlarının hemen önünde, mavi tahtında oturan kırmızı elbiseli kişi Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad'dır. Bir eliyle asa tutan ve diğer elini bir şeyler ifade edercesine öne doğru uzatan Ubeydullah b. Ziyad'ın başında tepesi tüylü beyaz bir sarık bulunmaktadır. Valinin tam karşısındaki

iki yanı askerler tarafından kuşatılmış ve kollarından yakalanmış vaziyetteki kırmızı pantolonlu ve yeşil gömlekli kişi Müslim b. Akil olup, onun başında da elbisesinden daha koyu renkte yeşil bir sarık bulunmaktadır. Müslim b. Akil'in çevresinde, Ubeydullah b. Ziyad'ınki ile aynı renkte koyu kahverengi yüzler ve siyah başlıklarla tasvir edilen, bayrak, mızrak, ok ve kılıç taşıyan topluluk Ubeydullah b. Ziyad'ın askerlerini temsil etmekteyken, onların arkasındaki beyaz sarıklı kişiler de muhtemelen Kûfe halkı ileri gelenlerini temsil etmektedir. Taşınan bayrak, mızrak ve kılıç uçlarının sol taraftan cedvel dışına taştığı görülmektedir. Askerlerin iri burunlu, çirkin ve karanlık yüzlerle resmedilmeleri gerçekleştirdikleri işin çirkinliğini akla getirmektedir. Zira minyatürdeki şahısların hemen hepsi Kûfe'li olmasına rağmen arka plandaki kişilerin beyaz yüzlerle ve sarıklarla tasvir edilmeleri, içlerinde Ehl-i Beyt sevgisi taşıyanlar da olabileceğini düşündürmektedir. Müslim b. Akil'in etrafındaki askerlerden birinin, kendisini yakalamak üzere Ubeydullah b. Ziyad tarafından vazifelendirilen Muhammed Eş'as, bir diğerinin kendisini şehit edecek olan Bekr b. Hamran olması muhtemeldir. Ubeydullah b. Ziyad'ın yanında ayakta duran yeşil elbise ve mor kaftanlı kişinin ise Müslim b. Akil'in vasiyetini dinlemek üzere Ubeydullah b. Ziyad'ın görevlendirdiği Ömer b. Sa'd'ı ya da nedimlerinden birini temsil ettiği düşünülmektedir. Konağın üst kat penceresinden olayı seyreden üç kadın figürü ile sağ taraftaki alt kat pencereden bakan bir başka kişi kompozisyona dâhil edilmektedir. Minyatürün alt kısmındaki kalkan, mızrak ve kılıç kuşanmış askerler de birbirleriyle konuşmakta ve muhtemelen Müslim b. Akil ile Ubeydullah b. Ziyad'ın aralarında geçen konuşma hakkında tartışmaktadır. Bu figürlerden birinin üzerindeki siyah-beyaz çizgili cübbeye *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde sıklıkla ratlanmaktadır. Aynı kıyafet türünün resmedildiği başka minyatür örneklerine Bağdat okulunda hazırlandığı bilinen bir *Sevâkıb-ı Menakıb* nüshasında da rastlanmaktadır.[301]Kollu ya da kolsuz üst giysisi şeklinde sıklıkla karşılaşılan bu türden siyah beyaz çizgili bir kıyafete 1550-1560 yıllarına tarihlendirilen ve Kazvin okulunda hazırlandığı bilinen bir *Falname* nüshası minyatüründe de[302] rastlanmış olması, söz konusu giysinin Bağdat okulu minyatürlerine has bir kıyafet türü olmadığını göstermektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "Şi'r:…

[301] Söz konusu minyatür örnekleri için bkz. Derviş Mahmûd-ı Mesnevîhan, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, Hüseyin Ayan vd. (haz.), Konya: Rumi Yayınları, 2007, ss. 30, 53.

[302] Bahsi geçen *Falname* minyatürü için bkz. Farhad ve Bağcı, *Falnama The Book of Omens*, s. 145.

Cehd kıl men eyle ol mazlûmı meyl-i Kûfeden
Öp ayağın çizgünüb başına yalvar ey sabâ
Ben hod oldum mübtelâ-yı mihnet-i a'dâ-yı dîn
Olmasun bu mihnete hem ol giriftâr ey sabâ

Pes Vâcibü'l-Vücûda hamd ve senâ ve ehl-i Kûfeye nefrîn ve nâ-sezâ diyüb kelime-i şehâdet arz idüb muntazır oldukda Bekr bin Hamrân istedi ki ana şemşîr havâle kıla elleri titreyüb…".

Aynı konulu diğer iki minyatürden LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatüründe, Müslim b. Akil'in sığındığı evin önünde kıskaca alınarak ok ve taş yağmuruna tutulduğu görülmektedir (Resim 49). Bu sahneye göre Müslim b. Akil henüz Ubeydullah b. Ziyad'ın huzuruna çıkarılmamış ve yakalanmak üzeredir. Ubeydullah b. Ziyad'ın dört bir yandaki askerleri Müslim b. Akil'i köşeye sıkıştırmış vaziyette resmedilmektedir. AEM nüshası minyatüründe ise Müslim b. Akil'in Bekr b. Hamran tarafından öldürülmek üzere Kûfe valilik konağı dışına çıkarılması tasvir edilmektedir (Resim 70). Konağın içi ve dışı eş zamanlı olarak sunulmaktadır. Ubeydullah b. Ziyad içerde geniş altın yaldızlı tahtında oturmakta ve etrafında hizmeti altındakiler ye almaktadır. Buradaki minyatürle birlikte Kûfe valilik konağının içi ikinci kez resmedilmektedir.

Resim No **:** 14

Sayfa No **:** 170a

Konusu **:** Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi

Ölçüleri **:** 11,2 x 16,8 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde üzerindeki küçük taş parçaları ve çiçek motifleriyle zenginleştirilen yavruağzı zemin, altın yaldıza boyanmış gökyüzü ve sol alt köşede içinde balıkların resmedildiği Fırat nehrini temsil eden koyu yeşil renk suya yer verilmektedir. Fırat nehri kenarındaki yavruağzı zemin üzerinde sarı elbise, kırmızı pantolon ve beyaz sarıkla tasvir edilen, yüzü büyük ölçüde tahrip olmuş haldeki Hâris, elindeki kılıcı havaya doğru kaldırmış hamle yapar pozisyondadır. Kılıç çektiği kişi kolunu çekiştirmekte olan karısıdır. Kırmızı elbise ve lacivert türbanla tasvir edilen kadın, oğlunu öldüren kocasına saldırmakta ve bir yandan oğlunun katlinin hesabını sorarken, diğer yandan da Müslim b. Akil'in çocuklarının katledilmesini önlemeye çalışmaktadır. Alnından akan kanlarla nehir kenarında

uzanmakta olan mavi elbiseli erkek figürü ise Hâris'i masum çocukları öldürmekten men etmeye kalkışan oğludur. Babasının kılıç darbesiyle başından yaralanan çocuğun beyaz sarığı da Fırat nehrine düşmüş şekilde resmedilmektedir. Hâris'in arkasında ayakta duran başları altın yaldız alev haleli iki erkek çocuğu Müslim b. Akil'in şehit edilecek oğullarını temsil etmektedir. Muhammed ve İbrahim isimlerindeki kardeşlerden biri yeşil cübbeyle, diğeri kırmızı elbisesi üzerine mavi cübbeyle ve her ikisi de yeşil sarıklarla tasvir edilmektedir. Hâris'in karısının arkasında duran, korkuya kapılmış haldeki mor elbiseli ve beyaz türbanlı kadın figürü de muhtemelen hizmetkârlardan birini temsil etmektedir. Minyatürün üst kısmındaki tepelerin ardında resmedilen üç ağaç figürünün sağ ve sol yanında üçü siyah başlıklı ve biri beyaz sarıklı dört kişi yaşanan hadiseye şahitlik etmektedir. Birbirine yakın duran üç kişi beyaz yüzle resmedilmişken daha uzaktaki dördüncü kişi Hâris ile aynı şekilde siyah yüze sahiptir. Bu kişi bazı minyatürlerde siyah yüzlü bir insan şeklinde tasvir edilen şeytan figürünü akla getirmektedir ki, sadece şeytanın yoğun vesvesesiyle işlenebilecek cinayetleri işleyen Hâris ile aynı simaya sahip olması dikkat çekmektedir. Zaten bilindiği üzere cinlerden isyan edenler şeytan olmuş yani Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır. İlk kez şeytan diye isimlendirilen cin de Hâris'tir. Böylece Allah onu şaşırtmış yani onu rahmetinden kovmuştur. Bütün şeytanlar ilk şeytandan ortaya çıkmışlardır.[303] Böylelikle Hâris'in ismiyle ameli arasındaki benzerlik de ilginç bir tesadüf oluşturmaktadır. Sol üst köşedeki tepe üzerinden yükselen iki hurma ağacı cedvel dışına taşarak kompozisyonu tamamlamakta, sol alt köşedeki cedvel bölümünün ise silindiği fark edilmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metin bölümünde "…bu cemâatün Kûfede hevâ-dârları çokdur şâyed ki şehre girdükde hücûm idüb elümden alalar ve benüm sa'yüm zâyi' ola âhirü'l-emr kendü tîg çeküb ol ma'sûmlara müteveccih oldukda şeh-zâdeler ağlaşub tazarru' itdiler ki: 'Bizim yetîmlüğümüze rahm it eğer murâdun mâl-i dünyâ ise bizüm gîsûlarumuzı kırkub bizi memlûk mesâbesinde satub bahâmuzı…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 15

Sayfa No **:** 253a

[303] Suad el-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 312.

Konusu **:** Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi[304]

Ölçüleri **:** 12,2 x 17 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde mekân tümüyle Zeyne'l-Âbidin'in Şam'da hutbe irad ettiği cami ortamından müteşekkildir. Kompozisyonun merkezinde, üst kısmında büyükçe bir kandilin asılı olduğu kahverengi minberin basamakları ortasından Zeyne'l-Âbidin cemaate hitap ederken resmedilmektedir. Minber aynalığındaki altıgen motiflerin cami duvarlarını kaplayan çinilerde de yıldız motifleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Üzerinde kırmızı elbise ve yeşil cübbe bulunan Zeyne'l-Âbidin'in bel hizasından itibaren yükselen altın yaldız alev halesi koyu yeşil sarığını kuşatarak minberin arkasındaki kemer yüksekliğine ulaşmaktadır. Bursa kemeri tarzındaki kemerin aynısından yan tarafta da çizilmiş olup, üzerinde minberdeki kandilin biraz daha küçük ebatlısı asılmaktadır. Zeyne'l-Âbidin'in karşısında duran beyaz sarıklı ve siyah türbanlı kalabalık cemaat dinledikleri belâgatli hutbenin etkisiyle, yüzlerinde ruhanî âlemde gezinircesine bir tefekkür ifadesiyle resmedilmektedir. Hatta alt sıradaki sarı elbiseli, beyaz sarıklı ve uzun siyah sakallı kişi öylesine kendinden geçmiş vaziyettedir ki, adeta gözyaşlarını gizlercesine kolunu yüzüne siper etmektedir. Yine üst sıralardan bazı kişiler duydukları sözlerin tesiriyle utançlarından başlarını önlerine eğmektedir. Ön safta oturan irice vücutlu, kırmızı kaftanlı ve altın yaldız sarıklı kişinin Şam valisi Yezid'i temsil etmesi muhtemeldir. Siyah ten rengine sahip bu kişinin yüz hatları tahrip olduğundan açıkça seçilememektedir. Minyatürün sol alt kısmındaki mor elbiseli, beyaz sakal ve sarıklı kişinin sağ elini kulağına doğru uzatmasından ötürü, Yezid'in kamet getirmesi için işaret ettiği müezzin olabileceği düşünülmektedir. Caminin üst katında ve aynı zamanda minyatürün sol üst köşesinde, bayanlar mahfili penceresinden Zeyne'l-Âbidin'in hutbesini dinler pozisyonda resmedilen beş kadın figürü kompozisyonu tamamlamaktadır. Yüzlerinden okunan hüzün ifadesiyle bu kadın figürleri muhtemelen Zeyne'l-Âbidin'le birlikte Kerbelâ'dan Şam'a getirilen Ehl-i Beyt hanımlarını temsil etmektedir. Alt ve üst kısımlardaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…İ'tibâr-ı devlet-i dünyâ-yı fânî sehldür, N'oldı ey zâlim niçün yâd eylemezsen mahşeri. Hatîbin taarruzundan sonra itdi: 'Ey

[304] Minyatürün renkli kopyası için bkz. Günsel Renda ve Zeren Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, ss. 246, 247.

Yezîd icâzet vir bana minbere çıkub hasbe'l-vâkı' bir hutbe beyân ideyem'. Yezîd bilürdi ki izhâr-ı hakîkatden infiâl çekmek lâzım gelür tegafül kılub rızâ virmedi ammâ hüzzâr-ı meclis iltimâs itdiler ki ehl-i…".

Aynı konulu tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde Zeyne'l-Âbidin'in kompozisyonun merkezindeki bir minber üzerinde tasvir edildiği görülmektedir (Resim 28, 39, 54, 65, 79, 89). Ancak buradaki minyatürün yanı sıra PBN ve NYBM nüshalarındaki minyatürlerde Zeyne'l-Âbidin'in üzerinde hutbe irad ettiği minber kompozisyonun sağındayken (Resim 28, 79), LBL Or. 7301, LBL Or. 12009, TİEM ve PSÖK nüshalarındaki minyatürlerde kompozisyonun solundadır (Resim 39, 54, 65, 89). Tüm örneklerde Zeyne'l-Âbidin'in üzerinde yeşil cübbe, başında yeşil sarık bulunmakta ve başını alev halesi kuşatmaktayken, PBN, LBL Or. 7301, TİEM ve NYBM nüshalarındaki minyatürlerde aynı zamanda boynundan aşağı bir şal asılmakta (Resim 28, 39, 65, 79) ve LBL Or. 7301, TİEM, NYBM minyatürlerinde ayrıca bir asaya dayanmaktadır (Resim 39, 65, 79). Pek çok açıdan diğer minyatürlerle farklılık arz eden PSÖK minyatürü dışındaki tüm minyatürlerde minberin aynalığı önünden başlayarak sıralanan kalabalık bir cemaat tasviri bulunmaktadır. PSÖK minyatüründe ise sadece minberin karşısında resmedilen erkek cemaat az sayıda kişiden oluşmaktayken, üst kattaki mahfil ve pencereden hutbeyi dinleyen çok sayıda kadın figürü yer almaktadır ve bu yönüyle buradaki minyatürün dışında kadın cemaatin resmedildiği tek minyatürdür (Resim 89). PSÖK minyatüründe Zeyne'l-Âbidin'in üzerindeki yeşil elbise tam olarak bir cübbe gibi olmayıp kolları kısadır. İçinde ise kolları uzun ve lacivert bir giysi bulunmaktadır. LBL Or. 12009 ve PSÖK minyatürleri haricindeki tüm minyatürlerde Yezid figürünün, cemaat safının biraz önündeki konumu, iri cüssesi ve başında diğerlerinden farklı renkte, büyükçe bir sarıkla belirgin kılındığı görülmektedir. TİEM minyatüründe müezzin mahfilinde (Resim 65), PSÖK minyatüründe ise minarenin şerefesinde (Resim 89) kamet getiren birer müezzin figürü kompozisyona dâhil edilmektedir. Tüm örneklerde cami duvarlarını çeşitli geometrik motifli çiniler tezyin etmekteyken, PBN ve NYBM minyatürlerinde yüksek kasnaklı birer kubbeyle ikişer minare (Resim 28, 79), LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatüründe soğan şekilli iki kubbeyle gövdesi yukarıya doğru incelen iki minare (Resim 54) ve son olarak PSÖK minyatüründe kalınca bir tuğla minare tasviri kompozisyonu tamamlamaktadır. Kompozisyon itibariyle LBL Or. 7301 no'lu nüsha minyatürüyle

yakınlık arz eden *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın aynı konulu minyatüründe bu kez Zeyne'l-Âbidin'in yüzünün peçeli olduğu görülmektedir (Resim 104).

Katalog No **:** 4

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** Paris Bibliothéque Nationale, Suppl. Turc 1088[305]

Tarihi **:** 1595[306]

Ölçüleri **:** 27 x 16,5 cm[307]

Varak/ Sayfa Sayısı **:** 275 yaprak

Satır Sayısı **:** 15

Hat Türü **:** Nestalik

Müstehsihi **: -**

Minyatür Sayısı **:** 13

Nüshada bulunan dikey pozisyondaki 13 minyatürün tamamına yakınında cedvel dışına taşan unsurlar bulunmakta ve canlı renklerin kullanıldığı minyatürlerde birer ikişer satırlık metin kısımlarına yer verilmektedir.

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 16

Sayfa No **:** 9b

Konusu **:**Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları[308]

---

[305] Bu nüshada yer alan minyatürler ilgili kütüphanenin internet sitesinden temin edilmiştir. Ketebe sayfasında tarih kaydına rastlanmayan eser, kütüphane kayıtlarına göre 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmekte, 27 x 16,5 cm ölçülerinde 275 yapraktan oluşan nüshada nestalik hattın kullanıldığı belirtilmektedir bkz. http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8414993b (26. 12. 2014). Ayrıca bkz. E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, De la Bibliothéque Nationale, Paris.

[306] İnan, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", s. 7.

[307] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 103. Nüshanın sayfa sayısı için de aynı eserden istifade edilmiştir.

[308] Bu minyatürün yanı sıra 17a, 31a, 65a, 122b sayfalarında yer alan minyatürlerin siyah-beyaz kopyaları için bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, pls. 17-21. Bu minyatürle 20b, 104a, 122b sayfalarındaki minyatürlerin siyah-beyaz kopyaları için bkz. Ivan Stchoukine, *La Peinture Turque D'aprés Les Manuscrits Illustrés 1RE Partie De Sulayman 1er A Osman II 1520-1622*, Paris: Institut Français D'archéologie de Beyrouth, 1966, ss. LXXXVIII, LXXXIX, XC, XCI. Bu minyatürle 65a sayfasındaki minyatürün renkli kopyaları için bkz. Metin And, *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, ss. 324, 326. Bu minyatürle 17a ve 20b sayfalarındaki minyatürlerin renkli kopyaları için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, ss. 95, 153, 158. Ayrıca bu minyatürle 104a sayfasındaki minyatürün renkli kopyaları için bkz. And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, ss. 79, 82. Ancak bu son eserde 104a sayfasındaki minyatürün açıklamasında "Hz. Ali'nin Nahrevan Zaferi" yerine

Ölçüleri : -

Tanım ve Kompozisyon : Mekân itibariyle Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetteyken yaşadıkları köşk ve köşkün açıldığı cennet bahçesinin tasvir edildiği minyatürde, "Neşe Sarayı" olarak adlandırılan köşkün bu kez sağ tarafta konumlandırıldığı görülmektedir. Duvarları renkli geometrik çinilerle kaplı köşkün kapısı önünde Hz. Âdem ile elinden tuttuğu eşi Hz. Havva ayakta durmakta ve cenneti terk etmek üzere dışarı yönelmektedir. Cennet çiftinin bedenlerinin belden yukarısı ile bacakları çıplak vaziyette, alt kısımları kenger yaprağı şeklinde uzun ve çentikli yapraklarla dizlerine kadar örtülmektedir. Omuzlarından yükselen altın yaldız alev halesi köşkün üst kat pencere hizasına kadar uzanmaktadır. Her ikisinin de saçı siyahken Hz. Havva'nın ki uzun ve omuzlarına dökülmüş haldedir. Hz. Âdem'in ten renginin daha koyu resmedildiği görülmektedir. Çiftin arkalarında bekleyen üç melekten kırmızı kaftanlı olarak ve çifte hitap eder şekilde jestlerle resmedilen figürün Cebrail olduğu düşünülmektedir. Köşkün üst kat penceresinden bir, terasından ise iki meleğin cennet çiftinin ayrılışını üzüntü ve hayretle seyrettikleri görülmektedir. Köşkün teras kısmı ile çatısı üst kısımda cedvelden taşmaktadır. Aynı şekilde köşkün bahçesindeki bir selvi ağacıyla, dalları ince ve sarmaşık şeklindeki bir ağacın pembe çiçekleri de cedvel dışına taşarken resmedilmektedir. Selvi ağacının sol tarafındaki geniş gövdeli bir başka ağacın yaprakları üzerinde resmedilen melek figürü kapaklı bir kâse taşımaktadır. Kompozisyondaki tüm melek figürleri Mevlânâ'nın "Her melek; yeni ay, yahut üç günlük ay, yahut da dolunay gibi kemal, nur ve kudret sahibidir. O şûle; üçer, dörder kanatlı meleklerin her birine mertebelerine göre vurmakta, onları nurlandırmaktadır"[309] şeklinde açıkladığı üzere son derece gösterişli kıyafetlerle ve kanatlarla tasvir edilmektedir. Yeşil zemin üzerindeki renkli çiçek kümelerinden bir kısmı altın yaldıza boyanmış gökyüzüne doğru yükselmektedir. Aşağı doğru çıkıntı yapmış sağ alt köşede İblis, zaferini kutlarcasına bağdaş kurmuş oturmakta, Hz. Âdem'in ayaklarının hemen altında yeşil tonlarda tasvir edilen bir tavus kuşu gezinmekte ve onun hemen altında da gri renkte bir yılan sürünmektedir. Koyu kahve ten rengiyle resmedilen İblis'in üzerinde koyu kırmızı bir elbise ve başında kırmızı

---

yanlışlıkla "İmam Hasan'ın Oğlu Kâsım'ın Düşmanla Savaşması" yazılmış ve söz konusu minyatürün PBN'deki *Hadîkatü's-Süedâ* nüshası yerine BSB'deki *Ravzatü's-Süedâ* nüshasında yer aldığı bildirilmiştir.

309 *Mesnevî*, c. I/3651-3652.

bir fes bulunmaktadır. Sayfanın üst kısmında altın yaldızla resmedilen stilize bulutlar ile sol köşedeki ağaca doğru uçan tıpkı meleklerinki gibi rengârenk kanatlı bir kuş kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün üst kısmında iki, alt kısmında tek satırlık metin bölümünde " …Hevâ-yı nefs mürââtin ihtiyâr itdi. Âkıbet berg-i incirden setr-i avret idüb fermân-ı kazâ cereyânla bihiştden çıkmağa azm itdiler Âdem Havvânun elin dutub bihiştden daşra kadem basdukda bir sâat yemîn ü yesâra bakub tevakku' iderdi ki maşrık-ı keremden âf-tâb-ı afüvv tulû' idüb…" ifadelerine yer verilmektedir.

Resim No **:** 17

Sayfa No **:** 17a

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması[310]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün sol tarafında kalın kütüklerin tutuşturduğu yoğun ateş içerisindeki Hz. İbrahim Cebrail eşliğinde otururken resmedilmektedir. Atıldığı ateş Allah tarafından selâmete tebdil edildiği için âdeta bir gülistanda oturmakta olan Hz. İbrahim Cebrail ile hasbihal eder pozisyondadır. *Mesnevî*de "Ateşe gir de ateş içinde gül ve yasemin bulan İbrahim'in sırlarını gör"[311] buyrulduğu üzere, Hz. İbrahim âdeta ateşin içinde sükûn ve huzura erişmiş vaziyettedir. Beyaz sarığı, etrafı saran yoğun ateşle aynı renkteki altın yaldız alev halesiyle kuşatılmış olan Hz. İbrahim'in üzerinde mavi iç elbise ve nakışlı beyaz bir kaftan ile kahverengi şal bulunmaktadır. Cebrail ise gösterişli elbiseleri ve tacıyla asil bir görünüm sergilemektedir. Göğe yükselen büyük alevlerin üzerinde Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı mancınık tasvir edilmiş olup, mancınığın ipini siyah şapkalı üç kişinin çektiği görülmektedir. Sağ taraftaki konağın üst kattaki büyük penceresinde profilden görünen Nemrud, yanındaki siyah türbanlı kadın eşliğinde hadiseyi seyretmektedir. Başında sarı bir taç bulunan siyah tenli Nemrud, gördüğü manzara karşısında yaşadığı şaşkınlığın etkisiyle parmağını ağzına doğru götürürken resmedilmektedir. Zira yakmak üzere ateşe attırdığı Hz. İbrahim ateşin etkisiyle

[310] Minyatürün siyah-beyaz kopyası için bkz. Kurul, "İslâm Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail", s. 144. Minyatürün renkli kopyası için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 158. Ancak renkli kopyanın yer aldığı bu eserdeki minyatürün açıklamasında hata ile "Hz. Yusuf, kervancıların sarkıttığı kovanın içine girerken Cebrail'in ipi sağlamlaştırması" ifadeleri kullanılmaktadır.

[311] *Mesnevî*, c. I/790.

tutuşmak yerine, çiçeklerle bezeli bir bahçenin ortasında beraberindeki bir başka kişiyle oturup konuşmaktadır. Nemrud'un bu duruma bir anlam veremediğini belirten hali resme yansıtılımaktadır. Nemrud'un bakmakta olduğu pencerenin solundaki küçük pencereden bir başka kişinin daha olayı gözlemlediği görülmektedir. Yapının alt katındaki Bursa kemeri önünde resmedilen bir kadın ve üç erkek figürü kayalıkların ardından yaşanan hadiseye tanıklık etmektedir. Aşağıda ise bir grup insan hemen önlerindeki ateşi ve içinde yaşananları seyretmekte ve aralarında söyleşmektedir. Kompozisyonda topluluk halindeki insan figürlerinin Avrupai tarzda kıyafetler giymiş ve pek çoğunun siyah fötr şapka takmış olması dikkat çekmektedir. Nemrud'un yanıbaşında ve alt kısımdaki üç erkek figürü arasında resmedilen, başlarını aynı pozisyonda yana eğmiş kadın figürleri gerek fiziksel görünüm gerekse duruş itibariyle Rönesans resimlerinde karşımıza çıkan Meryem Ana figürünü anımsatmaktadır. Aynı duruş ve ifadeye Rönesans resimleri haricinde 1625 ya da daha öncesine tarihlendirilen ve Hz. İsa'nın gömülüşünün resmedildiği bir Babür minyatüründe de rastlanmaktadır.[312] Alt kısımda resmedilen kalabalık grup içerisinde ateşe yakın duran beyaz saç ve sakallı yaşlı kişinin, Nemrud'un Hz. İbrahim'i ateşe attırma hususundaki akıl hocası Hayzen olması muhtemeldir. Koyu ten rengine sahip bu kişinin de Nemrud gibi jestleriyle hayretini gizleyemediği fark edilmektedir. Sol üst köşedeki tepelerin ardından yükselen bir ağacın kompozisyonu tamamladığı minyatürde, sol kısmın tamamen cedvel dışına taştığı, üst kısımda ise ağacın yaprakları, mancınığın uzantıları ve Nemrud'un bulunduğu konağın çatısının çıkıntı yaptığı görülmektedir. Alt kısımda da Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin alevleri cedvel dışına sıçramaktadır. Üst kısımda iki, alt kısımda tek satırlık metin bölümünde şu ifadeler okunmaktadır: "Bu güftâra mukarin nidâ geldi ki…..ya'nî ey âteş-i sûzân selâmet olgıl Halîle nitekim ol tabîat-ı beşeriyyetden çıkub mahz-ı ihlâs oldı sen dahı tabîatünden çıkub ihrâkı işfâka tebdîl it. Gülşen-i ümîd ebr-i sabrdan sîr-âb olur…".

Resim No **:** 18

Sayfa No **:** 20b

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi

Ölçüleri **: -**

[312] Söz konusu minyatür için bkz. Pratapaditya Pal, *Court Paintings of India (16th-19th Centuries)*, New York: Kumar Gallery, 1983, s. M14.

Tanım ve Kompozisyon : Bu grupta metin bölümü bulunmayan tek minyatür durumundaki bu minyatürün sol alt ve üst kısımlarındaki çerçeveli bölümlerin muhtemelen metin için ayrıldığı, sonradan insan figürleri ve bitki motifleri gibi çeşitli stilize motiflerle bezendiği düşünülmektedir. Minyatürün merkezinde yeşil zemin üzerinde Hz. İbrahim, önünde yüzüstü pozisyonda elleriyle gözleri bağlı olarak uzanan oğlu Hz. İsmail'in boğazına bir bıçak dayarken resmedilmektedir. Beyaz sarık ve sakalla resmedilen Hz. İbrahim'in kahverengi elbisesinin omuzlarından beyaz bir şal ile kemerinden beyaz bir kuşak aşağıya doğru sarkmaktadır. Çıplak haldeki başından siyah seyrek saçları gözüken Hz. İsmail'in üzerinde ise yeşil elbise ile kırmızı kemer bulunmakta, babasının çıplak kolları arasına aldığı zarif boynunu teslimiyetle öne doğru uzatmaktadır. Her ikisi de başlarının etrafındaki altın yaldız alev halesiyle belirginleşen baba-oğulun arkasında, ard arda sıralanmış üç melek yanlarında getirdikleri cennet hediyelerini sunmaktadır. Meleklerin taşıdığı geniş kâseler içerisinde çeşitli sunular şeklindeki bu hediyelerden, Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in başını kuşatan alev misali altın yaldız alevler yayılmaktadır. Söz konusu hediyelerin, Allah Teâlâ'nın cömertliğinin nişanesi olarak kendi katından melekler aracılığıyla gönderdiği hediyeleri temsil ettiği düşünülmektedir. Zira eserin metninde kurban etme hadisesi üzerine huruşa gelip Hz. İbrahim'in cömertliğini dillendiren meleklere hitaben, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den daha cömert olduğunu bildirmesinden bahsedilmektedir. Kurban hadisesine yönelik pek çok minyatürde rastlandığı üzere, alev kâseleri taşıyan melek figürleriyle birlikte bu kompozisyon Hz. Muhammed'in Miraç sahneli minyatürlerini hatırlatmaktadır. Miraç ikonografisinde meleklerin Hz. Peygamber'e sunduğu ateşle kendisini tüm ışıkların kaynağı olan Allah'a daha fazla yaklaştırmak amaçlanmaktadır. Sûfî bakış açısıyla Hz. İbrahim'in kurban imtihanı onu miraç mesafesine yükseltmiştir. Miraç kompozisyonuna aşina olan musavvirler de oldukça açık bir biçimde bu temayı çok farklı bir hadiseye uygulamışlardır.[313] Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in önünde duran Cebrail taşıdığı kahverengi koçu onlara doğru uzatıp, rüyasına sadakat gösteren Hz. İbrahim'e müjde vererek kurbanının makbul olduğunu ve oğlu yerine, getirdiği koçu kurban etmesini bildirmektedir. Cebrail'in arkasında

[313] Brosh ve Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, s. 32. Söz konusu Miraç minyatürlerinden bazıları için bkz. Tekin, "İslâm Sanatı Resimli El Yazmalarında Hz. Muhammed'in Aslan Tasvirli Mirac Sahneleri", ss. 350-357. Ayrıca bkz. Christiane Gruber, "Between Logos (Kalima) and Light (Nur): Representations of the Prophet Muhammad in Islamic Painting", *Muqarnas*, vol. 26, Leiden-Boston: Brill, 2009, ss. 230-248.

duran ve kolları arasında ceylan benzeri bir hayvan taşıyan bir başka melek figürü daha bulunmaktadır ki, taşımakta olduğu şey muhtemelen gönderilen hediyelerden bir diğerini temsil etmektedir. Kompozisyonun üst kısmındaki tepelik bölümün ardında üç insan figürü yer almaktadır. Bunlardan sol köşede yer alan iri siyah yüzlü, sivri dişli ve büyük burunlu kişi, Hz. İbrahim ve oğlunu kurban etme hadisesinden geri çevirmek üzere türlü vesveselerde bulunan ancak emelini gerçekleştiremeyen İblis'i temsil etmektedir ki sarı başlığının üzerindeki "Şeytan" ifadesi belli belirsiz okunmaktadır. İblis'in boynuna dolanıp yukarıya doğru çıkıntı yapan yılan benzeri uzantı, İran mitolojisinde zalimliğiyle tanınan Dahhak[314] isimli hükümdarın omzundan türeyen yılanları akla getirmektedir. İblis'in tam karşısında duran insan figürü ona doğru bakmaktayken, beyaz sarıklı olan diğer kişi parmağını ağzına götürüp hayretini belli edercesine aşağıda yaşanan hadiseye şahitlik etmektedir. Minyatürün üst tarafında altın yaldız gökyüzündeki stilize mavi bulutlar, tepelerin üzerinde yükselen ağaç figürleri, minyatürün merkezinde Hz. İbrahim ile oğlunun giysilerinin asılı olduğu ince dallı ağaç figürüyle zemin ve kayalıklar üzerine serpiştirilmiş çeşitli çiçek motifleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Kurban hadisesiyle ilgili pek çok minyatürde ağaç dalları ya da kayalıklar üzerinde asılı duran giysilerin Hz. İbrahim'e mi yoksa Hz. İsmail'e mi ait olduğu net değildir. Her ne kadar buradaki minyatürde Hz. İsmail başı sarıksız olarak resmedildiği için ağaç dalında asılı duran sarığın Hz. İsmail' ait olduğu anlaşılmaktaysa da, diğer üst giysisi babaya da oğula da ait olabilir. Ancak Sa'lebî'nin naklettiği üzere, Hz. İsmail annesinin eziyet çekmemesi için kıyafetlerinin temiz kalmasını babasından istirham etmiştir ki, bu nedenle ağaç dalında asılı duran giysilerin Hz. İsmail'e ait olabileceği düşünülmektedir.[315]

Resim No **:** 19

Sayfa No **:** 31a

Konusu **:** Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirmesi

Ölçüleri **: -**

[314] İran rivayetlerinde kötülüğün simgesi ve kötü güçlerin varlığa bürünmüş şekli olarak anılan bu hükümdar, İblis'in aldatmasıyla babasını öldürmüş ve İblis'in hileyle öptüğü omuzlarından iki yılan çıkıp onu sürekli rahatsız etmiştir. İblis'in bu yılanlardan kurtulma yolunu, her gün iki gencin beyniyle doyurulmasına bağlaması üzerine pek çok gencin günahsız yere ölümüne neden olduğu bilinmektedir bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008, s. 228.

[315] Brosh ve Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, s. 32.

Tanım ve Kompozisyon : Açık mavi zemin üzerinde çeşitli renk ve şekillerdeki kervan çadırlarıyla çeşitli uğraşlar içerisindeki kervan yolcularına yer verilen minyatürde, Malik'in henüz Mısır'a varmadan Hz. Yusuf'un zincir ve bağlarını çözdürerek güzel elbiselerle kendisini muhterem kılması hadisesi sahnelenmektedir. Ortada üzerindeki lacivert elbise ve kırmızı kaftanla oturmakta olan genç yaştaki Hz. Yusuf, beyaz sarıklı başını kuşatan altın yaldız alev halesiyle hemen fark edilmektedir. Hz. Yusuf'un yanı başında muhtemelen Malik'in hizmetkârlarından birini temsil eden bir genç oturmaktayken, ayakları dibinde de kendisinin zincir ve bağlarını çözen siyahî bir köle bulunmaktadır. Bu köle aynı zamanda Hz. Yusuf annesinin mezarını ziyaret ettiği sırada yanından ayrıldığı için kendisine tokat atan köle olmalıdır ki, bu hadise üzerine Hz. Yusuf ah edince hemen bir tufan kopmuş ve işin aslı anlaşılıp tufan sona erince Malik Hz. Yusuf'a tazim ve hürmette bulunarak köle ve hizmetkârlarını Hz. Yusuf'un hizmetine koşmuştur. Hz. Yusuf'un arkasında sarı elbise ve kırmızı kaftanla resmedilen Malik, çadırının önünde otururak yanındaki kişilerle konuşmaktadır. Konuştuğu kişilerden biri arkasında duran devesine doğru bakmaktadır. Sol üst köşede cedvelden çıkıntı yapan büyük ağacın altındaki bir adam kuyudan su çekmekte, bir başkası da elindeki ibrikten önündeki küpe su doldurmaktadır. Sağ üst köşede çadırının önünde istirahat etmekte olan bir kişiyle, çadırın arkasındaki develeri besleyen bir başka kişi görülmektedir. Yine bir başka çadırın girişinde ayakta duran beyaz başörtülü kadın minyatürün tek kadın figürüdür. Kadının önünde diz üstü çökmüş haldeki erkek figürü de çadırın dışındaki dilenci derviş olduğu tahmin edilen kişiye doğru bir şey uzatmaktadır. Minyatürün sol alt köşesinde, üzerinde bir okluğun asılı olduğu çadırın önünde oturan bir kişi elinde tuttuğu kitabı okumaktadır. Bu kişinin ayakucunda bir ibrik, sağ tarafında ise içinde papağan bulunan bir kafesle bir maymun durmaktadır. Sağ alt köşede kırmızı bir at ile ağzındaki keseden yemlenen siyah bir eşek resmedilmiş olup, önlerinde vücutlarının büyük kısmı çıplak iki Kalenderî derviş görünümlü kişi oturmaktadır. Kervan yolcularının resmedildiği minyatürlerde sıklıkla karşımıza çıkan bu tür dilenci derviş figürlerine farklı konulu minyatürlerde de rastlanmaktadır. Sa'dî'nin *Gülistan* isimli eserine ait 15. yüzyılın başlarına tarihlendirilen bir Herat minyatüründe, dilenci derviş kılığında hükümdarın sarayının önünde dilenen vezir figürü[316] farklı bir konuya temas etmektedir. Burada resmedilen figürlerden sağ

[316] Bahsi geçen minyatür için bkz. Gray, *Persian Painting*.

taraftakinin başındaki konik başlık, Osmanlı saray gösterilerinde halkı eğlendirici işlevleri bulunan sakaların taktıkları başlıklara[317]benzemektedir. Yaşadığı toplumun nizamına karşı çıkarak dünyaya değer vermeyen ve bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla da açığa vuran Kalenderî dervişleri; saç, sakal, bıyık ve kaşlarını traş eden, belden yukarıları çıplak ya da posta bürünmüş, kulaklarında küpeler, boyunlarında halkalar bulunan, bellerinde kemer ve bu kemere asılı keşkül isimli yemek kabıyla, teber denilen baltayı taşıyarak sürekli seyahat eden ve dilenerek geçinen kimselerdir.[318] Minyatürün çeşitli yerlerinde resmedilmiş ibrik, kırba, maşrapa, kazan, kâse, kılıç ve okluk gibi malzemelerle çeşitli meşguliyetlerdeki insan figürleri kompozisyonu tamamlamakta ve kervan tüm doğallıyla resme yansıtılmaya çalışılmaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık yazıda "…ne figan idersen? Yûsuf itdi: 'Ey Mâlik ben bend ve zincirden ağlamazam ammâ ol gün yâduma geldi ki, Hazret-i Sultân-ı Bargâh-ı Kibriyâ Mâlik-i dûzaha hükm ide ki…" ifadelerine yer verilmektedir.

Resim No **:** 20

Sayfa No **:** 65a

Konusu **:** Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi[319]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. Muhammed'in vefatından önceki son hutbesini irad ettiği sade mescit ortamı sahnelenmektedir. Açık sarı zemin üzerindeki birkaç basamaktan oluşan gösterişsiz kahverengi minberde Hz. Peygamber oturmakta ve üzerinde kırmızı elbise ile yeşil bir cübbe bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in beyaz peçeli yüzü ve koyu yeşil sarıklı başının etrafından yükselen altın yaldız alev halesi sağ tarafta cedvel dışına taşmaktadır. Alt kısımda minberin yanında oturmakta olan

[317] Bahsi geçen başlıklarla ilgili minyatür için bkz. Atasoy, *Surname*, s. 77.

[318] 10. asırdan itibaren Orta Asya ve İran'da ortaya çıkan, Melâmetîlik'le yakın ilişkisi bulunan, Moğol istilası sonrası meydana gelen göçler sayesinde Anadolu'ya yayılarak hayli taraftar toplayan ve Bektaşîlik'ten Mevlevîliğe kadar pek çok tasavvufî cereyan üzerinde etkili olduğu bilinen Kalenderîlik'le ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, "Kalender", c. IV, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004, s. 28.

[319] Bu minyatür ile birlikte 104a sayfasındaki minyatürün siyah-beyaz kopyaları için bkz. Sünbül Keçelioğlu, "İslâm Resim Sanatında Hz. Ali ve Hâvernâme", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), ss. 297, 301. Ayrıca bu minyatürün yanı sıra 104a, 122b ve 263a sayfalarındaki minyatürlerin renkli kopyaları için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 384.

Hz. Ali ile kucağındaki oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in başlarının etrafındaki alev haleleri de aynı şekilde cedvel dışına çıkmaktadır. Kızıl sakallı olarak tasvir edilen Hz. Ali'nin sakal renginin, bu çalışma kapsamında incelediğimiz Hz. Ali'ye dair minyatürlerin tamamında değişmediği görülmektedir. Yalnızca *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde değil genel anlamda Hz. Ali'nin minyatürlerde kızıl sakallı olarak resmedildiği görülmektedir ki, bu durum her ne kadar sakal rengine dair kesin bir malumat bulunmasa da, tasvirlerde Hz. Ali'nin kılıç ve at gibi belli başlı bazı unsurların yanı sıra kızıl sakalla temsil edildiğine işaret etmektedir.[320] Hz. Muhammed'in karşısında ayakta duran kırmızı elbise ve lacivert kaftanlı kişinin elinde bir kamçı tuttuğu görülmektedir. Kamçı taşıyan kişinin, Hz. Peygamber'in üzerinde hakkı bulunan kimse olup olmadığını sorması üzerine, bir sefer esnasında Hz. Peygamber deveye kamçı vuracakken kamçının deve yerine kendisine isabet ettiğini iddia edip kısas isteyen, ashaptan Ukkaşe ismindeki zatı temsil ettiği düşünülmektedir. Mescitte hutbeyi dinlemek üzere toplanan cemaat bu kısas hadisesinin gerginliğiyle Ukkaşe'yi kısas talebinden vazgeçirmek üzere tartışırken resmedilmektedir. Mescit kapısında duran birkaç kişinin hutbeyi dinlemek üzere içeri yöneldiği görülmektedir. Oturur pozisyondaki cemaatten turuncu elbiseli bir kişinin elbisesi minyatürün sol alt köşesinde cedvelden çıkıntı yapmaktadır. Oldukça canlı renkte giysiler içerisinde resmedilen cemaatin tamamına yakınının beyaz sarık taktığı ve pek çoğunun sakallı olduğu fark edilmektedir. Yalnızca Hz. Peygamber ile torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in başları yeşil sarıkla, mescit kapısındaki iki kişi ile içeride oturmakta olan iki kişinin başları ise siyah türbanla örtülüdür. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık yazıda "…çıkub cihâna gavga burakdı. Ukkâşe ki Hazret-i Resûlun ketf-i mübârekinde mühr-i nübüvvete nazar kıldı fi'l-hâl mühr-i mübâreke yüz sürüb tâziyâneyi elinden saldı didi: 'Yâ Resûlullah benüm bu mübâlâgadan garazum var idi, biri ol ki senün insâfunı halka izhâr idem ve biri ol ki *men messe cildî lâ-temessehü'n-nâru*[321] muktezâsınca beden-i mübârekine

[320] Peçeli olarak tasvir edildiği minyatürlerin haricinde, incelemeye tabi tutulan renkli tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde Hz. Ali'nin kızıl sakallı olarak tasvir edilmesi dikkat çekmektedir. Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde fiziksel özellikleri arasında koyu esmer tenli oluşunun belirtilmesine karşın, sakal rengine değinilmeyen Hz. Ali'nin minyatürlerde sıklıkla kızıl sakallı olarak resmedilmesi söz konusudur. İslâm resim sanatında Hz. Ali'ye dair bir çalışmada da *Siyer-i Nebî* minyatürlerinde Hz. Ali'nin kızıl sakalıyla birlikte kendine has portresiyle diğer kişilerden kolaylıkla ayırt edilebildiği vurgulanmaktadır bkz. Keçelioğlu, "İslâm Resim Sanatında Hz. Ali ve Hâvernâme", s. cxxxviii. Hz. Ali'nin fiziksel özellikleriyle ilgili olarak bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *DİA*, c. II, İstanbul, 1989, s. 374.

[321] Benim cildime dokunana ateş dokunmaz.

yüz sürem ve âteş-i dûzahdan amân bulam'. Bu kaziyyeden sonra Hazret-i Resûl minberden inüb hâb-gâha…" ifadeleri okunmaktadır.

Aynı konulu diğer *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde de Hz. Muhammed'in kompozisyonun sağındaki birkaç basamaktan müteşekkil sade bir minber üzerinde hutbe irad edişi resmedilmektedir (Resim 34, 68, 74). Tüm minyatürlerde başı devasa bir alev halesiyle kuşatılan Hz. Peygamber'in üzerinde daima yeşil bir cübbe bulunmaktayken, AEM minyatürü haricindeki tüm minyatürlerde cübbenin üzerinde bir de beyaz şal asılmaktadır. Buradaki minyatürle birlikte NYBM minyatüründe Hz. Peygamber'in yeşil sarıklı (Resim 74) diğerlerinde ise beyaz sarıklı olarak tasvir edildiği (Resim 34, 68), LBL Or. 7301 no'lu nüsha minyatürü dışındaki tüm minyatürlerde de yüzünün beyaz bir peçeyle örtüldüğü görülmektedir. LBL Or. 7301 minyatüründe ise sıra dışı bir biçimde Hz. Peygamber'in yüz hatları da tasvir edilmiştir (Resim 34). Minyatürlerin tamamında kompozisyonun sağ alt köşesinde, minber aynalığı önünde Hz. Ali ile oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin oturmakta ve üçünün de başlarını alev haleleri kuşatmaktadır. Elindeki kamçıyla birlikte minberin karşısında yer verilen Ukkaşe figürünün sadece LBL Or. 7301 minyatüründe resmedilmediği görülmektedir. NYBM minyatüründe ise diğerlerinden farklı olarak Hz. Muhammed'in yanıbaşında kendisine hitap eden Cebrail figürüne yer verilmektedir (Resim 74). Örneklerin tamamında kompozisyonun sağ üst köşesinde konumlandırılmış mescid kapısından içeri girmekte olan figürler bulunmakta ve minberin karşısında dairesel bir saf halinde sıralanan cemaat oturarak Hz. Peygamber'in hutbesini dinlemektedir. Tüm örneklerde mescidin duvarlarını geometrik motifli çinilerin tezyin ettiği görülmektedir. Yalnızca AEM nüshası minyatüründe kompozisyonun üst kısmında cedvel dışında kalan, yüzeyi dilimlendirilmiş, altın yaldız alemli yeşil bir kubbe ve kubbenin alt hizasındaki pencere önünde de yine altın yaldızdan bir şamdan tasvirine yer verilmektedir (Resim 68).

Resim No **:** 21

Sayfa No **:** 104a

Konusu **:** Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon : Haricîlerle Hz. Ali taraftarları arasında cereyan eden Nehrevan savaşının sahnelendiği minyatürde, savaşın nihayete, Hz. Ali ile askerlerinin de zafere eriştiği süreç yansıtılmaktadır. Yeşil zeminli muharebe meydanının merkezinde Hz. Ali, Düldül isimli atı üzerinde ve eteğinden sarkan Zülfikar isimli kılıcı eşliğinde tasvir edilmektedir. Hz. Muhammed'in kendisine Mısır hükümdarı Mukavkıs tarafından hediye edilen Düldül isimli katırı Hz. Ali'ye bağışladığı bilinmektedir.[322]Hz. Ali'nin bilhassa cengâver kimliğiyle ön planda olduğu minyatürlerde atı Düldül ve kılıcı Zülfikar eşliğinde resmedildiği görülmektedir. Minyatürlerde Hz. Ali'nin kimliğini vurgulayan unsurlar arasındaki Zülfikar isimli, iki tarafı keskin, ortası yivli kılıcın da Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye hediye edildiği bilinmektedir.[323]Beyaz sarıklı başıyla kızıl sakallı yüzünün etrafı altın yaldız alev halesiyle kuşatılmış Hz. Ali'nin üzerinde koyu yeşil bir elbise ve kahverengi kaftan bulunmaktadır. Hz. Ali'nin arkasında, karşısında ve aynı zamanda minyatürün arka planındaki tepelerin ardında kalabalık İslâm askerleri, ellerindeki çok sayıda uzun mızraklarla resmedilmektedir. Askerlerin tümünün Hz. Ali taraftarı olduğuna yönelik görüş, savaşın dörtbin kişilik Haricî askerinin mağlubiyetiyle sonuçlanmasından ve tamamına yakını maktul olan Haricî askerlerinden kurtulan sadece dokuz kişinin de firar etmesi dolayısıyla kompozisyona dâhil edilmediğinin düşünülmesinden ileri gelmektedir. Hz. Ali'nin arkasında bekleyen askerlerden Ebû Eyyub el-Ensârî olduğu düşünülen kişi altın yaldız alemli büyük kırmızı sancağı taşımaktayken, tepelerin ardındaki askerlerden ikisi de yine altın yaldız alemli bayrakları dalgalandırmaktadır. Resmedilen tüm mızrak uçlarıyla, sancak ve bayrak uçlarının cedvel dışına taştığı görülmektedir. Bazıları sarıklı bazıları miğferli olarak resmedilen değişik renkte giysiler içerisindeki askerlerin bir kısmının belinden sarkan okluk, kılıç ve kalkan da kompozisyonu tamamlayıcı unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Minyatürün alt kısmında ise Dicle nehri kenarında bir grup maktul asker bulunmaktadır ki, çoğunun sarıkları, başlıkları ve bedenlerinin bazı kısımları nehre düşmüş, kimisinin başı gövdesinden ayrılmış olarak üst üste istiflenmiş pozisyonda, vücutlarının çeşitli yerlerinden fışkıran kanlarla resmedilmektedir. Hz. Ali'nin atının ön ayakları ucunda, gövdesinin üst kısmı çıplak, alt kısmı beyaz giysiyle örtülü, koyu tenli bir kişi sırt üstü pozisyonda

322 Ali Yardım, "Düldül", *DİA*, c. X, İstanbul, 1994, s. 20.

323 Zülfikarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Zülfikar", *DİA*, c. XXXXIV, İstanbul, 2013, s. 553.

uzanmaktadır. Bedeninin birçok noktasından kan akan bu kişinin, Hz. Peygamber'in önceden Hz. Ali'ye bahsettiği Züşşedid isimli Haricî liderini temsil ettiği düşünülmektedir. Zira Hz. Peygamber'in işaret ettiği üzere bu kişinin göğsünde kadın memesine benzer fazladan bir et parçasıyla tasvir edildiği fark edilmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık metinde "…emr etdi ki küşteler arasında Züşşedid didükleri mel'ûnu buldılar hem ol nişâne ile ki Hazret-i Resûl haber virmişdi. El-kıssa Hazret-i Sultân-ı velâyet feth-i Nehrevân mühimmâtın ser-encâm…" ifadeleri okunmaktadır.

Aynı konulu diğer iki *Hadîkatü's-Süedâ* minyatüründe muharebenin şiddetini yansıtan çarpışmalar sahnelenmektedir. LBL Or. 7301 no'lu nüsha minyatüründe Hz. Ali kompozsiyonun sol üst köşesinde yüz hatları belirgin halde (Resim 35), TİEM nüshası minyatüründe ise kompozisyonun sağ üst köşesinde yüzünde beyaz peçeyle (Resim 59) at üzerinde tasvir edildiği görülmektedir. Tüm minyatürlerde başı alev haleli olarak tasvir edilen Hz. Ali'nin arkasında sancaktarı bulunmaktadır. Yalnızca buradaki minyatürde Züşşedid isimli Haricî kumandanına ve Hz. Ali'nin askerlerinden hem piyade hem de süvari olanlarına yer verilmişken, diğer iki minyatürde ekseriyetini Hz. Ali'nin askerleri oluşturmak kaydıyla her iki tarafın süvari askerleri resmedilmektedir. Minyatürlerde mızrak, kılıç, ok ve kalkan gibi çok sayıda savaş aleti kullanılmaktayken, sadece TİEM minyatüründe sıra dışı bir biçimde, Hz. Ali'nin bulunduğu konumun hemen altında, elindeki tüfeği hasmına doğrultmuş asker figürü yer almaktadır. Buradaki tüfek figürü *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri arasındaki farklı yegâne savaş aleti olmasıyla önem arz etmektedir. Züşşedid'in göğsündeki nişanesiyle birikte resmedildiği bir başka minyatür de *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın aynı konulu minyatürüdür (Resim 95). Buradaki minyatürle genel anlamda kompozisyon açısından da yakınlık arz eden bu minyatürdeki sancak rengiyle Hz. Ali'nin sarığının yeşil oluşu ve yüzünün de yeşil peçeyle örtülmüş olması gibi farklı uygulamalar ilk bakışta dikkat çekmektedir.

Resim No **:** 22

Sayfa No **:** 122b

Konusu **:** Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon : Hz. Hasan'ın Medine'deki ev ortamını sergileyen minyatürde, evin ortasındaki yatağında uzanan koyu yeşil sarıklı, siyah sakallı, kırmızı elbiseli ve yeşil kaftanlı figür az önce içtiği zehirli suyun etkisiyle hasta haldeki Hz. Hasan'ı temsil etmektedir. Hz. Hasan'ın sol tarafındaki kendisiyle konuşur vaziyette resmedilen sakallı, yeşil elbiseli ve kırmızı kaftanlı figür kardeşi Hz. Hüseyin'dir. Her iki kardeşin de yeşil sarıklı başlarının etrafından altın yaldız alev halesi yükselmektedir. Hz. Hasan'ın başucunda geniş bir kâse içerisindeki sürahi bulunmaktadır ki, eşi Ca'de tarafından bu sürahinin içindeki suya karıştırılan elmas tozu zehiri yüzünden mizacı bozulmuştur. Hz. Hasan'ın ayakucuyla sağ tarafında duran kişiler muhtemelen oğullarıyla yakınlarını temsil etmektedir. Bu figürlerden ağlamakta olan ikisinin ellerindeki mendillerle gözyaşlarını sildikleri görülmektedir. Hz. Hüseyin'in yanındaki koyu yeşil sarıklı genç figür, Hz. Hasan'ın vasiyetini bildirmek üzere yanına çağırttığı oğlu Kâsım olmalıdır. Kompozisyonun ön tarafında ve aynı zamanda hadisenin yaşandığı evin bahçe kısmında, elinde taşıdığı iki kâseli tepsiyle merdivenden çıkmakta olan evin hizmetkârıyla arkasında iki kişi daha resmedilmektedir. Bahçenin sol tarafında elindeki ibrikle abdest aldığı ve kadın olduğu düşünülen figürün, Hz. Hasan'ı zehirleyen eşi Ca'de olması ihtimal dâhilindedir. Zira Hz. Hasan'ın zehirlenmesiyle ilgili rivayetlerden birinde, eşi Ca'de'nin Muaviye tarafından gönderilen zehirli mendille mücamaattan sonra Hz. Hasan'ın bedenini sildiği ve vefatına sebep olduğu bildirilmektedir. Buradaki abdest alan figürün, mücamaat sonrası Ca'de'nin abdest alışını temsilen tercih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak tabi ki çok daha farklı bir nedenden ötürü, örneğin Hz. Hasan'ın ölüm döşeğindeki huzuruna belki Kur'an okumak amacıyla abdestsiz çıkmamak için hazırlanan yakınlarından birini temsilen de musavvir tarafından böyle bir figüre yer verilmiş olabilir ki, söz konusu figürün hemen yanıbaşındaki örtü üzerine konmuş mahfazalı nesnenin okunmak üzere hazırlanan bir kitap olabileceği akla gelmektedir. Evin arka tarafındaki pencere ile duvar ardından kederli ifadelerle bakan kadın figürlerinin de Hz. Hasan'ın kızkardeşleri Zeynep ile Ümmü Gülsüm olması muhtemeldir. Kompoziyonu tamamlayan figürler arasında, evin arka duvarından açılan doğa manzaralı pencere, duvarı bezeyen geometrik motifli mavi, yeşil ve eflatun çiniler ve çiçek desenlerinin yanı sıra, çinilerdeki bilhassa yıldız motifleriyle, Hz. Hasan'ın üzerini örten yorganın şemse ve salbek motifleri dikkat çekmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık

yazıda şu ifadelere yer verilmektedir: "…hem ol sâat Hazret-i Hüseyni hâzır idüb itdi: 'Ey birâder-i azîz. Şi'r:

Zehr-i gam-ı rüzgâr kâr etdi bana
Gör bu sitemi ki rüzgâr etdi bana…".

Resim No **:** 23

Sayfa No **:** 155a

Konusu **:** Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Müslim b. Akil'in Kûfe'den Hz. Hüseyin'e biat eden bir grup eşliğinde Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın askerleriyle savaşmasının konu edildiği minyatürde, âdeta valilik konağı önündeki çarpışma ile Müslim'in yakalanmadan az önce kaldığı evin önünde İbni Ziyad'ın askerleri tarafından kıskaca alınmasına rağmen kahramanca savaşması anı aynı karede resmedilmektedir. Zira minyatürün sol üst köşesindeki yapının valilik konağını, konağın çatısından çarpışmayı seyreden kırmızı elbiseli, beyaz sarıklı kişinin de İbni Ziyad'ı temsil ettiği düşünülmektedir. İbni Ziyad'la birlikte arkasında siyah türbanlı bir figürün yer aldığı bu kısım, minyatürün sol köşesinden yukarıya doğru çıkıntı yapmaktadır. Aynı yapının pencerelerinden iki kişinin kollarını aşağı sarkıttığı görülmektedir. Sağ taraftaki yapı ise, Müslim'e taş ve ok yağdıran İbni Ziyad'ın askerlerinin bulunduğu evlerden birini temsil ediyor olmalıdır. Çatısında üç kişinin resmedildiği evin kapısında da Müslim taraftarı olduğu anlaşılan bir kişi İbni Ziyad'ın askerlerine doğru ok atmaktadır. Minyatürün merkezindeki mavi zemin üzerinde etrafını saran askerlerle şecaatle çarpışan yeşil elbiseli, mor şalvarlı, beyaz sarıklı ve siyah sakallı kişi Müslim b. Akil'dir. *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin tamamına yakınında halesiz olarak resmedilen Müslim b. Akil'in burada da başını kuşatan bir hale öğesine rastlanmamaktadır. Alt tarafta Müslim'in ayakucunda kanlar içerisindeki baş ve bedenlerden ibaret cesetler, İbni Ziyad'ın Muhammed Eş'as liderliğinde Müslim'i yakalamak üzere gönderdiği askerlere aittir ki Müslim ve yandaşları tarafından katledilmişlerdir. Müslim ön tarafında bulunan tamamı at üzerindeki düşman güruhunu katletmeye devam etmektedir. Bu sahnede yaya haldeki Müslim, kılıcıyla hamle yaptığı askerin gövdesini başıyla birlikte ortadan ikiye ayırırken, bir yandan

da bir başka askerin topuz darbesini kalkanıyla engellemektedir. Etrafında tamamına yakını süvari olan ve çok sayıda ok, kılıç, mızrak ve kalkan taşıyan İbni Ziyad'ın askerlerine karşı, piyade olarak ve yalnızca kılıç ve kalkanıyla savaşması da bu sahnede Müslim'in kahramanlığını vurgulayıcı bir boyut kazanmaktadır. Müslim'in arkasında kahverengi atı üzerinde duran ve elindeki mızrağı Müslim'in sırtına doğru savuran lacivert elbiseli figür, yaptığı hamle ile yüz üstü yere serip Müslim'in yakalanmasına neden olacak asker olmalıdır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde "…muhâlif Müslime hamle kıldılar ve ol ahter-i bürc-i nübüvvet âf-tâb-ı âlem-tâb gibi tenhâ tîg-i âteş-bârla cevelân idüb her taraf azm itse sitâre-vâr perîşân etmekle ol üç yüz mübârizün ekserin helâk idüb tetimmesin hirâsân itdi. Muhammed-i Eş'as İbni Ziyada peygam etdi ki: 'Bana meded gönder'. İbn Ziyad itdi: 'Ey nâmerd üç yüz âdemle bir âdeme harîf olmamak ne himmetdür dut getür…" ifadelerine yer verilmektedir.

Aynı konulu diğer *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde buradakinin aksine Müslim b. Akil'in süvari olarak tasvir edildiği görülmektedir. Müslim b. Akil tüm kompozisyonlarda şecaatiyle ön planda ve merkezi bir konuma sahiptir. Tüm minyatürlerde kompozsiyonun üst kısmında Kûfe valilik konağına ve konağın terasında da kompozisyonun sol üst köşesine tekabül eden bölümde Ubeydullah b. Ziyad'a yer verilmektedir (Resim 36, 62, 77). Örneklerin çoğunda İbni Ziyad'ın başında büyükçe ve tüylü bir sarık bulunmaktayken, sadece NYBM nüshası minyatüründe tüysüz bir sarıkla tasvir edildiği görülmektedir (Resim 77). LBL Or. 7301, TİEM ve NYBM minyatürlerinde İbni Ziyad'ın başında sarığın yanı sıra siyah bir türban da bulunmaktadır. Tüm örneklerde kale görünümündeki valilik konağının terasında İbni Ziyad'ın çok sayıda askeri de yer almaktadır. Kompozisyonun alt kısmında ve aynı zamanda valilik konağının önünde daima kıyasıya bir mücadele sürmektedir.

Resim No **:** 24

Sayfa No **:** 213a

Konusu **:** Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Mavi gökyüzü ve zemine sahip minyatürün merkezinde sağ tarafta Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım ile solda Ömer b. Sa'd'ın Şam

komutanı Ezrak'ın çarpışması sahnelenmektedir. Beyaz atı üzerinde lacivert elbisesi, beyaz sarığıyla tasvir edilen Kâsım elindeki kılıçla Ezrak'a hamle yapmaktadır. Atı ve kendisi zırhlar içerisindeki, bir eliyle kılıcını diğer eliyle kalkanını tutan Ezrak'ın miğferli başı bu hamleyle ortadan ikiye ayrılmaktadır. Alt kısımda yerde yatan üç cesedin, Ezrak'ın kendisinden önce Kâsım tarafından katledilen dört oğlundan üçünü temsil ettiği düşünülmektedir. Üst kısımda bir ağacın ikiye ayırdığı tepelik alanın solunda Ömer b. Sa'd komutasındaki Kûfe ordusu askerleri resmedilmektedir. Bu gruptakilerin taşıdığı bayrak ve mızraklar minyatürün üst ve sol kısımlarından cedvel dışına taşmaktadır. Söz konusu askerlerden ön plandakiler atları üzerinde ve beyaz sarıklarıyla tasvir edilmişken, arka sıradakilerin miğferli oldukları görülmektedir. Üst kısımdaki ağacın ve aynı zamanda kompozisyonun sağında beyaz atı üzerinde duran kırmızı kaftanlı figür Hz. Hüseyin'dir. Siyah sakallı ve yeşil sarıklı olarak resmedilen Hz. Hüseyin'in başının etrafında altın yaldız alev halesi bulunmaktadır. Hz. Hüseyin açıp göğe doğru kaldırdığı elleriyle, cengâverliğiyle ün salmış Ezrak'a karşı yeğeni Kâsım'ın nusret bulması için dua etmektedir. Bir yanında sancaktarının diğer yanında bir yakınının bulunduğu Hz. Hüseyin'in solundaki figür, kompozisyonun sağ üst köşesinden cedvel dışına taşan kırmızı renkli büyük sancağı taşımaktadır. Minyatürün sağ üst ve alt köşelerindeki ikişer satırlık metinde " …oğlanların firâkından ise bu derdün dermânı elimdedür'. Hazret-i İmâm Ezrak'ı mel'ûnı meydânda görüb ıztırâb peydâ kıldı zîrâ ol harâm-zâde şecâatde şöhre-i devrân idi ve şehzâde hem nev-resîde hem teşne-ciger ve hem tâb-nâk hem nigerân idi dest-i niyâz dergâh-ı bî-niyâza dutub duâya meşgul oldı. El-kıssa Ezrak-ı bedbaht Kâsıma hamle kılub şehzâde anun hamlesin redd idüb muâmele-i cidâl aralarında çok zaman…" ifadeleri yer almaktadır.

Aynı konulu tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde Kâsım b. Hasan kompozisyonun merkezinde Ezrak'a karşı savaşmaktadır (Resim 63, 78, 81, 88). TİEM, NYBM ve KMM 101 nüshalarının minyatürlerinde (Resim 63, 78, 81) ve *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın aynı konulu minyatüründe (Resim 102) buradaki minyatürün aksine Hz. Hüseyin'in kompozisyonun sol üst köşesinde Kâsım için dua ettiği, PSÖK minyatüründe ise Hz. Hüseyin'in kompozisyona dâhil edilmediği görülmektedir (Resim 88). Buradaki minyatürle TİEM minyatüründe Kâsım'ın başı halesizken (Resim 63), NYBM, KMM 101 ve PSÖK minyatürlerinde alev halesiyle çevrilidir (Resim 78, 81, 88). Hz. Hüseyin ise tasvir edildiği tüm minyatürlerde haleli olup,

yanı başında kırmızı renkte sancak taşıyan bir figür bulunmaktadır. KMM 101 ve *Ravzatü'ş-Şühedâ* minyatürlerinde ayrıca Hz. Hüseyin'in yüzünün peçeyle de örtülü olduğu görülmektedir. Hz. Hüseyin'in dâhil edildiği tüm kompozisyonlarda, onun bulunduğu konumun tam karşı istikametinde Ömer b. Sa'd komutasındaki askerler sıralanmaktadır. PSÖK minyatüründe ise iki tarafın askerleri sağ ve sol cenahta olmak üzere karşılıklı konuşlandırılmıştır. NYBM minyatürü dışındaki tüm minyatürlerde iki tarafın arasında bir ağaç figürü yer almaktayken, NYBM minyatüründe arada sadece kayalıklar bulunmaktadır (Resim 78). Ayrıca PSÖK minyatürü dışındaki tüm minyatürlerde, kompozisyonun alt kısmındaki zeminde Ezrak'ın oğullarına ait olduğu düşünülen cesetler uzanmaktayken, PSÖK minyatüründe alt kısımda atından düşmek üzere olan Ezrak'ın ve üst kısımda kayaların ardından kompozisyona dâhil edilen asker figürlerinin haricinde tüm figürler süvaridir.

Resim No **:** 25

Sayfa No **:** 222a

Konusu **:** Abbas b. Ali'nin Fırat Nehrinden Su Almaya Çalışırken Şehit Olması

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Mavi gökyüzü altında gri taşlık zemin ile Fırat nehrini temsil eden siyah su birikintisinden ibaret minyatür kompozisyonunda, Kerbelâ çölünde gerçekleşen savaşta susuz bırakılan Ehl-i Beyt'e su tedarik etmek üzere Fırat'a giden Abbas b. Ali'nin düşman askerleriyle çarpışması hadisesi sahnelenmektedir. Kompozisyonun alt kısmında Fırat nehrinden susuzluğunu gidermek maksadıyla, başı suya dalmış, bacakları yarıya kadar su içinde resmedilen beyaz at üzerindeki yeşil elbiseli, beyaz sarıklı ve siyah sakallı kişi Abbas'tır. Sağ elinde kılıcı sol elinde kalkanıyla, dört bir yanını kuşatan düşman askerine karşı cesurca savaşan Abbas'ın sol omzundan bel hizasına kadar sarkan kahverengi kırba, eserde zikredilen Ehl-i Beyt'in susuzluğunu gidermek üzere Fırat'ın suyuyla doldurduğu kırbayı temsil etmektedir. Abbas'ın etrafını saran piyade ve süvari düşman askerleri, uzun mızrakları, kılıç ve oklarıyla kendisine hamle yapar vaziyette resmedilmektedir. Her taraftan gelen saldırılar karşısında şehadet şerbetini içmek üzere olan cengâver Abbas'ın mücadelesini müşahede eden Hz. Hüseyin, bir önceki

minyatürde olduğu üzere minyatürün sağ üst köşesindeki kayalıkların ardında, yanında sancaktarı ve bir yardımcısıyla birlikte tasvir edilmektedir. Kahverengi atı üzerinde yeşil elbisesi ve kahverengi kaftanıyla sakallı olarak resmedilen Hz. Hüseyin'in koyu yeşil sarıklı başının etrafını altın yaldız alev halesi kuşatmaktadır. Hz. Hüseyin'in arkasında duran sancaktarın taşıdığı kırmızı sancağın üst kısmı cedvel dışına taşmaktadır. Hz. Hüseyin'in karşısında yer alan, kompozisyonun sol üst köşesindeki kayaların ardında ise düşman askerleri sıralanmakta, ortada bir ağaç figürü bu iki topluluğu birbirinden ayırmaktadır. Askerlerin taşıdığı bayraklar ile mızraklar da sol üst kısımdan cedveli aşmış durumdadır. Yine düşman askerlerine ait mızrak, kılıç, kalkan gibi savaş aletlerinin de kompozisyonun yan kısımlarındaki cedvelden taştığı görülmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık yazıda okunan"…ol bedbahtlar etrâfın alub tîr-bârân itdiler esnâ-yı muhârebeden Nevfel bin Ezrak-ı harâm-zâde-i gafil tîg-i bî-dirîğ…" ifadelerini göz önünde bulundurarak, Abbas'ın arkasındaki atı üzerinde kılıç sallayan kişinin Nevfel bin Ezrak olduğu düşünülmektedir.

Buradaki minyatür dışında aynı konulu tek *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürü olan LBL Or. 12009 no'lu nüshanın minyatüründe, Abbas aynı şekilde kompozisyonun alt kısmındaki nehir içinde ve atı üzerinde, boynunda asılı kırbasıyla tasvir edilmekteyken, Hz. Hüseyin'in bulunduğu konum tam ters istikamettedir (Resim 52). Her iki kompozisyonda da Abbas'ın etrafını kalabalık haldeki düşman güruhu kuşatmaktadır. Her iki minyatürde de alev haleli Hz. Hüseyin'in arkasında sancaktarı ve karşısında Ömer b. Sa'd komutasındaki askerler yer almaktadır. Tarafların arası her iki minyatürde de bir ağaç figürüyle ayrılmaktadır.

Resim No **:** 26

Sayfa No **:** 225a

Konusu **:** Ali Ekber b. Hüseyin'in Kerbelâ'daki Şehadeti

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Üzeri yer yer cılız otlarla kaplı taşlık gri zeminde savaş ortamı ve çarpışma anının resmedildiği minyatürde, Hz. Hüseyin'in büyük oğlu Ali Ekber'in düşman askerlerine karşı verdiği mücadele sahnelenmektedir. Zemin ve mavi gökyüzü haricinde savaşı çağrıştırmayan tek bir unsurun kullanılmadığı minyatür bu yönüyle oldukça sade bırakıldığından yalnızca çarpışma

anına odaklanılmaktadır. Kompozisyonun merkezinde kahverengi atı üzerinde ve zırh kuşanmış haldeki Ali Ekber bir elinde kalkanıyla gelen darbeleri savururken, diğer elinde kılıcıyla düşman askerinin göğsünü parçalamaktadır. Yüz hatlarından yaşının gençliği fark edilen Ali Ekber'in başında açık yeşil bir sarık bulunmaktadır. Ali Ekber'in arkasındaki zeminde katlettiği düşman askerlerinin baş ve bedenleri uzanmaktayken, karşısında kendisini kıskaca almaya çalışan bir grup düşman süvarisi resmedilmektedir. Hz. Hüseyin kompozisyonun sağ üst köşesindeki kayaların ardından muharebe meydanında yiğitçe çarpışan oğlunu gözlemektedir. Kahverengi atı üzerinde kahverengi kaftanı ve koyu yeşil sarığıyla sakallı olarak resmedilen Hz. Hüseyin'in başının etrafından altın yaldız alev halesi yükselmektedir. Halenin alevleri Hz. Hüseyin'in arkasında duran sancaktarın taşıdığı sancağın üst kısmıyla birlikte cedvel dışına taşmaktadır. Aynı şekilde sol üst köşedeki kayaların ardında resmedilen düşman askerlerinin taşıdıkları bayrak ve mızraklar da cedveli aşmaktadır. Her zamanki gibi bu gruptaki düşman askerlerinden ön sırada olanlar, üst rütbelileri ve kumandanları temsil edercesine siyah türban ve beyaz sarıklarla, arka sıradakiler de sıradan askerler olarak miğferlerle tasvir edilmektedir. Ayrıca bu ön saftaki güruhun içinde siyah tenli, iri burunlu ya da dişleri gözükürcesine sırıtan figürlerle sıklıkla karşılaşılması dikkat çekmektedir. Ve pek çok minyatürde görüldüğü üzere burada da mızrak, kılıç gibi çeşitli savaş aletleriyle at ve savaşçı figürlerinin bir kısım uzuvları minyatür cedvelini aşmaktadır. Minyatürün sağ alt ve üst köşelerindeki birer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…harâret tîz olur mûcib-i za'f-ı kuvâ ve bâis-i rikkat-i a'zâ olur bî-mahâbâ kendüye kalb-i sipâha urub bünyâd-ı cidâl itdi…".

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır. *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın aynı konulu minyatüründe ise Hz. Hüseyin'in kompozisyona dâhil edilmediği ve buradaki örneğin aksine Ali Ekber'in başının alev haleli tasvir edildiği görülmektedir (Resim 103).

Resim No **:** 27

Sayfa No **:** 231a

Konusu **:** Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon : Bu gruptaki pek çok minyatürde olduğu üzere açık mavi zemin üzerinde savaş meydanının resmedildiği kompozisyonda, diğerlerinden faklı olarak sağ üst köşede bir çadır figürüne yer verilmektedir. Minyatürde, savaşabilecek durumdaki tüm yakınlarının şehit edilmesi üzerine şehadet sırasının kendisine geldiğini anlayan Hz. Hüseyin'in savaş meydanına çıkması ve düşman askerlerince kuşatılıp şehadete ermeden önce son bir kez konuşma yapması anının sahnelendiği görülmektedir. Minyatürün merkezindeki beyaz atı üzerinde resmedilen Hz. Hüseyin etrafını saran düşman askerlerine hitap etmekte ve kendisine aman vermeyeceklerse bile en azından teke tek savaşmayı kabul etmelerini teklif etmektedir. Kahverengi kaftanı ve yeşil sarığıyla siyah sakallı olarak tasvir edilen Hz. Hüseyin'in başının etrafı altın yaldız alev halesiyle kuşatılmaktadır. Hz. Hüseyin'in arkasında, kompozisyonun sağ üst köşesinde yer alan çadırın önündeki oğlu Zeyne'l-Âbidin'in başının etrafını da böyle bir hale kuşatmaktadır ki, bu şekilde muhtemelen Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Zeyne'l-Âbidin'in imamlığı devralacağı vurgulanmaktadır. Zira bir önceki minyatürdeki Hz. Hüseyin'in büyük oğlu Ali Ekber'in başında böyle bir haleye rastlanmamaktadır. Yeşil elbise ve koyu yeşil sarıkla resmedilen çocuk yaştaki Zeyne'l-Âbidin, hasta olduğu için savaşa katılmasına izin verilmeyerek çadırda bırakılmıştır. Elinde tuttuğu kırmızı sancakla aynı zamanda Ehl-i Beyt'in hayatta kalan tek erkek ferdi olarak sancaktarlık vazifesini de üstlenen Zeyne'l-Âbidin savaş meydanına giden babası Hz. Hüseyin'i gözlemektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki metinde geçen "…dîvân-ı kazâ adline ve Hazret-i Resûlullah şerîatine i'tikadunuz var ise avâkıb-ı umûr-i yâdın ve bu zâlimlikden istiğfâr kılun…" sözleriyle Hz. Hüseyin'in hitap ettiği Kûfe ordusu askerlerinden bazılarının başını önüne eğerek ya da birbirlerinin yüzüne bakarak tefekkür halinde resmedilmesi dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra Ehl-i Beyt düşmanı Şimr b. Zilcevşen ve beraberindeki bazı asker reislerinin ise Hz. Hüseyin'in sözlerini umursamayarak sırıtışlarının da kompozisyona yansıtıldığı görülmektedir. Siyah yüzlü olarak tasvir edilen bu kişiler arasında başı çeken, Hz. Hüseyin'in tam karşı hizasındaki açık kahverengi atı üzerinde, mor kaftanı ve siyah türbanıyla Şimr b. Zilcevşen olduğu düşünülen kişinin yüzü eserde geçtiği üzere son derece çirkin resmedilmektedir. Kahkaha atar pozisyondaki bu kişinin dişleri de eserde belirtildiği gibi ağzından taşar vaziyette tasvir edilmektedir. Zira Hz. Peygamber'in Hz. Hüseyin'e kendisini şehit edecek kişiyle ilgili olarak bildirdiği domuz dişlerini andıran dişlerinin ağzından taşacağı yönündeki nişanenin bu figürde kullanıldığı fark

edilmektedir. *Mesnevî*'de geçen "Dinde kara yüzlü olanların hileden, düzenden, savaştan başka bir şeyleri yoktur"[324] ifadeleri ışığında burada ve aynı ya da benzer konulu minyatürlerde resmedilen bu kişilerin siyah yüzlere sahip olması manidardır. Minyatür cedvelinden çeşitli yönlerde taşan bayrak, sancak, mızrak uçları, at uzuvları ve Zeyne'l-Âbidin'in başı etrafından yükselen alev halesi kompozisyonu tamamlamaktadır.

Aynı konulu *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinden biri olan TİEM nüshası minyatüründe de burada olduğu gibi Hz. Hüseyin'in atı üzerinde düşman askerine hitap ettiği, ancak bu kez kompozisyonun solunda yer alıp sağ tarafa yöneldiği ve yine alev haleli Zeyne'l-Âbidin'in önünde durduğu çadırın da tam ters istikamet olan kompozisyonun sol üst köşesinde yer aldığı görülmektedir (Resim 64). TİEM minyatüründe ayrıca Zeyne'l-Âbidin'in bulunduğu çadırla düşman askerlerinin arasında bir ağaç figürüne yer verilmektedir. Her iki minyatürde de çadırın yanı başından kırmızı sancak yükselmektedir. LBL Or. 7301 ve LBL Or. 12009 no'lu nüsha minyatürlerinde ise, Hz. Hüseyin kompozisyonun merkezinde sol tarafa doğru yönelerek namazda oturuş pozisyonunda, yanı başında kılıcı ve kalkanıyla tasvir edilmektedir (Resim 38, 53). LBL Or. 12009 minyatüründe atı eşliğinde resmedilen Hz. Hüseyin'in arkasındaki figür kılıcıyla hamle yapan Şimr b. Zilcevşen'i temsil etmekteyken (Resim 53), LBL Or. 7301 minyatüründe Hz. Hüseyin'in hem önünde hem de arkasında kılıçlarıyla hamle yapan birer figür bulunmakta ve bunlardan ön taraftakinin Şimr b. Zilcevşen'i arkadakinin de Sinan b. Enes'i temsil ettiği düşünülmektedir (Resim 38). LBL Or. 12009 minyatüründe kompozisyonun üst kısmını tamamen düşman askerleri doldurmuşken, LBL Or. 7301 minyatüründe kompozisyonun sol üst köşesinde Ehl-i Beyt'e ait çadırlar ve çadır önünde yas tutan ikisi başı örtülü, diğer ikisi açık kadın figürleri yer almaktadır. Ehl-i Beyt kadınlarını temsil eden bu figürlerden ikisinin başında örtü bulunmaması ve saçlarını çekiştirir pozisyonda bulunuşları yaşadıkları acının büyüklüğünü yansıtmak için tercih edilmiş olabilir. Bu sahnede aynı zamanda Hz. Hüseyin'in atının da haymegâha döndüğü, örtülü kadın figürlerinden birinin de bir eliyle atı işaret edip, diğer eliyle başını tutarak matemini aşikâr kıldığı anlaşılmaktadır. Bu sahnedeki çadırların gerisinde de yine Ehl-i Beyt sancağı dalgalanmaktadır.

[324] *Mesnevî*, c. II/2905.

Resim No **:** 28

Sayfa No **:** 263a

Konusu **:** Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Zeyne'l-Âbidin'in Yezid'den ruhsat isteyerek minbere çıkıp hutbe beyan etmesinin konu edildiği minyatür, Şam'daki cami ortamında geçmektedir ki caminin yüksek kasnaklı ve alemli kubbesiyle iki adet ince minaresi de üst kısımda minyatür cedvelinden taşarak kompozisyona dâhil edilmektedir. Duvarları eflatun, mavi ve yeşil renkte, yıldız, çarkıfelek ve altıgenlerden oluşan geometrik motifli çinilerle kaplı caminin merkezinde, kahverengi minberin merdivenlerinde ayakta duran küçük yaştaki Zeyne'l-Âbidin cemaate hitap etmektedir. Üzerinde açık yeşil elbise, koyu yeşil cübbe ve sarıkla resmedilen Zeyne'l-Âbidin'nin başının etrafından altın yaldız alev halesi yükselmekte ve halenin alevleri cami duvarından sarkan kandillere kadar uzanmaktadır. Zeyne'l-Âbidin'in cübbesinin kolları arasından sarkan beyaz bir şal bulunmaktadır. Rida olarak da adlandırılan bu şallar Hz. Muhammed, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin tasvirlerinde de kullanılmakta olup hutbe esnasında giyilmeleri ayrı bir önem arz etmektedir. Zira bu ridaların Hz. Peygamber soyundan gelenlerin daha önemli bir mevkide bulunduklarına işaret ettiği bilinmektedir.[325]Söz konusu şallarla yalnızca Hz. Peygamber tasvirlerinde değil, diğer peygamber tasvirlerinde de karşılaşılmaktadır. Caminin sarı zemini üzerinde oturan cemaat hutbeyi dikkatle dinlemektedir. Zeyne'l-Âbidin'in söylediklerinin etkisiyle cemaattekilerin girdiği ruhanî boyut tavırlarına ve yüz ifadelerine yansımaktadır. Bazı kimselerin elbiselerindeki kol uzantısıyla gözyaşlarını sildikleri görülmektedir. Cemaatin ilk safının başında oturan iri yapılı, turuncu elbiseli ve mor kaftanlı kişinin Yezid olduğu düşünülmektedir. Bu kişinin sarığı, ekserisi beyaz sarıklı ve siyah türbanlı olan diğer cemaatten farklı olarak, ihtişama düşkünlüğünü vurgularcasına daha büyük ve altın yaldızla resmedilmektedir. Minyatürün sol üst köşesindeki mescid kapısında mescide girmek üzere hazırlanan bir grup insan bulunmaktadır. Minyatürün sağ alt ve üst köşelerindeki metin kısmında şu ifadelere yer verilmektedir: "…nüfûs u ukul-i

[325] Atasoy, *Surname*, s. 30.

hüzzâr-ı meclis rişte-i alâka-i avâm-ı cismâniyyeden münkatı' kılub garka-i deryâ-yı huzûzâtı rûhânî oldılar ve ervâh-ı kulûb-ı…".

Katalog No **:** 5

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** Londra British Library, Ms. Or. 7301[326]

Tarihi **:** 1595[327]

Ölçüleri **:** 24 x 16 cm[328]

Varak/ Sayfa Sayısı **:** 266 yaprak

Satır Sayısı **: -**

Hat Türü **:** Nestalik

Müstehsihi **: -**

Minyatür Sayısı **:** 11

Tamamı dikey pozisyonda bulunan minyatürlerin alt ve üst kısımlarında birkaç satırlık metin bölümleri yer almaktadır. Bu çalışmada minyatürlerin siyah-beyaz kopyaları sunulmakla beraber, tespit edilmiş renkli bir kopyada uygulanan renkler canlı renklerin tercih edildiğine işaret etmektedir.

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 29

Sayfa No **:** 7b

Konusu **:** Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde cennet çifti Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın sağ taraftaki cennet köşkünün önünde el ele tutuştuğu görülmektedir. Belleri ile diz kapakları arası yapraklarla örtülü, diğer kısımları çıplak haldeki çiftin başları

---

326 Bu nüshada yer alan minyatürler, Bristih Library internet sitesinden siparişte bulunduktan sonra posta yoluyla "gray scale scan" olarak adlandırılan siyah-beyaz mikrofilmler halinde tarafıma ulaştırılmıştır. Söz konusu nüshanın minyatür sayısı pek çok kaynakta 11 olarak verilmiş ve ilgili kütüphaneden de 11 adet minyatür temin edilmiştir. Ancak sadece bir çalışmada nüshada 17 minyatürün bulunduğuna dair bilgiye rastlanmıştır bkz. Keçelioğlu, "İslâm Resim Sanatında Hz. Ali ve Hâvernâme", s. 257.

327 İnan, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", s. 7.

328 Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 102. Nüshanın sayfa sayısı için de aynı eserden istifade edilmiştir.

etrafından alev haleleri yayılmaktadır. Köşkün kapısında cennet çiftine hitab eden Cebrail ile arkasında bir başka melek figürü daha resmedilmektedir. Köşkün üst kat penceresinden de üç melek aşağıda yaşanan hadiseye şahitlik etmektedir. Cennet çiftinin arkasında ise ayakta duran üç melek üzüntüyle Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten ayrılışını izlemektedir. Bu gruptaki meleklerden biriyle Cebrail'in başları taçla, diğeriyle pencereden bakan bir meleğinki yapraklarla örtülüdür. Çiftin hemen arkasında duran ve ellerini hürmet ifadesiyle birleştirip başını öne doğru eğen melek figürünün saçından sarkan beyaz inci taneleri, aynı şekilde Cebrail'in arkasındaki ve penceredeki melek figürlerinde de kullanılmaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre beyaz inci İlk Akıl'a veya öz halindeki Muhammed'in Nuru'na işaret etmektedir.[329] Mevlânâ'nın da vurguladığı üzere "Melekle akıl aynı yaratılıştadır hikmeti var da iki suret oldu. Melek kuş gibi kanatlı olmuş; akıl, kanadı bırakmış, nura bürünmüştür. Hülâsa ikisinin de manası aynı olduğundan, ikisinin de hakikati bir olduğundan o iki güzel, birbirlerine arka olmuşlar, birbirlerine yardımcı kesilmişlerdir. Melek de Hakk'ı bulmuştur, akıl da. Her ikisi de Âdem'e yardımda bulunmuş, her ikisi de Âdem'e secde etmiştir. Nefisle Şeytan ise ezelden bir olduğundan Âdem'e düşmandır, ona hased edip durur. Âdem'i bedenden ibaret gören ondan kaçmış, ona secde etmemiştir. Fakat onu emniyete mazhar olmuş bir nur olarak gören, karşısında eğildi, secde etti. Melekle aklın o ikisinin gözleri Âdem'i görüp nurlandı. Şeytanla nefsin bu ikisinin gözleri, Âdem'i ancak toprak olarak gördü".[330] Bilindiği üzere Hz. Âdem'in Âdem olarak isimlendirilmesinin sebebi, edimu'l-arz'dan (yeryüzü) yaratılmış olmasıdır ve Âdem İbranice'de toprak demektir.[331] Aynı konulu tüm minyatürlerde olduğu üzere burada da kompozisyonun sağ alt köşesinde kocaman burunlu, siyah tenli İblis figürüne yer verilmektedir. Gövdesinin omuzdan yukarısı resmedilen ve profilden duruş sergileyen İblis elini ağzına götürmektedir. Başı fesle örtülü İblis'in yanı başında da yılan ve tavus kuşu figürleri bulunmaktadır. Tavus kuşunun cedvel dışına taşan kuyruk kısmının tahrip olduğu görülmektedir. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın ayaklarının ucunda birer kaftan ve taç tasviri yer almaktadır. Bunlar çiftin yasak ağacın meyvesini yemelerinden evvel üzerlerinde bulunan giysileri yansıtmaktadır. Cennet bahçesindeki ağaçlar, üzerine konan kuş figürüyle çiçekli bahar dalları ve cennet köşkünü tezyin eden çini bordürler kompozisyonu

329 El-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, s. 119.
330 *Mesnevî*, c. III/3193-3199.
331 El-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, s. 40.

tamamlamaktadır. Minyatürün üst kısmında iki, alt kısmında bir satırlık metin bölümünde şu ifadeler okunmaktadır: "…penâh içün müteveccih olurlardı anlardan firâr iderdi. Bu hâletde Hazret-i İzzetden nidâ geldi ki: 'Eferarte minnâ'[332] Âdem itdi: 'Belâ hayâen minke'[333] yani senden firâr itmezem kendü fiilümden şermendeem".

Resim No **:** 30

Sayfa No **:** 15b

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür kompozisyon itibariyle SK nüshasındaki aynı konulu minyatürü hatırlatmaktayken, mancınığın iplerini çeken grubun arkasındaki başları siyah türbanlı kadın figürleri PBN nüshasındaki ve tek sayfa halindeki minyatürlerde rastlanan kadın figürlerini anımsatmaktadır. Sol alt köşedeki büyük kütüklerin tutuşturduğu ateşin ortasına kurulmuş mancınığın kafesinde Hz. İbrahim oturmaktadır. Ellerini dua pozisyonunda açmış Hz. İbrahim'in beyaz sarıklı başından alev halesi yükselmektedir. Sol üst köşede Hz. İbrahim ile görüşen iki melek figürü yer almaktadır ki bunlar arz ve bulut melekleri olmalıdır. Kayaların ardından beliren melek figürünün başı taçla örtülüyken, bedeni büyük ölçüde cedvel dışında kalan diğer meleğin saçlarından inci taneleri dökülmektedir. Çatısı üst kısımda cedvel dışında kalan, altıgen motiflerin ön planda olduğu çinileriyle sağ taraftaki köşkün üst kat balkonunda, başında tüylü bir taç bulunan, yüzü tahrip olmuş haldeki Nemrud, yanı başında beyaz sakallı, siyah türbanlı yaşlı bir figür eşliğinde oturmaktadır. Yaşlı figür, Nemrud'un akıl hocası Hayzen'i ya da İblis'i temsil etmektedir. Köşkün kapısında ve sağ alt köşede siyah fötr şapkalı, Avrupai giysiler içerisinde biri siyah bastonlu iki figürle, kapıdan başını uzatmış gövdesinin yarısı belli olan bir başka figürün hemen altında sakallı, beyaz türbanlı, sol elinde baston taşıyan bir figür yer almaktadır. Bu figürün Hz. İbrahim'in babası Azer olabileceği düşünülmektedir. Köşkün önündeki kalabalık gruptan ön sıradaki siyah fötr şapkalı üç kişi mancınığın ipini çekmektedir. Arka sırada ise başları açık iki erkekle, siyah türbanlı iki kadın figürü resmedilmektedir. Üst kısımda kayalıkların ardından hadiseyi seyreden iki kişi daha kompozisyona dâhil edilmektedir. Taşlık zemin

[332] Bizden mi kaçmaktasın?
[333] Hayır, sizden utandığım için.

üzerindeki bitki öbekleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki toplam üç satırlık metinde "…siyâsetle a'dânun nâyire-i fesâdın muntafî kılub binâ-yı inâdın fenâya virmege hâzır olmışam. Ve melekü'l-arz itdi: 'Eger işâret olsa kavm-i Nemrudu Kârûn gibi tahte's-serâya çekmege azîmet kılmışam. Hazret-i Halîl itdi: 'Ey ummâl-ı kârhâne-i dünyâ ve ey huffâz-ı kavânin…" ifadelerine yer verilmektedir.

Resim No **:** 31

Sayfa No **:** 19b

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi[334]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezinde ayakta duran Hz. İbrahim öne doğru eğilerek, bacakları arasına alıp yüz üstü yatırdığı oğlu Hz. İsmail'in boğazına elindeki bıçağı dayamış vaziyette resmedilmektedir. Baba ve oğul her ikisi de sarıklı olarak ve başları etrafını saran alev halesiyle tasvir edilmişken, Hz. İbrahim'in sakallı ve yaşlı görünümüyle, Hz. İsmail de gözlerinin bağlanmış olmasıyla ön plana çıkmaktadır. Kompozisyonda Hz. İbrahim ile Hz. İsmail için cennetten getirdikleri hediyeleri sunmakta olan çok sayıda melek figüründen üç tanesinin baba ve oğulun arkasında ve bir tanesinin ön tarafta ayakta durduğu, iki melek figürünün kompozisyonun sol üst köşesinden ve birinin de sağ üst köşesinden kurban hadisesine sahne olan meydana uçmakta olduğu görülmektedir. Tüm bu melek figürleri ellerinde cennet kâseleri taşımaktayken söz konusu kâselerin içerisinden, geldikleri ulvî makama işaret edercesine alevler yayılmaktadır. Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in tam karşısında duran Cebrail ise kolları arasında getirdiği koçu arz etmektedir. Minyatürdeki toplam sekiz melekten beşinin saçlarını beyaz inci taneleri süslemekte, ikisinin başı taçla, birisinin de yapraklarla örtülmektedir. Arka plandaki kayaların üzerinde resmedilmiş çeşitli ağaç figürleri ile birer ceylan ve keçi figürü kompozisyonu tamamlamaktadır. Kompozisyonun sol tarafında ağaç ve melek figürlerinin, sağ tarafta ise ağaç ve kaya figürlerinin kısmen cedvel dışına taştığı

[334] Minyatürün siyah-beyaz kopyaları için bkz. G. M. Meredith-Owens, *Turkish Miniatures*, London: The British Museum, 1969, pl. XXII. Kurul, "İslâm Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail", s. 160. Kurul, "İslâm Resim Sanatında Kurban İkonografisi", s. 175. Brosh ve Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, s. 32.

görülmektedir. Alt ve üst kısımdaki ikişer satırlık metinde "…ve'l-Celîlu yenhânî[335] ve ben mutarassıd-ı hükm-i Celîlem, ne tâbi'-i emr-i Halîl'. Rivâyetdür ki bu hâletde melâyike-i ulvî müteaccib olub itdiler: 'Aya İbrâhîm eshâ' mıdur ki ciger-gûşesin kurbân ider, ya İsmâîl ekrem midür ki Hak rızâsıyçün terk-i cân ider?'. Hazret-i Vâcibü'l-Vücûddan nidâ geldi ki: 'Ben İbrâhîmden eshâ' ve İsmâîlden ekremem ki İbrâhîm kurbân etmeden kurbânın…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 32

Sayfa No **:** 29b

Konusu **:** Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde sağ alt köşedeki kuyu içerisinde beyaz giysili Hz. Yusuf ve onunla konuşan Cebrail'in yanı sıra, civarda konaklayan kervanın çeşitli meşguliyetler içerisindeki kafilesi ve binekleri resmedilmektedir. Kuyu içerisinde çocuk yaştaki Hz. Yusuf'un başından alev halesi yükselmekte, Cebrail'in başını ise bir taç süslemektedir. Kuyunun dibinde helezonik kıvrımlarla belirginleştirilen suyun görüntüsü de ihmal edilmemektedir. Kuyunun ağzında duran ve elinde kuyuya sarkıttığı kovanın ipini tutan beyaz sarıklı kişi Malik olmalıdır. Malik'in yanı başındaki ağacın arkasında oturan bir maymun figürü dikkat çekmektedir. Kuyu başında bekleyen, kuyudan su doldurmak üzere elinde ibrik ve testi tutan siyâhî kişi de muhtemelen Malik'in Büşrâ ismindeki Hindî kölesini temsil etmektedir. Kölenin hemen arkasındaki çadırda, döşeğine uzanmış ve karşısındaki muhtemelen yardımcısı olan kişiyle konuşan bir erkek figürü yer almaktadır. Çadırın ardındaki siyâhî köle de elindeki odunlarla önünde duran kazanın altındaki ateşi tutuşturmaktadır. Sağ taraftaki çadırın içerisinde de yüzüstü uzanmış bir kişinin sırtına yardımcısı masaj yapmaktadır. Kompozisyonun sol alt köşesinde omzunda kırba taşıyan bir figürle istirahat halindeki iki derviş figürüne yer verilmektedir. Bu bölümde aynı zamanda birer at ve eşek figürü resmedilmektedir. Kompozisyonun sağ üst köşesinde de çadır gerisinden beliren bir deve ile ağzında yemlik bulunan bir başka eşek figürü bulunmaktadır. Hayvanların ardındaki kayalıkların üzerinde ise ağaçlar boy vermektedir. Çadırlarda asılı duran ok, yay ve kılıç gibi aletlerin yanı sıra, zemin üzerindeki kafileye ait çeşitli kap kacak kompozisyonu tamamlamaktadır.

[335] Ve Celîl bana yasaklıyor.

Minyatürün sol üst köşesindeki beş satırlık metinde şu ifadeler okunmaktadır: "Ben ki vâlid-i büzürg-vâr ve a'mâm-ı âlî-mikdâram ve ihvân-ı bülend-iktidâram huzûrumda şehâdet buldılar ve bî-ümîd mürâcaat-i âlem-i bekâya teveccüh kıldılar girye kılsam aceb midür? Nazm:

Benüm hâlüm ne bilsün olmayan mihnet giriftârı
Belâ âzürdesi gurbet perîşânı gam efkârı

Rivâyetdür ki evlâd-ı Ya'kûb Yûsufı bırakub gitdükden sonra her zaman muâvedet kılub ahvâlin tecessüs iderlerdi. Bir gün Mâlik nâm bir tâcir güzârı ol çah üzerine düşüb Yûsufı…".

Resim No **:** 33

Sayfa No **:** 40b

Konusu **:** Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti[336]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Hz. Zekeriyâ'nın Yahudi kavmince şehit edilmesinin konu edildiği minyatürün merkezinde kalın gövdeli iri bir ağaç yer almaktadır. *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde ekseriyetle zemini tezyin edici ya da farklı nitelikteki iki topluluğu birbirinden ayırıcı bir rol üstlenen ağaç figürü yalnızca Hz. Zekeriyâ'nın şehadetini yansıtan minyatürlerde ikonografik bir önem kazanmakta ve büyük boyutlu olarak kompozisyonun merkezinde konumlandırılmaktadır. Yer yer çiçek ve otlarla kaplı taşlık zemin üzerindeki ağacın kovuğundan sarkan elbise parçasından anlaşıldığı üzere burada Hz. Zekeriyâ saklanmaktadır. Aynı zamanda ağacın kovuğundan dal ve yapraklara doğru yükselen halenin alevleri de Hz. Zekeriyâ'nın ağaç içerisindeki varlığını vurgulamaktadır. Tuttuğu elbise parçasını Hz. Zekeriyâ'nın peşine düşen askerlere gösteren figür Hz. Zekeriyâ'yı ele veren İblis'i temsil etmektedir. Ağacın iki yanında duran iki asker figürü, İblis'in önerisiyle Hz. Zekeriyâ'yı ağaçla birlikte ortadan ikiye ayırmak üzere, ellerindeki testereyi ağacın kalın gövdesine oturtmuş vaziyette resmedilmektedir. Etrafta kılıç, kalkan ve topuz kuşanmış çok sayıda asker ve muhafız beklemektedir. Pek çoğunun başı siyah fötr şapkayla örtülü asker figürlerinin Avrupai kostümlerle resmedilmesi dikkat

[336] Minyatürün siyah-beyaz kopyaları için bkz. Norah M. Titley, *Miniatures from Turkish Manuscripts: Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and the British Museum*, London: The British Library, 1981, cat. 25 (6). Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, pl. 16.

çekmektedir. Ağacın sağ tarafındaki muhafızlardan biri elleri bağlı haldeki Hz. Yahyâ'nın kaçmasına mâni olmak üzere ipini tutmaktadır. Muhafızın arkasında da uzun sakallı ve giysisinden asker olmadığı anlaşılan bir başka figür bulunmaktadır. Sarık ve cübbeyle resmedilen Hz. Yahyâ'nın başının etrafında alev halesi bulunmaktadır. Gözleri önünde babasının şehit edilmesinden ötürü son derece hüzünlü bir ifadeye sahip Hz. Yahyâ'nın bedeninin bir kısmı sağ tarafta cedvel dışına taşmaktadır. Kompozisyonun sağ üst köşesindeki çıkıntı yapan kısımda, at üzerindeki zırhlı ve miğferli, elinde kılıç taşıyan figürün Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ'nın yakalanması emrini veren hükümdar Herodes olması muhtemeldir. Bu kişinin iki yanında da birer insan figürü bulunmaktadır. Minyatürün üst kısmında iki, alt kısmında bir satırlık yazıda şu ifadelere yer verilmektedir: "…bıçku te'lif idüb ta'lim etdi. Rivâyetdür ki küffâr Zekeriyânun fark-ı mübârekine erre koydukda Hazret-i İzzetden nidâ geldi ki: 'Ey Zekeriyâ bu hükm-i mutâ' benümdür eger müteellim olacak olursan ismün cerîde-i nübüvvetden mahv olmak mukarrerdür'".

Aynı konulu tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde, kompozisyonun merkezindeki irice bir ağacın kovuğunda Hz. Zekeriyâ'nın gizlendiği izlenimi uyandırılmaktadır (Resim 67, 73, 80, 84). Hz. Zekeriyâ'nın varlığı ağaç kovuğundan sarkan elbise parçasıyla ve buradaki örneğin yanı sıra AEM ile PSÖK nüshalarının minyatürlerinde ağaç kovuğundan yükselen alev haleleriyle belirginleştirilmektedir (Resim 67, 84). Tüm örneklerde Hz. Zekeriyâ'nın içerisine saklandığı ağacın her iki yanındaki birer asker figürü, ellerindeki testereyle ağacı ve içindeki Hz. Zekeriyâ'yı ortadan ikiye ayırmaya çalışmaktadır. KMM 101 ve PSÖK minyatürlerinde yer verilmeyen alev haleli Hz. Yahyâ figürü (Resim 80, 84), buradakinin aksine AEM ve NYBM minyatürlerinde kompozisyonun solunda yer almaktadır (Resim 67, 73). Melik Herodes figürü ise buradaki minyatürün aksine, resmedildiği AEM ve PSÖK minyatürlerinde kompozisyonun sol üst köşesinde ve daima at üzerinde bulunmaktadır. PSÖK minyatürü dışındaki tüm örneklerde iri bedenli bir ihtiyar suretindeki İblis figürü Hz. Zekeriyâ'nın ağacın kovuğundan sarkan giysisini çekiştirerek askerlere göstermektedir. PSÖK minyatüründe ise kompozisyonun sağındaki kayalıkların ardında profilden resmedilen kırmızı konik şapkalı figürün İblis'i temsil etme ihtimali bulunmaktadır. NYBM minyatürü dışındaki tüm örneklerde de İblis figürünün bir elinde baston taşıdığı görülmektedir. Minyatürlerin

tamamında biçilmekte olan ağacın etrafında konuşlanmış asker figürlerine yer verilmektedir.

Falnâme'nin 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen aynı konulu bir Safevî dönemi minyatüründe[337] de, tüm kompozisyonlarda merkezde yer alan büyük bir ağaç figürüne ve ağacın kovuğundan sarkan Hz. Zekeriyâ'ya ait elbise parçasına yer verilmektedir. Hz. Zekeriyâ'nın kutsiyetinin nişanesi olan halenin alevleri ağacın gövdesinden yukarıya doğru yayılmaktadır. Hz. Zekeriyâ'nın elbisesini gösteren siyah tenli bir ihtiyar suretindeki İblis'in başlığının üzerinde "Şeytan-ı laîn" ifadesi yer almaktadır. İblis'in yönelip hitap ettiği figürün başındaki taç dolayısıyla Herodes'i temsil etmesi muhtemeldir. Aynı zamanda Hz. Zekeriyâ'nın şehit edildiği ağacın sağında duran bu figür Herodes'i temsil etmesi durumunda sıra dışı bir konumda yer almaktadır. Zira diğer örneklerde Herodes figürünün kompozisyonun gerisindeki kayalıkların ardında ve genellikle at üzerinde konumlandırıldığı görülmektedir. Söz konusu figürün yanı sıra ağacın diğer tarafında elindeki testereyle Hz. Zekeriyâ'yı şehit eden figürün enselerinden birer hayvan başının çıkıntı yaptığı görülmekte ve bu şekilde zalim karakterlerinin vurgulandığı düşünülmektedir. Bu figürlerin dışında ağacın her iki yanında ve üst kısımda kayalıkların gerisinde sıralanan figürler kompozisyonu tamamlamaktadır. *Zübdetü't-Tevârih* nüshasının iki farklı konuyu sahneleyen minyatürünün[338] aynı konulu kompozisyonunda da merkezinde yer alan büyük bir ağacın kovuğunda, Hz. Zekeriyâ bu kez sadece elbisesinin ucuyla değil aynı zamanda alev halesi yayılan sarığının bir bölümüyle resmedilmektedir. Ağacın her iki tarafında duran birer figür ellerindeki testereyle Hz. Zekeriyâ'yı şehit etmektedir. Bu figürlerin üzerinde de diğer pekçok örnekte olduğu üzere Avrupa'ya özgü giysiler bulunmaktadır. Sağ taraftaki figürün arkasındaki, zafer ifadesiyle ellerini ovuşturan İblis figürü sıra dışı bir mahlûk görünümündedir. Aynı konulu diğer minyatürlerdeki İblis figüründen farklı bir biçimde tasvir edilen keçi sakallı, siyah tenli bu figürün başında üç boynuz ve boynuna dolanmış halde ucu zile benzeyen bir nesne bulunmaktadır.

Resim No **:** 34

Sayfa No **:** 65a

[337] Minyatür için bkz. Farhad ve Bağcı, *Falnama The Book of Omens*, s. 108.
[338] Minyatür için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 182.

Konusu : Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi

Ölçüleri : -

Tanım ve Kompozisyon : *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde ilk kez burada Hz. Muhammed'in yüzünde peçe kullanılmadığı ve yüz hatlarının da tasvir edildiği görülmektedir. Sağ taraftaki minberin basamağında oturan Hz. Muhammed beyaz sarıklı ve siyah sakallı olarak resmedilmekte, başından yayılan alev halesi cedveli aşarak sayfa sınırlarına erişmektedir. Sağ alt köşede minber aynalığı önünde oturan ve sağ eliyle tesbih tutan Hz. Ali'nin kolları arasında oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin bulunmaktadır. Her üçünün de başlarından alev haleleri yükselmektedir. Minber aynalığındaki açıklıkta bekleyen bir kişi de bu alevlerin ardında belirmektedir. Hz. Ali'ye doğru bakan bu siyahî kişinin Hz. Ali'nin azadlı kölesi Kanber olması muhtemeldir. Minberin basamağı önünde de biri yaşlı ve eli beyaz tesbihli, diğeri genç ve siyah tesbihli iki kişi resmedilmektedir. Sarığının üzerinde "Abbas" ismi okunan yaşlı figür Hz. Ali'ye doğru bakmakta, diğeri ise başını öne doğru eğmektedir. Kompozisyonda figürlerin tamamına yakınının sarıkları üzerinde isimleri kaydedilmişken bazıları net bir şekilde okunamamaktadır. Minberin karşısında sıralanan cemaat dikkatle Hz. Peygamber'i dinlemekte, cami kapısından içeri giren cemaatten bir kısmının gözyaşlarına hâkim olamadığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in karşı hizasındaki cemaatin ilk safının başında oturan eli tesbihli yaşlı figürün sarığı üzerinde "Ebu Bekr Sıddık" ifadesi, hemen yanındaki figürün sarığında ise "Ömer Faruk" ifadesi okunabilmektedir. Buna göre Hz. Ömer'in yanındaki figür de Hz. Osman olmalıdır. Yaşlısıyla genciyle kalabalık bir topluluğa yer veren bu kısım büyük ölçüde cedvel dışında kalmaktadır. Cemaattekilerin bir kısmı diz üstü oturmaktayken, bir kısmı da ayakta beklemektedir. Ayakta bekleyenler arasında Hz. Peygamber'in tam karşısına denk gelen bir kişi kollarını öne doğru uzatarak Hz. Peygamber'e hitap etmektedir. Ekseriyeti beyaz sarıklı olarak tasvir edilen cemaatten pek çok kişi tesbih taşımaktadır. Cemaatten hemen herkesin üzerindeki nakışlı kaftanlar dikkat çekmektedir. Cami zemini ile duvarlarını geometrik motifli çiniler tezyin etmektedir. Bunlar arasında dikkati çeken altı köşeli yıldız motifinin minber aynalığında da kullanıldığı farkedilmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık metinde "…ve cemî-i halk hâzır olub Hazret edâ-yı hutbeden sonra buyurdu ki: 'Ey fırka-i İslâm ve zümre-i enâm benüm ecelüm

karîbdür zinhâr bedenlerünüzle cüdâ oldukda gönüllerünüzle cüdâ olman…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 35

Sayfa No **:** 103b

Konusu **:** Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Hz. Ali taraftarlarıyla Haricîler arasındaki kıyasıya mücadelenin yansıtıldığı minyatürde, kompozisyonun solundakiler Hz. Ali'nin askerlerini, sağ taraftakiler de Haricî askerlerini temsil etmektedir. Hz. Ali kompozisyonun sol üst köşesindeki kayalıkların ardında Düldül isimli atı üzerinde beklemektedir. Sarıklı ve sakallı olarak tasvir edilen Hz. Ali'nin başından alev halesi yükselmekte ve arka taraftaki sancak ve mızrakla birlikte cedveli aşmaktadır. Bu kısımda Hz. Ali'nin yanı sıra biri sancak taşıyan beyaz sarıklı üç kişiye daha yer verilmektedir. Sağ üst köşedeki kayaların ardından Hz. Ali'nin bulunduğu tarafa doğru bakan kişi ise Haricîlerin komutanını temsil ediyor olmalıdır. At üzerinde duran ve başında tüylü bir başlık bulunan bu kişi kılıç, ok ve kalkan gibi çok sayıda savaş aleti taşımaktadır. Minyatürün merkezinde savaşan askerlerin tümü süvaridir ve her biri okluk, bir kısmı kılıç, bir kısmı da mızrak taşımaktadır. Minyatürdeki tüm at figürlerinin aynı istikamete yani sağ tarafa doğru hareket etmeleri, muhtemelen Haricîlerin bozguna uğrayıp kaçışmalarını vurgulamak için özellikle kurgulanmaktadır. Üst kısımda bayrak ve kalkan taşıyan bir askerle, yay taşıyan bir başka askere yer verilmektedir. Askerlerden kimisi sarıklıyken, kimisi de miğferlidir. Alt kısımda resmedilen ve sağ alt köşeden cedvel dışına taşan Dicle nehri üzerinde çok sayıda ceset bulunmaktadır. Cesetlerden bazıları da nehir kenarında üst üste yığılmış vaziyettedir. Minyatürün üst kısmındaki kayalıkların ortasında yükselen ağaç figürü ve taşlık muharebe zemini üzerindeki bitki kümeleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Üst kısımda bir, alt kısımda iki satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "Âhirü'l-emr subh-ı zaferden âf-tâb-ı feth tulû' idüb leşker-i İslâma pertev bırakdı ve âf-tâb-ı meh-çe-i livâ'-yı İslâm şu'le-i âteş olub sipâh-ı a'dâ'nun

ferâhem kılduğı esbâb-ı tedbîr ve emtia tedârikün yakdı. ‘Yueyyidu men-yeşâu’[339]den nesîm…”.

Resim No **:** 36

Sayfa No **:** 151a

Konusu **:** Müslim b. Akil’in Ubeydullah b. Ziyad’ın Askerleriyle Savaşması

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Müslim b. Akil ve beraberindekilerin Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad’ın askerleriyle valilik konağı önünde çarpışmalarının resmedildiği minyatürde kompozisyonun sağındaki grup Müslim taraftarlarını, sol taraftakiler ise Kûfe ordusunu temsil etmektedir. Sağ taraftaki askerlerden ön plandaki, atı ve kendisi zırhlar içerisindeki beyaz sarıklı ve sakallı kişi Müslim’dir ki sarığının üzerinde “Müslim-i Akil” kaydına rastlanmaktadır. Kılıcıyla hamle yapan Müslim karşısındaki süvarinin başını ortadan ikiye ayırmaktadır. Alt kısımda da muhtemelen Müslim’in katlettiği askerlerin cesetleri kanlar içerisinde taşlık zeminde uzanmaktadır. Çok sayıda kalkan ve kılıcın dikkati çektiği savaş aletleri arasında ok, yay ve kargı da bulunmaktadır. Kompozisyonun üst kısmında yer alan valilik konağının terasındaki tüylü, iri beyaz sarıklı ve siyah tenli kişi Ubeydullah b. Ziyad’ı temsil etmekte ve Müslim’in kahramanca dövüşmesi karşısında hayretle elini ağzına götürmektedir. Terastaki diğer figürlerin ve konağın pencerelerindeki iki figürün başları siyah türbanlarla örtülüdür. Penceredeki figürlerden biri yayını gererek, Müslim’in yandaşlarına okunu doğrultmaktadır. Diger figürlerden bazıları ise birtakım el kol işaretleriyle konağı basan Müslim ve yandaşlarını dağılmaları için ikna etmeye çalışmaktadır. Bu figürlerden birindeki oldukça büyük burun yapısı Bağdat okulunda hazırlandığı düşünülen minyatürlerde bilhassa kötü karakterleri vurgulamak üzere sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Surlardan oluşan görüntüsüyle bir kaleyi andıran valilik konağının duvarları tuğlalarla örülüyken, sadece kapı çevresinde altıgen motifli çiniler tezyinat unsuru olarak kullanılmaktadır. Minyatürün üst kısmında üç, alt kısmındaki tek satırlık metin bölümünde şu ifadeler okunmaktadır: “Şi’r:…

Ol şeb-i târa şem’-i bezm-efrûz

[339] Dilediğini destekler.

Oldı nevk-i sinân-ı âlem-sûz

Ol ma'reke-i pür-şûr ve mehleke-i pür-fütûrda nev-bâve-i gülzâr-ı Benî Halîl yani eşca'-ı sanâdîd-i Arab Müslim b. Akil semend-i kûh-temkîn-i berk-seyrle cevlâna gelüb ve bir eline ef'î-i remh-i hûn-hâr ve bir eline ejdehâ-yı tîg-i sâika-kirdâr alub her hamlede bir cümleye zehr-i fenâ içürürdi ve her…".

Resim No **:** 37

Sayfa No **:** 190a

Konusu **:** Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezid'in Askerleriyle Karşılaşması[340]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. Hüseyin taraftarlarıyla Ubeydullah b. Ziyad'ın gönderdiği Ömer b. Sa'd komutasındaki Kûfe ordusu arasında, Hicretin altmış ikinci yılına rastlayan Muharrem ayının onuncu Cuma gününde gerçekleşecek olan savaşın hemen öncesinde, Hz. Hüseyin'in Kûfe ordusuna hitaben yaptığı konuşma anı resmedilmektedir. Taşlık zemine sahip kompozisyonun merkezinde beyaz atı üzerinde kırmızı giysi ve siyah sarıkla resmedilen Hz. Hüseyin'in başının etrafı altın yaldız alev halesiyle kuşatılmaktadır. Eserde bildirildiği üzere Hz. Hüseyin Hz. Peygamber'den miras kalan Feriha isimli ata binmiş ve düşman askerine hitabında belirttiği üzere bir zamanlar Hz. Resul'e ait olan abayı sırtına giymiş, sarığı başına takmış ve kılıcı beline kuşanmıştır. Hz. Hüseyin'in hitap ettiği süvari ve piyade asker topluluğunun bilhassa ön safındakilerin isimlerine eserde yer verilmektedir ki bunlardan atı üzerinde elindeki ok ve yayla hamle yapan, yüzü tahrip olduğu için seçilemeyen kişinin Ömer b. Sa'd olduğu düşünülmektedir. Zira eserde Ömer b. Sa'd'ın, Hz. Hüseyin'in kendilerine yönelik yapmış olduğu konuşma üzerine bu konuşmadan bir şey çıkmayacağını söyleyerek, ordusuna hitaben savaşı başlatanın kendisi olduğunu haykırıp ilk oku atan kişi olduğu bildirilmektedir. Kırmızı elbise ve tüylü beyaz sarıkla resmedilen ve sarığının üzerindeki "Ömer" ifadesinden de kimliği açığa çıkan Ömer b. Sa'd'ın sağında ve solunda bulunan süvariler de muhtemelen Ömer b. Haccac, Şimr b. Zilcevşen, Şis b. Rebia ve Sinan b.

[340] Minyatürün renkli kopyası için bkz. And, *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, s. 340. Ancak aynı yazar başka bir eserinde bu minyatürün *Maktel-i Âl-i Resûl* yazmasının TİEM 1958 no'lu nüshasında yer aldığını bildirmektedir bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 392.

Enes gibi Kûfe ordusunun ileri gelenlerini temsil etmektedir ki Hz. Hüseyin konuşmasında bu isimleri özellikle zikretmektedir. Ön safı tutan bu güruhun siyah yüzlerle tasvir edilmeleri dikkat çekmektedir. Kompozisyonun sağ üst köşesinde bulunan başları sarıklı grup ise Hz. Hüseyin'in yakınlarını temsil etmektedir ki, eserde bunlardan Züheyr b. Mücella, Habib b. Müzahir ve sancaktarlık görevini üstlenen Abbas b. Ali'nin isimleri geçmektedir. Abbas b. Ali olduğu düşünülen kırmızı elbiseli, yeşil sarıklı kişinin taşıdığı kırmızı sancağın üst kısmı ile yine bu gruptakilerden ikisinin taşıdığı mızrakların ucu sağ üst kısımda cedvel dışına taşmaktadır. Sol üst kısımda ise düşman askerine ait bir bayrak, bir alem ve bir mızrak ucu cedveli aşmaktadır. Kompozisyonun üst kısmında, Hz. Hüseyin taraftarlarıyla düşman askerlerini ayıran tepelerin üzerinde bir ağaç figürüne yer verilmektedir ki, düşman askerlerinden birinin çalmakta olduğu savaş başlatıcı borazanın ucu ağacın yapraklarına değmektedir. Minyatürün sağ üst köşesinde bir, sağ alt köşesinde iki satırlık metin bölümünde "…çeşme-i âf-tâb dutıldı ve zahm-ı peykân-ı âb-dârdan rûy-ı zemîn mesâbe-i gırbâl oldı. Hazret-i İmâm ol hücûmdan saf-ı sipâha mürâcaat kılub ashâbına…" ifadeleri okunmaktadır.

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır. *Ravzatü'ş-Şühedâ*'nın aynı konulu minyatürü ise kompozisyon bakımından benzerlik sunmakla beraber, bu örnekte sağ üst köşedeki Hz. Hüseyin taraftarlarının bulunduğu kısımda fazladan çadır figürüne yer verilmiş olup, Hz. Hüseyin'in yüzü de peçeli olarak tasvir edilmiştir (Resim 99).

Resim No **:** 38

Sayfa No **:** 235a

Konusu **:** Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezindeki çorak zemin üzerinde diz üstü pozisyonda oturan Hz. Hüseyin şehit edilmeden evvelki son namazını kılmaktadır. Bir yanında kalkan diğer yanında kılıçla resmedilen Hz. Hüseyin'in büyük bir sarıkla örtülü başının etrafından alev halesi yükselmektedir. Hz. Hüseyin'in tam karşısında durup elindeki kılıç ve kalkanla hamle yapan siyah tenli ve iri burunlu figür Şimr b. Zilcevşen'dir. Bu kişinin sarığının sağ tarafında da

"Şimr-i Zilcevşen" ifadesi belli belirsiz okunmaktadır. Şimr'in arkasında, elindeki mızrakla ayakta bekleyen bir figürle, sol alt köşede kesik baş ve gövdeden oluşan cesetlere yer verilmektedir. Hz. Hüseyin'in arkasında da başlarında tüylü başlıklar bulunan süvari ve piyade düşman güruhu sıralanmaktadır. Bu gruptaki askerlerin bedenleri büyük ölçüde tahrip olmuştur. Kompozisyonun sağ üst köşesindeki çadırlar önünde Ehl-i Beyt kadınları yas tutmaktadır. İkisi türbanlı, diğer ikisi başları açık olarak tasvir edilen kadınlardan biri adeta üzüntüden saçlarını yolmaktadır. Çadırlardan birinin önünde duran beyaz at ise muhtemelen Hz. Hüseyin'in üzerinden inmesiyle Ehl-i Beyt'e ait çadırlara yönelen atını temsil etmektedir. Başları örtülü kadınlardan birinin ağıt yakarcasına bir elini başına götürüp diğer elini Hz. Hüseyin'in atına doğrultması EBÖK nüshasının Hz. Hüseyin'in şehadetiyle atının haymegâha gitmesi konulu minyatürünü anımsatmaktadır. Arka taraftaki beyaz başörtülü kadın figürü de elindeki örtüyü yüzüne götürerek gözyaşlarını silmektedir. Bu bölümde Ehl-i Beyt'e ait sancakla, sağ üst köşede ve sol tarafta düşman güruhuna ait mızrak uçları cedvel dışına taşmaktadır. Minyatürün üst kısmında bir, alt kısmında üç satırlık metin bölümünde şu ifadelere yer verilmektedir: "…gubâr mürtefi' oldukda Hazret-i Hüseyn-i mazlûmun merkebi kâkülin kanla rengin idüb, müteveccih-i hayme-gâh olub, mutahharât-ı Ehl-i Beyt ol merkebi kâkül-i pür-hûn ile şehzâdeden cüdâ gördükde figanlar idüb, merkebi muhâtab kılub nevha ile itdiler. Şi'r:

Ey semend-i bâd-pâ billâh kanı ol şeh-süvâr

Nişe ol ser-dârdan kıldun cüdâlık ihtiyâr…".

Resim No **:** 39

Sayfa No **:** 255b

Konusu **:** Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün sol tarafındaki minberin basamaklarında ayakta duran Zeyne'l-Âbidin sağ kolunun altında bir asa taşımakta ve ellerini öne doğru uzatarak hutbe irad etmektedir. Üzerinde cübbe, şal ve koyu renk sarık bulunan Zeyne'l-Âbidin'in başının etrafından alev halesi yükselmektedir. Minber aynalığı önünde oturan üç kişi dikkatle hutbeyi dinlemekte, minberin karşısında

sıralanan cemaatin ise bir kısmı aralarında hutbede söylenenleri değerlendirirken, diğer kısmı duyduklarının etkisiyle hüzne kapılıp mahcubiyetle başlarını öne doğru eğmektedir. Aynı hüzünlü ifadeye sahip bir grup cemaat de sağ üst köşedeki cami kapısından içeriye girerken resmedilmektedir. Ön safın üst başındaki bağdaş kurmuş vaziyette oturan, tüylü koyu renk sarığı bulunan kişi Şam valisi Yezid'i temsil etmektedir. Yüzündeki tahribattan ötürü hatları belli olmayan Yezid'in koyu tenli olarak tavir edildiği anlaşılmaktadır. Yezid'in yanında oturan beyaz sarıklı, koyu tenli ve ellerini öne doğru uzatıp bir şeyler söylediği anlaşılan kişinin Yezid'in işaret ettiği müezzini temsil etmesi muhtemeldir. Minberden, kapı sövesinden ve arka plandaki duvardan sarkan kandillerin yanı sıra, duvarlarla zemini süsleyen, altıgen ve yıldızların yoğunlukta olduğu geometrik motifli çiniler, minberde ve pencere kanadında kullanılan geometrik geçmeler kompoziyonu tamamlamaktadır. Minyatürün üst kısmında iki, alt kısmında tek satırlık metin bölümünde şu ifadeler okunmaktadır. "…tegafül kılub rızâ virmedi ammâ hüzzâr-ı meclis iltimâs itdiler ki ehl-i Hicâzun fesâhatin istimâ' itmek murâdumuzdur. Çok mübâlâğadan sonra icâzet virüb, Hazret-i İmâm minbere çıkub, mesned-i Resûli vücûd-ı şerîfiyle münevver kılub bir hutbe-i belîğ edâ kıldı ki kemend-i dikkat-i idrâk…".

Katalog No **:** 6

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** Londra British Library, Ms. Or. 12009[341]

Tarihi **:** 1600[342]

Ölçüleri **:** 27 x 16,5 cm[343]

Varak/ Sayfa Sayısı **:** 281 yaprak

Satır Sayısı **: -**

Hat Türü **:** Nestalik

Müstehsihi **: -**

Minyatür Sayısı **:** 15

[341] Bu nüshada yer alan minyatürler, Bristih Library internet sitesinden siparişte bulunduktan sonra posta yoluyla "gray scale scan" olarak adlandırılan siyah-beyaz mikrofilmler halinde tarafıma ulaştırılmıştır.

[342] İnan, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", s. 7.

[343] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 101. Nüshanın sayfa sayısı için de aynı eserden istifade edilmiştir.

Tamamında metin bölümlerine yer verilen minyatürler dikey pozisyonda olup 66b sayfasındaki minyatür hariç (Resim 46), kompozisyonlardaki unsurlardan bazıları cedvel dışına taşmaktadır. Sadece bu nüshaya has olmak üzere, minyatürlerin bulunduğu sayfaların pervaz bölümlerinin halkâri tarzında çeşitli hayvan figürleri, bitki motifleri ve stilize unsurlar kullanılarak tezyin edildiği görülmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer husus da, bu nüshadaki minyatürlerin tamamında alt kısımdaki cedvel hattının aşağısında British Museum mührü olduğu anlaşılan bir kraliyet tacı tasvirinin yer almasıdır. Günümüzde bu nüsha British Library koleksiyonuna dâhil olsa da, önceden British Museum koleksiyonunda yer aldığı bilinmekte ve hatta bazı kaynaklarda da nüshanın British Museum'da yer aldığına işaret edilmektedir.

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 40

Sayfa No **:** 7b

Konusu **:** Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. Âdem ile eşi Hz. Havva, sağ tarafta konumlandırılmış "Neşe Sarayı"nın kapısı önünde el ele tutuşmuş birbirlerine bakarak cennetten ayrılmak üzere resmedilmektedir. Aynı konudaki diğer minyatürlerde olduğu üzere burada da Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın vücutlarının belden yukarısı ile bacakları çıplak vaziyette olup, belden diz kapağına kadar uzanan kısımları ise iri yapraklarla örtülüdür. Uzun saçları omuzlarına dökülen Hz. Havva ile kısa saçla tasvir edilen Hz. Âdem'in başları alev halesiyle çevrelenmektedir. Çiftin arkalarında bulunan köşkün balkonundan Rıdvan olduğu düşünülen melek aşağı bakmaktayken onun arkasında da bir başka melek figürü beklemektedir. Köşkün çatısının sağ üst köşede cedvel dışına taştığı görülmektedir. Köşkün zemini üzerinde, Hz. Âdem'in ayağının altındaki bölümde İblis, yılan ve tavus kuşu üçlüsü yerlerini almaktadır. Başı külahlı olarak profilden ve gövdesinin yarısıyla resmedilen İblis figürünün sol tarafındaki zemini kaplayan tuğlalardan en alttakinde 1118 rakamı[344] dikkat çekmektedir. Hz. Havva'nın hemen arkasında Cebrail ve onun

[344] Bu nüshada yer alan minyatürlerin tamamına yakınında kolaylıkla seçilebilen ancak birkaçında bulunmayan ya da okunamayan (19b, 30b, 120b) 1118 rakamının söz konusu minyatürlerin hazırlanma tarihi olduğu bir makale çalışmasında öne sürülmektedir ki milâdî olarak bu tarih 1706 yılına tekabül etmektedir. Bu durumda bu nüshadaki minyatürler her ne kadar üslup

arkasında da iki melek figürü tasvir edilmektedir. Hz. Havva ile Cebrail'in bulunduğu kısmın hemen altında taca benzeyen iki başlıkla bir üst giysisi resmedilmektedir ki, muhtemelen bunlar Hz. Havva ile Hz. Âdem'in yasak meyveyi yemeden önce üzerlerinde bulunan cennet esvaplarını simgelemektedir. Küçük yapraklı ince dallarına kuşların konduğu ağaçlarla tasvir edilen cennet bahçesinin kompozisyonu tamamladığı bu minyatürün, bulunduğu sayfanın pervaz kısmının da çeşitli motif ve figürlerle bezendiği görülmektedir. Halkâri tarzında bezenmiş stilize bulut motifleri arasında üst kısımda kuş figürüyle alt kısımda dağ keçisi figürü ve çiçek motifleri dikkat çekmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde ise "…sabr it ki arsa-i dünyâdan mülk-i ukbâya teveccüh kıldukda ve dâr-ı fenâdan ma'mûre-i bekâya râci' oldukda kendüye bin bin evlâdına izhâr-ı kemâl-i terahhum kılam ve hevl-i…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 41

Sayfa No **:** 15b

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün sol tarafında, yoğun alevler arasındaki bahçeyi andıran çiçekli zeminde Hz. İbrahim ellerini havaya kaldırmış dua pozisyonunda resmedilmektedir. Mevlânâ'nın "İbrahim'i ateş içinde besler; korkuyu, ruhun emniyet ve selâmeti yapar"[345] buyurduğu üzere Hz. İbrahim yoğun alevler arasında bulunmasına karşın huzur içerisinde kazaya teslimiyet göstermektedir. Sarıklı ve sakallı olarak tasvir edilen Hz. İbrahim'in başının etrafındaki halenin alevleri, içerisine atıldığı ateşin alevlerine karışmaktadır. Ateşin sağ tarafında yan yana duran iki sütun ve sütunların ortasında mancınık düzeneği bulunmaktadır ki, bu sütunlar Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı yerdeki sütunları temsil etmektedir.

---

itibariyle diğer nüshalardaki minyatürlerle yakınlık arz etse de, 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başlarına tarihlenen Bağdat okulu minyatürlerinin dışında kalmaktadır. Ayrıca aynı çalışmada yaklaşık 1550-1600 yılına tarihlendirilen, Fuzûlî'nin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış şiirinin Farsça bir elyazması ya da İran'a ait bir elyazması (*a Persian manuscript*) şeklinde ilan edilen bu nüshanın metninin muhtemelen Şiraz'da yazıldığı bildirilmektedir bkz. Gruber, "Between Logos (Kalima) and Light (Nur): Representations of the Prophet Muhammad in Islamic Painting", ss. 244-245. Bu çalışmada bildirilen "Persian" ifadesi eserin dilini ifade etmekteyse hatalı bir kullanımdır. Zira nüshanın Osmanlıca olduğu bilinmektedir. Şayet İran'a ait olduğu iddia edilmekteyse de neye göre bu aidiyetin bildirildiği anlaşılmamaktadır. Ayrıca aynı çalışmada Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eserinin şiir (*poem*) olarak ilan edilmesi de bir başka hatalı bildirimdir. Zira söz konusu eser, içerisinde manzum kısımlar da bulunan mensur bir eserdir.

345 *Mesnevî*, c. I/547.

Kompozisyonun sağ tarafında, balkonundan Nemrud'un olan biteni seyrettiği köşk tamamıyla cedvel dışında kalmaktadır. Başında tüylü tacı ve belinde kemeri ve hançeriyle resmedilen Nemrud hayretini belli edercesine elini ağzına götürmektedir. Nemrud'un iki yanında yer alan birer erkek figüründen sağ taraftaki okluk ve yay taşımaktadır. Alt kısımda köşkün kapısı önünde duran dört kişiden öndeki ikisi mancınığın ipini tutmakta, diğer ikisi karşılaştıkları hadiseye yönelik şaşkınlık göstermektedir. İpi tutanlardan sol taraftaki figürün ayağının altında yer alan 1118 rakamı ikinci kez karşımıza çıkmaktadır. Minyatürün arka planındaki tepelerin ardında bir ağaç figürü ile bir erkek figürü kompozisyonu tamamlamaktadır. Profilden resmedilen bu başı külahlı figürün boynundan yukarıya doğru uzanan kavisli çıkıntı, PBN nüshasındaki Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesine dair minyatürde yer alan İblis figürünü akla getirmektedir. Zira söz konusu minyatürdeki İblis figürünün boynunda da aynı yılankavi kıvrımla karşılaşılmaktadır. Minyatürün üst kısmında iki, alt kısmında dört satırlık metinde şu ifadeler okunmaktadır: "Şi'r: …

Sabr kılsan âb-ı Kevser seng lâ'l-i nâb olur
Tîre olmaz kesb-i zulmet eyleyüb her hâne kim
Cilve-gâh-ı pertev-i hûrşîd-i âlem-tâb olur

Hazret-i Halîlün bir musîbeti dahı kaziyye-i zebh-i İsmâîldür ki lisân-ı tenzîle cârî olmış ki 'innehu el-belâu'l-mubînu'[346]. Rivâyet-i sahîh ve nakl-i sarîhdür ki bir gün İsmâîl sayd-gâhdan ruhsâr-ı gubâr-alûdla Hazret-i İbrâhîmün huzûrına geldükde ve Hazret-i İbrâhîm nazar-ı iltifâtla ol âf-tâb-ı âlem-tâbun safha-i ruhsârın mütâlaa kıldukda…". Minyatür sayfasının pervaz kısmının da halkâri tarzında çeşitli stilize bulut, bitki ve ağaç motifleriyle bezendiği, sayfanın üst kısmında bir kuş figürüyle alt kısmında tilkiye benzer bir hayvan figürüne, minyatürdeki köşkün hemen alt hizasında bir ceylan fügürüyle sağ tarafta bir başka hayvan figürüne yer verildiği görülmektedir.

Resim No **:** 42

Sayfa No **:** 19b

[346] Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır.

Konusu : Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi[347]

Ölçüleri : -

Tanım ve Kompozisyon : Minyatürün merkezinde bir eliyle bıçak diğer eliyle oğlu Hz. İsmail'in sol omzunu tutan Hz. İbrahim, kolları arasında bir koçla beraber kendisine doğru uçmakta olan Cebrail'e bakmaktadır. Sakallı ve sarıklı olarak tasvir edilen Hz. İbrahim'in elbisesinin kolları dirseklere kadar kıvrılmış vaziyettedir. Hz. İbrahim'in kurban etmek üzere ellerini ve gözlerini bağladığı oğlu Hz. İsmail bu kez yüz üstü pozisyonda boylu boyunca uzanmak yerine, babasına arkası dönük şekilde oturmakta ve ayaklarını öne doğru uzatmaktadır. Babası gibi sarıklı olan Hz. İsmail ile Hz. İbrahim'in başlarının etrafından alev haleleri yükselmektedir. Hz. İbrahim'in arkasında uçarken resmedilen iki melek figürü de geniş kâseler içinde taşıdıkları cennet hediyelerini sunmaktadır. Kâselerden birinin içinden alevler yayılmaktadır. Bu kâseyi taşıyan melek figürünün arkasındaki kayaların ardından beliren siyah tenli ve başı fesli figür, Hz. İbrahim ile oğlunu yolundan çevirmeye muvaffak olamayan İblis olmalıdır ki yüz kısmı tahrip edildiği için hatları net değildir. Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesi konulu minyatürlerin haricinde diğer tüm minyatürlerde İblis figürünün minyatürün ücra bir köşesine tünemiş vaziyette resmedildiği görülmektedir ki adeta bu figür ismiyle müsemma bir duruş sergilemektedir. Zira bilindiği üzere İblis kelimesinin aslı yeis'tir. "Umutsuz oldu" anlamında eblese kelimesi kullanılmaktadır. İblis ismi de bundan türetilmiştir ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmiş kimse demektir.[348] Sol kısımda Hz. İbrahim'in arkasındaki meleğin kanatlarından biriyle elbisesinin kıvrımları cedvel dışına taşmaktadır. Sağ tarafta ise çeşitli kaya ve ağaç figürleriyle, koçu getiren Cebrail'in cedveli büyük ölçüde aştığı görülmektedir. Hz. İbrahim'in arkasındaki ağaç figürleriyle, zemin üzerindeki ot ve çiçek motifleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Üst ve alt kısımlardaki ikişer satırlık yazıda "…kurbânın kabûl iderem ve İsmâîle suâl itmeden hediye irsâl iderem. El-kıssa İbrâhîm mütehayyir iken Cebrâil yetüb kurbân yetürdi ki: 'Ey Halîl…" ifadeleri okunmaktadır. Pervaz kısmında, halkâri tarzında çok sayıda stilize bulut ve bitki motifiyle, alt kısımda dallarıyla birlikte gövdesi ikiye ayrılmış bir ağaç motifi, üst kısımda da bir kuş figürü minyatür sayfasını tezyin etmektedir.

---

[347] Minyatürün renkli kopyası için bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, pl. V. Kurul, "İslâm Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail", s. 159. Kurul, "İslâm Resim Sanatında Kurban İkonografisi", s. 175.

[348] El-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, s. 312.

Resim No **:** 43

Sayfa No **:** 24b

Konusu **:** Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi[349]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Hz. Hasan'ın, evinde istirahat ederken uyanıp kızkardeşi Zeynep'ten su istemesi ve daha öncesinde eşi Ca'de'nin elmas tozu kattığı sudan içerek zehirlenmesi hadisesinin sahnelendiği minyatürde, Hz. Hasan hastalanmasının ardından huzuruna çağırdığı kardeşi Hz. Hüseyin'in bağdaş haldeki dizlerine başını dayamış vaziyette uzanmaktadır. Her iki kardeşin de yüzlerinin peçeli, başlarının sarıklı ve alev haleli olduğu görülmektedir. Hz. Hasan'ın beyaz peçesi üzerindeki yazıda "Ya İmam Hasan" ifadesi okunmaktadır. Hz. Hüseyin'in peçesi üzerindeki yazı ise net değildir. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in önünde ayakta duran kız kardeşleri Zeynep elinde bir kâse taşımaktadır. Bu kâse aynı zamanda Hz. Hasan'ı zehirleyen suyun bulunduğu kâsedir ki içer içmez ciğeri parçalanan Hz. Hasan sağ elini göğsüne götürmüş halde resmedilmektedir. Söz konusu kâseye suyun döküldüğü ibrik ise Hz. Hasan'ın ayakları altında tasvir edilmektedir. İbriğin yanında dizlerini kırmış ve ayakları çıplak halde oturan kadın figürü de ibriğin içine elmas tozunu boşaltan Ca'de olmalıdır. Kubbesi minyatürün üst kısmındaki cedvelden taşan evin üst kat penceresinden bakan iki kadın figürüyle pencerenin altında ayakta bekleyen kadın figürünün Hz. Hasan'ın hanesindeki diğer hanımları ve kızlarını temsil ettiği düşünülmektedir. Ancak ayakta duran kadının baş ve işaret parmakları üzerinde tutmakta olduğu şey tam olarak anlaşılamamaktadır. Söz konusu nesnenin elmas tozunun bulunduğu kabı temsil etmesi ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, ibriğin yanında oturan figürün değil de, buradaki figürün Ca'de ya da Ca'de'ye zehri ulaştıran Unsune olabileceği de akla gelmektedir. Hz. Hasan'ın evinin duvarlarını kaplayan haç, altıgen ve yıldız gibi çeşitli geometrik motiflerden müteşekkil çinilerin yanı sıra, gerek duvarları gerekse kadın figürleri ile Hz. Hasan'ın kıyafetlerini süsleyen çiçek motifleri dikkat çekmektedir. Alt ve üst kısımlarında ikişer satırlık yazının bulunduğu minyatürün, alt kısmındaki yazı

[349] Minyatürün siyah-beyaz kopyası için bkz. Owens, *Turkish Miniatures*, pl. XXIII. Bu eserde yer alan resmin altındaki açıklamada Hz. Hasan'ın önünde kendisine kâse uzatan figürün eşi Ca'de olduğu bildirilmektedir. Ancak eserde Ca'de'nin gizlice elmas tozunu suya karıştırarak uzaklaştığından ve Hz. Hasan'ın uykudan uyanması üzerine susayarak kızkardeşi Zeynep'ten su isteyişinden söz edilmektedir. Bu durumda Hz. Hasan'a kâseyi uzatan figür eşi Ca'de değil kızkardeşi Zeynep olmalıdır.

çerçevesi üzerinde yer alan altı çizili 1118 rakamı da dikkat çeken unsurlar arasındadır. Söz konusu metinde şu ifadelere rastlanmaktadır: "…mihrün âçub İmâm eline virdükde Hazret ol kûzeden bir cür'a nûş itdükde elmâs-ı sûde eczâ-yı cigerinden rişte-i râbıtayı kat' idüb…". Pervaz kısmının üst kısımda helezonik bulut motifleri arasında uçan Simurg ve bir başka kuş figürüyle, sağ tarafta bir dağ keçisi ve sol tarafta bir tavşan figürüyle, alt kısımda ise yine başka bir hayvan ve dalları yukarıya doğru uzanan bir ağaç figürünün yanı sıra çok sayıda çiçek motifiyle halkâri tarzında bezendiği görülmektedir.

Resim No **:** 44

Sayfa No **:** 30b

Konusu **:** Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması[350]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Karmaşık bir doğa tasvirine sahip minyatürün merkezinde, etrafı kayalarla çevrilmiş, kuyu olduğu anlaşılan derin boşluğun ortasında çocuk yaştaki Hz. Yusuf Cebrail'in kucağında otururken resmedilmektedir. Cebrail'in cennetten getirdiği beyaz elbiseyi giymiş Hz. Yusuf'un başını örten taç ile Cebrail'in tacının aynı olması dikkat çekmektedir. Cebrail'in Hz. Yusuf'a kuyudayken babası Hz. Yakub suretinde görünmek için Allah'tan izin istemesine atıfta bulunmak üzere böyle bir benzerlik oluşturulmuş olabileceği düşünülmektedir. Cebrail ile konuşma halindeki Hz. Yusuf'un başının etrafından büyük bir alev halesi yükselmektedir. Cebrail'in tüm kuyuyu dolduran kanatları kuyunun ağzına kadar ulaşmaktadır. Kuyunun başında bekleyen, içlerinden biri siyah tenli sekiz kişilik topluluğun gerek sayılarından ötürü gerekse kıyafet tarzlarındaki farklılık ve yüz ifadelerindeki şaşkınlıktan ötürü Hz. Yusuf'u kuyudan çıkartan kafilenin adamları olabileceği düşünülmektedir. Zira kompozisyonun sağ tarafındaki ağaca dayanmış olarak resmedilen Yehuda isimli kardeşin haricinde dokuz kardeş olması gerekirken burada sekiz kişiye yer verilmektedir. Ayrıca kardeşler Hz. Yusuf'u kuyuya atan kendileri olduğu için yüzlerindeki şaşkın ifade anlamsız gibi durmaktadır. Ancak kuyunun başına sonradan gelen Malik isimli tüccarın ve kafiledeki diğer bazı kişilerin Hz. Yusuf'u kuyuda görünce şaşırma ihtimalleri daha yüksek gibi

[350] Minyatürün renkli kopyası için bkz. Owens, *Turkish Miniatures*, pl. VIII. Brosh ve Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, s. 34.

görünmektedir. Eserde de belirtildiği üzere Hz. Yusuf'u diğer kardeşlerinin öldürmesine izin vermeyip en azından bir kuyuya atmalarını kendilerine teklif eden ve sonrasında ara sıra Hz. Yusuf'u ziyarete gelen Yehuda isimli kardeş de, burada adeta ağacı kendisine siper ederek kuyunun başına gelen kafileyi dikkatle incelemekte ve neler olduğunu anlamaya çalışmaktadır. Kuyu üzerindeki figürlerin değişik tarzda sarık ve başlıklara sahip olmaları, bilhassa sağdan ikinci figürün yeniçeri serpuşunu, bazı figürlerin de Mevlevî destarını andıran başlıklar takmış olması da dikkat çekici unsurlar arasındadır. Tüm bu ayrıntılara karşın kuyunun başında bekleyen grubun bir kişi eksik de olsa Hz. Yusuf'un kardeşlerini temsil etmesi de ihtimal dâhilindedir. Aynı şekilde ağacın yanındaki Yehuda olduğu düşünülen kişinin de, Hz. Yusuf diğer oğullarıyla birlikte yanından ayrıldığında, eserde "Şeceretü'l-Vedâ" ismiyle zikredilen ağacın altında uzunca bir müddet bekleyen Hz. Yakub'u temsil etmesi ihtimali de bulunmaktadır. Ağaçla birlikte bu kişinin bulunduğu kısım sağ tarafta cedvel dışına taşmaktadır. Kompozisyonun sağ alt köşesinde, genişçe bir delikten çıkarken resmedildiği için gövdesinin yarısı belli olan kurt benzeri bir hayvan figürü ile tam karşısında kendisine doğru bakan ve çakala benzeyen bir başka hayvan figürü bulunmaktadır. *Mesnevî*'de geçen "Hasetten Mısır Yusuf'unun başına neler geldi? Bu haset, pusuya yatmış büyük bir kurttur"[351] ifadelerinden de yola çıkarak, kardeşlerin hasedi burada adeta ürpertici bakışları ve tavrıyla bir kurt şeklinde sembolize edilmektedir. Kurdun tasvir edildiği zeminin üzerinde bulunan ağaca dayanmış haldeki kişinin Hz. Yakub olduğunu kabul ettiğimizde de bir sonraki beyitte geçen "Hülâsa halim Yakub, Yusuf'a bir şey yapmasın diye bu kurttan daima korkar"[352] ifadeleri minyatürle tam olarak özdeşleşmiş olmaktadır. Ayrıca rivayetlerden birinde Hz. Yakub'un kurtla aralarında geçen konuşmaya temas edildiğinden, kurt figürünün özellikle seçildiği düşünülmektedir. Üst kısımdaki stilize bulut motifleri, kuyunun sol tarafında dalları yapraksız ağaç gövdesi ve zemindeki çeşitli taşlar ve çiçekler kompozisyonu tamamlamaktadır. Alt ve üst kısımlardaki ikişer satırlık metinde "Cebrâil itdi: 'İlâhî icâzet vir ki kendümi ana Ya'kûb sûretinde gösterem ki gayetde müştâkdur'. Yûsuf ol dehşetden bîdâr olub ol sekr-i mihnetden hüşyâr oldukda Cebrâili Ya'kûb sanub feryâda geldi ki: 'Yâ ebetah![353] Gördün mi ki ihvân…" ifadelerine yer verilmektedir.

[351] *Mesnevî*, c. II/1407.
[352] *Mesnevî*, c. II/1408.
[353] Ey babacığım!.

Minyatür sayfasının pervaz kısmını halkâri tarzında süsleyen unsurlar arasında kuş ve ceylan figürleriyle, bulut, ağaç ve çiçek motifleri bulunmaktadır.

Resim No **:** 45

Sayfa No **:** 60a

Konusu **:** Hz. Muhammed'in Vefatından Evvel Cebrail ve Arkadaşları Huzurundayken Yatağında Bulunması

Ölçüleri **:** -

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezindeki Hz. Muhammed'in yatağında uzandığı mekân, vefatından önceki son günlerini geçirdiği Hz. Ayşe'nin odası olmalıdır. Üzeri beline kadar bir örtüyle örtülü, başında sarığıyla ve yüzü peçeli olarak tasvir edilen Hz. Muhammed'in yatağının başında dört kişi bulunmaktadır. Hz. Muhammed ile birlikte ayakucunda duran kişinin başlarının etrafı alev halesiyle kuşatılmaktadır. Aynı zamanda yüzü peçeli olan bu kişi Hz. Ali'yi temsil etmektedir. Yanındaki kişiler de sırasıyla Hz. Osman, Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir olmalıdır ki sarıklarındaki yazılardan isimleri okunmaktadır. Yalnızca Hz. Ebubekir olduğu düşünülen kişinin sarığının üzeri tahrip olduğu için okunamamaktadır. Yüzleri açık olan bu kişilerin Hz. Muhammed'in rahatsızlığından dolayı yaşadıkları hüzün yüz ifadelerine yansımaktadır. Arka plandaki duvarda resmedilen iki ceylan figürü dikkat çekmektedir. Yan tarafta duran melek figürünün, vefatı öncesi Hz. Muhammed ile hasbihal eden Cebrail olabileceği gibi, kapıda bekleyip giriş için izin isteyen Ölüm Meleği olması da muhtemeldir. Meleğin üst kısmındaki pencereden iki kadının baktığı görülmektedir. Melek ve kadın figürlerinin yer aldığı bu kısım sol tarafta cedvel dışına taşmaktadır. Hz. Muhammed'in yanı başında resmedilen ilk dört halifenin dışında, yattığı bölümün hemen altında bekleyen üç erkek figürü de muhtemelen ashabından bazı kimseleri temsil etmektedir. Odanın duvarlarını süsleyen altıgen ve zikzak gibi çok çeşitli geometrik motiflere sahip çinilerle, duvar ve kumaş yüzeylerindeki çiçek motifleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün en alt kısmında, sağ köşedeki yatay duvar bordürünü süsleyen çinilerden sağdan ikinci geometrik desen içerisinde 1118 rakamı yer almaktadır. Alt ve üst kısımlardaki birer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…fevt olsa ekser-i âlâm bana müteveccih olur ve eger Hüseyn fevt olsa, bana ve Murtazâya ve Zehrâya müteellim olmak lâzım gelür. Ben musîbet-i

hâssı mihnet-i âma ihtiyâr itdüm…”. Kuş, tilki ve aslan benzeri çeşitli hayvan figürlerinin yanı sıra, bulut, ağaç ve çiçek motifleriyle pervaz kısmının halkâri tarzında bezendiği görülmektedir.

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır. *Siyer-i Nebî*'nin Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer alan altıncı cildindeki minyatürlerden birinde[354] Hz. Muhammed'in hasta yatağında Cebrail ile konuşması sahnelenmektedir. Bu minyatürün kompozisyonundaki hasta yatağında yüzü peçeli ve etrafını kuşatan devasa bir alev halesiyle resmedilen Hz. Peygamber ile karşısında diz üstü oturup edeple kollarını kavuştururken resmedilen Cebrail'in yanı sıra, Hz. Peygamber'in hemen arkasında muhtemelen kızı Hz. Fatıma'yı temsil eden yüzü peçeli bir kadın figürü yer almaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in son anlarını eşi Hz. Ayşe'nin sinesine dayanmış vaziyette geçirdiği de bilindiğinden söz konusu figürün Hz. Ayşe'yi temsil etme ihtimali de bulunmaktadır. Kadın figürüyle birlikte Cebrail'in de alev haleli olması dikkat çekmektedir.

Resim No **:** 46

Sayfa No **:** 66b

Konusu **:** Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile Birlikte İlk Müslüman Şehitlerin Kabirlerini Ziyaret Etmesi[355]

Ölçüleri **:** -

Tanım ve Kompozisyon **:** Hz. Muhammed'in vefatının birkaç gün öncesinde Baki kabristanına giderek Uhud savaşında şehit olanların kabirlerini ziyaret etmesi ve orada yatanlar için dua edip istiğfarda bulunması hadisesinin sahnelendiği minyatürün üst kısmında, Hz. Muhammed bir kabir önünde dua ederken resmedilmektedir. Hz. Muhammed'in yüzüyle birlikte hemen arkasında bulunan Hz. Ali'nin yüzü beyaz peçeyle örtülü şekilde tasvir edilmiş olup, başlarının etrafını kuşatan alev halesi göğe doğru yükselmektedir. Hz. Ali'nin peçesinin üzerindeki "Ya

[354] Minyatür için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 144. *Siyer-i Nebî*'de Hz. Muhammed'in hayatına dair pek çok minyatür yer almakla beraber, bu çalışma kapsamında *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri arasındaki Hz. Muhammed tasvirleriyle konusu itibariyle yakınlık arz eden bu minyatür tercih edilmiştir.

[355] Bu minyatür le birlikte 120b sayfasındaki minyatürün renkli kopyaları için bkz. Keçelioğlu, "İslâm Resim Sanatında Hz. Ali ve Hâvernâme", ss. 290, 313. Ayrıca sadece bu minyatürün renkli kopyası için bkz. Gruber, "Between Logos (Kalima) and Light (Nur): Representations of the Prophet Muhammad in Islamic Painting", s. 245.

Ali" ifadesi net bir biçimde okunabilmektedir. Hz. Ali'nin arkasında yine dua pozisyonunda genç bir erkek figürü yer almaktadır. Alt kısımdaki bir diğer kabrin başında Hz. Muhammed'in yapmakta olduğu duaya iştirak eden dört kişiden alttaki ikisinin kimliği açıklanmışken diğerlerininki sarih değildir. Bu iki kişi sarıkları üzerindeki isimlerden belli olduğu üzere Hz. Ömer ve Hz. Osman'dır. Hz. Ömer'in yanındaki daha yaşlı resmedilen kişi ise muhtemelen Hz. Ebubekir'dir. Arkalarında ise bir başka kişi daha bulunmaktadır ki eserde belirtildiği üzere o esnada orada olduğu anlaşılan Ebu Hureyre olması muhtemeldir. Önünde durdukları kabrin diğer tarafında iki kişi daha resmedilmiş olup, bunlardan biri duaya katılırken diğerinin elindeki tesbihi çektiği görülmektedir. Bu kişilerin Hz. Resul'ün hizmetine girip, onunla birlikte Baki kabristanına gittiklerine dair rivayet bulunan Ebu Müveyhibe ve Ebu Rafi olabileceği düşünülmektedir. Hz. Muhammed ve beraberindekilerin dua ettikleri taşlık zeminin üzeri yer yer otlarla kaplanmaktadır. Kompozisyonun üst kısmındaki karanlık gökyüzünde insan suretinde tasvir edilmiş yarım ay ile yıldızlar dikkat çekmektedir. Kabirleri süsleyen geometrik ve bitkisel desenlerle tavanlardan sarkan kandiller kompozisyonu tamamlamaktadır. Ayrıca bilhassa Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin dış giysilerinde olmak üzere, genel itibariyle kıyafetler üzerindeki motif zenginliği de ön plandadır. Kompozisyonun alt kısmındaki kabrin bulunduğu çinili zemin üzerinde 1118 rakamı yer almaktadır ki ancak resme yakından bakıldığında fark edilebilmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık yazıda "…ol mikdâr duâ kıldı ki kendüye dahi arzû oldı: 'Ey kâş ben dahi bu buk'a medfûnların olub bu duâya dâhil olaydum'. Rivâyetdür Ebû Hureyreden ki dimiş ki: 'Ben hâzır idüm Hazret-i Resûl itdi: 'Ey Ebû…" ifadeleri okunmaktadır. Minyatür sayfasını pervazını bezeyen çok sayıda hayvan figürü arasında, üst kısımda dağ keçileri ile sağ tarafta tavşan ve alt kısımda bir ceylan figürü seçilebilmektedir. Ayrıca halkâri tarzındaki bu tezyinatta çok sayıda bitki motifiyle birkaç bulut motifi de kullanılmaktadır.

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Resim No **:** 47

Sayfa No **:** 93a

Konusu **:** Hz. Fatıma'nın Vefatı

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezinde Hz. Fatıma evinin ortasındaki yatağında uzanmakta ve başını eşi Hz. Ali'nin dizlerine dayamaktadır. Rüyasında babasından aldığı müjde ile ahirete intikal edeceğini anlayan Hz. Fatıma, ruhunu teslim etmek üzereyken tüm aile fertlerini yanına çağırarak onları birbirlerine ve son olarak hepsini Allah'a emanet ettiğini bildirmektedir. Yüzünün tamamı alev halesiyle kapatılan Hz. Fatıma'nın yanı sıra, başucundaki Hz. Ali'nin ve hemen yan taraftaki Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in yüzleri peçeyle örtülmekle beraber başlarının etrafından alev halesi yükselmektedir. Her birinin peçesi üzerinde sırasıyla "İmam Ali", "İmam Hasan" ve "İmam Hüseyin" ifadeleri okunmaktadır. Sağ taraftaki oda kapısından içeri girmiş haldeki kadın figürü, karşılaştığı manzara karşısında adeta kendinden geçmişçesine saçlarını çekiştirmektedir. Etraftaki çok sayıda kadın figürünün bir kısmı üst kat balkon ve pencerelerinden, bazıları da alt kattaki pencereden acı hadiseye şahitlik etmektedir. Ayrıca Hz. Fatıma'nın başucunda da bir başka kadın beklemektedir. Kadın figürlerinden ikisi muhtemelen son zamanlarında Hz. Fatıma'nın yanında olan Esma binti Umeyş ile Ümmü Seleme'yi temsil etmektedir. Diğerleri ise Hz. Fatıma'nın kızları ile cariyeleri olmalıdır. Sol tarafta cedvel dışına taşan evin arka planındaki doğa manzarasıyla birlikte mimaride kullanılan çok çeşitli geometrik ve bitkisel desenler dikkat çekmektedir. Minyatürün sağ alt köşesindeki tuğlalı zeminde yer alan 1118 rakamıyla, bu gruptaki minyatürler arasında altıncı kez karşılaşılmaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "Şi'r: …

Ten râbıtasın rûhdan ister kıla kat'
Şemşîr-i siyâsetle cellâd-ı ecel

Fatıma Alî kenârında bî-hûş olub, bir zamândan sonra özine gelüb Alîyi giryân görüb itdi: 'Ey Alî, hengâm-ı ta'ziyet degül zamân-ı vasiyyetdür'. Alî itdi: 'Ey…". Ağaç, çiçek ve bulut motifleriyle birlikte minyatür sayfası pervazını halkâri tarzında tezyin eden hayvan figürleri arasında kuş, keçi, geyik ve tavşan figürüne rastlanmaktadır.

Aynı konulu diğer *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürü olan TİEM nüshası minyatüründe bu kez Hz. Fatıma kompozisyona perde gerisindeki odada bulunma izlenimiyle katılmaktadır (Resim 58). Kompozisyonun merkezindeki Hz. Fatıma'nın odasına açıldığı düşünülen perdeyi kaldıran kadın figürü Esma binti Umeyş olmalıdır. Kompozisyonun solunda ayakta duran Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in

başları burada da alev halelidir. Bu minyatürde buradakinin aksine evin pencere, kapı ve avlusundan kompozisyona dâhil edilen çok sayıda erkek figürü bulunmaktadır ki, kapıdan içeri girmekte olan kızıl sakallı figürün Hz. Ali olabileceği düşünülmektedir. Tüm bu ayrıntılar göz önünde bulundurulduğunda TİEM minyatürü kompozisyon açısından buradaki minyatürle farklılık arz etmektedir.

Resim No **:** 48

Sayfa No **:** 120b

Konusu **:** Hz. Ali'nin Şehadeti[356]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür Hz. Ali'ye yönelik suikast girişiminin gerçekleştiği Kûfe'deki cami ortamını yansıtmaktadır. Hz. Ali minyatürün merkezindeki mihrap önünde başını oğullarından birinin dizlerine dayayarak sırtüstü uzanmaktadır. Abdurrahman İbni Mülcem'in kılıç darbesiyle başından yaralanan Hz. Ali'nin yüzünü örten peçe üzerinde "Ya Ali" ifadesine rastlanmaktadır. Hz. Ali ile birlikte yanında bekleyen, telaş içindeki oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in de başlarının etrafı alev halesiyle kuşatılmaktadır. Her iki kardeşin de yüzleri babaları gibi peçelidir. Sağ tarafta suikast haberini alıp akın akın camiye gelen Kûfelilerden biri bir eliyle yakalanan İbni Mülcem'in Hz. Ali'yi yaraladığı kılıçlı elini tutmakta, diğer eliyle de İbni Mülcem'i gövdesinden sıkıca kavrayarak yeni bir hamle girişimine mâni olmaktadır. Bir başka kişi çeşitli kol ve bacak darbeleriyle İbni Mülcem'i dövmekteyken, üst kısımdaki sakallı figürün de elindeki sopayla İbni Mülcem'e hamle yaptığı görülmektedir. Caminin pencerelerinden hadiseye şahitlik edenlerle, Hz. Ali'nin etrafında toplanan halk şaşkınlık içerisinde ve kedere garkolmuş vaziyettedir. Hz. Ali'nin ayakucunda duran kişinin, yaşadığı dehşet anlarının etkisiyle sarığını başından düşürdüğü görülmektedir. Bu kişinin sarığıyla birlikte İbni Mülcem'e ait olduğu düşünülen sarık cami zemini üzerinde resmedilmektedir. Kompozsiyonun sağ üst köşesindeki soğan şekilli kubbe ve bir minarenin yanında resmedilen erkek figürü de hadisenin seyircileri arasındadır. Kompozisyonun sağındaki unsurlar büyük ölçüde cedvel dışında kalmaktadır. Zemini ve duvarları boydan boya altıgen, yıldız ve haç gibi farklı geometrik

[356] Minyatürün siyah-beyaz kopyası için bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, pl. 12.

motiflerde çinilerle kaplı caminin duvarları ve zeminiyle pencerelerindeki dilimli kemerler de dikkat çekmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde "…şemşîr-i zehr-âlûd yetürdi. İttifâkâ ol mevzi'e yetdi ki, rûz-i harb-i Hendek Amr bin Abd tîgiyle zahm-nâk olmuşdı ve ol bedbahtun tîgi magz-ı üstühân-ı kelleye dek eser kıldı. Hazret-i Emîr itdi: 'Fuztu bi rabbi'l-kâ'beti[357]'…" ifadelerine yer verilmektedir. Minyatür sayfası pervazını üst kısımda iki kuş figürüyle bulut motifleri, solda bir ağaç motifi ve alt kısımda çiçek motifleri halkâri tarzında tezyin etmektedir.

Resim No **:** 49

Sayfa No **:** 166a

Konusu **:** Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Müslim b. Akil'in Kûfe'de saklandığı evin bulunmasıyla Ubeydullah b. Ziyad'ın askerleri tarafından etrafının kuşatılması hadisesi yansıtılmaktadır. Kompozisyonun merkezindeki Müslim bir evin önünde askerler tarafından kıstırılmış vaziyette resmedilmektedir. Kılıcıyla son ana kadar düşman askerleriyle vuruşmaya devam eden Müslim'e dört bir yandan atılan oklar havada uçuşmaktadır. Bir yandan da Ubeydullah b. Ziyad'ın askerleri civardaki evlerin çatı ve pencerelerinden Müslim'e ok ve taş atışına eşlik etmektedir. Etraftaki çok sayıda askerden dört tanesi ok ve yayını Müslim'e doğrultmuşken, Müslim'in de kılıcıyla bir başka askerin başını kestiği görülmektedir. Müslim'in önünde, öldürdüğü askerlerin kesik baş ve gövdelerden oluşan cesetleri uzanmaktadır. Sağ alt köşede bir asker bir elinde kılıcı, diğer elinde kalkanıyla beklemekte, sol alt köşede ise bir başka asker muhtemelen Müslim'in darbesiyle yaralandığı için elini alnına götürmektedir. Sol üstte atı üzerinde resmedilen kişinin askerleri komuta eden Muhammed Eş'as olması muhtemeldir. Kompozisyonun solundaki bu bölüm tamamen cedvel dışında kalmaktadır. Cedveli aşan bu kısmın altında ise 1118 rakamıyla tekrar karşılaşılmaktadır. Zemin üzerindeki taş parçaları ve otların yanı sıra, üst kısımda güneş ve ağaç figürleri ve cedvelden taşan soğan şekilli bir kubbe kompozisyonu tamamlamaktadır. Alt ve üst kısımlardaki ikişer satırlık metinde şu

[357] Kâbe'nin sahibine yemin olsun ki kazandım.

ifadeler okunmaktadır: "…yağdırub lâle-vâr a'zâsını pâre pâre endâmını çâk çâk idüb bârân gibi oklar tökilmekden gülbün-i cism-i latîfi bir gonca peykân oldı. El-kıssa ol şâh-bâz-ı evc-i saadet kesret-i sihâm…". Minyatür sayfası pervazı bu gruptaki tüm minyatürler gibi çeşitli bitki, hayvan ve bulut figürleriyle bezenmektedir.

Resim No **:** 50

Sayfa No **:** 172a

Konusu **:** Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi[358]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Arka planı tepelerle çevrili minyatürün zeminini, içinde balıkların yüzdüğü Fırat nehri ile üzerinde çiçeklerin bulunduğu çimenlik yeşil alan teşkil etmektedir. Müslim b. Akil'in Muhammed ve İbrahim isimlerindeki iki oğlu elleri bağlı vaziyette Fırat nehri kenarında yan yana oturmaktadır. Korku ve endişe dolu ruh halleri yüzlerinden okunan kardeşler alev halesiyle kuşatılmış başlarını Hâris'e doğru çevirmektedir. Başları sarıksız olarak resmedilen kardeşlerin saç bukleleri boyunlarından giysileri üzerine dökülmektedir. Yan tarafta ayakta duran Hâris sağ elinde tuttuğu kılıcıyla, masum kardeşlerin katledilmesine mâni olmaya çalışan öz oğlunun başını kesmektedir. Boynu vurulmakta olan çocuğun hemen arkasında duran annesi ise sol elini başına götürüp feryat etmekte ve bu elîm cinayeti işleyen kocası Hâris'e nefretle bakmaktadır. Hâris'in ayağının altında duran, taylesanı Fırat nehri üzerinde tasvir edilmiş sarık muhtemelen Hâris'in katlettiği oğluna aittir. Hâris'in baş bölgesi tahrip olduğu için yüz hatları belirsizdir. Kompozisyonun sol tarafındaki cedvel dışında kalmış kısımda üstte stilize bir bulut figürüyle, ortada çeşitli ağaç ve kaya figürleri, aşağıda ise yeşil zemin ile Fırat nehrinin uzantısı bulunmaktadır. Sol alt köşeye denk gelen nehrin uzantısında 1118 rakamı görülmektedir. Yine bu kısımdaki ağaçlardan birinin dal ve yapraklarının büyük bir bölümü ikinci kez cedvel dışına taşmaktadır. Alt ve üst kısımlardaki dörder satırlık metinde "…bizi memlûk mesâbesinde satub bahâmuzı tasarruf kıl. Hâris ol tazarru'lara iltifât itmeyüb katillerine câzim oldukda ol avretle oğlı men'ine kıyâm

[358] Bu minyatür ile birlikte 203a sayfasında yer alan minyatürün renkli kopyaları için bkz. And, *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, ss. 332, 334. Ayrıca sadece bu minyatürün renkli kopyası için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 389.

itdiler. Hâris gördü ki avretle oğlan vücûdıyla anları katl itmek mümkin degül elindeki tîg-i bî-dirîği oğlına tahvîf tarîkiyle havâle kılub helâk itdi. Avret gördü ki oğlı helâk oldı bî-ihtiyâr ana müteveccih oldukda avrete dahi bir zahm-ı mühlik urub mücmelâ anlarun men'inden fârig olub şeh-zâdelere müteveccih oldı. Şeh-zâdeler ki ebvâb-ı necât-ı rahmet cemi'-i cihetden mesdûd olub ve binâ-yı tedbîr ve tedârük halel bulub kazâya rızâ…" ifadelerine yer verilmektedir. Minyatür sayfası pervazını halkâri tarzında süsleyen unsurlar arasında dağ keçisi, tavşan ve kurt gibi hayvan figürleriyle çiçek ve bulut motiflerine rastlanmaktadır.

Resim No **:** 51

Sayfa No **:** 203a

Konusu **:** Hürr b. Yezid'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleri Tarafından Şehit Edilmesi

Ölçüleri **:** -

Tanım ve Kompozisyon **:** Hürr b. Yezid'in Kûfe ordusu askerleriyle çarpışmasının sahnelendiği minyatürde, savaş sahnesini çağrıştırmayan tek unsur üst kısımda dallarının yarısı resmedilmiş ağaç figürüdür. Başlangıçta Ömer b. Sa'd komutasındaki Kûfe ordusu tarafındayken, Kıyamet gününde Ehl-i Beyt'e karşı savaşmanın hesabını nasıl vereceğini düşünerek Hz. Hüseyin'in saflarına katılan Hürr b. Yezid kompozisyonun merkezindeki savaş meydanında çarpışma halindedir. Zırhlar içerisindeki bedeniyle beyaz bir at üzerinde olan ve başında beyaz bir sarık bulunan Hürr b. Yezid sağ elindeki kılıcı düşman askerinin göğsüne saplamaktadır. Bu askerin arkasında at üzerinde duran başı kanlar içindeki asker figürü muhtemelen Ömer b. Sa'd tarafından gönderilip Hürr b. Yezid tarafından öldürülen Safvan isimli muharibi temsil etmektedir. Diğer üç asker de Safvan'ın intikamını almak üzere Hürr b. Yezid'e saldıran kardeşler olmalıdır. Tamamı süvari ve başları siyah türbanlı olan askerlerden ikisi kılıcıyla, biri kargısı, bir diğeri de ok ve yayıyla Hürr b. Yezid'e hamle yapmaktadır. Alt kısımda yaralı ve vücudu parçalara ayrılmış asker figürlerine yer verilmektedir. Düşman ordusu ileri gelenlerinin kompozisyonun sağ üst köşesindeki tepenin ardından savaş meydanını gözlemlediği görülmektedir. Hz. Hüseyin ve yakınları da tam ters istikamette sol üst köşedeki tepelerin ardında resmedilmektedir. At üzerinde, başında koyu renk sarık ve yüzünde beyaz peçeyle resmedilen Hz. Hüseyin'in başının etrafından alev halesi yükselmektedir. Hz.

Hüseyin'in sağında sancak taşıyan bir figürün yanı sıra, diğer yanında iki yakınına daha yer verilmektedir. Hz. Hüseyin ve sancaktarının bulunduğu bu kısım, aşağıda Hürr b. Yezid'e saldıran asker figürüyle birlikte cedvel dışına taşmaktadır. Bu gruptaki minyatürlerde pek çok kez karşımıza çıkan 1118 rakamına bu defa Hürr b. Yezid'in atının arka bacağı altında rastlanmaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…leşkerine yetürdi ve merkebinden inüb başını dizi üzerine alub âstîn-i mübârekiyle ruhsârından hâk ve hûn pâk idüb duâ kılurken Hürr anun râyiha-i can-bahşından hayât…". Minyatür sayfası pervazını halkâri tarzında tezyin eden unsurlar arasında, alt ve üst kısımlarda birer keçi figürüyle, sağ tarafta sarmaşık şeklinde sıralanan hatayî motifleri özellikle dikkat çekmektedir.

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Resim No **:** 52

Sayfa No **:** 233a

Konusu **:**Abbas b. Ali'nin Fırat Nehrinden Su Almaya Çalışırken Şehit Olması[359]

Ölçüleri **:** -

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezinde kalabalık bir asker grubuna karşı tek başına mücadele veren Abbas b. Ali Fırat nehrinde susuzluğunu gideren atı üzerinde durmaktadır. Sağ elindeki kılıcıyla karşısındaki düşman askerinin başını ve göğsünü yaran Abbas, sol elindeki kalkanla da gelen mızrak ve ok darbelerine karşı koymaya çalışmaktadır. Sakallı ve sarıklı olarak resmedilen Abbas'ın belinden sarkan okluk, yay ve kılıç kabzasının yanı sıra, boynundan sarkan kırba özellikle dikkat çekmektedir. Abbas'ın Ehl-i Beyt'e su götürmek üzere taşıdığı bu kırba da düşman oklarının hedefi haline gelmektedir. Abbas'ın bacakları suya gömülmüş haldeki atının başı da yarıya kadar su içerisindedir. Fırat nehrinin helezonik kıvrımlar şeklindeki dalgaları arasında yüzen balık figürleri kompozisyona dâhil edilmektedir.

[359] Minyatürün siyah-beyaz kopyası için bkz. Titley, *Miniatures from Turkish Manuscripts*, cat. 26 (13). Ayrıca bu minyatürün renkli kopyası bir başka eserde daha yayımlanmış ancak açıklamasında yanlışlıkla "Hz. Hüseyin'in Düşmanla Karşılaşması" ifadeleri kullanılmış ve minyatürün *Ravzatü'ş-Şühedâ* yazmasının BSB nüshasında yer aldığı bildirilmiştir bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 383.

Abbas'a saldırarak Fırat nehrinden istifade etmesine mâni olan askerlerin, büyük ölçüde mızrak ve oklarla hamle yaptıkları görülmektedir. Askerlerden sol taraftaki dördü atlı, sağ taraftaki üçü piyadedir. Kompozisyonun sol üst köşesinde sarıklı ve peçeli olarak tasvir edilen Hz. Hüseyin'in başının etrafında alev halesi bulunmaktadır. Tepenin ardından süreci takip eden Hz. Hüseyin'in bir yanında sancaktarı, diğer yanında başka bir yakını beklemektedir. Bulundukları bölümün hemen yanında da bir ağaç figürü yer almaktadır. Sancaktarın taşıdığı sancağın üst kısmıyla Hz. Hüseyin'in başından yükselen alev halesi cedvel dışına taşmaktadır. Sol alt kısımda ise Abbas'a mızrağıyla saldıran askerin gövdesinin yarısı cedvel dışında kalmaktadır. Söz konusu askerin atının altındaki kısımda da 1118 rakamı tekrarlanmaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde "…ketfine bırakub rikâbla a'dâyı etrâfından men' iderdi ve dirdi ki, Şi'r:

Sabrdan kat'-ı kef ü sa'id beni kat' eylemez
Nahli kılmaz münharif noksân-ı berg ü şâh-sâr
Merd-i meydân-ı belâyam kat'ı a'zâdan ne bâk
Şeh-per-i himmetdedür pervâz-ı evc-i iktidâr"

ifadeleri okunmaktadır. Minyatür sayfası pervazı, üst kısımda bir Simurg figürüyle aşağıda tavşan ve tilki figürleriyle, sol tarafta da iki kuş figürüyle halkâri tarzında bezenmiştir. Ayrıca bulut, ağaç ve çiçek motifleri de tezyinatı tamamlamaktadır.

Resim No **:** 53

Sayfa No **:** 247b

Konusu **:** Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, Hz. Hüseyin ile bire bir savaşıldığında sonuç alınamayacağını anlayan Ömer b. Sa'd'ın, askerlerine toplu hücum emri vermesi üzerine Hz. Hüseyin'in ağır yara alarak atından inmesi ve Şimr b. Zilcevşen'in elinde şehadete ermesi hadisesi sahnelenmektedir. Kompozisyonun merkezinde Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da namaz kılarken resmedildiği görülmektedir. LBL Or. 7301 no'lu nüshadaki aynı konulu minyatürün ardından, ikinci kez burada Hz. Hüseyin'in namaz pozisyonunda oturuşuyla karşılaşılmaktadır. Ancak söz konusu nüshanın minyatüründe Hz. Hüseyin'in yüz hatları belirginken burada yüzü peçe ile örtülüdür. Belinde kılıcı ve kalkanıyla, koyu renk sarıklı ve beyaz peçeli

olarak tasvir edilen Hz. Hüseyin'in başının etrafından alev halesi yükselmektedir. Hz. Hüseyin'in hemen arkasında, elinde kılıcıyla hamle yapıp bekleyen, vücudu büyük ölçüde tahrip olduğu için net bir biçimde görülemeyen kişi Şimr b. Zilcevşen'dir. Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'in önceden bildirdiği üzere nişanesinden tanıyarak kendisini şehit edeceğini anladığı Şimr b. Zilcevşen'den en azından öldürmeden önce namaz kılmak için müsaade istemiştir. Şimr b. Zilcevşen de Hz. Hüseyin'in namazı bitmeden secdedeyken kendisini şehit etmiştir. *Mesnevî*'de geçen "Hatta şeytan ve gul, Âl-i Resul'e Yezid ve Şimr gibi nasıl kin tutarlarsa o da öyle kin tuttu, öcünü aldı"[360] mealindeki beyitte de bildirildiği üzere bu sahnede Şimr'in kininin tam olarak yansıtılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kompozisyonun iki tarafında biri Hz. Hüseyin'e diğeri Şimr b. Zilcevşen'e ait olmak üzere iki at figürüne yer verilmektedir. Üst kısımdaki tepelerin ardında Hz. Hüseyin'in şehadetine seyircilik eden Ömer b. Sa'd ve beraberindeki ordu ileri gelenleri resmedilmektedir. Bir kısmı at üzerindeki bu gruba ait kalkan ve hançer gibi savaş aletleri ile tepe üzerinde resmedilen bir ağaç figürü de kompozisyona dâhil edilmektedir. Yine bir takım mızrak uçlarıyla bayrakların üst kısımda cedveli aştığı görülmektedir. Alt kısımda ise kesik baş, gövde, kalkan ve kılıç figürleri bulunmaktadır. Sol taraftaki cesedin hemen önünde 1118 rakamı okunmaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…sînesinden durub ve ol Hazretde ol mikdâr kudret var idi ki oturub kıbleye müteveccih olub namaza meşgul oldı. Ol vakt bir vaktdi ki…". Üst kısımda bir horoz figürüyle alt kısımda bir kilin figürünün ve çok sayıda çiçek motifinin minyatür sayfası pervazını halkâri tarzında tezyin ettiği görülmektedir.

Resim No **:** 54

Sayfa No **:** 269b

Konusu **:** Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Şam'daki cami ortamının resmedildiği minyatürde, Zeyne'l-Âbidin bu kez kompozisyonun solundaki minberden cemaate hitap etmektedir. Elbisesi üzerinde nakışlı cübbesi ve sarığıyla resmedilen Zeyne'l-

[360] *Mesnevî*, c. II/2204.

Âbidin'in yüzünde hatlarını belli eden şeffaf bir peçe bulunmaktadır. Genç yaştaki Zeyne'l-Âbidin'in başını kuşatan büyük halenin alevleri cami duvarının saçak kısmını aşmaktadır. Minberin her iki tarafında bulunan cemaatten bir kısmı dikkatle Zeyne'l-Âbidin'i dinlerken, minber aynalığı önünde oturan iki kişi kendi aralarında konuşmakta, ayakta duran iki kişiden biri de kolunu, başındaki sikkesi ve uzun kollu hırkasıyla Mevlevî dervişi görünümlü diğer figürün omzuna atmış halde ona doğru bakmaktadır. Yerde diz üstü oturan, bacaklarıyla kolları çıplak ve yara bere içindeki dilenci derviş görünümlü bir figür de elinde tuttuğu nesneyle ayaktaki bu iki kişiye doğru bakmaktadır. Söz konusu dilenci derviş figürünün başındaki külah ve bakışlarındaki endişeli ifade, Muhammed Siyah Kalem'e atfedilen ve 14. yüzyıla tarihlendirilen derviş figürlerini anımsatmaktadır.[361]Bu figürün önünde üç çift ayakkabı sıralanmaktadır. Caminin üst katındaki yan yana iki pencereden bakan dört kişi de can kulağıyla hutbeyi dinlemektedir. Duvarları ve minberi altıgen, örgü ve haç şeklindeki geometrik motiflerle bezeli caminin, soğan şekilli iki kubbesi ve minareleri üst ve sağ kısımda cedvel dışına çıkmaktadır. Minarelerden biriyle birlikte kompozisyonun sağ tarafındaki diğer kısımlar da cedvel dışında kalmaktadır. 1118 rakamıyla da bu kez minyatürün sol alt köşesinde karşılaşılmaktadır. Minyatürün toplam altı satırlık metin bölümünde şu ifadeler okunmaktadır: "…Hicâzun fesâhatin iltimâsı murâdumuzdur. Çün mübâlâgadan sonra icâzet virüb, Hazret-i İmâm minbere çıkub, mesned-i Resûli vücûdu şerîfiyle münevver kılub bir hutbe-i beliğ edâ kıldı ki kemend-i dikkat-i idrâk-nazar küngüre-i eyvân-ı evsâfına yetmek dâyire-i imkâna girmez ve deryâ-yı tefekkür-mazmûn ü ibârâtların akl-ı serâsime sahle ihtimâl virmez, bedâyi'-i ibârâtından esnâf-ı…". Minyatür sayfası pervazındaki halkâri tarzındaki tezyinatı, çok sayıda yaprak, dal, çiçek ve bulut motifleriyle, leylek, tilki ve ceylan figürleri tamamlamaktadır.

Katalog No **:** 7

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, T. 1967[362]

Tarihi **:** 1600[363]

Ölçüleri **:** 27 x 16 cm[364]

---

[361] İlgili minyatür örneği için bkz. David J. Roxburgh, *Turks A Journey of A Thousand Years 600-1600*, London: Royal Academy of Arts, 2005, s. 159.

[362] Bu nüshada yer alan minyatürler telif ücreti ödenerek nüshanın bulunduğu müzeden temin edilmiştir. Ancak nüshanın ketebe sayfası daha sonradan talep edildiği için müzenin restorasyon çalışmaları gerekçe gösterildiğinden tedarik edilememiştir.

[363] İnan, "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", ss. 7, 47.

Varak/ Sayfa Sayısı **:** 282 yaprak

Satır Sayısı **:** 15

Hat Türü **:** Nestalik

Müstehsihi **: -**

Minyatür Sayısı **:** 11

Nüsha minyatürlerinin tamamı dikey pozisyonda olup, 94b ve 271b sayfalarındaki minyatürler (Resim 58, 65) hariç tüm minyatürlerde bazı figürlerin cedvel dışına çıktığı görülmektedir. Oldukça canlı renklerin kullanıldığı minyatürlerin tamamında metin bölümlerine yer verilmektedir.

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 55

Sayfa No **:** 8a

Konusu **:** Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları

Ölçüleri **:** 12,8 x 16,8 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. Âdem ile Hz. Havva bir zamanlar mukim oldukları sol taraftaki cennet köşkünün kapısı önünde beklemektedir. Her ikisinin de vücutlarının belden yukarısı ve bacakları çıplak olup, belden aşağı kısımları uzun yapraklarla örtülmektedir. Hz. Âdem kısa, Hz. Havva ise omuzlarına dökülen uzun siyah saçlara sahiptir. Çiftin etrafı dirseklerinden başlayıp arka taraftaki köşkün balkon ve penceresine kadar uzanan altın yaldız alev halesiyle kuşatılmaktadır. El ele tutuşur vaziyetteki Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın işledikleri günahın mahcubiyeti yüzlerinden okunmaktadır. Sol alt köşede Hz. Âdem'in ayak bastığı tuğlalı zemin üzerinde siyah derili İblis, yanıbaşında tavus kuşu ve kolları arasına aldığı yılan eşliğinde oturmaktadır. Bilindiği üzere Hz. Âdem'i topraktan yaratılmasını gerekçe göstererek aşağılayan ve ona secde etmekten kaçınan İblis'in aynı konulu tüm minyatürlerde siyah ten rengine sahip olması, Mevlânâ'nın "Topraktan yaratılan, ay gibi nurlandı. Ateşte yaratılan sen, yüzü kara oldun, defol!"[365]sözleri ışığında burada özel bir anlam kazanmaktadır. Üzerinde sarı elbise

---

[364] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 102. Nüshanın sayfa sayısı için de aynı eserden istifade edilmiştir.

[365] *Mesnevî*, c. I/3403.

ve başında kırmızı fesle tasvir edilen İblis'in kolları arasında kıvrılan yılan pembe, yanındaki tavus kuşu ise sarı, yeşil ve lacivert renklere sahiptir. Tavus kuşunun yeşil kanatlarında sarı, iri gözler bulunmaktadır. Hz. Havva'nın arkasında yeşil zemin üzerinde duran Cebrail çifte hitap etmekte, Cebrail'in arkasındaki iki melek de kendi aralarında konuşmaktadır. Cebrail ile diğer meleklerin arasında dalları üzerinde beyaz çiçekler bulunan bir ağaçla bir selvi ağacı resmedilmektedir. Arka tarafta ise sarı meyvelere sahip büyük, yeşil bir ağaç daha yer almaktadır. Selvi ağacı ile bu ağacın dalında birer kuş figürüne yer verilmektedir. Köşkün üst kat pencere ve balkonlarında bekleyen melek figürleri ise çeşitli jestlerle Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten ayrılışını izlemektedir. Kompozisyondaki tüm melek figürleri değişik renk ve şekillerde kıyafetlerle tasvir edilmelerinin yanı sıra ikisi kanatsız olarak resmedilmektedir. Başları üzerindeki aksesurlar da çeşitlilik arz eden meleklerden ikisinin sarı ve yeşil renkte yapraklarla başları örtülmüşken, diğer ikisinin saçından beyaz inci taneleri dökülmektedir. Melek tasvirli pek çok minyatürde olduğu üzere burada da meleklerin saçlarını süsleyen inci taneleriyle karşılaşılmaktadır. Cebrail ile pencereden bakan melek figürünün ise aynı taçlara sahip olduğu görülmektedir. Oldukça gösterişli resmedilen melek figürlerinin yanı sıra çatısı cedvel dışına çıkmış cennet köşkünü bezeyen rengârenk, altıgen, yıldız ve zikzak motifli çiniler de, bir zamanlar aynı şaşaaya sahip cennet çiftinin çıplaklığını daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Gökyüzünün altın yaldızla boyandığı minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metin kısımlarında "Âkıbet berg-i incirden setr-i avret idüb fermân-ı kazâ-cereyânla bihiştden çıkmağa azm itdiler. Âdem Havvânun elin dutub bihiştden daşra kadem basdukda bir sâat yemîn ü yesâra bakub tevakku' iderdi ki maşrık-ı keremden âf-tâb-ı afüvv ü atâ tulû' idüb zulmet-i hirmâna idâ'et vire ve evc-i inâyetden sehâb-ı âtıfet peydâ olub gülzâr-ı ümîde tarâvet…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 56

Sayfa No **:** 19b

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi[366]

Ölçüleri **:** 13,8 x 16,9 cm

[366] Minyatürün renkli kopyaları için bkz. Kurul, "İslâm Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail", s. 161. Kurul, "İslâm Resim Sanatında Kurban İkonografisi", s. 176.

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezinde, üzerinde küçük yeşil otlar bulunan mavi zemin üzerindeki Hz. İbrahim sağ elindeki bıçağı oğlu Hz. İsmail'in boğazına dayamaktadır. Hz. İsmail elleri, bacakları ve gözleri bağlı halde babasının önünde boylu boyunca uzanmaktadır. Üzerinde kırmızı elbise bulunan Hz. İbrahim ile yeşil elbiseli Hz. İsmail'in beyaz sarıklı başlarını kuşatan altın yaldız alev haleleri birleşerek tek bir hale görüntüsü oluşturmaktadır. Sakallı olarak tasvir edilen Hz. İbrahim'in belindeki kırmızı kuşaktan elindeki bıçağın kabzası sarkmaktadır. Sağ tarafta baş aşağı uçan Cebrail getirdiği kahverengi koçu Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'e takdim etmektedir. Sol tarafta ve üst kısımda uçan melek figürleri de cennet hediyelerini sunarken resmedilmektedir. Meleklerin taşıdığı geniş beyaz kâselerin içinden altın yaldız alevler yayılmakta, üst taraftaki meleğin kâsesinden yayılan alevler baba ile oğulun başlarından yükselen halenin alevlerine karışmaktadır. Bütün melek figürleri farklı renk ve desende kıyafet ve aksesuarlarıyla dikkat çekmektedir. Gökyüzünün altın yaldıza boyandığı kompozisyonun sağ alt köşesinde, eflatun renkli kayalar arasında İblis figürüne yer verilmektedir. Siyah derili olarak resmedilen İblis'in yalnızca sarı külahlı başıyla, kol ve omuz bölgesi gözükmektedir. Hz. İbrahim ile oğlunu yolundan döndürmeyi başaramayan İblis, dişlerine doğru götürdüğü parmağını adeta hırsından ısırma halindedir. İblis'in üst tarafında yeşil yapraklı ağaç dalları resmedilmektedir. Kompozisyonun sol alt köşesindeki ağacın dalında da Hz. İbrahim'e ya da Hz. İsmail'e ait olduğu düşünülen kırmızı üst giysisi asılmaktadır. Kompozisyonun alt kısmı hariç diğer üç yönde de cedvel dışına taşan unsurlar bulunmaktadır. Alt ve üst kısımlardaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…kılasan. Vesâyâ tamam oldukda İbrâhîm İsmâîlün ellerin ve ayakların muhkem bağlayub hulk-ı mübârekine bî-dirîg tîg urdukda melâyike-i zemîn ve âsmân hurûşa gelüb taaccüb itdiler ki: 'Yâ Rab, bu ne bende-i azîmü'ş-şândur ve muhlis-i adîmü'l-akrân ki tarîk-i mahabbetde âteş-i sûzâna bıraksalar tefâvüt kılmaz ve ciger-gûşesinün katline hükm iderler münzecir olmaz. El-kıssa…".

Resim No **:** 57

Sayfa No **:** 33a

Konusu **:** Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirmesi[367]

[367] Bu minyatürle 129b, 246a sayfalarındaki minyatürlerin siyah-beyaz; 94b ve 123a sayfalarındaki minyatürlerin renkli kopyaları için bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, pls. VI, VII, 13-15. Bu minyatürle 94b sayfasındaki minyatürün renkli kopyaları için bkz. Renda ve

Ölçüleri **:** 13,3 x 16,9 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, üzerinde ot ve çiçek öbeklerinin bulunduğu gri taşlık zeminde, başını çevreleyen altın yaldız alev halesiyle Hz. Yusuf'un merkezi bir konumda oturmakta olduğu görülmektedir. Üzerinde turuncu renkli nakışlı elbise ve belinde lacivert kuşak, başında beyaz sarık bulunan Hz. Yusuf'un solunda resmedilen sarı elbiseli, kırmızı kaftanlı Malik ayakta durarak Hz. Yusuf'a hürmet etmektedir. Ön taraftaki siyahî köle ise Hz. Yusuf'un ayağındaki zincirleri çıkarmaktadır. Hz. Yusuf'un sağında duran figür de kolunda asılı lacivert giysiyi Hz. Yusuf'a doğru uzatmaktadır. Aşağıda aceleyle yük taşıyan bir figürle, karşısında ona doğru bakan bir başka kişiye yer verilmektedir. Bu figürün yanı sıra kompozisyonun üst kısmında, sağ köşedeki kadınlar arasında deveyle seyahat eden figür ten renkleri itibariyle Hintlilere benzemekle beraber başlarının üzerindeki örtülerle de Babür minyatürlerindeki figürleri çağrıştırmaktadır.[368]Sol alt köşede dilenci derviş görünümlü iki kişiyle, üst tarafta bakıcısı eşliğinde kahverengi bir at resmedilmektedir. Malik'in hemen arkasındaki beyaz sarıklı figürle birlikte tüm bu figürler Malik'le beraber seyahat eden kervan yolcularını temsil etmektedir. Kompozisyonun üst kısmında ise diğer bir kafile deve, at ve eşekleriyle ilerlemektedir ki bu kafile muhtemelen oradan geçmekte olan başka bir kervana aittir. Sağ üst tarafta develer üzerinde seyir halindeki erkek ve kadın figürleri yer almaktadır. Sol üstte de at üzerinde yolculuk eden iki figürle, kervancıbaşı olduğu düşünülen yaya haldeki bir figür ve köşedeki kayaların arkasından yalnızca başı görülen bir başka figür daha resmedilmektedir. Bu figürün arkasındaki büyük ağaç cedvel dışına taşmaktadır. Altın yaldız gökyüzüne doğru uzanan bir yarım ağaç figürüyle, minyatürün sol alt köşesindeki küçük ağaç kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık yazıda şu ifadeler okunmaktadır: "…leb-i gevher-feşânın müteharrik itdükde havâdan kudûret gidüb ziyâya mübeddel oldı. Mâlik Yûsufun bend ve zincirin götürüb fâhir libâslarla mülebbes idüb mükerrem ve muhterem kıldı. Ey aziz, Yûsuf mezâr-ı mâder görüb

---

Tanındı, *Osmanlı Resim Sanatı*, ss. 248, 252. Ayrıca bu minyatürle 224a ve 271b sayfalarındaki minyatürlerin renkli kopyaları için bkz. And, *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, ss. 325, 336, 338. Bu son eserde ayrıca 123a sayfasındaki minyatürün renkli kopyası da yayımlanmıştır. Ancak söz konusu minyatürün açıklamasında "Hz. Ali'nin Vefatından Sonra Hz. Hasan'ın İlk Hutbesi" ifadeleri yerine yanlışlıkla "Hz. Ali'ye bey'at" ifadesi kullanılmış ve bu minyatürün *Maktel-i Âl-i Resûl* isimli yazmanın TİEM 1958 no'lu nüshasında yer aldığı bildirilmiştir bkz. a.g.e. s. 330.

[368] Benzer figürleri haiz ve yaklaşık 1590 yılına tarihlendirilen bazı Babür minyatür örnekleri için bkz. Pal, *Court Paintings of India (16th-19th Centuries)*, ss. M3, M9.

figân itdükde böyle müessir oldı. Ma'lûmdur ki muhadderât-ı hücre-i risâlet ve havâtîn-i serâ-perde-i nübüvvet…".

Resim No **:** 58

Sayfa No **:** 94b

Konusu **:** Hz. Fatıma'nın Vefatı

Ölçüleri **:** 13,4 x 17,8 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. Fatıma'nın evinin çeşitli bölümleri sahnelenmektedir ki merkezdeki perdeli bölüm muhtemelen Hz. Fatıma'nın hasta yatağında yattığı odaya açılmaktadır. Hz. Fatıma perde gerisinde olduğundan kompozisyona dâhil edilmemektedir. Perdeyi açmak üzere resmedilen başı siyah örtülü ve yüzü beyaz peçeli kadın figürü, Hz. Fatıma'ya perde arkasından seslenip de karşılık alamayınca perdeyi kaldıran ve Hz. Fatıma'nın beka âlemine göçtüğünü anlayan Esma binti Umeyş olmalıdır. Onun yanındaki mavi örtülü kadın figürünün de eserde son zamanlarında Hz. Fatıma'nın yanında olarak zikredilen Ümmü Seleme'yi temsil etmesi muhtemeldir. Sol tarafta başları altın yaldız alev haleli olarak tasvir edilen iki figür annelerinin durumunu sual eden Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. Alt kısımda elindeki iki kâseli tepsiyle merdivenlere doğru yönelen bir figür bulunmaktadır. Sağ alt köşede birbirleriyle konuşan dört kişiyle, evin kapısından içeri girmek üzere olan ve Hz. Ali'yi temsil etme ihtimali bulunan bir başka figür daha resmedilmektedir. Kapı üzerindeki pencerelerden birinde konuşma halindeki iki kişiye ve yan pencerede de bir başka figüre yer verilmektedir. Kompozisyona dâhil edilen tüm bu figürler Hz. Fatıma'nın yakınlarını temsil ediyor olmalıdır. Evin zeminiyle duvarlarını kaplayan farklı renkteki altıgen ve yıldız motifli çinilerle, Hz. Fatıma'nın odasına açılan perde ve figürlerin kıyafetleri üzerindeki çeşitli bitkisel nakışlar kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki üçer satırlık metinde "…benden âvâze gelürse yanuma gel ve eger âvâz gelmezse bilmiş ol ki Perverd-gâruma vâsıl olmuşam. Esma bir zaman daşrada tevakkuf etdükden sonra nidâ kıldı ki: 'Yâ Kurretü'l-ayn-ı Resûlullah'[369]. Cevab işitmedi ıztırâbla hücreye girüb ruhsâr-ı mübârekinden câme-i hâb alub gördü ki âlem-i bekâya intikâl itmiş ve Esma muztarib hâl olub figana geldükde Hasan ve

[369] Ey Resulullah'ın gözünün nuru!

Hüseyin hâzır olub itdiler: ‘Ey Esma vâlidemüz hâli nedür?’. Esma sabr itmeyüb başında mıknaasın bırakub girîbân-çâk idüb…” ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 59

Sayfa No **:** 108b

Konusu **:** Hz. Ali’nin Nehrevan Zaferi

Ölçüleri **:** 8,9 x 16,7 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde eflatun ve mavi renkli zemin üzerindeki savaş sahnesi resmedilmektedir. Kompozisyonun üst kısmını Nehrevan sınırı olduğu düşünülen bir tepenin ikiye ayırdığı görülmektedir ki, sağ tarafta Düldül isimli kırmızı atı üzerinde beyaz sarıklı, yüzü peçeli figür Hz. Ali’dir. Burada aynı zamanda Hz. Ali’nin kompozisyonun tek beyaz sarıklı kişisi olduğu fark edilmektedir. Zira tüm asker figürleri miğferli olarak tasvir edilmektedir. Başının etrafından altın yaldız alev halesi yükselen Hz. Ali’nin lacivert elbise ve kırmızı kaftandan oluşan giysilerinin kenarından kılıcı sarkmaktadır. Hz. Ali’nin arkasında başları miğferli İslâm askerleri büyüklü küçüklü bayraklar taşımaktadır. Askerlerden ikisinin bindiği at da kompozisyona dâhil edilmektedir. Hz. Ali ve askerlerinin tasvir edildiği bu kısım, kompozisyonun sağ tarafında tamamen cedvel dışında kalmaktadır. Tepenin sol tarafında ise Nehrevan sınırına dayanmış olan Haricîlerin askerleri resmedilmektedir ki at üzerindeki kişi Züşşedid ismindeki kumandanları olmalıdır. Gerek Haricîlerin dalgalandırdıkları gerekse Hz. Ali taraftarlarının taşıdığı bayraklar üst kısımda cedvel dışına taşmaktadır. Kompozisyonun merkezindeki savaş meydanında Hz. Ali’nin askerleriyle Haricîler arasında kıyasıya bir muharebe yaşanmaktadır. Birbiriyle savaşan çoğu süvari muharipler arasında kesik baş ve gövdeler zeminde uzanmaktadır. Sağ tarafta Hz. Ali’nin atının alt kısmındaki lacivert giysili askerin kolları arasında tutarak nişan aldığı siyah tüfek sıra dışı bir görüntü oluşturmaktadır. 16. yüzyılın son çeyreğinde ateşli silahlarla Balkanlar’da tanışan Osmanlılar’ın ne zamandan beri tüfek kullandıkları kesin şekilde bilinmemektedir. Osmanlılar’ın 1443-1444 Osmanlı-Macar savaşları ile 2. Kosova Savaşı’nda tüfek kullandıkları genellikle kabul edilmektedir. Tüfekler Osmanlılar’a muhtemelen ticaret yoluyla yahut Balkanlar’da ve Doğu Akdeniz’de Avrupalılar’a karşı yaptıkları

akın ve savaşların sonucunda ulaşmıştır.[370]Savaş sahnesini yansıtan tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri arasında ilk defa burada bir tüfek figürüyle karşılaşılmaktadır. Bu yönüyle söz konusu minyatür, ok, yay, kılıç, kalkan, mızrak, bıçak, balta ve topuz gibi savaş aletlerinin tasvir edildiği çok sayıda minyatür içerisinde ayrı bir önem arz etmektedir. Altın yaldızlı gökyüzü ile sağ alt köşedeki kayaların üzerinde biten ot ve dal figürlerinin kompozisyonu tamamladığı minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık metin bölümünde şu ifadelere yer verilmektedir: "…olub nâyire-i cidâl ve kıtâl iştigal bulub bir neberd oldı ki, her nakş-ı na'l-i semend bir hufre-i kabr olsaydı kutelâ defnine vefâ kılmazdı ve her zerre-i gubâr bir…".

Resim No **:** 60

Sayfa No **:** 123a

Konusu **:**Hz. Ali'nin Vefatından Sonra Hz. Hasan'ın İlk Hutbesi

Ölçüleri **:** 12,7 x 18, 6 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür Hz. Hasan'ın cemaate seslendiği cami ortamını yansıtmaktadır. Kompozisyonun üst kısmında, caminin altın yaldız alemli, soğan şekilli beyaz kubbesi ve iki beyaz minaresinin cedvel dışına taştığı görülmektedir. Sağ tarafta, aynalık kısmı geometrik motiflerle bezeli kahverengi minberin basamaklarında duran Hz. Hasan cemaate hitap etmektedir. Üzerinde nakışlı kırmızı elbise, yeşil cübbe ve beyaz şal bulunan, sakallı olarak tasvir edilmiş Hz. Hasan'ın yeşil sarıklı başının etrafından altın yaldız alev halesi yükselmektedir. Minber tavanından sarkan kandille halenin aynı renkte oldukları görülmektedir. Minberin etrafında yan yana sıralanmakta olan cemaat, Hz. Hasan'ın babası Hz. Ali'nin vefatını müteakip hutbe irad etmek üzere camiye topladığı bütün halk kesimini temsil etmektedir. Bir kısmı cami kapısı önünde ayakta bekleyen cemaattekilerin tamamının başları beyaz sarık ya da siyah türbanlarla örtülüdür. Üst bölümdeki kadınlar mahfilinden hutbeye iştirak eden kadın cemaat de dâhil olmak üzere camideki tüm hâzirun dikkatle Hz. Hasan'ı dinlerken resmedilmektedir. Sadece başları belli olan kadın figürlerinden üçü beyaz, biri lacivert örtülere sahipken, beyaz

[370] Osmanlılar'ın Balkanlar'daki sınır kalelerinde 15. yüzyılın ortalarından itibaren top ve tüfek kullandıkları arşiv kaynaklarından bilinmektedir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1532 Viyana ve Macaristan seferi hakkında aynı senede yazılmış bir Alman kaynağında, 10.000 yeniçeriden yaklaşık 9000 kadarının ateşli silahlarla teçhiz edildiği ve 1000 kadarının sadece mızrak türü silahlar taşıdığı Türk esirlerinden alınan bilgilere dayanılarak ileri sürülmüştür. Venedik kaynakları da 3. Murad'ın bütün yeniçerileri tüfeklerle donattığını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gabor Agoston, "Tüfek", *DİA*, c. XXXXI, İstanbul, 2012, s. 460.

örtülü kadınlardan birinin yüzü siyah peçelidir. Bu minyatürde kadınlar mahfilinde ve bir sonraki 129b sayfasındaki minyatürde (Resim 61) üst kat pencerede konumlandırılmış ve bir anlamda erkeklerin bulunduğu mekân içerisindeki muhafazalı ayrı bir bölümde yerleştirilmiş türbanlı ve peçeli kadın figürlerinin, Şeyh Safiyuddin İshak Erdebilî'nin semah sahnesini yansıtan Şiraz'da hazırlanmış 1582 tarihli bir Safevî minyatüründe Şeyh Safiyuddin'in etrafındaki halkanın bir parçası halinde resmedilmeleri dikkat çekmektedir. Her iki nüshadaki minyatürlerin de yaklaşık olarak aynı tarihlerde resmedilmiş olmaları, kullanılan canlı renklerin, kıyafet tarzlarının, duruşların, jest ve mimiklerin, yüz hatlarının hatta zemini ve duvarları kaplayan çinilerin dahi birbiriyle ilişki içerisinde olmasına karşın, kadın figürlerin konumlandırılışındaki bu farklılık bir anlamda Osmanlı-Safevî inanç sistemindeki farklılığın minyatürlere yansıyan bir tezahürü gibidir.[371] Zemini ve duvarları süsleyen farklı renklerdeki yıldız, altıgen ve üçgen motiflerinin yoğunlukta olduğu çiniler arasında, bilhassa kadınlar mahfilindeki mavi siyah renkli altı köşeli yıldız motifleri dikkat çekmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde "…dest-gâha yetdi. Ol Hazret şerâyit-i ta'ziyet edâsından sonra hâs ü âmı cem idüb pâye-i minber-i makdem-i şerîfiyle müşerref kılub ol kayyım makâm-ı Hazret-i Mustafâ ve nâib-menâb-ı Hazret-i Alî Murtazâ lisân-ı beliğ ve zebân-ı fasîhle bir hutbe âgaz itdi. Mev'izesinden sonra nidâ kıldı ki: 'Ey sükkân-ı serâ-perde-i hükm-i…" ifadelerine yer verilmektedir.

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Resim No **:** 61

Sayfa No **:** 129b

Konusu **:** Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi

Ölçüleri **:** 11,4 x 18,5 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. Hasan'ın evinin bazı bölümleri yansıtılmaktadır. Kompozisyonun merkezinde, dilimli kemer altındaki bir pencere önünde Hz. Hasan yatağında oturmakta ve elinde zehirli suyun bulunduğu maşrapayı tutmaktadır. Üzerinde yeşil ve mor giysiler bulunan Hz. Hasan, yüzü beyaz peçeli ve

[371] Söz konusu Safevî minyatürü için bkz. Shelia R. Canby, *Shah Abbas The Remaking of Iran*, London: The British Museum Press, 2009, s. 131.

başı yeşil sarıklı olarak resmedilmektedir. Yanı başında duran ve aynı şekilde peçe ve sarıkla tasvir edilmiş Hz. Hüseyin de Hz. Hasan'ın elindeki maşrapaya uzanmaktadır. Hz. Hüseyin'in de aynı sudan içmek istemesi üzerine, Hz. Hasan'ın buna müsaade etmeyerek su kabını elinde tutması anı sahnelenmektedir. Her iki kardeşin de başlarından altın yaldız alev halesi yükselmektedir. Yatağın etrafında Hz. Hasan'ın akrabaları ve yakınları olduğu düşünülen kişiler diz üstü oturmaktadır. Hz. Hüseyin'in solunda oturan figür, içerisinde kapaklı bir kâse olan tepsiyi taşımaktadır. Çiçekli pembe zemin üzerinde, içerisinde meyve bulunan bir başka tepsiye daha yer verilmektedir. Sol tarafta ayakta duran bir erkek figürüyle sağ taraftaki kapı ağzında birbiriyle konuşan iki erkek figürü daha bulunmaktadır. Kapıdaki figürlerden biri kırmızı sarıklıyken diğeri farklı tarzda siyah bir başlık takmaktadır. Kapının üzerindeki pencereden bakan kişi de dâhil olmak üzere kompozisyonda yer alan diğer tüm erkek figürleri beyaz sarıklıdır. Sol taraftaki pencereden bakan iki kadın figürü ise beyaz türbanlıdır. Duvarları süsleyen çiçek motifleriyle hayvan figürleri dikkat çekmektedir. Üst kısımda cedvelden taşan çatının yanı sıra, altın yaldız saçaklar, zemin ve duvarları kaplayan turuncu, pembe ve mavi renkli tuğlalarla, örgü, yıldız ve zikzak motifli çiniler kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…necât buldun ve mihnet-i zamâneden halâs olub kurtuldun, yarın benim huzûrumdasan. Bîdâr oldukda bu kûzeden bir şerbet su içdüm cigerüm doğrandı gün zamân-ı rıhletdür, helâl it. Hazret-i İmâm Hüseyin giryân olub ol kûze eline alub istedi ki imtihân içün ol sudan tecerru' ide. İmâm Hasan elinde aldı ki: 'Bu benüm nasîbümdür sana…".

Resim No **:** 62

Sayfa No **:** 160a

Konusu **:** Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması

Ölçüleri **:** 13,7 x 19,8 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, Müslim b. Akil'in Hz. Hüseyin'e biat edenlerle birlikte Kûfe'deki valilik konağını basarak Ubeydullah b. Ziyad'ın askerleriyle savaşması hadisesi sahnelenmektedir. Kompozisyonun merkezindeki mavi zemin üzerinde Müslim b. Akil'in düşman askerleriyle savaşma anı

resmedilmektedir. Kahverengi atı üzerinde yeşil elbise ve beyaz sarıkla tasvir edilen Müslim b. Akil önünde duran beyaz atlı askerin başını kılıcıyla ortadan ikiye ayırmaktadır. Bu askerin arkasında da mızrak ve kalkanlarıyla savaşan süvarilere yer verilmektedir. Zeminde kanlar içerisinde çok sayıda baş ve gövde yer almaktadır. Arka plandaki valilik konağını temsil eden yapının terasından Ubeydullah b. Ziyad çarpışmayı seyretmektedir. Üzerinde kırmızı elbise bulunan Ubeydullah b. Ziyad'ın başı siyah bir türban ve beyaz tüylü altın yaldız sarıkla örtülüdür. Terasta Ubeydullah b. Ziyad'la birlikte iki hizmetkârının da resmedildiği bu kısım cedvel dışında kalmaktadır. Konağın pencerelerinden olayı izleyen iki figürün yanı sıra duvarlar üzerinden iri taşlar atmaya çalışan iki kişi daha tasvir edilmektedir. Konağın kapısı önündeki muhtemelen Müslim b. Akil taraftarı olan asker figürü de yayını Ubeydullah b. Ziyad'ın askerlerine doğru gererek ok atmaktadır. Muharebe halindeki tüm figürlerin siyah ve kahverengi türbanlı ya da beyaz sarıklı olmasına karşın, yerdeki kesik başlardan birine ait miğfer dikkat çekmektedir. Altın yaldızlı gökyüzünün kompozisyonu tamamladığı minyatürün üst ve alt kısımlarındaki ikişer satırlık metinde "Müslim-i Akil semend-i kûh temkîn-i berk-seyrle cevelân idüb bir eline ef'i-i remh-i hûn-hâr ve bir eline ejdehâ-yı tîg-i sâika-kirdâr alub her hamlede bir cümleye zehr-i fenâ içürürdi ve her na'ra ile bir gürûhu tuyûr-ı ervâhın âşiyân-ı bedenden uçururdı. Şi'r:

Dönerdi geh yemîn ü geh yesâra
Salurdı lerze hasm-ı bî-karâra…"

ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 63

Sayfa No **:** 224a

Konusu **:** Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi

Ölçüleri **:** 13 x 20,6 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, üzerinde küçük ot öbeklerinin bulunduğu taşlık kırmızı zeminde Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım'ın Ezrak'la savaşması resmedilmektedir. Beyaz atı üzerinde, nakışlı yeşil elbisesi ve yeşil sarığıyla tasvir edilen Kâsım'ın kırmızı kemerinden sarkan okluk, çizmeleri, atının eyerinin bazı kısımları ve koşum takımı altın yaldızla boyanmıştır. Sol elinde lacivert kalkan taşıyan Kâsım, sağ elindeki mızrağı Ezrak'ın göğsüne saplamaktadır. Aldığı darbeyle

mavi atından düşen Ezrak sakallı olarak tasvir edilmektedir. Kompozisyonun alt kısmında iki kesik başın yanı sıra bir başka cesede ve at üzerindeki yaralı bir figüre yer verilmektedir ki, bunlar muhtemelen Kâsım'ın Ezrak'tan evvel öldürdüğü dört oğlunu temsil etmektedir. Üst kısımdaki tepenin sol tarafında Hz. Hüseyin beraberindeki üç yakınıyla resmedilmektedir. Kahverengi atı üzerinde, yeşil elbisesi ve beyaz kaftanıyla, koyu yeşil sarığı, siyah sakalı ve başını kuşatan altın yaldız alev halesiyle resmedilen Hz. Hüseyin, Ezrak'ın harp sanatındaki şöhretini bildiğinden ellerini açarak Kâsım hakkında dua etmektedir. Hz. Hüseyin'in yanında duran figürlerin taşıdığı sancak ve bayraklar cedvel dışına taşmaktadır. Hz. Hüseyin'in bulunduğu bölümün alt tarafında, elinde kırmızı bir kalkan taşıyan, lacivert elbiseli, siyah türban ve beyaz sarıklı bir başka figür daha beklemektedir. Üst kısımdaki tepenin sağında ise Ömer b. Sa'd komutasındaki düşman askerlerine yer verilmektedir. Ön kısımdaki siyah türban ve beyaz sarıklı olarak resmedilen süvari kumandanların arkasında başları miğferli askerler beklemektedir. Süvarilerden bazılarının iri burunlu, iri dişli ve koyu tenli olmaları dikkat çekmektedir. Askerlerin taşıdığı bayrak ve mızraklarla, en sağdaki askerin kendisi ve bindiği at kısmen cedvel dışında kalmaktadır. Hz. Hüseyin'in bulunduğu konumla Ömer b. Sa'd'ın askerlerinin konuşlandığı bölgeyi ayıran bir yarım ağaç figürünün yanı sıra maviye boyanmış gökyüzü kompozisyonu tamamlamaktadır. Dallarının yarısı görünen ağacın üst kısmındaki üç satırlık metinde şu ifadeler okunmaktadır: "…Hazret-i İmâm gördü ki Kâsım müteveccih-i derece-i şehâdetdür, gül gibi girîbân-çâk idüb, libâsın kefen üslûbundan tertîbin virüb ve kendü tîgin beline bağlayub meydâna gönderdi. Kâsım meydâna girüb cevelân idüb bu mazmûnla bir recez âgâz itdi…".

Resim No **:** 64

Sayfa No **:** 246a

Konusu **:** Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi[372]

Ölçüleri **:** 13,7 x 19 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, düşman saflarına hitaben yapmış olduğu tüm konuşmalara rağmen bir sonuç alamayıp ailesinin tüm erkek üyelerini kaybeden

[372] Minyatürün renkli kopyası için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 390. Ancak burada yayımlanan minyatürün açıklamasında "Abbas'ın Fırat'tan Su Almaya Gidişini Zeyne'l-Âbidin'in Çadırdan Seyretmesi" ifadelerine yer verilmiş ve LBL Or. 12009 no'lu *Hadîkatü's-Süedâ* nüshasında bulunduğu bildirilmiştir.

Hz. Hüseyin'in, Ömer b. Sa'd'ın askerleri tarafından kuşatılıp vefatının hemen öncesinde ok yağmuruna tutulması hadisesi sahnelenmektedir. Kompozisyonun merkezindeki mavi zemin üzerinde Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'den miras kalan atıyla birlikte resmedilmektedir. Üzerinde yeşil elbise ve kırmızı kaftan bulunan Hz. Hüseyin'in yeşil sarıklı başının etrafından altın yaldız alev halesi yükselmektedir. Altın yaldızlı kılıcı ve lacivert kalkanı iki yanından sarkan Hz. Hüseyin, düşman askerine seslenmekte ve minyatür sayfasındaki metinden anlaşıldığı üzere, kendisinin dışında Ehl-i Beyt'e ait çadırlara yönelen askerlerle ilgili serzenişte bulunmaktadır. Kompozisyonun sol üst köşesinde Hz. Hüseyin'in çadırına yer verilmişken, hasta olduğu için savaşamayıp çadırda kalan Hz. Hüseyin'in ortanca oğlu Zeyne'l-Âbidin beyaz çadırın önünde resmedilmektedir. *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerindeki çadır figürlerinin tamamına yakınında karşımıza çıkan çatı ile gövde kısmı arasındaki çizgili kuşak bu örnekte de uygulanmaktadır. Yeşil elbise ve sarıkla resmedilen Zeyne'l-Âbidin'i kuşatan altın yaldız halenin alevleri çadırın tavanına kadar yükselmektedir. Çadırın hemen yanında yükselen kırmızı sancak da cedvel dışına taşmaktadır. Kompozisyonun sağ tarafındaki Hz. Hüseyin'in hitap ettiği düşman askerleri arasında Ömer b. Sa'd ve Şimr b. Zilcevşen gibi ileri gelenler atları üzerinde sıralanmaktadır. Aynı ya da yakın konulu minyatürlerin tamamında olduğu üzere, buradaki minyatürde de ön saftaki düşman askerleri arasında iri burunlu, iri dişli ve siyah tenli figürlere yer verilmektedir. Kompozisyonun sağ ve sol alt köşelerinde ise komutanlarından aldıkları emirle Hz. Hüseyin'i ok yağmuruna tutan beş süvari askere yer verilmektedir. Söz konusu askerler yaylarını Hz. Hüseyin'e doğru gererek ok atışına hazırlanmaktadır. Hz. Hüseyin'in arkasındaki kayalıkların gerisinde, gövdesinin yalnızca üst kısmı görünen sarı kalkanlı bir asker figürü daha bulunmaktadır. Kompozisyonun üst kısmında ise altın yaldızlı gökyüzüne doğru yükselen bir yarım ağaç figürü resmedilmektedir ki, bu ağaç aynı zamanda Hz. Hüseyin'in çadırıyla, seslendiği düşman askerlerinin arasını ayırmaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde "…ba'zı müteveccih-i nehb-i Ehl-i Beyt oldılar. Hazret-i İmâm ol hâletden vâkıf olub itdi: 'Ey Âl-i Ebû Sufyân, dutalum ki sizde îmân eseri yokdur, bârî kaide-i nâmûs-i câhiliyyeti ki lâzıme-i cibilliyyetünüzdür terk itmek ne münâsibdür ki kasd-ı avrât idersiz? Eger maksûdunuz benüm katlüm ise müddeâ benden müyesserdür'. Şimr-i mel'ûn itdi…" ifadelerine yer verilmektedir.

Resim No **:** 65

Sayfa No **:** 271b

Konusu **:** Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi

Ölçüleri **:** 13 x 20 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür Zeyne'l-Âbidin'in Şam halkına seslendiği cami ortamını yansıtmaktadır. Kompozisyonun solunda yer alan minberin basamaklarında Zeyne'l-Âbidin oturmaktadır. Üzerinde lacivert elbise ve yeşil cübbe bulunan Zeyne'l-Âbidin'in yeşil sarıklı başının etrafını altın yaldız alev halesi kuşatmaktadır. Sağ elinde bir asa tutan Zeyne'l-Âbidin, sol elini de öne doğru uzatıp müezzin mahfiline doğru bakarak bir şeyler söylemektedir. Zeyne'l-Âbidin'i dinleyen cemaat hutbeden oldukça etkilenmiş gibidir. Minberin aynalık kısmı önündeki üç kişi aralarında konuşarak hutbede dinlediklerini değerlendirmektedir. En soldaki figürün yüzündeki mahcup ifade dikkat çekmektedir. Minberin karşısında yan yana oturan cemaat de Zeyne'l-Âbidin'e bakarak dikkatle söylediklerine kulak vermektedir. Cemaatin biraz uzağında oturur halde resmedilmiş lacivert elbiseli ve turuncu kaftanlı kişi muhtemelen Yezid'i temsil etmektedir. Siyah yüzlü ve sakallı olarak tasvir edilen Yezid'in başında altın yaldız büyük bir sarık, sol elinde de siyah bir tesbih bulunmaktadır. Yezid'in bulunduğu kısmın hemen üzerindeki müezzin mahfilinde ayakta durup ellerini kulaklarına götüren kişi, Yezid'in işaretiyle kamet getiren müezzindir. Müezzinin yanında cemaatten üç kişiye daha yer verilmektedir. Mahfilin üst tarafındaki pencereden de üçü beyaz sarıklı ve biri siyah türbanlı dört kişi hutbeye iştirak etmektedir. Kompozisyonun sağ alt köşesindeki üzerinde çizgili kaftan ve siyah türban bulunan kişi ise gerek kıyafet tarzıyla gerekse yöneldiği taraf itibariyle dikkat çekmektedir. Minberden, caminin pencerelerinden ve tavanından sarkan altın yaldız kandillerin yanı sıra, duvarları ve zemini süsleyen çok renkli, ağırlıklı olarak yıldız ve altıgen motifli çiniler kompozisyonu tamamlamaktadır. Bilhassa minber aynalığındaki rastgele çizilmiş altı köşeli yıldız motifleri dikkat çekmektedir. Kompozisyona dâhil edilmiş toplam dört satırlık yazıda şu ifadeler okunmaktadır: "…belâgatun kelimât-ı hikmet-âsârın Yezîd-i pelîd müessir görüb, halkın tagayyür-i akîdelerinden ihtirâz idüb müezzine işâret kıldı ki kamet getüre, Hazret-i İmâmun kelimâtın kat' ide. Müezzin ayağa durub ve itdi: 'Allâhu ekber'.

Hazret-i İmâm itdi: ‘Lâ şekke fîhi ve lâ şey’e ekberu minhu[373]’. Müezzin itdi: ‘Eşhedu en-lâ-ilâhe illâllah’. Hazret-i İmâm itdi: ‘Yeşhedu bihâ lahmî ve demî[374]’. Müezzin itdi: ‘Eşhedu enne Muhammeden…”.

Katalog No **:** 8

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** Ankara Etnoğrafya Müzesi, Besim Atalay 573[375]

Tarihi **:** h. 1008/ m.1600

Ölçüleri **:** 26,7 x 16,8 cm[376]

Varak/ Sayfa Sayısı **:** 312 yaprak

Satır Sayısı **:** 15

Hat Türü **:** Nesih

Müstehsihi **:** Ali b. Muhammed Tusterî

Minyatür Sayısı **:** 5

Nüshada yer alan minyatürler dikey pozisyonda olup, her bir minyatürün alt ve üst kısımlarında birer ya da ikişer satırlık metin bölümlerine yer verilmektedir. Canlı renklerin kullanıldığı minyatürlerin tamamında bazı unsurların cedvel dışına taştığı görülmektedir.

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 66

Sayfa No **:** 17a

Konusu **:** Hz. İbrahim’in Oğlu Hz. İsmail’i Kurban Etmesi

Ölçüleri **:** 15 x 11,8 cm

---

373 Bu hususta şüphe yok ki Ondan daha büyük hiçbir şey yoktur.

374 Etim ve kanım Ona şehadet eder.

375 Bu nüshada yer alan minyatürler ve ketebe sayfası ilgili müzenin telif ücreti talebi karşılanarak temin edilmiştir. Ketebe sayfasında nüshanın Ali b. Muhammed Tusterî tarafından hicrî 1008 senesinin Zilhicce ayında tamamlandığı bildirilmektedir ki milâdî olarak yaklaşık 1600 yılına tekabül etmektedir. R. Milstein’in eserinde bu nüsha hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiş yalnızca Hz. İbrahim’in Hz. İsmail’i kurban etmesi hadisesini sahneleyen minyatürün müze galerisinde görülebileceği ve bu minyatürün Bağdat üslûbuyla uygunluk gösterdiği belirtilmektedir bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 103.

376 İnan, “Fuzulî’nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri”, s. 35. Nüshanın sayfa sayısı için de aynı çalışmadan istifade edilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür, koyu yeşil zemin üzerinde Hz. İbrahim'in kurban etmek üzere oğlu Hz. İsmail'in boğazına bıçağı dayadığı anı sahnelemektedir. Kahverengi üzerine mavi elbiseyle tasvir edilen Hz. İbrahim'in belindeki kuşaktan elindeki hançerin kabzası sarkmaktadır. Hz. İbrahim'in siyah sakallı yüzüyle beyaz sarıklı başının etrafından altın yaldız alev halesi yükselmektedir. Üzerinde altın yaldız işlemeli beyaz bir kaftan bulunan Hz. İsmail'in gözleri siyah, elleri lacivert, ayakları ise yeşil birer bez parçasıyla bağlı haldedir. Hz. İsmail'in beyaz sarıklı başı çevresinden yayılan alevler babasını kuşatan alevlere karışmaktadır. Hz. İsmail'in yüzündeki tebessüm ifadesi dikkat çekmektedir. *Mesnevî*'deki beyitte "Ben, İsmail Peygamber'e mensup olanlardanım, öldürülmeden çekinmem yok. Hatta İsmail gibi başından geçmiş bir adamım ben!"[377]şeklinde ifadelendirildiği üzere, burada Hz. İsmail'in başını korkusuzca babasına teslim ettiği görülmektedir. Hz. İsmail'in yüzünü döndüğü tarafta, Cebrail elinde kahverengi bir koçla beklemektedir. Altın yaldız nakışlı kırmızı ve lacivert kıyafetlerle aynı renklerdeki kanatlara sahip Cebrail'in başında da altın yaldız ve lacivert renkli gösterişli bir taç bulunmaktadır. Cebrail'in üzerinde uçan melek figürünün gövdesinin belden yukarısı görünmekte ve elleri arasında taşıdığı geniş beyaz kâseden altın yaldız alevler yayılmaktadır. Alt kısımdaki eflatun pembe kayalıkların üzerinde dalları altın yaldız gökyüzüne doğru uzanan bir ağaç resmedilmektedir. Kayalıklarla birlikte ağacın bulunduğu bu bölüm sol tarafta cedvel dışında kalmaktadır. Ağacın dallarından birinde Hz. İbrahim ya da Hz. İsmail'in üst giysisi asılmaktadır. Kayalıkların önündeki kahverengi ceylan figürü başını kurban hadisesinin yaşandığı tarafa çevirmektedir. Ağacın üzerinde uçmakta olan kuş figürüyle, zemin ve kayalıkların üzerindeki yeşil otlar ve kırmızı, sarı renkteki çiçekler kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadeler okunmaktadır: "…oldukda İbrâhîm İsmâîlün ellerin ve ayakların muhkem bağlayup hulk-ı mübârekine tîg-i bî-dirîğ urdukda melâyike-i zemîn ü âsmân hurûşa gelüb taaccüb itdiler ki: 'Yâ Rab, bu ne bende-i azîmü'ş-şândur ve ne muhlis-i adîmü'l-akrândur ki mahabbetde âteş-i sûzâna bıraksalar tefâvüt kılmaz ve ciger-gûşesinün katline hükm iderler…".

Resim No **:** 67

Sayfa No **:** 41a

Konusu **:** Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti

[377] *Mesnevî*, c. III/4101.

Ölçüleri **:** 11,8 x 15,3 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, açık mavi zemin üzerinde kalın kahverengi gövdeli ağacın kovuğuna gizlenen Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilme anı resmedilmektedir. Üst kısmı yarım haldeki ağacın iri yeşil yaprakları üzerinden Hz. Zekeriyâ'nın kutsiyetinin nişanesi olan altın yaldız alevler yükselmekte ve cedvel dışına taşmaktadır. Ağacın iki yanındaki birer asker figürü olanca kuvvetleriyle ellerindeki testereye asılarak ağaçla birlikte Hz. Zekeriyâ'nın vücudunu ikiye ayırmaya çalışmaktadır. Ağacın önünde duran iri gövdeli, kahverengi cübbeli, koyu tenli ve beyaz sakallı İblis, Hz. Zekeriyâ'nın elbisesinin ağacın kovuğundan dışarı sarkan ucunu tutarak dönemin hükümdarının Hz. Zekeriyâ'yı arayan askerlerine göstermektedir. Sol elinde baston taşıyan İblis, yan tarafında duran ve eliyle kılıcına davranan askerle konuşmakta ve muhtemelen testere fikrinden bahsetmektedir. Kompozisyonun sol alt köşesinde konuşma halindeki askerlerden biri topuz diğeri de kılıç ve hançer taşımaktadır. Yanlarındaki kılıç ve balta taşıyan asker figürü de İblis'in bulunduğu tarafa yönelmektedir. Kompozisyonun merkezindeki testere ile kesim işlemini gerçekleştiren askerlerin solunda elindeki topuzu kaldırmış bir asker beklemekte, onun arkasında da Hz. Yahyâ kolları bağlı halde durmaktadır. Kahverengi elbise, mavi cübbe ve beyaz sarıkla tasvir edilen Hz. Yahyâ'nın başının etrafından altın yaldız alev halesi yayılmaktadır. Kompozisyonun sol üst köşesinde, beyaz atı üzerinde kral Herodes'i temsil eden kırmızı elbiseli ve siyah şapkalı kişiye yer verilmektedir. Herodes'in arkasında da kahverengi atı üzerinde kendisiyle aynı şapkaya sahip beyaz sakallı yaşlı bir figür bulunmaktadır. Arka tarafta üç kişiyle Herodes'in atının önünde bir figür daha yer almaktadır. Minyatürde Hz. Yahyâ dışındaki tüm figürlerin dönemin Avrupa modasını yansıtan giysiler içerisinde olması ve birbirine yakın tarzda şapka takmış olmaları dikkat çekmektedir. Gökyüzünün maviye boyandığı minyatürde, ortadaki mavi zeminle alt kısımdaki yeşil zemin üzerinde yer yer resmedilmiş çiçek ve ot öbekleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Alt ve üst kısımlardaki birer satırlık metinde "…tâ kadem iki pâre kıldılar bir âh çekmedi ve dîde-i nem-nâkinden bir katre sirişk-i tazallüm tökmedi. Beyt:

Lezzet-i cevr bilen cevrden ikrâh itmez
Yarsalar cismini başdan ayağa âh itmez"

ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 68

Sayfa No **:** 68a

Konusu **:** Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi[378]

Ölçüleri **:** 15,5 x 12 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür Hz. Muhammed'in vefatından evvel son hutbesini irad ettiği Medine'deki cami ortamını sahnelemektedir. Kompozisyonun sağındaki kahverengi minberin basamaklarında Hz. Peygamber oturmaktadır. Kahverengi elbise ve yeşil cübbeyle tasvir edilen Hz. Peygamber'in başı beyaz sarıklı ve yüzü beyaz peçelidir. Hz. Peygamberle birlikte, minberin aynalığı önünde oturan damadı Hz. Ali ve torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in başlarında da altın yaldız alev haleleri bulunmaktadır. Beyaz sarıklı, sakallı ve üzerindeki kahverengi elbiseyle resmedilen Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i kolları arasına almış vaziyette oturmakta ve sağ elindeki tesbihi çekmektedir. Biri yeşil diğeri kırmızı elbise içerisinde ve yeşil sarıklarla resmedilen çocuk yaştaki Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de başlarını minbere doğru kaldırarak dedelerinin hutbesine kulak vermektedir. Minberin diğer taraftaki aynalığı önünde diz üstü pozisyonda oturan sarı elbiseli ve beyaz sarıklı kişinin Hz. Ebu Bekir'i temsil ettiği düşünülmektedir. Zira elbisesinin koluyla gözyaşlarını silmeye çalıştığı anlaşılan bu kişinin Hz. Peygamber'e yakınlığıyla bilinen ve Hz. Peygamber'in vefatına yakın dönemde cemaate imamlık yapan Hz. Ebu Bekir olması muhtemeldir. Minberin karşısındaki yeşil tuğlalı zemin üzerinde Hz. Peygamber'in vaazını dinleyen cemaat sıralanmaktadır. Ön saftaki cemaatin tamamı beyaz sarıklı olup, arka taraftaki figürlerden bazıları gerek giysileriyle gerekse türbanlarıyla onlardan ayrılmaktadır. Arka taraftaki, elbisesinin bir kısmıyla kahverengi şalı sol taraftan cedvel dışına çıkan siyah türbanlı figür elinde kamçıya benzer bir nesne tutmaktadır ki, bu haliyle muhtemelen Hz. Peygamber'den kısas isteyerek Hz. Peygamber'in mübarek teniyle peygamberlik mührüne yüz sürmeyi arzulayan Ukkaşe'yi temsil etmektedir. Kompozisyonun sol üst köşesindeki cami kapısında ön tarafta beyaz sarıklı bir figürle, arkada siyah türbanlı iki figür daha hutbeye iştirak etmektedir. Kompozisyonun üst kısmında çıkıntı yapan altın yaldız alemli, yeşil dilimli ve soğan

[378] Bu minyatürle 121a sayfasındaki minyatürün siyah-beyaz kopyası için bkz. Keçelioğlu, "İslâm Resim Sanatında Hz. Ali ve Hâvernâme", ss. 301, 313.

şekilli kubbe figürünün yanı sıra, alt taraftaki pencereden sarkan altın yaldız kandiller ve duvarları tezyin eden çok renkli geometrik motifli çiniler kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…buyurdu ki: 'Ey fırka-i İslâm ve zümre-i enâm benüm ecelüm karîbdür; zinhâr bedenlerinüz ile cüdâ oldukda gönüllerünüz ile cüdâ olman nite ki ben sizi ferâmûş itmedim, siz dahi beni ferâmûş kılman. Ey kavm, hiçbir peygam-ber şerbet-i bekâ içmemişdür ki ben dahi ol şerbeti nûş idem'. Ve bir rivâyet dahı oldur ki buyurdı…".

Resim No **:** 69

Sayfa No **:** 121a

Konusu **:** Hz. Ali'nin Şehadeti

Ölçüleri **:** 15,5 x 12,3 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür, Hz. Ali'ye suikast girişiminde bulunulan Kûfe'deki cami ortamını yansıtmaktadır. Üst kısımda altın yaldız alemli, dıştan piramidal külah şeklindeki kubbesi ve tek şerefeli minaresi cedvel dışına taşan caminin, üçgen motifli açık kahverengi zemini üzerinde, İbni Mülcem tarafından yaralanan Hz. Ali uzanmakta, yanında iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile arkasında cemaatten başka bir kişi kendisine destek olmaya çalışmaktadır. Siyah ten rengine sahip ve Hz. Ali'ye arkadan sarılan bu üçüncü kişinin, daima Hz. Ali'nin hizmetinde bulunarak yanından hiç ayrılmadığı bilinen azadlı kölesi Kanber olduğu düşünülmektedir. Minyatürlerde Hz. Ali'ye yakınlığıyla ön planda olan ve ekseriyetle siyah tenli olarak resmedilen Kanber figürü, çoğunlukla Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'ı taşırken ya da atı Düldül'e seyislik ederken karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ali'nin daha sonra azad ettiği bu siyahî sadık bendesinin Hz. Ali'ye bağlılığıyla ün kazandığı bilinmektedir.[379] Hz. Ali'nin üzerinde beyaz bir elbise ile kahverengi bir cübbe bulunmakta, başını beyaz bir sarık örtmektedir. Yeşil sarıklı olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in üzerinde kırmızı ve yeşil giysiler bulunmaktadır. Arkadan Hz. Ali'ye sarılan kişi ise mavi elbiseye ve beyaz sarığa sahiptir. Hz. Ali ile oğullarının başları etrafından altın yaldız alev halesi yayılmaktadır. Yanlarında cemaatten iki kişiye daha yer verilmektedir ki, kırmızı elbiseli figür yüzüne doğru götürdüğü giysi

[379] *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, "Kanber/Kamber", c. IV, s. 31.

koluyla adeta gözyaşlarını silmektedir. Kompozisyonun sol alt köşesindeki kapı önünde İbni Mülcem'i yakalayıp darp eden iki kişiyle yanlarında duran bir kişi daha resmedilmektedir. Siyah ten rengi ile iri baş ve gövdeye sahip İbni Mülcem'in üzerinde siyah gömlek, gri pantolon ve kahverengi kuşak bulunmaktadır. İbni Mülcem'i ensesinden yakalamış kırmızı elbiseli, beyaz sarıklı kişinin belindeki yeşil kuşağın iki yanından bir hançerle bir kılıç asılmaktadır. Yanı başındaki mavi elbiseli, beyaz sarıklı figür de yukarıya doğru kaldırdığı bastonunu İbni Mülcem'e doğrultmaktadır. Sağ taraftaki cematten dört kişinin kimisi Hz. Ali'nin bulunduğu tarafa kimisi İbni Mülcem'e doğru bakarak hadiseyi takip etmektedir. İçlerinden sakalsız olan figür, parmağını ağzına götürerek hayretini ifade etmektedir. Sol üst köşedeki cami penceresinden bakan beyaz sakallı figür de aynı işaretle üzüntüsünü yansıtmaktadır. Pencerenin yan tarafındaki balkon kısmında da eğilmiş, aşağıda İbni Mülcem'in yakalanışını izleyen bir başka kişi yer almaktadır. Minyatürde başı çıplak haldeki İbni Mülcem ile yeşil sarıklı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin haricindeki tüm cemaat beyaz sarıklı olarak tasvir edilmektedir. Hz. Ali'nin bulunduğu kısmın arkasında yer alan kapalı haldeki kahverengi pencere kanatları, duvarı süsleyen bitkisel desenler ve ayrıca caminin çeşitli bölümlerindeki duvar kaplamasında kullanılan bilhassa çarkıfelek ve altıgen motifleriyle dikkat çeken çok renkli çiniler kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık yazıda "…ve eger necât bulmasam ol bana bir darb urdu siz dahi ana bir darb urun. Hasbe'l-fermân İbni Mülcemi habs idüb, Hazret-i Emîri Hasan ve Hüseyin bir firâş üzere götürüb mescidden çıkardılar. Ol sâat eser-i subh-ı sâdık peydâ olmuş idi. Hazret-i Emîr itdi: 'Ey ciger-gûşeler, beni müteveccih-i maşrık dutun'. Müteveccih…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 70

Sayfa No **:** 178b

Konusu **:** Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi ve Şehadeti

Ölçüleri **:** 12 x 15 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür iki kısma ayrılmakta, sol tarafta Kûfe valilik konağı, sağ tarafta da Müslim b. Akil'in şehit edileceği valiliğin önü resmedilmektedir. Valilik konağının içinde Ubeydullah b. Ziyad iri vücuduyla altın

yaldızlı tahtında oturmaktadır. Üzerinde işlemeli lacivert elbise ile kırmızı kaftan bulunan koyu tenli Ubeydullah b. Ziyad'ın başını beyaz tüylü, büyükçe altın yaldız bir sarık örtmektedir. Yüzü tahrip olmuş haldeki Ubeydullah b. Ziyad sağ elinde mavi bir mendil taşımakta ve bir yandan huzurundakilerle konuşmaktadır. Ubeydullah b. Ziyad'ın önünde bekleyen adamların tamamı kılıç kuşanmaktadır. Bu figürlerden bazıları muhtemelen Müslim b. Akil'i öldürmeyi başaramayan Bekr b. Hamran'ın yerine bu işi gerçekleştirmeyi deneyecek kişileri temsil etmektedir. Kompozisyonun sağ üst köşesindeki valilik önünü yansıtan dış mekânda, Müslim b. Akil ile onu kolundan tutarak dışarıya çıkaran Bekr b. Hamran resmedilmektedir. Sakallı ve beyaz sarıklı olarak tasvir edilen Müslim'in üzerinde kırmızı elbise, yeşil kaftan, sarı çizme ve kemer bulunmaktadır. Ellerini açarak Mekke'ye doğru yönelen Müslim eserde belirtildiği üzere salâvat getirip, Allah'a hamd ü senâda bulunarak kelime-i şehâdet arz etmektedir. Müslim'in arkasında duran ve siyah yüzü tahrip olduğu için hatları belli olmayan Bekr b. Hamran sol eliyle Müslim'i tutarken, sağ eliyle kılıcını Müslim'e doğru kaldırmaktadır. Alt kısımdaki valilik konağının kapısı önünde bekleyen kişi, Bekr b. Hamran'ın karşısında belirip vehme kapılmasına neden olan kişi olabileceği gibi, bu kişinin kendisinden sonra Müslim'i öldürmeye teşebbüs edecek kişiyi temsil etmesi de ihtimal dâhilindedir. Kapı önünde bekleyen figürle birlikte Müslim b. Akil ve Bekr b. Hamran'ın bulunduğu bu kısım tamamen cedvel dışında kalmaktadır. Sağ üst köşedeki tepelerin ardında iki hurma ağacıyla, ağaçlar arasında profilden resmedilen siyah türbanlı iki figüre daha yer verilmektedir. Burada gökyüzü altın yaldıza boyanmaktadır. Valilik konağı içerisindeki zemini ve duvarları süsleyen çiçek desenleriyle, yıldız, üçgen ve altıgen gibi çeşitli geometrik motiflere sahip çiniler kompozisyonu tamamlamaktadır. Alt ve üst kısımlardaki birer satırlık yazıda şu ifadeler okunmaktadır: "Pes Vâcibü'l-Vücûda hamd ü senâ ve ehl-i Kûfeye nefrîn ü nâ-sezâ diyüb, kelime-i şehâdet arz idüb muntazır oldukda Bekr bin Hamrân…".

Katalog No **:** 9

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** New York Brooklyn Museum, 70.143[380]

[380] Bu nüshada yer alan minyatürler ve ketebe sayfası ilgili müzenin internet sitesinden temin edilmiştir. Ketebe sayfasında belirtildiği üzere eser Azizullah el-Hüseynî el-Kâşânî tarafından hicrî 1011 yılının Cemâziye'l-Âhir ayının on yedisinde Dâru's-Selam Bağdat'ta tamamlanmıştır. Söz konusu internet sitesinde 24,8 x 14 cm ölçülerindeki nüshanın, milâdî 1602-3 yıllarında Sultan 3. Mehmet döneminde, Bağdat üslûbunda hazırlanan minyatürlü el yazmaları grubuna dâhil

Tarihi **:** h. 1011/ m. 1602-3

Ölçüleri **:** 24,3 x 14 cm[381]

Varak/ Sayfa Sayısı **:** 290 yaprak

Satır Sayısı **:** 15

Hat Türü **:** Nestalik

Müstehsihi **:** Azizullah el-Hüseynî el-Kaşanî

Minyatür Sayısı **:** 9

Nüshadaki iki ya da dört satırlık metin bölümlerine sahip minyatürlerin tamamı dikey pozisyonda olup, minyatürlerde cedvel dışına çıkan unsurlar yer almaktadır. Tüm minyatürlerde mat renkler ön plana çıkmaktadır.

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 71

Sayfa No **:** 7a

Konusu **:** Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezindeki cennet bahçesinin renkli çiçeklerle dolu yeşil zemini üzerinde, Hz. Âdem ve Hz. Havva el ele tutuşarak cennet köşkünün kapısındaki Cebrail ile konuşmaktadır. Cennet çifti bedenlerinin bel ve diz kapaklarına kadar yapraklarla örtülü kısmı hariç tamamen çıplak vaziyettedir. Hz. Âdem'in siyah kısa saçı belli belirsizken, Hz. Havva'nın siyah uzun saçları omuzlarına dökülmektedir. Aynı konulu diğer minyatürlerden farklı olarak burada Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın başları etrafında alev halesi resmedilmemektedir. Kompozisyonun solunda, kapısında Cebrail'in beklediği cennet köşkünün balkonundaki iki meleğin aralarında konuştuğu, bir meleğin de elini ağzına doğru

---

olduğu bildirilmektedir. İnternet sitesinde yayımlanan 9 adet minyatürden sadece "Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi" konulu minyatür (Resim 72) siyah-beyaz durumdadır. Minyatürlerin bulundukları sayfaların numaralandırılmasında da internet sitesindeki numaralandırma esas alınmıştır bkz. http://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/96783/Manuscript_of_the_Hadiqat_al-Suada_Garden_of_the_Blessed_of_Fuzuli/set/86235ef1d85f491994c7edf28a023a95?referring-q=hadiqat+al-suada (02. 01. 2015). R. Milstein'in kitabında ise ilk dört minyatürün numaralandırılmasında küçük farklılıklar söz konusudur.

[381] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 103. Nüshanın sayfa sayısı için de aynı eserden istifade edilmiştir.

götürerek hayret ifadesiyle aşağıda olan biteni seyrettiği görülmektedir. Cebrail'in bulunduğu bölümün alt kısmındaki köşkün tuğla zemininde İblis, tavus kuşu ve yılan eşliğinde oturmaktadır. Siyah tenli olarak tasvir edilen İblis'in üzerinde sarı bir elbise ile başında kırmızı bir fes bulunmaktadır. Pek çok minyatürde karşılaşıldığı üzere burada da İblis figürünün boynundaki yılankavi uzantı dikkat çekmektedir. Yüz hatları tahrip olduğu için anlaşılamayan İblisle tavus kuşu ve yılan, başlarını yukarı doğru kaldırarak Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya doğru bakmaktadır. Minyatürlü *Hadîkatü's-Süedâ* nüshalarının ekseriyetindeki cennet kompozisyonunda karşımıza çıkan tavus kuşunun, İblis'e yardakçılık etmesiyle ilgili vasfı Mevlânâ'nın "Tabiat tavus kuşuna benzer, sana vesveseler verir, saçma sapan söylenir durur; nihayet seni yerinden, yurdundan eder!"[382] ifadeleriyle *Mesnevî*'de vurgulanmaktadır. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın arkasında da iki melek figürü daha beklemektedir. Ellerini kenetlemiş halde birbirlerine bakan, çok renkli kıyafetler içerisindeki meleklerin kanatları sağ tarafta cedvel dışına taşmaktadır. Cennet çifti ile melek figürlerinin arka tarafında iki selvi ağacıyla, üzerlerinde kırmızı ve beyaz çiçeklerin bulunduğu bahar dallarına yer verilmektedir. Dallara konmuş iki yeşil kuş figürüyle, altın yaldızlı gökyüzünde uçan renkli kanatlara sahip bir başka kuş figürü kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…Budur cezâsı anun kim sana muhâlif olub, Hevâ-yı nefs mürââtin ihtiyâr itdi. Âkıbet berg-i incirden setr-i avret idüb fermân-ı kazâ-cereyânla bihiştden çıkmağa azm itdiler. Âdem Havvânun elin dutub bihiştden daşra kadem basdukda bir sâat yemîn ü yesâra bakub tevakku' iderdi ki maşrık…".

Resim No **:** 72

Sayfa No **:** 19a

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezindeki çiçekli zemin üzerinde Hz. İbrahim sağ eliyle kavradığı bıçağı, önünde gözleri, elleri ve ayakları bağlı halde boylu boyunca uzanan oğlu Hz. İsmail'in boğazına dayamaktadır. Beyaz sakal ve sarıklı olarak yaşlı bir görünüme sahip Hz. İbrahim'e karşın, Hz. İsmail başı sarıksız bir genç görünümündedir. Baba ve oğulun başlarından yükselen alev haleleri

[382] *Mesnevî*, c. III/4035.

birbirine karışmaktadır. Sağ alt köşedeki kayalıkların üzerinde bir elbise ile Hz. İsmail'e ait olduğu düşünülen beyaz bir sarık bulunmaktadır. Kompozisyonun sağ üst köşesinden Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'e doğru beraberindeki koçla uçarken resmedilen Cebrail'in gövdesinin alt kısmı cedvel dışına taşmaktadır. Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in arkasında biri uçarken, diğeri ayakta iki melek figürü daha kompozisyona dâhil edilmektedir. Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'e hediye sunmakla vazifeli bu melek figürlerinden biri geniş bir kâse içerisinde buhurdan taşımaktayken, diğerinin taşıdığı geniş kâseden alevler yayılmaktadır. Kompozisyonun sol alt köşesindeki kayanın ardında sadece başı tasvir edilen, Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in bulunduğu tarafa doğru bakan, iri burunlu ve siyah derili İblis figürü bulunmaktadır. İblis'in boynuna dolanan kıvrım burada da karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu kez bariz bir yılan şeklindeki bu uzantının göz ve dil gibi organları da belirgin bir şekilde resmedilmektedir. Zemin ve kayalıklar üzerinde resmedilen çiçek motiflerinin kompozisyonu tamamladığı minyatürdeki toplam dört satırlık metin bölümünde "…bıraksalar tefâvüt kılmaz ve ciger-gûşesinün katline hükm iderler münzecir olmaz. El-kıssa yitmiş növbet tîg çaldı kat'â kat' itmedi ve ol cism-i latîfe tîg-i tîzden zarar yetmedi. Hazret-i Halîlullah hışm-nâk olub tîgi daşa çaldukda tîg-i tîz zebân çeküb eyitdi: 'Ey Resûl-i Hudâ el-Halîlu ye'murunî bi'l-kat' ve'l-Celîlu yenhânî[383] ve ben mutarassıd-ı hükm…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 73

Sayfa No **:** 41a

Konusu **:** Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti[384]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatür kompozisyon açısından AEM nüshasındaki aynı konulu minyatürle yakınlık arz etmektedir (Resim 67). Zira Hz. Zekeriyâ'nın şehit edildiği ağacın konumlandırılışı başta olmak üzere, ağacın iki yanındaki bıçkı taşıyan asker figürleri, Hz. Yahyâ, İblis figürü ve kompozisyonun sol alt köşesindeki pelerinli figür gerek pozisyon gerekse kılık kıyafet açısından birbirine oldukça benzemektedir. Kompozisyonun merkezinde gri zemin üzerindeki iri kahverengi

[383] Halil bana kesmeyi emrediyor, Celil ise yasaklıyor.

[384] Minyatürün renkli kopyası için bkz. And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, s. 184. Ancak bu kaynakta yer alan minyatürde figürlerin tamamı birbirine ters istikamette sıralanmaktadır. Bu minyatürle 72a sayfasındaki minyatürün (Resim 74) renkli kopyaları için bkz. And, *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, ss. 327, 329.

gövdeli ağacın kovuğundan Hz. Zekeriyâ'nın elbisesinin ucu sarkmaktadır. İki tarafında birer askerin testereyle biçmeye çalıştıkları ağacın büyük yeşil yapraklı dalları üzerinde dört adet kuş figürü resmedilmektedir. Ağacın kovuğundan sarkan yeşil elbise parçasını tutup orada bulunanlara gösteren İblis figürünün üzerinde kahverengi bir cübbe ile siyah fötr şapka bulunmaktadır. İri yapılı ve koyu tenli İblis'in yüz hatları tahribattan ötürü seçilememektedir. İblis'in iki yanında kılıç kuşanmış iki asker figürü yer almaktadır. Bu askerlerden sağ taraftaki kısmen cedvel dışında kalmaktadır. Kompozisyonun sol alt köşesinde yan yana duran iki asker figürü de İblis'e doğru bakmaktadır. Üzerinde kenarları altın yaldız işlemeli kısa bir pelerin bulunan asker, elinde tuttuğu topuzu omuzu üzerinden kaldırırken resmedilmektedir. Bu kısmın üst tarafında, başındaki altın yaldız alev halesiyle resmedilen yeşil elbise ve mavi cübbeli Hz. Yahyâ'nın elleri bağlıdır. Yanı başında duran siyah konik külahlı asker sol koluyla ağacı işaret ederek, üzgün haldeki Hz. Yahyâ'ya bir şeyler söylemektedir. Kompozisyonun sol üst köşesindeki kayaların ardında resmedilen siyah şapkalı iki figürden biri Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesi hadisesini izlemekteyken, diğeri yüzünü ona doğru dönmektedir. Sağ üst köşedeki kayanın ardında profilden görünen siyah şapkalı bir figür ise bu iki figürün olduğu tarafa bakmaktadır. Minyatürde beyaz sarıklı Hz. Yahyâ dışındaki tüm figürlerin siyah şapkalı olması dikkat çekmektedir. Söz konusu şapkalar Yahudilerin günümüzde de kullandıkları şapkaları anımsatmaktadır. Üzerinde sarı renk yıldızlar bulunan maviye boyanmış gökyüzüyle, zemini süsleyen çiçekler kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık metin bölümünde "…sûretinde görüb Zekeriyâ ahvâlin istifsâr itdükde, İblis Zekeriyânun gûşe-i ridâsın gösterüb itdi: 'Matlûbunuz bu dıraht içindedür'. Kâfirler Zekeriyâyı dırahtdan çıkarmak…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 74

Sayfa No **:** 72a

Konusu **:** Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi[385]

[385] Minyatürün siyah-beyaz kopyaları için bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, pl. 22. Keçelioğlu, "İslâm Resim Sanatında Hz. Ali ve Hâvernâme", s. 300. Bu ikinci çalışmanın başka bir bölümünde 73a sayfasındaki minyatür Hz. Ali'nin vefatıyla ilişkilendirilmektedir bkz. s. cxi. Ayrıca yine aynı çalışmanın başka bir bölümünde de 109a sayfasındaki minyatürün konusu 'Hz. Ali'nin Ölümü' şeklinde verilmektedir bkz. s. 259.

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. Peygamber'in vefatından önceki son hutbesini irad ettiği cami ortamı resmedilmekle beraber, ruhu kabzolmadan evvel yatağı başında Cebrail ile yaptığı konuşma anı da kompozisyona yansıtılmaktadır. Her ne kadar Hz. Peygamber hutbe verircesine camideki minber üzerinde tasvir edilmişse de, minyatürde yer alan metin bölümlerinden ve yanıbaşında duran Cebrail figüründen de anlaşıldığı üzere, bekâ âlemine intikal etmeden az önceki ana bir geçiş gerçekleşmektedir. Üzerinde kahverengi elbise ve yeşil cübbe bulunan Hz. Peygamber'in başı yeşil sarıklı ve yüzü beyaz peçelidir. Başı etrafından büyükçe bir altın yaldız alev halesi yayılan Hz. Peygamber'in sol yanında dizüstü çömelmiş halde Cebrail oturmakta ve kendisine bir şeyler söylemektedir. Cebrail'in başında da altın yaldız bir taç ve kırmızı elbisesi üzerinde altın yaldız bir kuşak bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in sağında Hz. Ali, kucağında oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin eşliğinde oturmaktadır. Kahverengi elbiseli ve sakallı olarak resmedilen Hz. Ali'nin beyaz sarığıyla Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in yeşil sarığının etrafından yükselen altın yaldız alev haleleri birleşerek tek bir hale görüntüsü oluşturmakta ve cedvel dışına taşmaktadır. Hz. Peygamber'in torunlarından birinin üzerinde sarı ve kırmızı, diğerinin ise mavi ve yeşil giysiler bulunmaktadır. Alt kısımda yeşil tuğla zemin üzerinde karşılıklı iki grup halinde oturan cemaat Hz. Peygamber'i dinlemektedir. Sağ taraftaki cemaatten iki kişi aralarında konuşurken, sol taraftaki iki kişinin de ayakta durduğu görülmektedir. Bu iki figürden üzerinde siyah-beyaz çizgili elbise bulunan kişinin elinde tuttuğu nesnenin bir kamçı olabileceği göz önünde bulundurularak, bu figürün Hz. Peygamber'den kıyas isteyen Ukkaşe'yi temsil etmesi ihtimal dâhilindedir. Kompozisyonun sol üst köşesindeki cami kapısından ikisi yaşlı, biri genç üç kişi içeri girmektedir. Yaşlı figürlerin çıplak ayaklarındaki takunyalar dikkat çekmektedir. Beyaz sakallı olan bu figürlerden biri elinde baston taşımaktadır. Cemaatte bulunanların büyük çoğunluğu beyaz sarıklıyken, yalnızca ayakta duran iki kişiyle, alt kısımdaki iki figürde siyah türban da görülmektedir. Arka plandaki duvar ve kapı bordürlerini tezyin eden geometrik motifli çinilerle, duvar yüzeyindeki çiçek desenleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık metinde "…Hazret-i Resûl hizmetine müşerref ola.

Cebrâil giryân giryân geldükde Hazret-i Resûl itdi: ‘Ey birâder, bunun gibi hâletde benden mübâadet ihtiyâr idersen sebeb…” ifadelerine yer verilmektedir.

Resim No **:** 75

Sayfa No **:** 109a

Konusu **:** Nehrevan Zaferinden Sonra İbn Mülcem’in Hz. Ali’nin Huzuruna Çıkması

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezinde Nehrevan zaferini müteakip yeşil otağının önündeki altın yaldızlı tahtında oturan Hz. Ali resmedilmektedir. Üzerinde yeşil elbise ve açık kahverengi bir kaftan bulunan Hz. Ali kızıl sakallı ve koyu yeşil sarıklıdır. Hz. Ali’nin başını çevreleyen altın yaldız halenin alevleri otağ üzerinden yükselmektedir. Huzurunda bekleyen şehrin ileri gelenleriyle konuşma halindeki Hz. Ali, kendilerinden Kûfe’ye fetih mektubu gönderecek kişi için sual etmektedir. Hz. Ali’nin sağında duran ve Kanber isimli kölesini temsil ettiği düşünülen siyahî figür elinde Hz. Ali’nin Zülfikar isimli kılıcını taşımaktadır. Söz konusu kılıçla birlikte kompozisyonun sağındaki pek çok unsur cedvel dışına taşmaktadır. Hz. Ali’nin tam karşısında duran siyah derili, sarı gömlekli ve kırmızı pantolonlu figür fetih mektubunu iletme vazifesini üstlenmek isteyen Abdurrahman İbni Mülcem’dir. Siyah başlık, kemer ve çizmeyle resmedilen İbni Mülcem’in üzerinde kalkan, okluk ve kılıç gibi savaş aletleri yer almaktadır. İbni Mülcem’in arkasında da bedeni kısmen cedvel dışında kalan bir başka asker figürü yer almaktadır. İbni Mülcem dışında Hz. Ali’nin huzurundaki tüm kişiler beyaz sarıklıdır ve üzerlerinde gösterişli kaftanlar bulunmaktadır. Kompozisyonun sol üst köşesindeki miğferli askerler otağ gerisinde resmedilmektedir. Bu kısımdaki askerlerin taşıdığı kırmızı sancak ve mızraklar üst kısımda cedveli aşmaktadır. Otağın sağ üst köşesinde ise bakıcısıyla birlikte resmedilmiş pembe bir at figürüne yer verilmektedir. Tüm bu figürlerin gerisinde arka planda yeşil tepeler ve mavi gökyüzü resmedilmektedir. Yeşil zeminde boy veren kırmızı çiçeklerin yanı sıra, Hz. Ali’nin otağı önündeki ve tahtının altına serilmiş mavi bordürlü eflatun halı üzerindeki çiçek desenleri dikkat çekmektedir. Şehrin ileri gelenlerinin taşıdığı altın yaldız kılıçlarla birlikte, askerlerin taşıdığı kılıç, kalkan ve okluk gibi malzemeler kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık

yazıda şu ifadeler okunmaktadır: "…Mülcem-i Murâdî ayağa durub itdi: 'Eger icâzet olursa ben bu hizmetün ehliyem'. Hazret-i Emîr itdi: 'Ey İbni Mülcem, senün bundan ziyâde…".

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Resim No **:** 76

Sayfa No **:** 130a

Konusu **:** Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezinde, evin bahçeye açılan mavi tuğla zemini üzerindeki yatağında Hz. Hasan oturmaktadır. Koyu yeşil sarıklı ve sakallı olarak tasvir edilen Hz. Hasan'ın yeşil kaftanının sol kol yeninden bir tesbih sarkmaktadır. Hz. Hasan sağ elini de öne doğru uzatmış halde teslimiyet ifadesi takınarak yanı başındaki kardeşi Hz. Hüseyin ile konuşmaktadır. Kırmızı kaftanlı ve yeşil sarıklı Hz. Hüseyin de kardeşi gibi sakallıdır. Her iki kardeşin baş çevresinden altın yaldız alev halesi yayılmaktadır. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in arasında Hz. Hasan'ı zehirleyen suyun bulunduğu sürahi resmedilmektedir. Sol tarafta ellerindeki tesbihlerle diz üstü pozisyonda oturan ikisi beyaz, diğer ikisi yeşil sarıklı figürler oldukça üzgün yüz ifadelerine sahiptir. Arka taraftaki mavi elbiseli, sakallı figürün kolunu yüzüne doğru götürerek gözyaşlarını silmeye çalıştığı görülmektedir. Hz. Hasan'ın oğullarıyla yakınlarını temsil eden bu kişilerin yanı sıra, ön tarafta elindeki geniş tepsi içinde kâseyi Hz. Hasan'a sunan turuncu elbiseli genç bir figürle, sağ köşede beyaz sakallı yaşlı bir figüre daha yer verilmektedir. Elindeki kaşıkla kâseyi karıştıran bu yaşlı figür Hz. Hasan'ın ciğerini parçalayan zehre karşı bir çeşit tiryak hazırlamaya çalışan hekimi temsil ediyor olmalıdır. Bu figürün önünde duran tepsi içerisinde de bir kâse resmedilmektedir. Alt kısımda alçak bahçe duvarının önündeki sarı, mavi ve kırmızı renkte çiçeklerin açtığı yeşil zemin üzerinde altın yaldız bir tepsi ile içinde ibrik figürü yer almaktadır. Kompozisyonun sol alt köşesinde bahçe zemini üzerinde bekleyen beyaz sarık ve kaftanlı bir başka figür Hz. Hasan'ın bulunduğu tarafa doğru bakmaktadır. Sol üst köşeden yükselen bir selvi ağacıyla, yeşil yapraklı ve beyaz çiçekli bahar dalları üst kısımda cedvel dışına taşmaktadır. Minyatürde altın yaldıza boyanan gökyüzünün yanı sıra hadisenin geçtiği yapının

duvarından sarkan kandillerde de altın yaldız kullanılmaktadır. Tezyinat unsuru olarak, arka plandaki duvarın alt bölümünü kaplayan eflatun çinilerdeki yıldız motifleriyle Hz. Hasan'ın altına serilmiş kahverengi şilte ve üzerine örtülen mavi yorganın altın yaldız işlemeleri dikkat çekmektedir. Minyatürün dört satırlık metin bölümünde şu ifadeler okunmaktadır: "…dâm-ı belâdan necât buldun ve mihnet-i zamâneden halâs olub kurtuldun, yarın benüm huzûrumdasan. Bîdâr oldukda bu kûzeden bir şerbet su içdüm cigerüm doğrandı, güyâ ki zamân-ı rıhletdür, helâl it. Hazret-i İmâm Hüseyin giryân olub ol kûzeyi eline alub istedi ki imtihân içün ol sudan…".

Resim No **:** 77

Sayfa No **:** 162a

Konusu **:** Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması[386]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Kûfe'deki valilik konağı önünde Müslim b. Akil ve Hz. Hüseyin'e biat edenlerin Ubeydullah b. Ziyad'ın askerleriyle çarpışma anı resmedilmektedir. Kompozisyonun merkezindeki mavi zeminde Müslim beyaz atı üzerinde sakallı ve beyaz sarıklı olarak, yeşil elbise ve sarı çizmeyle tasvir edilmektedir. Sağ elinde hamle yaptığı kılıcıyla karşısındaki askerin başını ortadan ikiye ayıran Müslim'in arkasında taraftarı olan askerler, karşı safta ise Ubeydullah b. Ziyad'ın askerleri yer almaktadır. Müslim'in atıyla, katlettiği askerin kahverengi atının ayakları altında cesetler resmedilmektedir. Atları üzerinde savaşan her iki taraftan askerlerin taşıdığı bayrak ve mızraklar yan kısımlardan cedvel dışına taşmaktadır. Bir kısmı miğferli, bazıları beyaz sarıklı ve siyah türbanlı olan askerlerin kuşandığı çok sayıda ok, kalkan ve kılıç gibi unsurlar savaş sahnesini zenginleştirmektedir. Arka plandaki kale görünümlü valilik binasının terasında bekleyen başları miğferli kılıç ve kalkan taşıyan iki askerin yanı sıra, sağ taraftaki beyaz sarık ve siyah türbanlı, koyu tenli üç figür, muhtemelen Ubeydullah b.

[386] Minyatürün açıklaması R. Milstein'in kitabında "Ali Taraftarlarıyla Muhalifler Arasındaki Savaş" şeklinde geçmektedir bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 104. Bir başka çalışmada daha 162a sayfasındaki minyatürün Hz. Ali'nin Nehrevan Şavaşı'yla ilişkilendirilmiş olması, bu durumun söz konusu hatalı bildirimden kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir bkz. Keçelioğlu, "İslâm Resim Sanatında Hz. Ali ve Hâvernâme", s. xc.

Ziyad'dan aldıkları emir üzerine Müslim'in askerlerine nidâ ederek, Şam tarafından sayısız askerin kendilerine yardım etmek üzere geldiğine yönelik haberle tehditler savurmaktadır. Kompozisyonun sol üst kısmındaki pencereden çarpışmayı izleyen Ubeydullah b. Ziyad, Müslim'in savaştaki şecaatini bildiğinden korkuya kapılmış halde resmedilmektedir. Başında siyah bir türban ve altın yaldız sarık bulunan Ubeydullah b. Ziyad sakallı ve koyu tenlidir. Yan taraftaki sundurmadan Ubeydullah b. Ziyad'a bakan beyaz sarıklı bir figüre daha yer verilmektedir. Bu kısım sol üst köşede cedvel dışında kalmaktadır. Konağın alt taraftaki küçük penceresinden de siyah türbanlı bir figür aşağıda gerçekleşen savaşı seyretmektedir. Konağın terasındaki eflatun tuğla zemin, Ubeydullah b. Ziyad'ın baktığı pencerenin kenarlarını süsleyen çiniler ve sivri kemerli konak kapısı kompozisyonu tamamlamaktadır. Muharebeye dair uzunca bir şiirin, minyatürün alt ve üst kısımlarında birer satır halinde verilen altı mısraında şu ifadeler okunmaktadır:

Yir yüzinden kopub sühâ-mânend
Eyledi meyl-i âs-mân-ı bülend
Zulemât itdi rezm-gâhı gubâr
Rûz-ı rezm oldı gerdden şeb-i târ
Ol şeb-i târa şem'-i bezm-efrûz
Oldı nevk-i sinân-ı âlem-sûz.

Resim No **:** 78

Sayfa No **:** 231a

Konusu **:** Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi[387]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım'ın Kerbelâ'daki savaş meydanına atılarak Şam kumandanı Ezrak ve oğullarını öldürmesi resmedilmektedir. Kompozisyonun merkezinde mavi taşlık zemin üzerinde Kâsım beyaz atını koşturmakta ve kılıcıyla kahverengi at üzerindeki Ezrak'a darbe indirmektedir. Üzerinde yeşil elbise ve sarık bulunan Kâsım'ın başının etrafından altın yaldız alev halesi yükselmektedir. Yerde yatan cesetler Ezrak'ın oğullarını temsil ediyor olmalıdır. Ancak Kâsım'ın savaştığı figürlerin Ezrak'la karşılaşmadan

[387] Minyatürün açıklaması R. Milstein'in kitabında "Hüseyin Kerbelâ'da" şeklinde geçmektedir bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 104.

evvel kendisine saldıran düşman güruhunu temsil etmesi de ihtimal dâhilindedir ki, eserde belirtildiği üzere Kâsım bu topluluğun cümlesini helak etmektedir. Ezrak'ın arkasında da biri başından yaralanmış, diğeri Kâsım'ın bulunduğu tarafa doğru yayını geren iki düşman askeri daha resmedilmektedir. Kâsım'ın arkasında kayaların ardından görünen siyah at üzerindeki beyaz sarıklı, eli mızraklı figür de muhtemelen muharebeyi izleyen Hz. Hüseyin taraftarlarından biridir. Kompozisyonun sol üst köşesinde, kayaların ardında, kahverengi atı üzerindeki Hz. Hüseyin ellerini ve yüzünü göğe doğru çevirmiş yeğeni Kâsım için dua etmektedir. Yeşil elbise ve sarıkla sakallı olarak resmedilen Hz. Hüseyin'in başındaki altın yaldız alev halesi sol üst köşeden cedvel dışına taşmaktadır. Halenin yanı sıra Hz. Hüseyin'in yanında bulunan yakınlarının taşıdığı kırmızı sancak ve mızraklar da bu kısımda cedvel dışında kalmaktadır. Hz. Hüseyin'in etrafındaki tüm figürlerin yeşil sarıklı olduğu görülmektedir. Kompozisyonun sağ üst köşesindeki kayaların ardında ise Ömer b. Sa'd komutasındaki düşman askerlerine yer verilmektedir. Bazıları miğferli bir kısmı da beyaz sarık, siyah türbanlı ve siyah yüzlü olan bu askerlerin taşıdığı bayrak ve mızraklar da sağ üst köşeden cedveli aşmaktadır. Aynı şekilde sağ tarafta düşman askerlerine ait atların da kısmen cedvelden taştığı görülmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık metinde "…Mukîm-i kûy-ı vefâyam müsâfir-i reh-i Hak, Mutî-i emr-i Hasan tâlib-i rızâ-yı Hüseyin. Ve leşker-i a'dâya hamle kılub mukabiline gelen haram-zâdeleri helâk idüb deryâ-yı…" ifadelerine yer verilmektedir.

Resim No **:** 79

Sayfa No **:** 280a

Konusu **:** Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Zeyne'l-Âbidin'in Yezid'den aldığı ruhsatla Şam'daki camide minbere çıkıp hutbe beyan etmesinin sahnelendiği minyatürde, Zeyne'l-Âbidin sağ tarafta yer alan minberin basamaklarında ayakta durmakta ve cemaate hitap etmektedir. Üzerinde açık yeşil elbise, koyu yeşil cübbe ve beyaz şal bulunan Zeyne'l-Âbidin'in yeşil sarıklı başını altın yaldız alev halesi kuşatmaktadır. Sağ elini ileriye doğru uzatan Zeyne'l-Âbidin sol elinde siyah bir asa taşımaktadır. Zeyne'l-

Âbidin'in belâgatinin ve hikmetli sözlerinin tesiriyle sermest haldeki cemaat minberin etrafında mavi tuğla zemin üzerinde sıralanmaktadır. Bilhassa minberin sağ tarafındaki, elbise kollarını yüzlerine götürüp gözyaşlarını silen iki figürle minberin diğer yandaki aynalığı önünde sadece başı ve elbise koluyla beliren figür dikkat çekmektedir. Minberin solunda ve karşısında yan yana ve arka arkaya dizüstü oturan cemaat ise dikkatle Zeyne'l-Âbidin'i dinlemektedir. Bu grubun en başındaki iri yapılı, mavi elbise ve turuncu kaftanlı kişinin Yezid olduğu düşünülmektedir. Başı altın yaldız büyükçe bir sarıkla örtülü siyah tenli Yezid'in yüz hatları tahrip olduğu için seçilememektedir. Kompozisyonun sol üst köşesindeki pencereden bakan figürün yüzünün yarısı belli olmaktadır. Üst kısımdaki altın yaldız alemli ve yüksek kasnaklı kubbe ile iki beyaz minare cedvel dışında kalmakta, caminin duvarlarını altıgen motiflerin ön planda olduğu renkli çiniler tezyin etmektedir. Minberden ve cami duvarından sarkan altın yaldız kandiller kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "Müezzin ayağa durub eyitdi: 'Allahu ekber'. Hazret-i İmâm itdi: 'Lâ-şekke fîhi ve lâ şey'e ekberu minhu[388]'. Müezzin itdi: 'Eşhedu en-lâ-ilâhe illâllah'. Hazret-i İmâm itdi: 'Yeşhedu bihâ lahmî ve demî[389]'. Müezzin itdi: 'Eşhedu enne Muhammeden Resûlullah'. Hazret-i İmâm imâme-i şerîfin fark-ı mübârekinden alub Müezzin önine bırakub gîsû-yı muanberlerin perîşân idüb itdi: 'Ey…".

Katalog No **:** 10

Nüshanın Bulunduğu Yer **:**Konya Mevlânâ Müzesi, Hemdem Çelebi Vakfı 101[390]

Tarihi **:** h. 1013/ m. 1605

Ölçüleri **:** 26 x 14,5 cm[391]

Varak/ Sayfa Sayısı **:** 319 yaprak

Satır Sayısı **:** 15

Hat Türü **:** Nestalik

Müstehsihi **: -**

---

[388] Bu hususta şüphe yok ki Ondan daha büyük hiçbir şey yoktur.

[389] Etim ve kanım Ona şehadet eder.

[390] Bu nüshada yer alan minyatürler ve ketebe sayfası ilgili müzeye telif ücreti ödenerek temin edilmiştir. Ketebe sayfasında hicrî 1013 yılı Ramazan ayı tarihine rastlanmaktadır ki milâdî olarak 1605 yılına tekabül etmektedir.

[391] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 104. Nüshanın sayfa sayısı için de aynı eserden istifade edilmiştir.

Minyatür Sayısı **:** 2

Nüshanın metin bölümlerine sahip, dikey pozisyondaki minyatürlerinde canlı renkler kullanılmış olup figürlerden bazıları cedvel dışına taşmaktadır.

Nüshada Bulunan Minyatürler

Resim No **:** 80

Sayfa No **:** 49a

Konusu **:** Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti

Ölçüleri **:** 10,5 x 16 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezine yerleştirilen ağaç gövdesinin iri yeşil yapraklı dalları altın yaldız gökyüzüne doğru uzanırken, iki yana yayılarak cedvel sınırlarını aşmaktadır. Dallarına kuşların konduğu ağacın iki yanında birer asker figürü ellerindeki bıçkı ile enlemesine ağaçla birlikte Hz. Zekeriyâ'yı doğramaya çalışmaktadır. Sağ taraftaki askerin belinden asılan kılıçla birlikte vücudunun bir kısmı cedvel dışında kalmaktadır. Ağacın kovuğuna gizlendiği için ağaç gövdesinden dışarı sarkan elbise parçasıyla kompozisyona dâhil edilen Hz. Zekeriyâ, ağacın önünde duran siyah fötr şapkalı, sarı cübbeli, siyah tenli İblis tarafından ele verilmektedir. Üzerinde kırmızı çiçekler bulunan koyu yeşil zemin üzerinde, İblis ile onun arkasında kısa kahverengi pelerinli ve sarı gömlekli birer asker figürü resmedilmektedir. Her iki askerin belinden birer kılıç sallanmaktadır. İblis'in ön tarafında da üç asker figürüne yer verilmektedir. İblis'e daha yakın duran askerin iki yanında bir hançer ve bir kılıç resmedilmektedir. Tüm bu askerler dönemin hükümdarının Hz. Zekeriyâ ile oğlu Hz. Yahyâ'yı yakalamak üzere görevlendirdiği askerleri temsil etmektedir. Ancak aynı konulu diğer minyatürlerden farklı olarak burada Hz. Yahyâ resmedilmemektedir. Arka plandaki gri kayaların ardında, yaşanan hadiseye şahitlik eden sarı şapkalı iki figüre daha yer verilmektedir. Minyatürde resmedilen tüm insan figürlerinin yüzleri tahrip edildiği için yüz hatları belirgin değildir. Sadece hepsinin çok renkli kıyafetler içerisinde, şapkalı ve siyah tenli olması dikkat çekmektedir. Giysilerde sarı ve kırmızı renkler ön plana çıkmaktadır. Bilhassa ayakkabı ve çizmeler büyük ölçüde sarıya boyanmaktadır. Başlık olarak da fötr şapkanın ön planda olduğu görülmektedir. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki birer satırlık metinde şu ifadeler okunmaktadır: "…gayrı tekellüme

ikdâm etmeyem ve ıztırâb idüb tarîk-i ceza' dutmayam. El-kıssa ol erre ile ol mazlûmı farkdan tâ kadem iki pâre kıldılar…".

Resim No **:** 81

Sayfa No **:** 257a

Konusu **:** Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi

Ölçüleri **:** 10 x 14,1 cm

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezinde Kerbelâ'daki savaş meydanını temsil eden kırmızı zemin üzerinde Kâsım ile Ezrak çarpışmaktadır. Beyaz at üzerinde yeşil elbiseli ve koyu yeşil sarıklı olarak tasvir edilen Kâsım'ın başının etrafından altın yaldız alev halesi yükselmektedir. Kahverengi atı üzerindeki Ezrak ise atıyla birlikte zırhlar içerisindedir. Erzak kılıcını ve kalkanını Kâsım'a doğru kaldırmışsa da, Kâsım onun hamle yapmasına fırsat vermeden kılıcıyla Ezrak'ın miğferli başını ikiye ayırmaktadır. Her iki muharibin kemerlerine bağlı okluklar bulunmaktadır. Alt kısımda yatan üç ceset, Ezrak'ın Kâsım eliyle öldürülen oğullarını temsil etmektedir. Kâsım'ın arkasındaki kayaların ardından muharebeyi izleyen beyaz sarıklı bir figüre yer verilmektedir. Minyatürün üst kısmı küçük bir ağaç figürüyle ikiye ayrılmış olup sol tarafta gökyüzü maviye, sağ tarafta ise altın yaldıza boyanmaktadır. Mavi göğün altında başı altın yaldız alev haleli, yüzü beyaz peçeli Hz. Hüseyin ellerini uzatmış yeğeni Kâsım için dua etmektedir. Kahverengi atı üzerinde resmedilen Hz. Hüseyin kırmızı elbiseli ve yeşil sarıklıdır. Hz. Hüseyin'in yanında biri yeşil diğeri beyaz sarıklı iki yakını resmedilmektedir. Yeşil sarıklı figür Hz. Hüseyin'e doğru bakmakta ve taşıdığı kırmızı sancak Hz. Hüseyin'in alev halesiyle birlikte üst kısımda cedvel dışına taşmaktadır. Sağ taraftaki altın yaldız göğün altında da Ömer b. Sa'd ve beraberindeki askerlere yer verilmektedir. Siyah derili ve siyah türbanlı, iri sivri burunlu figür muhtemelen Ezrak'ı Kâsım'a karşı savaşmak üzere meydana gönderen Ömer b. Sa'd olmalıdır. Bu gruptaki askerlerin taşıdığı sarı bayrak ve iki mızrak da cedveli aşmaktadır. Kompozisyonun üç yerinde, kısmen ya da tamamen cedvel dışında kalan kısa ifadeler bulunmaktadır. Bunlardan biri Hz. Hüseyin'in yanındaki "Hüseyin" ifadesi, diğeri Kâsım'ın yanındaki "Kâsım sâhib-i saâdet" ifadesi ve sonuncusu da Ezrak'ın yanındaki "Ezrak-ı bedbaht" ifadesidir. Minyatürde zemin üzerindeki küçük taşlar ve yeşil yapraklı sarı, kırmızı çiçek öbekleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Alt ve üst kısımlardaki birer satırlık

metinde "…anun hamlelerin redd idüb muâmele-i cidâl aralarında çok zaman istidâd bulub âkıbet nesîm-i nusret şeh-zâde cânibinden müteharrik olub, ol…" ifadeleri okunmaktadır.

Katalog No **:** 11

Nüshanın Bulunduğu Yer **:** Paris, Soustiel Özel Koleksiyonu[392]

Tarihi **:** h. 1235/ m. 1819

Ölçüleri **:** 22,5 x 14,5 cm[393]

Varak/ Sayfa Sayısı **:** 310 yaprak

Satır Sayısı **:** 15

Hat Türü **:** Nestalik

Müstehsihi **:** el-Kureyşî el-Hâşimî İbrahim el-Hüseynî

Minyatür Sayısı **:** 8

Nüshadaki mat renklerin kullanıldığı minyatürlerin tamamı dikey pozisyonda ve 'b' sayfasında olup, cedvel dışına taşan unsurlara ve metin bölümlerine sahiptir. Renkler arasında mavi ve turkuazın ön planda olduğu fark edilmektedir. Minyatürlerden bazıları sadece bu nüshada karşılaşılan konularıyla diğer nüshalardaki minyatürlerden ayrılmaktadır (Resim 85-87).

Nüshada Bulunan Minyatürler

[392] Bir zamanlar Jean SOUSTIEL'in sahip olduğu bilinen ve kendi adıyla anılan bu koleksiyonla alakalı olarak torunu Laure SOUSTIEL ile email yoluyla irtibata geçilmiştir. Sayın Soustiel şu an hayatta olmayan dedesinin önceden bir sanat taciri olduğunu ve babası tarafından 1984 yılında satış için organize edilen bir serginin kataloğunda söz konusu nüshanın yayımlandığını, daha sonra bu nüshanın satıldığını ancak nüshanın şu an nerede olduğuna dair bir fikrinin olmadığını belirtmiştir. Ancak babasının bu sergiyi organize ettiği dönemde Marie-Christine DAVID adında bir ortağının bulunduğunu ve belki bu kişinin nüshanın kime satıldığını ya da şu an nerede olduğunu hatırlayabileceğini ifade etmiş ve bu kişinin irtibat numarası ve email adresini bildirmiştir (Aralık, 2012). Ancak bu kişiyle irtibat sağlanamamış ve sonradan bu nüshanın bir şekilde Paris'teki Bibliothéque Nationale arşivine taşındığı anlaşılmıştır. Söz konusu nüsha şu an adı geçen PBN'de Supplément Turc 1614 numarada kayıtlı olup http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84322481/f001.image adresinden temin edilmiştir (02.01.2015). İnternet sitesinden edinilen bilgiye göre, 310 yapraklık 22,5 x 14,5 cm ölçülerindeki nüsha 1819 yılına tarihlendirilmekte ve 15 satırlık sayfalar halinde hazırlanan, nestalik hattın kullanıldığı eserde 8 adet minyatür yer almaktadır. Nüshanın ketebe sayfasında hicrî 1235 tarihine ve el-Kureyşî el-Hâşimî İbrahim el-Hüseynî ismine rastlanmaktadır.

[393] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 100. Nüshanın sayfa sayısı için de aynı eserden istifade edilmiştir. Milstein bu nüshanın genel görüntüsünün Bağdat üslûbundaki diğer çalışmalardan farklı olduğunu ancak gerek stilistik gerekse ikonografik açıdan kesinlikle Bağdat üslûbuna dâhil edilmesini sağlayacak yeterli ayrıntılara sahip bulunduğunu belirtmekte ve özellikle bu nüshadaki Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını konu edinen minyatürün LBL Or. 12009 no'lu nüshada yer alan aynı konulu minyatürle aralarındaki yakınlığa işaret etmektedir bkz. s. 77.

Resim No : 82

Sayfa No : 8b

Konusu : Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları[394]

Ölçüleri : -

Tanım ve Kompozisyon : Minyatür kompozisyon itibariyle aynı konulu diğer *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinden oldukça farklıdır. Her ne kadar diğer tüm minyatürlerde olduğu üzere "Neşe Sarayı"na burada da yer verilmişse de Hz. Âdem ve Hz. Havva çifti birbirlerinden ayrı olarak resmedilmektedir. Sağ tarafta resmedilen cennet köşkünün önündeki küçük havuz ve su kanalı, üzerinde yer yer renkli çiçekler bulunan yeşil cennet bahçesini iki kısma ayırmaktadır. Üst kısımda Hz. Havva turkuaz, mavi ve sarı renklerdeki bir tavus kuşu üzerinde, alt kısımda ise Hz. Âdem ejderha şeklinde tasvir edilen, ağzını kocaman açmış mavi bir yılanın üzerindedir. Bir rivayete göre yılan önceleri güzel görünümlü, dört ayaklı bir hayvanken, sonradan şeytanın cennete girmesine yardım etmiş ve bu nedenle ayakları yok edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında ejderhanın, yılanın önceden olduğu üzere ayaklı haliyle tasvir edilmiş olabileceği öne sürülmektedir.[395] Hz. Havva'nın tavus kuşu, Hz. Âdem'in de ejderha üzerindeki tasvirlerine *Hadîkatü's-Süedâ* dışında başka nüshalarda da ratlanmaktadır. Örneğin 1550-1560 yıllarına tarihlendirilen *Falname* nüshası ile 1570-1580 yıllarına tarihlendirilen *Kısasü'l-Enbiyâ* nüshasında da benzer tasvirler yer almaktadır.[396] Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın başları altın yaldız alev halelidir. Cennet çifti ile ilgili bir diğer farklılık da, her ikisi de bedenlerinin büyük bölümü çıplak halde resmedilmelerine karşın, bel ve diz kapağı arasını örten yaprakların yerini burada kumaş parçalarının almış olmasıdır. Hz. Âdem'in üzerinde sarı, Hz. Havva'nın üzerinde ise mor renk bir bez parçası örtü vazifesi görmektedir. Cennetten kovulma hadisesini tasvir eden tüm minyatürlerde olduğu üzere burada da cennet çifti çıplaklığıyla ön plandadır. İbnü'l-Arabî de cenneti sözlük anlamıyla, yani örtmek manasıyla ele almaktadır. Buna göre cennet her nefes yenilenen örtülü nimet demektir. Cennet, ateş veya cehennemin karşıtı olarak lütuf, Hakk'a yakınlık,

[394] Bu minyatürle 46b sayfasındaki minyatürün siyah-beyaz kopyaları için bkz. Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, pls. 10, 11.

[395] Bahattin Yaman, "Türk Minyatür Sanatında Cennet", *Belleten*, c. LXXII, sy. 263, Ankara: Türk Tarih Kurumu Kitabevi, 2008, s. 144. Yılanın bir zamanlar diğer canlılar gibi gezinen dört ayaklı bir canlı oluşuyla ilgili ayrıca bkz. İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, s. 298.

[396] Farhad; Bağcı, *Falnama The Book of Omens*, ss. 99, 212.

cömertlikten meydana gelmiş iyilik diyarıdır. Cennet latifliği ve ruhanîliği nedeniyle gizlenmek anlamına gelmektedir. Nefis Hakk'ın cennetine yani örtüsü ve perdesi altına girmektedir.[397] Hz. Havva'nın arkasında yer alan, dallarına kuşların konduğu, yeşil, kırmızı ve sarı yapraklı ağaç muhtemelen Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya yasaklanan ağacı temsil etmektedir. Ağacın renkli yaprakları büyük ölçüde üst kısımda cedvel dışına taşmakta ve üzerlerinde de kuşlar uçuşmaktadır. Ağacın sol tarafında bir melek figürüyle İblis olduğu düşünülen mavi elbiseli ve sarı şapkalı bir figüre yer verilmektedir. İlk kez açık ten rengiyle karşımıza çıkan ve Hz. Havva'ya doğru bakan İblis figürü muhtemelen yasak ağaçtan istifade etmek hususunda onu kandırmaya çalışmaktadır. Hz. Âdem'in arkasında da telaşlı halde iki melek figürü resmedilmektedir. Çok sayıda meleğin yer aldığı kompozisyonda, melek figürlerinin çoğunluğu sağ taraftaki cennet köşkünde toplanmaktadır. Köşkün kapısında bir, kapı üzerindeki balkonda beş, balkon üzerindeki pencerede bir ve terasta da iki adet melek figürü bulunmaktadır. Meleklerin yer aldığı köşk büyük ölçüde cedvel dışında kalmaktadır. Tüm melekler yaşanan hadiseyi hayretle karşılamakta ve aralarında tartışmaktadır. Köşkü süsleyen, aralarında altı ve sekiz köşeli yıldızla baklava dilimi motiflerin ön planda olduğu gösterişli çiniler dikkat çekmektedir. Alt ve üst kısımlardaki ikişer satırlık metinde şu ifadeler okunmaktadır: "…Düşmanun maksûdın öz nef'ine eyler ihtiyâr. Rivâyetdür ki şecere-i menhiyye mîvesin Âdem ve Havvâ tenâvül itdükden sonra gerd-i idbâr çehre-i i'tibârların dutub ve efser-i izzet fark-ı iktidârlarından düşüb ve hil'at-i kerâmet bedenlerinden intizâ' bulub ve sûret-i hâlleri dîger-gûn olub muztarib ve mütehayyir…".

Resim No **:** 83

Sayfa No **:** 18b

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezinde, yeşil zemin üzerindeki kalın odun parçalarının tutuşturduğu alev alev yanan ateşin ortasında Hz. İbrahim oturmakta ve ellerini kaldırarak dua etmektedir. Hz. İbrahim'in baş çevresinden yükselen altın yaldız halenin alevleriyle içine atıldığı ateşin alevleri birbirine karışmaktadır. Beyaz sarıklı ve peçeli olarak tasvir edilen Hz. İbrahim'in üzerinde

[397] El-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, s. 135.

kahverengi elbiseyle yeşil cübbe bulunmaktadır. Alt kısımda ateşin önünden bir akarsu geçmektedir. Ateşin sağında yer alan mancınık düzeneğinin kafesi hilal şeklindedir. Sağ taraftaki köşk kapısı önünde duran iki figür mancınığın iplerini çekmektedir. Bunların arkasında bulunan iki kişi de merakla olayı izlemektedir. Aynı konulu tüm minyatürlerde olduğu üzere kompozisyonun sağında kalan, bütünüyle cedvel dışında tasvir edilmiş köşkün üst kat balkonunda Nemrud altın yaldızlı tahtında oturmaktadır. Üzerinde turuncu elbise, işlemeli lacivert kaftan ve başında tüylü tacıyla resmedilen Nemrud dikkatle Hz. İbrahim'i gözlemektedir. Nemrud'un arkasında bekleyen figürün elinde tuttuğu nesne, ateşin tesirinden Nemrud'u koruyacak bir şemsiye olabileceği gibi, bunun Nemrud'un emriyle ateşi büyütmek üzere tedarik edilmiş bir körük olabileceği de düşünülmektedir. Köşkün alt kat duvarı kenarından olayı izleyen bir figürle, üst kısımdaki tepenin ardından iki seyirci figür daha kompozisyona dâhil edilmektedir. Üzerinde stilize bulutların resmedildiği açık mavi göğün yanı sıra, köşkün duvarlarını bezeyen bitki desenleri ve geometrik motifli çiniler kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürde yer alan toplam dört satırlık metinde "…sen dahi tabîatünden çıkub ihrâkı işfâka tebdîl it. Şi'r:

Gülşen-i ümîd ebr-i sabr ile sîr-âb olur
Sabr kılsan âb-ı Kevser seng la'l-i nâb olur
Tîre olmaz kesb-i zulmet eyleyüb her hâne kim
Cilve-gâh-ı pertev-i hûrşîd-i âlem-tâb olur

Ve Hazret-i İbrâhîm bir musîbetün dahi kazâ-yı zebh-i İsmâîldür ki lisân-ı tenzîle…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 84

Sayfa No **:** 46b

Konusu **:** Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürün merkezinde, pembe zemin üzerinde Hz. Zekeriyâ'nın içerisine saklandığı büyükçe bir ağaç resmedilmektedir. Hz. Zekeriyâ'nın ağacın içinde bulunmasının en büyük alâmeti ağacın gövdesinden yükselen alevlerdir. Ayrıca ağaç kovuğunun alt kısmında da küçük bir giysi parçasına yer verilmektedir. Yeşil, sarı yaprakları gökyüzüne uzanan ağacın gövdesinin iki yanında ikişer asker figürü bulunmaktadır. Askerlerden ikisi

ellerindeki testere ile ağacı ve beraberinde Hz. Zekeriyâ'yı biçmeye çalışmaktadır. Askerlerden sadece bir tanesi kemerinden asılan kılıçla tasvir edilmektedir. Kompozisyonun sol üst köşesinde beliren hükümdar Herodes gri atı üzerinde resmedilmektedir. Arkasında bir de hizmetkârı bulunan Herodes bir elini ağzına götürerek hayretle olayı seyretmektedir. Sağ üst köşedeki tepenin ardında duran kırmızı konik şapkalı, koyu tenli figürün İblis'i temsil ettiği düşünülmektedir. Herodes'in bulunduğu tarafa doğru bakan bu figür muhtemelen Herodes'e Hz. Zekeriyâ'nın bulunduğu yeri haber vererek, ağacı testereyle biçme teklifini sunmaktadır. Giysilerde mavi, turuncu ve kırmızı renklerin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Kompozisyon sağ tarafta tamamen cedveli aşmaktadır. Gökyüzünün altın yaldıza boyandığı minyatürde, pembe zemin üzerindeki renkli çiçekler ve taş parçaları kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde şu ifadelere yer verilmektedir: "…cüst ü cûyına revân oldılar. Zekeriyâ ıztırab ile giderken şiddet-i zaafdan bî-tâkat olub bir penâh isterken bir dıraht-ı çâk Zekeriyâya batnında menzil itdi. Zekeriyâ duhûl itdükden sonra sûret-i iltiyâm dutdı ammâ Zekeriyânun gûşe-i ridâsın İblüs çeküb…".

Resim No **:** 85

Sayfa No **:** 118b

Konusu **:** Hz. Ali'nin Bir Kerâmeti[398]

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. Ali'nin Sıffin harbinde su kıtlığı vuku bulunca askerleriyle birlikte bir manastıra varması ve o menzildeki bir kayayı kaldırarak altından çeşme çıkarması hadisesi sahnelenmektedir. Kompozisyonun merkezinde, akış halindeki çeşmenin başında Hz. Ali ile manastır rahibinin konuşma anı resmedilmektedir. Üzerinde kahverengi elbise ve başında yeşil sarık bulunan Hz. Ali'nin yüzü beyaz peçe ile örtülmektedir. Sol tarafından Zülfikar isimli kılıcı sarkan ve başının etrafı altın yaldız alev halesiyle belirginleşen Hz. Ali ellerini rahibe doğru uzatıp bir şeyler söylemektedir. Rahibin üzerinde de mavi bir elbise ve başında siyah konik bir külah bulunmaktadır. Sağ tarafta resmedilen manastır binası cedvel dışında kalmaktadır. Manastırın duvarlarını süsleyen zengin çiniler arasında dört, sekiz

[398] Milstein'e ait kitapta, minyatürün 118a sayfasında bulunduğu bildirilmektedir bkz. *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, s. 101.

.

köşeli yıldız ve haç motifleri dikkat çekmektedir. Manastırın kapısında bir rahiple, pencerelerinde rahibe figürlerine yer verilmektedir. Manastırın önünde, muhtemelen Hz. Ali'nin atı Düldül'ü temsil eden pembe bir at yanıbaşında seyisi Kanberle birlikte beklemektedir. Arka plandaki yeşil tepelerin sağ ve sol tarafında hadiseyi seyreden figürler Hz. Ali'nin askerleri olmalıdır. Gökyüzünün maviye boyandığı minyatürde, yeşil zemin üzerinde bir ağaç ve çok sayıda çiçek figürü yer almaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde ifade edildiği üzere, Hz. Ali'nin gösterdiği keramet karşısında manastırı terk eden rahip Hz. Ali'nin hizmetine girmek istediğini bildirmektedir. Metindeki ifadeler şu şekildedir: "…var anun izhârı müyesser olmaz illâ Resûle yâ vasî-yi Resûle. Ve bugün senden bu kerâmât zâhir oldı, ma'lûm eyledüm ki sen vasî-yi Resûlsen murâduma yetdüm. El-kıssa terk-i deyr idüb, mülâzemet-i Şâh-ı Merdân ihtiyâr idüb, mülâzemetinde muhârebe kılub saâdet-i şehâdete yetdi".

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Resim No **:** 86

Sayfa No **:** 166b

Konusu **:** Müslim b. Akil'in Kûfe Yolunda Bir Avcıyla Karşılaşması

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, Hz. Hüseyin'in ricası üzerine Kûfe'ye giderek halkın nabzını tutacak olan Müslim b. Akil'in Mekke'den ayrılıp Kûfe yoluna revan olur olmaz sağ taraftan çıkagelen bir avcının elindeki avı boğazlaması hadisesiyle karşılaşması sahnelenmektedir. Kompozisyonun merkezinde Müslim bir akarsu kenarındaki yeşil zemin üzerinde kahverengi atıyla resmedilmektedir. Üzerinde yeşil elbiseyle, yay ve kılıç kuşanmış halde tasvir edilen Müslim'in yeşil sarığının etrafını altın yaldız alev halesi kuşatmaktadır. Bu minyatür, Müslim'in başında alev halesiyle resmedildiği tek *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürü olmasıyla önem arz etmektedir. Müslim sol tarafta pembe zemin üzerinde elindeki bıçağı avının boğazına dayamış avcıya doğru bakmakta, sol eliyle atının dizginini tutarken sağ elini ağzına doğru götürerek hayretini ifade etmektedir. Kırmızı gömlek, mavi pantolon ve şapkayla resmedilen avcı, bacakları arasına aldığı avını soğunkanlılıkla

boğazlamaktadır. Müslim'in atının önünde turuncu elbiseli bir figüre daha yer verilmiştir ki, bu kişinin muhtemelen Müslim'e yolda kılavuzluk eden rehberi temsil ettiği düşünülmektedir. Belinde bir hançer ve elinde küçük bir el baltası taşıyan bu figür geriye doğru dönüp Müslim'e bakmakta ve onunla aynı şaşkın ifadeyi yansıtmaktadır. Arka plandaki tepelerin üzerinde dalları altın yaldız gökyüzüne doğru yükselen yeşil, sarı yapraklı büyük bir ağaç yer almaktadır. Aynı nüshada yer alan Hz. Zekeriyâ'nın şehadetiyle ilgili minyatürdeki ağaç figürünün yapraklarının, renk ve şekil açısından bu tasvirde tekrarlandığı fark edilmektedir (Resim 84). Sol tarafta yalnızca yeşil yaprakları resmedilmiş bir ağaç figürüyle, sağ tarafta gövdesiyle birlikte bir başka ağaç figürü daha kompozisyona dâhil edilmektedir. Pembe ve yeşil zemin üzerindeki renkli çiçeklerle küçük taş parçaları kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatür sayfasına yerleştirilmiş toplam dört satırlık metinde şu ifadelere rastlanmaktadır: "…inkıyâd idüb hem ol gün müteveccih oldı. Henüz bir menzil kat' itmedin Müslimün cânib-i yemîninden bir sayyâd çıka gelüb elinden bir saydı alub fi'l-hâl zebh itdi. Müslim ol kaziyyeyi kendüye mübârek görmeyüb muâvedet idüb…".

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Resim No **:** 87

Sayfa No **:** 215b

Konusu **:** Hz. Hüseyin'in Ömer b. Sa'd ile Görüşmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, Kerbelâ faciasından iki gün önce Hz. Hüseyin'in Ubeydullah b. Ziyad tarafından görevlendirilen Ömer b. Sa'd'a barış görüşmesi yapmak üzere bir araya gelme teklifinde bulunması hadisesi sahnelenmektedir. Ömer b. Sa'd her ne kadar sulh yanlısı olduğunu belirtmişse de kendisine vaat edilen Rey ve Taberistan valiliği ağır basmış ve Ubeydullah b. Ziyad'ın Hz. Hüseyin'den biat alma hususundaki kesin tavrı üzerine bu görüşmeden bir sonuç alınamamıştır. Kompozisyonun merkezinde, kahverengi atıyla Hz. Hüseyin yeşil elbiseli, koyu yeşil sarıklı ve beyaz peçeli olarak tasvir edilmektedir. Hz. Hüseyin'in yanında durup kendisiyle konuşan beyaz atlı süvari Abbas b. Ali'dir. Sağ taraftaki süvari grubu içerisinde ön plana çıkmış gri atlı figür de Hz. Hüseyin'in

büyük oğlu Ali Ekber'dir. Sakallı olan Abbas'ın başında yeşil, genç yaştaki Ali Ekber'in ise beyaz sarık bulunmaktadır. Hz. Hüseyin, Abbas ve Ali Ekber minyatürde başları altın yaldız alev haleli olan üç figürdür. Sağ tarafta Ali Ekber'in arkasında sıralanan beyaz sarıklı süvariler Fırat'tan su almaya gelen Hz. Hüseyin'in mübarizlerini temsil etmektedir. Bunlardan sağ üst köşedeki ikisi altın yaldız alemli sarı ve yeşil birer bayrak taşımaktadır. Hz. Hüseyin'in atının önünde ayakta duran ve elinde küçük bir balta taşıyan figür minyatürdeki tek piyadedir. Minyatürde Ömer b. Sa'd ve beraberindekiler resmedilmemektedir. Alt kısımdaki çiçekli yeşil zemin üzerinden Fırat nehri geçmektedir. Orta kısımdaki pembe zemin de kırmızı çiçekler ve yeşil yapraklarla bezenmiş olup, üst kısımda maviye boyanmış gökyüzünde stilize beyaz bulutlara yer verilmektedir. Minyatürün üst kısmında beş, alt kısmında bir satırlık metin bölümü yer almaktadır. Ancak üst kısımdaki metinde satır sonlarındaki kelimelerin üzeri kapandığı için bu kısımlar okunamamaktadır. Metinde geçen ifadeler şunlardır: "…hiddet-i ataşdan efsürde olmağın Abbas bin Alî elli nefer süvâr ve piyâde mübârizlerle Fırata müteveccih olub, Ömer bin Haccâcla muhârebe idüb gâlib düşüb kifâyet mikdârınca su götürüp leşker-gâha yetürdiler. İkinci gicede Hazret-i İmâm İbni Sa'da i'lâm itdi ki, eger salâh ise mülâkât idelüm. İbni Sa'd ol salâhı kabûl idüb ba'zı mülâzımlarla leşkerinden çıkub, Hazret-i İmâm ve Abbas ve Alî Ekber ile ana mukabele kılub itdi: 'Ey…".

Bu minyatür konusu itibariyle yalnızca bu nüshaya has olup, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri içerisinde tekrarı bulunmamaktadır.

Resim No **:** 88

Sayfa No **:** 253b

Konusu **:** Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde, Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım'ın Şam komutanı Ezrakla savaşıp onu öldürmesinin hemen öncesinde Ömer b. Sa'd'ın askerleri tarafından araya alınıp dört bir yandan saldırıya uğraması anı resmedilmektedir. Kompozisyonun merkezindeki şaha kalkmış gri at üzerinde Kâsım omzuna astığı yayı ve oklarıyla birlikte savaşırken tasvir edilmektedir. Yeşil sarıklı başının etrafında altın yaldız alev halesi bulunan Kâsım geriye dönüp atından düşürdüğü düşman askerine doğru bakmaktadır. Atı üzerinden devrilen askerle

birlikte miğferi de yere yuvarlanmaktadır. Kompozisyonun solundaki başları miğferli süvari grubu Ömer b. Sa'd'ın askerlerini temsil etmektedir. Bu güruhtakiler yaylarını Kâsım'a doğru gererek kendisini ok yağmuruna tutmaktadır. Sol üst köşedeki kahverengi atlı ve başında miğfer yerine bir taç bulunan figürün Ömer b. Sa'd olduğu düşünülmektedir. Arka tarafta bulunan üç miğferli askerden en soldakinin taşıdığı mavi bayrak cedvel dışına taşmaktadır. Kompozisyonun sağ tarafındaki beyaz sarıklı askerlerin de Hz. Hüseyin'in yakınlarını temsil ettiği düşünülmektedir. Zira henüz herhangi bir muharebe girişiminde bulunmayan bu süvarilerden bir kısmı adeta Hz. Hüseyin'den gelecek işareti beklercesine başlarını arkaya çevirmektedir. Sağ üst köşedeki bayraktarlarla birlikte bu grubun yer aldığı bölüm cedvel dışında kalmaktadır. Yavruağzı zemin üzerinde konuşlanmış karşılıklı iki grubu üst kısımda bir ağaç figürü ayırmaktadır. Zemin üzerindeki renkli çiçek öbekleriyle birlikte mavi gökyüzündeki stilize beyaz bulut motifleri kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarındaki ikişer satırlık metinde "…süvâr hâşâk-i nîze ve nâvekle seylâb-vâr ol serv-i bülend-iktidâra müteveccih olub araya alub bünyâd-ı cidâl ve tîr-bârân itdiler. Kâsım ibni Hasan ol gulüvvden endîşe kılmayub bir hamle ile ol cem'i perîşân idüb, İbni Sa'd Ezrak-ı Şâmîye, ki sipeh-sâlâr-ı Şâm idi, tîg-i ta'ne urub itdi: 'Ey pehlevân-ı Şâmî manzûr-ı enzâr-ı…" ifadeleri okunmaktadır.

Resim No **:** 89

Sayfa No **:** 297b

Konusu **:** Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi

Ölçüleri **: -**

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki camide minbere çıkarak halka hitap etmesi resmedilmektedir. Sol taraftaki minberin basamaklarında üzerindeki yeşil elbisesi ve sarığıyla Zeyne'l-Âbidin oturmaktadır. Başının etrafında altın yaldız alev halesi bulunan Zeyne'l-Âbidin cemaate seslenmektedir. Başlarında beyaz sarıklar bulunan beş kişilik cemaat dikkatle Zeyne'l-Âbidin'i dinlemekte ve aralarında konuşmaktadır. Arka taraftaki kadınlar mahfilinden bakan beyaz türbanlı ve peçeli kadın figürleri de hutbeye iştirak etmektedir. Sağ tarafta resmedilen cami minaresi ve altındaki pencere ile kapının bulunduğu kısım cedvel dışında kalmaktadır. Tuğla minarenin şerefesinde arkası

dönük beyaz sarıklı müezzin figürüyle, alt kat pencereden bakan beyaz türbanlı iki kadın figürüne daha yer verilmektedir. Kapıda durup Zeyne'l-Âbidin'e doğru bir şey söylerken resmedilen figürün Yezid'in oğlu olabileceği düşünülmektedir. Zira minyatürün metin bölümünden anlaşıldığı kadarıyla Zeyne'l-Âbidin ile Yezid'in oğlu arasında geçen konuşmaya da temas edilmektedir. Duvarları süsleyen dört ve altı köşeli yıldız, altıgen, baklava dilimi motifi gibi çok sayıda geometrik motifli çiniler ve çiçek desenleri dikkat çekmektedir. Minyatürün üst kısmındaki üç, alt kısmındaki iki satırlık metin bölümünde şu ifadelere yer verilmektedir: "…nevbetinüz Zeyne'l-Âbidin itdi: 'Bir mikdâr sabr it'. Nakareden sonra müezzin na'ra-i Allâhu Ekber çeküb sâmi'-i huzzâra gulgule bırakdukda Zeyne'l-Âbidin itdi: 'Ey nutfe-i Yezîd bu bizüm nevbetimüzdür ki tagayyür ve tebdîl olmaz'. Beyt:

Nevbet-i hükm-i mülûk eyler kabûl-i intikal
Şer'dür ol hükm kim yokdur ana mutlak zevâl
Kat' bulmaz rişte-i peyvend-i Âl-i Mustafâ
Gerden-i ukbâya salmışdur kemend-i ittisâl".

Alt satırlardaki son kelimeler tahrip olduğu için okunamamaktadır.

Katalog No **:** 12

Bulunduğu Yer **:** Los Angeles County Museum of Art, M. 85.237.35 (Eski Edwin Binney Koleksiyonu)

Resim No **:** 90

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması[399]

Tanım ve Kompozisyon **:** Minyatürde Hz. İbrahim ateşe atılmak üzereyken bulut meleği ile aralarında geçen konuşma resmedilmektedir. Sol tarafta kütüklerin tutuşturduğu ateşin kenarına kurulmuş mancınık düzeneğinin kafesinde Hz. İbrahim oturmaktadır. Sakallı ve sarıklı olarak tasvir edilen Hz. İbrahim'in baş çevresinden alev halesi yükselmektedir. Sol tarafta Hz. İbrahim'le konuşan uçar vaziyetteki bulut meleği ve arkasında sadece başıyla kompozisyona dâhil edilen arz meleği yer almaktadır. Her iki melek de fesat ateşini yok edip Nemrud kavmini helak etmek için Hz. İbrahim'den ruhsat istemektedir. Aşağıdaki altı kişilik topluluktan öndeki ikisi

[399] Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, pl. 23. Minyatürün siyah-beyaz kopyaları için ayrıca bkz. *Turkish Miniature Paintings and Manuscripts from the Collection of Edwin Binney*, s. 62. Kurul, "İslâm Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail", s. 145.

mancınığın iplerini çekmektedir. Tüm bu figürler Hz. İbrahim'in ateşe atılması için can atan dönemin putperest halkını temsil etmektedir. Farklı türde başlıklara sahip figürlerden üç tanesi sakallı olarak resmedilmektedir. Bu grup içerisinde arka taraftaki başı siyah türbanla örtülü kadın figürü dikkat çekmektedir. Sağ taraftaki binanın üst kat penceresinde Nemrud yanıbaşında yaşlı bir figürle birlikte Hz. İbrahim'in ateşe atılışını izlemektedir. Bağdaş kurmuş vaziyette oturan Nemrud'un arkasındaki uzun sakallı figür muhtemelen Hz. İbrahim'i ateşe atma hususunda kendisini teşvik eden Hayzen olmalıdır. Binanın alt katındaki kapı önünde eli değnekli, beli bükülmüş bir başka figür bulunmaktadır. Nemrud'un bu hadiseyi seyretmek üzere özel olarak yaptırdığı söz konusu mimari yapı oldukça sade görünümlüdür. Sadece kapı ve pencere bordürlerinde geometrik motifli çiniler kullanılmaktadır. Minyatürün üst kısmındaki iki satırlık metinde şu ifadeler yer almaktadır: "…muâvenet isterse meded idün. Bu işâret ile melekü's-sehâb hâzır olub itdi: 'Ey Halîl ruhsat virsen seylâb-ı siyâsetle a'dânun nâyire-i fesâdın muntafî…".

Katalog No **:** 13

Bulunduğu Yer **:** Los Angeles Catherine ve Ralph Benkaim Koleksiyonu

Tarihi **:** 16. yüzyıl[400]

Resim No **:** 91

Konusu **:** Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması

Tanım ve Kompozisyon **:** Kompozisyon bakımından bir önceki minyatürle birbirine çok yakındır (Resim 90). Yalnızca burada tek melek figürüne yer verilmiş olup, ateşi tutuşturan odunların alt kısmında fazladan iki kişi daha resmedilmektedir. Ayrıca mancınığın ipini çeken figürlerin başında bu kez sarık yerine siyah fötr şapka bulunmaktadır. Sakallı ve sarıklı olarak tasvir edilen Hz. İbrahim yine mancınığın kafesinde oturmakta ve bulut meleğiyle konuşmaktadır. Hz. İbrahim'in baş çevresini alev halesi kuşatmaktadır. Alt kısımda ikisi mancınığın ipini çeken, altı figür kompozisyona dâhil edilmektedir. Bu figürler arasında siyah türbanlı kadın figürü dikkat çekmektedir. Nemrud da aynı şekilde kompozisyonun sağındaki köşkünün penceresinden yanıbaşındaki uzun sakallı yaşlı figür eşliğinde bakmaktadır. Alt

[400] Brosh ve Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*, s. 49. Aynı eserde minyatürün siyah-beyaz kopyası da mevcuttur.

kısımdaki kapıda da beli bükülmüş bir figüre yer verilmektedir. Kompozisyon sol tarafta tamamen cedvel dışında kalmaktadır. Minyatürün alt ve üst kısımlarında yer alan üçer satırlık metin bölümüne eserin kendisinde rastlanmamaktadır. Buradaki metinde minyatürün konusunu aşikâr kılan ifadeler yerine dua içerikli ifadeler yer almaktadır.

Katalog No **:** 14

Bulunduğu Yer **:** Jerusalem Jewish National and University Library, Yah. Ms. Ar. 1115

Tarihi **:** 18. yüzyıl[401]

Resim No **:** 92

Konusu **:** Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları

Tanım ve Kompozisyon **:** Hz. Âdem ile Hz. Havva cennette bir zamanlar ikamet ettikleri köşkün kapısından ayrılırken resmedilmektedir. Her ikisinin de başları çevresinden altın yaldız alev halesi yükselmektedir. Bedenlerinin yeşil yapraklarla örtülü bel ve diz kapağı arası hariç diğer kısımları çıplak vaziyettedir. Cebrail arkasındaki üç melek figürüyle birlikte cennet çiftinin hemen solunda resmedilmektedir. Kompozisyonun sağ alt köşesinde resmedilen tavus kuşu, yılan ve İblis figürleri cennet köşküyle birlikte cedvel dışında kalmaktadır. Kızıl sakallı ve konik şapkalı olarak profilden tasvir edilen İblis'in yanında siyah bir yılan ve yeşil bir tavus kuşu bulunmaktadır. Cennet çiftinin kapısında durdukları köşkün üst kat balkon ve penceresinde birer melek figürü aşağıda yaşanan hadiseye şahitlik etmektedir. Köşk duvarları altıgen ve zikzak motifli renkli çinilerle kaplıdır. Cennet bahçesinde iki selvi ağacıyla bir başka ağaç figürüne ve pembe, beyaz çiçekli bahar dallarına yer verilmektedir. Yeşil zemin üzerinde biten çiçekler ve altın yaldıza boyanmış gökyüzü kompozisyonu tamamlamaktadır. Minyatürün üst kısmındaki altı satırlık metinde şu ifadeler okunmaktadır: "Âkıbet berg-i incirden setr-i avret idüb fermân-ı kazâ-cereyânla bihiştden çıkmağa azm itdiler. Âdem Havvânun elin dutub daşra kadem basdukda bir sâat yemîn ü yesâra bakub tevakku' iderdi ki maşrık-ı keremden âf-tâb-ı afüvv ü atâ tulû' idüb zulmet-i hirmâna idâ'et vire ve evc-i inâyetden sehâb-ı âtıfet peydâ olub gül-zâr-ı ümîde tarâvet yetüre. Hiç cânibden

[401] Brosh ve Milstein, *Biblical Stories in Islamic Painting*. Aynı eserde minyatürün renkli kopyası da mevcuttur.

râyiha-i murâd istişmâm itmeyüb ve hiç tarafdan derdine dermân yetmeyüb nâ-ümîd kadem daşraya basdukda…”.

3. DEĞERLENDİRME

3. 1. *Hadîkatü's-Süedâ*'nın Kaynakları

Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'da ağırlıklı olarak Sünnî müelliflere ait olmakla beraber, Şiî müelliflere ait çok sayıda eserden istifade ettiği anlaşılmaktadır. *Hadîkatü's-Süedâ*'ya dair ayrıntılı bilgilerin verildiği ikinci bölümde söz konusu eserler ve müellifleri sunulmaktadır. Fuzûlî, eserinde en fazla müracaat ettiği kaynak olarak Molla Câmî'nin *Şevâhidü'n-Nübüvve*'sinden sıklıkla bahsetmektedir. Fuzûlî eserinin mukaddimesinde de Hüseyin Vâizî'nin *Ravzatu'ş-Şühedâ*'sını esas alarak *Hadîkatü's-Süedâ* isimli bir kitap yazma niyetinde olduğunu ifade etmektedir. Her iki zevatın Sünnî kimlikleriyle tanınmaları *Hadîkatü's-Süedâ*'nın hazırlanmasında Sünnî menşeli eserleri ön plana çıkarmaktaysa da, Fuzûlî'nin eserini kaleme alırken herhangi bir mezhebi yüceltme kaygısı taşımadığı fark edilmektedir. Zira büyük ölçüde Ehl-i Beyt'e ve Kerbelâ hadisesine dair eserini Osmanlı hâkimiyetinde kaleme alıp, Kanûnî Sultan Süleyman'ın paşalarından birine sunmuş olması bunun en önemli göstergesidir.

Eserin pek çok nüshasında mevcut minyatürlerin ekseriyetinin yine Osmanlı idaresinde kurulduğu bilinen bir minyatür okulunda hazırlanmış olması da bir başka önemli ayrıntıdır. Öyle ki, bu okulda vazifeli sanatçıların *Hadîkatü's-Süedâ* metninde faydalanılan Şiî ya da Sünnî kesime ait eserlerden ziyade konunun mahiyetine odaklandığı anlaşılmaktadır. Bir şekilde Şiîlikle özdeşleştirilmeye çalışılan Ehl-i Beyt'e dair hüzün verici hatıraların ya da bizzat Kerbelâ hadisesinin musavvirler tarafından büyük bir hassasiyetle resmedilmiş ve *Hadîkatü's-Süedâ*'nın çok sayıda nüshasıyla birlikte minyatürlerinin yüzyıllarca özenle korunmuş olması bu durumu en iyi şekilde açıklar niteliktedir. Ehl-i Beyt muhabbetinin görselleştirildiği söz konusu minyatürlerin verdiği mesajı, Şiîlik-Sünnîlik meselesine indirgenemeyecek Ehl-i Beyt ve Kerbelâ gerçeğinin tüm Müslümanların ortak hafızasında ehemmiyeti haiz bir konuma sahip olduğu şeklinde okumak mümkündür.

3. 2. Minyatürlerin Sayısı

Türk edebiyatında istinsah sayısının çokluğuyla ön planda olan Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ* isimli eseri minyatürlü nüshalarının sayısıyla da önem arz etmektedir. Zira yurt içinde ve yurt dışında çeşitli müze ve kütüphanelerde tespit edebildiğimiz 11 adet nüshadaki 89 minyatürün yanı sıra tek yaprak halindeki minyatürler Türk İslâm minyatür sanatı tarihi için büyük bir zenginlik sunmaktadır. Kronolojik olarak sıralandığında, EBÖK nüshası ile KMM 93 no'lu nüsha dörder minyatür, SK nüshası 7, PBN nüshası 13, LBL Or. 7301 no'lu nüsha 11, LBL Or. 12009 no'lu nüsha 15, TİEM nüshası 11, AEM nüshası 5, NYBM nüshası 9, KMM 101 no'lu nüsha 2 ve son olarak PSÖK nüshası 8 adet minyatür ihtiva etmektedir. Toplamda 89 adet minyatürün 60 tanesi yurt dışındaki nüshalarda, 29 tanesi ise yurt içindeki nüshalarda bulunmaktadır. Yurt dışındaki *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinden bir kısmını da çeşitli müze, kütüphane ve koleksiyon arşivlerinde yer alan tek sayfa halindeki minyatürler oluşturmaktadır. Çalışmamızda bunlardan üç tanesi değerlendirme kapsamına alınmıştır.

3. 3. Minyatürlerin Hazırlanma Evresi ve Müstensihler

Bilindiği üzere Fuzûlî *Hadîkatü's-Süedâ*'yı, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Bağdat'da vazifeli paşalarından Mehmed Paşa'nın isteği üzerine kaleme almıştır. Bu durum bir anlamda Fuzûlî'nin kendisi gibi eserinin de Bağdat eyaletiyle özdeşleştirilmesine vesile olmuştur. Bu çalışmada ikonografik değerlendirmeye tâbi tuttuğumuz *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin büyük ölçüde, Bağdat'ın Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu dönemde bu eyalette kurulmuş minyatür okulunda hazırlandığı öne sürülmektedir. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlara ulaştığı bir dönemdir ki, coğrafî büyüme ile birlikte sanatçı hareketliliğindeki yoğunluğun da arttığı bilinmektedir. Minyatür sanatının da zirve dönemi sayılabilecek bir zaman zarfında, 16. yüzyılın son yıllarıyla 17. yüzyılın ilk yıllarında faaliyet gösterdiği anlaşılan Bağdat minyatür okulu, farklı eyaletlerden geldiği düşünülen, farklı üslûplara vâkıf sanatçıların çalışmalarıyla harmanlanan zengin nitelikli eserleriyle de ehemmiyeti haizdir.

Konuyla ilgilenen sanat tarihçilerinin çalışmaları Bağdat'ta 1590-1610 yılları arasında gelişen bir minyatür okulunun varlığını ortaya koymaktadır. Bu tarihlendirme esas alındığında bazı minyatürlü *Hadîkatü's-Süedâ* nüshaları Bağdat

okulu eserlerinin dışında kalmaktadır. Her ne kadar bir kısım minyatürlü *Hadîkatü's-Süedâ* nüshaları tarih kaydı içermese de, sanat tarihçileri tahmini bir tarihlendirmede bulunarak SK, PBN, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009, TİEM, AEM, NYBM ve KMM 101 no'lu *Hadîkatü's-Süedâ* nüshalarını Bağdat okuluna dâhil etmektedir.

Tahmini bir değerlendirmeyle en erken tarihli nüsha olduğu öne sürülerek, 1550 ya da 1575 yıllarına tarihlendirilen ve Macaristan'da hazırlanmış olabileceği yönünde görüş beyan edilen EBÖK nüshasının gerek dönem gerekse üslup açısından Bağdat okulu ile bir bağlantısının bulunmadığı düşünülmektedir. Minyatürlerde kullanılan renkler ve kıyafet tarzlarındaki farklılık bu nüsha minyatürleriyle ilgili farklılığı ilk bakışta ortaya koymaktadır (Resim 1-4). Ayrıca minyatürlerdeki tüm kadın figürlerinin başlarının örtüsüz olarak tasvir edilmiş olması da üslup farklılığını belirginleştiren en somut ayrıntılardan biridir (Resim 2, 4). Zira genel anlamda *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri arasında aynı şekilde başı örtüsüz olarak resmedilmiş istisnai kadın figürlerine rastlanmakla beraber bu durum aynı nüshanın tüm minyatürleri için ya da bir minyatürün tüm kadın figürleri için geçerli değildir. Bu açıdan bakıldığında Kanûnî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde hazırlandığı ön görülen minyatürlerin, imparatorluğun herhangi bir eyaletinde hazırlanmış olması da ihtimal dâhilindedir. Zira Kanûnî Sultan Süleyman'ın seferlerle dolu hayatı boyunca, maiyetindeki sanatkârların Bağdat'tan Macaristan'a kadar tüm seferlerinde kendisine eşlik ettiği bilinen bir gerçektir. Bu noktadan hareketle pek çok coğrafyayı müşahede etme fırsatı elde etmiş sanatkârların, gözlemlerini mevcut bilgi birikimleriyle harmanlayarak farklı kültürlerden izler taşıyan eserler ortaya koymaları kaçınılmazdır. Söz konusu koleksiyonda yer alan minyatürlerin de bu farklılığı yansıttığına inanılmaktadır.

KMM, 93 no'lu nüsha M. AND tarafından Bağdat okulu eserleri arasında sayılmaktadır. Ancak bu nüshadaki minyatürlerde resmedilen figürler (Resim 5-8) her ne kadar kıyafet tarzı açısından Bağdat okulu minyatürleriyle benzerlik sunsa da, bilhassa küçük, güzel yüzlere ve zarif bedenlerlere sahip figürlerin bu yönüyle daha ziyade, takriben aynı dönemlerde 16. yüzyılın ikinci yarısında faaliyet göstermiş Kazvin ve Meşhed okullarında hazırlandığı bilinen minyatürlerle yakınlık arz ettiği düşünülmektedir. Böylelikle KMM, 93 no'lu nüsha minyatürlerini de doğrudan Bağdat okuluna bağlamak yerine, belli başlı hususiyetleri göz önünde bulundurularak, belki Bağdat okulunda da hizmet vermiş ancak dönemin farklı

okullarıyla etkileşimi yoğun şekilde sanatına yansıtmış bir nakkaşın eserleri olarak değerlendirmek daha makul görülmektedir.

Tarih kaydı bulunan KMM 93, SK, AEM, NYBM ve KMM 101 nüshaları göz önünde bulundurulduğunda, bazı minyatürlerin 1586-1605 zaman aralığına tarihlendirilmesi kesinleşmektedir. Buna göre yaklaşık 20 yıllık bir süreci ifade eden Bağdat okulunun faaliyet dönemi birkaç yıl aşağı çekilmiş olmaktadır. Ayrıca tahminen 1600 yılına tarihlendirilen LBL Or. 12009 no'lu nüshanın minyatürlerinin tamamına yakınında rastlanan h. 1118/ m. 1706 tarih kaydı da bu nüsha minyatürlerini Bağdat okulu grubundan çıkarmaktadır. Ancak yüzyıllık bir zaman farkı anlamına gelen bu tarih kaydının varlığına rağmen, bu nüshada yer alan minyatürler üslup açısından diğer Bağdat okulu minyatürleriyle yakınlık arz etmektedir. Aynı şekilde tarih kaydı bulunmayan PBN, LBL Or. 7301 ve TİEM nüshaları da tahmini bir değerlendirmeyle 16. yüzyılın sonuyla 17. yüzyılın başına tarihlendirilerek Bağdat okulu çalışmalarına dâhil edilmektedir. Tarih kaydı bulunsun ya da bulunmasın nüshalardaki tüm minyatürler incelendiğinde SK, PBN, TİEM, LBL Or. 7301, LBL Or. 12009, AEM, NYBM ve KMM 101 nüshalarındaki minyatürlerin gerek üslup açısından gerekse ikonografik açıdan birbirleriyle yakınlık arz ettiği düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle, nüshaların tamamı aynı dönemde hazırlanmış olmasa bile yakın dönemlerde hazırlanmış olabileceği ya da farklı dönemlerde hazırlanmış oldukları göz önünde bulundurulduğunda dahi eserler arasındaki etkileşimin yoğun olduğu anlaşılmaktadır.

R. MILSTEIN tarafından Bağdat okulu eserleri arasında sayılan PSÖK nüshasının ise, ketebe sayfasında h. 1235/ m. 1819 tarih kaydı bulunmakla beraber, minyatürlerinin üslup ve ikonografi açısından Bağdat okuluna dâhil edilecek yeterli ayrıntılara sahip olduğu iddia edilmektedir. MILSTEIN gerekçelerden biri olarak "Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması" konulu minyatürün (Resim 83) LBL Or. 12009 no'lu nüshadaki aynı konulu minyatürle (Resim 41) arasındaki benzerliği göstermişse de, bu nüsha minyatürlerini 1706 yılına tarihlendiren kaydın varlığı bu gerekçeyi yetersiz kılmaktadır.

Bağdat minyatür okulunda hazırlandığı düşünülen tasavvufa ya da Mevlânâ'ya dair bazı eserler ile Mevlevîhanelerin her türlü sanat faaliyetine açık bulunuşları gibi hususlar bu okul faaliyetlerinin Mevlevîlikle ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Bu ilişkilendirme ilk olarak bizi Mevlevîliğe dair bazı işaretleri

Hadîkatü's-Süedâ minyatürlerinde aramaya yönlendirmiştir. Bu noktada her ne kadar tasavvufla ilişkilendirilebilirse de *Hadîkatü's-Süedâ*'nın doğrudan Mevlevîlikle alakalı bir eser olmayışı neticesinde, LBL Or. 12009 no'lu nüshada yer alan "Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması" konulu minyatürdeki iki figürün başındaki Mevlevî destarını çağrıştıran başlıklarla (Resim 44), "Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe Vermesi" konulu minyatürdeki başında sikkesi, üzerinde uzun kollu genişçe hırkasıyla Mevlevî dervişini andıran figürün (Resim 54) dışında doğrudan Mevlevîliği çağrıştıran herhangi bir işarete rastlanmamıştır. Birkaç nüshanın bazı minyatürlerinde genel olarak tasavvufî cereyanlarla ilişkilendirilebilecek başka derviş figürleri bulunmakla beraber bahsi geçen derviş figürü dış görünüm itibariyle diğer figürlerden oldukça farklıdır.

Mevlevîlikle bağlantının bizi yönlendirdiği ikinci ve daha önemli husus ise *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin ikonografik tahlillerinde *Mesnevî*'ye sıklıkla başvurma şeklinde gerçekleşmiştir. Bilhassa *Hadîkatü's-Süedâ*'daki peygamber kıssalarıyla ilgili olarak *Mesnevî*'den sıklıkla istifade edilmiştir. Zira Mevlânâ'nın, sabır timsali peygamberlerin kemal derecesine yükselme yolunda uğradıkları meşakkatler ve katlandıkları çetin imtihanlarla dolu ibretlik hayatlarına dair, beyitleri aracılığıyla yapmış olduğu vurgular özellikle peygamber kıssalarına yönelik minyatürlerin ikonografisiyle birebir örtüşmektedir.

Hadîkatü's-Süedâ ve Bağdat ilişkisinin bir başka ayağı da bu şehrin konumu ile ilgilidir. Zira minyatürlerin hazırlandığı dönemde şehrin Osmanlı hâkimiyetinde bulunmasının yanı sıra, Şiraz, Meşhed, Kazvin ve Isfahan gibi Safevî idaresindeki minyatür okullarının varlığı, bu okullarla Bağdat okulu arasındaki etkileşimi kaçınılmaz kılmıştır. Burada söz konusu etkileşimin yalnızca eşzamanlı olarak gerçekleşmediği özellikle belirtilmelidir ki, katalog bölümünde bazı minyatürlerin kendi hazırlanma dönemlerinden belki yüzyıl öncesine ait minyatürlerle, örneğin Akkoyunlu dönemi Şiraz okulu eserleriyle aralarındaki benzerliğe temas edilmiş ve böylelikle geçmişe yönelik bağlantılara da vurgu yapılmıştır. Bu durum neticesinde genel itibariyle Bağdat okulunda hazırlanan eserlerin ve özelde *Hadîkatü's-Süedâ*'nın minyatürlerinde, farklı eyaletlerden sanatçıların farklı yorum ve katkılarıyla zengin üsluplu çalışmaların gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Ancak söz konusu zenginliğin oluşumunda sadece Bağdat'a yakınlığıyla bilinen eyaletlerin katkısını zikretmek yetersiz olur. Burada özellikle kalabalık insan

topluluklarıyla ön planda olan minyatür kompozisyonlarındaki figürlerin farklı tarzda kıyafetlerinden bahsetmek elzemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafî anlamda gelişmesiyle paralel olarak devletlerarası ilişkilerin yoğunlaşması sanat faaliyetlerindeki etkileşime de yansımıştır. Böylelikle minyatürlerdeki figürlerde Avrupa'dan Hindistan'a kadar dönemin farklı türden kıyafetlerine rastlanması şaşırtıcı olmamaktadır.

Ketebe kayıtları bulunan nüshalar incelendiğinde doğrudan Bağdat'ta istinsah edildiğine dair kayıt bulunan tek nüshanın NYBM nüshası olduğu ve Azizullah el-Hüseynî el-Kâşânî tarafından h. 1011/ m. 1602-3 yıllarında Dâru's-Selam Bağdat'ta tamamlandığı anlaşılmaktadır. İstinsah yeri bilinmemekle beraber müstensihi ketebe kaydında açıklanan diğer iki nüsha ise AEM ve PSÖK nüshalarıdır. AEM nüshasının Ali b. Muhammed Tusterî tarafından h. 1008/ m. 1600 yılında, PSÖK nüshasının ise el-Kureyşî el-Hâşimî İbrahim el-Hüseynî tarafından h. 1235/ m. 1819 yılında tamamlandığı bildirilmektedir. Ancak nüshalardaki minyatürlerin nakkaşlarına dair bir bilgiye hiçbirinde rastlanmamaktadır.

3. 4. Minyatürlerdeki Konular

Hadîkatü's-Süedâ nüshalarının tamamındaki minyatürlerde ele alınan konular, büyük ölçüde Ehl-i Beyt'e ve özellikle Kerbelâ hadisesine yönelik olmakla beraber, iki ana başlık altında toplandığında peygamber kıssaları ikincil konu başlığını oluşturmaktadır. Bazı istisnalar bulunsa da, minyatürlerde resmedilen içeriklerin tüm nüshalarda çoğunlukla ortak olması da konu bütünlüğü açısından önem taşımaktadır. Örneğin "Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları" konulu minyatüre hemen hemen tüm nüshalarda rastlanmaktadır (Resim 9, 16, 29, 40, 55, 71, 82, 92). Aynı şekilde "Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması" (Resim 10, 17, 30, 41, 83, 90, 91) ya da "Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi" (Resim 5, 18, 31, 42, 56, 66, 72) konularından müteşekkil minyatürlerle de sıklıkla karşılaşılmaktadır. Yine Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması (Resim 7, 32, 44) ve Malik tarafından köle pazarında satılması gibi hayatının belâlara duçar dönemi (Resim 11, 19, 57) ya da Hz. Zekeriyâ'nın testereyle biçilerek şehadete ermesi (Resim 33, 67, 73, 80, 84) gibi büyük bir imtihanla sınanması nüshaların genelinde tekrar eden konulardandır.

Hadîkatü's-Süedâ metninde ağır imtihanlara muhatap tutulmuş peygamberlerin eziyet, zahmet ve zulümle harmanlanan kıssalarının Ehl-i Beyt'in çektiği cefalar için girizgâh teşkil etmesi misali, ızdırabın destanı olarak nitelendirilen Kerbelâ hadisesinin resmedilmesinden evvel yine ızdıraba dair kompozisyonlarla çeşitli nüshaların minyatür yelpazesine giriş yapılmaktadır. Bu yönüyle *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin bir anlamda "ızdırabın görselleştirilmesi" olduğu söylenebilir.

Zeyne'l-Âbidin'in hutbesini konu edinen minyatürler Ehl-i Beyt'e dair sıklıkla resmedilen minyatürler arasında ilk sırada yer almaktadır (Resim 15, 28, 39, 54, 65, 79, 89). Sadece EBÖK, KMM 93, AEM ve KMM 101 no'lu nüshalarda bu konunun tercih edilmediği görülmektedir ki, bunlardan KMM 93 no'lu nüshadaki toplam dört minyatürden "Hz. Yakub'un Oğlu Hz. Yusuf'tan Ayrılması" (Resim 6) ve "Hz. Yakub'a Hz. Yusuf'un Öldüğünün Söylenmesi" (Resim 8) konulu ikisinin yalnızca bu nüshaya has olup, hiçbirinin Ehl-i Beyt'e yönelik olmamasıyla bu nüsha farklılık arz etmektedir. Ayrıca Zeyne'l-Âbidin'in hutbesinin resmedildiği minyatürlerde cemaat içerisinde baş köşede konumlandırılan Yezid figürü, PSÖK nüshasındaki aynı konulu minyatürde seçilememektedir (Resim 89) ki bu nüshanın da diğer hiçbir nüshada bulunmayan "Hz. Ali'nin Bir Kerameti" (Resim 85), "Müslim b. Akil'in Kûfe Yolunda Bir Avcıyla Karşılaşması" (Resim 86) ya da "Hz. Hüseyin'in Ömer b. Sa'd ile Görüşmesi" (Resim 87) gibi farklı konulu minyatürlere sahip olması, her iki nüshanın hazırlanma dönemi açısından diğer nüshalarla arasındaki farklılığı akla getirmektedir.

Hz. Peygamber'in hutbeleriyle (Resim 20, 34, 68, 74) Hz. Hasan'ın vefatından evvelki son zamanlarıyla ilgili minyatürlerin (Resim 2, 22, 43, 61, 76) yanı sıra, Hz. Fatıma'nın vefatına (Resim 47, 58), Hz. Ali'nin Nehrevan Savaşı (Resim 21, 35, 59) ve vefatına dair minyatürlerin (Resim 1, 48, 69) de nüshalarda Ehl-i Beyt'e yönelik konular olarak sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Müslim b. Akil'in Kûfe askerleriyle savaşması (Resim 23, 36, 62, 77), kendisinin ve oğulları Muhammed ile İbrahim'in şehit edilişleriyle ilgili sahneler (Resim 3, 13, 14, 49, 50, 70) Kerbelâ öncesini yansıtan minyatürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sırasıyla Hürr b. Yezid'in (Resim 51) , Abbas b. Ali'nin (Resim 25, 52), Kâsım b. Hasan'ın (Resim 24, 63, 78, 81, 88), Ali Ekber b. Hüseyin'in (Resim 26) ve son olarak Hz.

Hüseyin'in şehit edilişleri (Resim 27, 38, 53, 64) ise Kerbelâ faciasını görselleştiren tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri arasında en fazla karşılaşılan konulardır.

3. 5. Minyatürlerde Kompozisyonu Oluşturan Unsurlar

Genel bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda, Bağdat okulunda hazırlanmış olsun ya da olmasın *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin resmiyetten uzak, büyük ölçüde sanatçı yorumuyla şekillenmiş samimi kompozisyonlardan oluştuğu ilk bakışta fark edilmektedir. Gerek peygamber kıssalarıyla ilgili minyatürlerde gerekse Ehl-i Beyt'e dair minyatürlerde, resmedilen konuların yakınlığıyla orantılı olarak kompozisyonlar da bazı küçük ayrıntılar haricinde benzerlik arz etmektedir. Örneğin cennetten kovulma hadisesini sahneleyen minyatürlerde belli başlı karakterlerden olan Hz. Âdem, Hz. Havva, Cebrail, melek, İblis, yılan, tavus kuşu ya da "Neşe Sarayı" ile ağaç figürleri, konumları ve bazı detayları değişmekle beraber daima mevcut bulunmaktadır. Kurban hadisesine yönelik minyatürlerde Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in yanı sıra, sürekli mevcudiyetini koruyan bir koç eşliğindeki Cebrail figürü gibi Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesiyle ilgili kompozisyonlarda ağaç figürü merkezi bir rol üstlenmektedir. Kuyudayken Hz. Yusuf'a eşlik eden Cebrail ya da ateşe atılırken Hz. İbrahim'i seyreden Nemrud figürü asla ihmal edilmemektedir.

Hz. Muhammed'in vefatından evvelki son hutbesinin resmedildiği minyatürlerde hitabetin gerçekleştiği minberin bir kenarında daima Hz. Ali ile kucağında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hazır bulunmaktadır. Hz. Muhammed resmedildiği diğer tüm *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde olduğu üzere burada da yüzü peçeyle örtülü vaziyette tasvir edilmişken, yalnızca tek bir minyatürde LBL Or. 7301 no'lu nüshanın Hz. Muhammed'in vefatı öncesindeki hutbesinin sahnelendiği kompozisyonda peçesiz olarak tasvir edildiği görülmektedir (Resim 34). Hz. Muhammed'i tüm yüz hatlarıyla birlikte sakallı olarak resmeden bu minyatür bu yönüyle önem arz etmektedir. Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle ilgili minyatürlerde yanı başında daima oğulları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in bulunması gibi Hz. Hasan'ın zehirlenmesini yansıtan minyatürlerde de başucunda Hz. Hüseyin kendisine eşlik etmektedir.

Hadîkatü's-Süedâ minyatürleriyle ilgili bir başka ortak uygulama da, peygamber tasvirleriyle Hz. Muhammed, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gibi Ehl-i Beyt tasvirlerinde kutsiyet nişanesi olarak başları etrafındaki

çoğunlukla altın yaldız kullanılarak oluşturulan alev halelerine yer verilmesidir. Birkaç istisna dışında tüm minyatürlerde karşılaşılan bu uygulamaya, örneğin SK ve LBL Or. 12009 nüshalarında Müslim b. Akil'in kendi tasvirinde kullanılmazken oğulları Muhammed ve İbrahim'in tasvirlerinde rastlanmış olması (Resim 14, 50) söz konusu alev halelerinin her durumda kutsiyeti ifade etmediğini, belki sanatçının kendi yorumu olarak masumiyete işaret edebileceğini göstermektedir. NYBM nüshasındaki cennetten kovulma konulu minyatürde Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın başları sıra dışı bir biçimde halesiz resmedilmişken (Resim 71), Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesi konulu minyatürde Hz. Yahyâ'nın haleli olarak tasvir edilmesi (Resim 73) ya da aynı konulu minyatürlerde Hz. Zekeriyâ'nın kutsiyet nişanesi olan alevler ağacın kovuğundan yükselirken burada bu ayrıntının kullanılmaması gibi örneklerle de karşılaşılmaktadır. Aynı şekilde EBÖK nüshasında Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Zeyne'l-Âbidin tasvirlerinde alev halelerine yer verilmezken (Resim 1-4), Müslim b. Akil'in oğullarının kesik başlarında bu halelerin kullanılması (Resim 3), KMM 93 no'lu nüshadaki minyatürlerden birinde Hz. Yakub haleli olarak resmedilmişken (Resim 6) bir diğerinde halesiz olarak tasvir edilmesi (Resim 8) ya da aynı nüshadaki kurban konulu minyatürde Hz. İbrahim'in haleli, Hz. İsmail'in sıra dışı bir şekilde halesiz olarak resmedilmesi, (Resim 5) diğer hiçbir nüshada rastlanmazken PSÖK nüshasında Müslim b. Akil'in (Resim 86), Abbas b. Ali'nin ve Ali Ekber b.Hüseyin'in haleli olarak resmedilmeleri (Resim 87) gibi farklı örnekler mevcuttur.

3. 5. 1. Minyatürlerdeki Şahsiyetler

Bağdat okulunda hazırlandığı düşünülen minyatürlerde karikatürize etmeye uygun bir biçimde profilden gösterimleriyle ön plandaki figürlerin vücutlarına oranla büyük başlarla ve bazı durumlarda iri burunlarla ya da iri dişlerle resmedilmesi hususu *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri için de geçerlidir. Minyatürlerin tamamına yakınındaki gerek belirgin şahsiyetlerin gerekse sıradan halkın tıknaz vücut yapılarına sahip olduğu fark edilmektedir. Kısa ya da orta boylu ve dolgun vücutlu insan tipleri *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerindeki genel anatomik yapıyı yansıtıyor olsa da, EBÖK, PSÖK ve KMM 93 no'lu nüshalarındaki minyatürlerde beden yapıları ya da yüz hatlarıyla farklılık arz eden figürlere rastlanmakta, bilhassa KMM 93 no'lu nüsha minyatürlerindeki figürler ince yapılı zarif bedenleriyle ve küçük güzel yüzleriyle dikkat çekmektedir.

3. 5. 1. 1. Erkek Figürleri

Hemen hemen aynı konulu tüm minyatürlerde karşılaşılan genel uygulama İblis, Hayzen, Abdurrahman b. Mülcem, Ubeydullah b. Ziyad, Bekr b. Hamran, Hâris, Ömer b. Sa'd, Şimr b. Zilcevşen ya da Yezid gibi kötü karakterlerin koyu tenli olarak, siyah ve iri burunlu, iri dişli çirkin yüzlerle ve büyük başlarla tasvir edilmiş olmasıdır ki pek çok örnekte de bu figürlerin yüzlerinin tahrip edildiği görülmektedir. Ancak burada koyu tenliliğin kötü karakterlilikle özdeşleştirilmesi gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Zira minyatürlerde sadece kötü karakterli figürlerin koyu tenli olarak resmedilmesi söz konusu değildir. Genel olarak hutbe konulu minyatürlerdeki cemaat arasında ya da kalabalık insan gruplarının yer aldığı kompozisyonlarda sıklıkla siyahî figürlerle karşılaşıldığı gibi, özelde Hz. Ali'nin yanı başında duran Kanber figürü (Resim 34, 69, 75) ya da PSÖK nüshasındaki Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Ekber de siyahî olarak tasvir edilmektedir (Resim 87). Aynı şekilde, EBÖK nüshası "100a" sayfasındaki minyatürde Hâris figürü (Resim 3), PBN nüshası "155a" sayfasındaki minyatürde Ubeydullah b. Ziyad figürü (Resim 23) ile PSÖK nüshası "8b" sayfasındaki minyatürde İblis figürünün beyaz tenli olarak tasvir edilmesi (Resim 82) gibi bazı örnekler de mevcuttur. Kötü karakterli figürlerin yoğun olarak koyu tenli resmedilmesinin ise iç dünyalarındaki kiri ve karanlığı yansıtmak için tercih edildiği düşünülmektedir.

3. 5. 1. 2. Kadın Figürleri

Savaş sahneli ve bilhassa Kerbelâ savaşını yansıtan kompozisyonların büyük bir çoğunluk teşkil ettiği *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde kadın figürlerine çok sık yer verilmemektedir. Yalnızca Hz. Havva, Hz. Fatıma ve Müslim b. Akil'in çocuklarını şehit eden Hâris'in karısı tasvirlerinde merkezi bir role sahip kadın figürleriyle, ekseriyetle hutbe konulu minyatürlerdeki cami ortamının kadınlar mahfili bölümünde ya da herhangi bir evin, mimari yapının kapı ve pencerelerinde bekleyen figürler şeklinde karşılaşılmaktadır.

Minyatür konusuna uygun olarak büyük ölçüde çıplak halde resmedilen Hz. Havva tasvirleriyle, TİEM nüshasındaki minyatürde perde arkasında bulunduğu izlenimiyle kompozisyona dâhil edilen (Resim 58) ve LBL Or. 12009 no'lu nüshada başı yüzüyle birlikte tamamen alev halesi şeklinde resmedilen Hz. Fatıma tasviri (Resim 47) haricinde, bahsi geçen kadın figürleri minyatürlerin tamamına yakınında

başları örtülü ve bazen peçeli olarak resmedilmektedir. Sadece EBÖK nüshasındaki Hz. Hasan'ın zehirlenmesi bahsinde odanın bir köşesinde kederle ayakta bekleyen (Resim 2) ve haymegâhta Hz. Hüseyin'in atının başında yas tutan kadın figürleriyle (Resim 4), LBL Or. 7301 no'lu nüshanın benzer konulu minyatüründeki kadın figürlerinden ikisi (Resim 38), LBL Or. 12009 no'lu nüshada ise Hz. Fatıma'nın vefatı esnasında yanında bulunan kadınlardan birisinin (Resim 47) başları açık halde resmedildiği görülmektedir. Başları örtüsüz kadın figürlerinin tamamının yas tutuyor oluşu iki durum arasında bir bağlantı olabileceğini düşündürse de, tüm kadın figürlerinin başları örtüsüz olarak resmedildiği EBÖK nüshası bu değerlendirmenin dışında kalmaktadır. Başları örtülü ya da örtüsüz söz konusu tüm kadın figürleri Müslüman kimlikleriyle ön plandayken, yalnızca Hz. İbrahim'in ateşe atılması konulu minyatürlere özgü olmak üzere, putperest topluluk içerisinde bekleyen ya da köşkünün balkonundan hadiseyi izleyen Nemrud'un hemen yanı başında duran kadın figürlerine rastlanmaktadır. PBN, LBL Or. 7301 nüshalarının konuyla ilgili minyatürleriyle (Resim 17, 30) LACMA ve CRBK minyatürlerinde karşılaşılan (Resim 90, 91) bu kadın figürlerinin tamamının başları örtülü olarak resmedilmesi dikkat çekmektedir.

Hz. Yusuf'un Dünya adındaki kız kardeşi, Hz. Hasan'ın eşi Ca'de ve kızkardeşi Zeynep ya da Hz. Fatıma'nın vefat anında yanında bulunan Esma binti Umeyş gibi belirgin şahsiyetler de *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerindeki az sayıda kadın figürleri arasındadır. Son olarak Hz. Yusuf'un kervancılarla yolculuğunu sahneleyen minyatürlerde de çadır içerisinde ya da binek üzerinde resmedilen kadın figürlerine rastlanmaktadır.

3. 5. 1. 3. Melek Figürleri

Melek figürleri *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde yalnızca peygamberlerin yanıbaşındaki figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimliği kesinlik arz eden tek melek konumundaki Cebrail'e, cennetten kovulma anında Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya hitapta bulunan (Resim 9, 16, 29, 40, 55, 71, 92), Hz. İbrahim'in ateşe atılmasıyla ilgili minyatürlerde ateşin içinde kendisine eşlik eden (Resim 17), Hz. İsmail'in kurban edilişi konulu minyatürlerde beraberinde bir koç getiren (Resim 5, 18, 31, 42, 56, 66, 72), Hz. Yusuf'a kuyuda yoldaşlık eden (Resim 7, 32, 44) melek figürü şeklinde rastlanmaktadır. Gerek cennetten kovulma gerekse kurban hadisesini sahneleyen minyatürlerde Cebrail'in dışında çok sayıda melek figürü kompozsiyona

katılmaktadır ki rengârenk, ihtişamlı kanatlarıyla ve giysileriyle, nakışlı kaftanlarıyla, kemer ve taç gibi altın yaldızlı çeşitli aksesuarlarıyla, başlarını tezyin eden renkli yapraklar ya da alınlarından dökülen inci taneleriyle resmedilen söz konusu melek figürleri, kurban konulu minyatürlere has olmak üzere ellerinde taşıdıkları alev kâseleri ve buhurdanlar gibi cennet hediyeleriyle de tasvir edilmektedir.

Cennetten kovulma konulu minyatürlerde Rıdvan isimli meleği, ateşe atılma konulu minyatürlerde ise Hz. İbrahim'in yardımına koşan arz ve bulut meleklerini temsil ettiği düşünülen bazı melek tasvirleri de bulunmaktadır. Ayrıca LBL Or. 12009 no'lu nüshanın "60a" sayfasındaki minyatürde Hz. Muhammed'in vefatından evvel kapıda bekleyen Ölüm Meleği ya da Cebrail olabileceği düşünülen melek figürünün yanı sıra (Resim 45), NYBM nüshasının "72a" sayfasındaki minyatürde Hz. Peygamber minberde halka hitap ederken yanıbaşında resmedilen Cebrail de (Resim 74) *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerindeki melek figürleri olarak kompozisyonlarda yer almaktadır.

3. 5. 1. 4. Şeytan Figürleri

Farklı birkaç konulu minyatürde, çoğunlukla kompozisyonun ücra bir köşesinde karşımıza çıkan İblis figürü oldukça sade giyim tarzıyla tasvir edilmektedir. Özellikle cennetten kovulma ve kurban konulu minyatürlerde tek parça gömlek benzeri bir giysinin yanı sıra kırmızı ya da sarı renk bir fesle ve çoğu zaman boynunda çıkıntı yapan yılankavi bir kıvrımla resmedilen İblis figürünün (Resim 9, 16, 18, 29, 40, 42, 55, 56, 71, 72, 92) sadece PSÖK nüshasındaki cennetten kovulma konulu minyatüründe gerek ten rengi ve kıyafet tarzı gerekse duruşu ve konumu itibariyle farklılık arz ettiği görülmektedir (Resim 82). Hz. Zekeriyâ'nın şehadeti bahsinde ise genellikle uzun bir elbise üzerine giyilmiş koyu renk bir cübbe, belinde kuşak, elinde baston ve başında siyah fötr şapkayla oldukça iri yapılı ve ihtiyar görünümlü bir figür olarak İblis'e rastlanmaktadır (Resim 33, 67, 73, 80). Yine PSÖK nüshasındaki Hz. Zekeriyâ'nın şehadeti konulu minyatürde de İblis'i temsil ettiği düşünülen figürle, diğerlerinden farklı olarak bu kez kompozisyonun sağındaki kayalıkların ardında profilden gösterilmiş kırmızı konik başlıklı bir figür olarak karşılaşılmaktadır (Resim 84). İblis figürüyle özdeşleştirilen yaşlı ve uzun sakallı bir görünüme sahip bir figürle de "Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması" konulu minyatürlerde karşılaşılmaktadır ki, genellikle Nemrud'un ya da Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin yanı

başında resmedilen bu figürün İblis olabileceği düşünüldüğü gibi, Nemrud'un akıl hocası Hayzen olması da muhtemeldir (Resim 10, 17, 30, 90, 91).

3. 5. 2. Minyatürlerdeki Kıyafetler

Hadîkatü's-Süedâ minyatürlerindeki kıyafetler ve dış görünüm genel olarak incelendiğinde, peygamber figürlerinin minyatürlerin tamamına yakınında beyaz sarıklı olarak tasvir edildikleri görülmektedir. Üzerlerinde genellikle iç ve dış giysisi olmak üzere iki parça kıyafet bulunan peygamber figürlerinde, iç giysi uzun bir elbise şeklindeyken, üzerindeki dış giysi Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesiyle ilgili minyatürlerdeki Hz. Yahyâ örneğinde (Resim 33, 67) ve Hz. Peygamber'in hutbesiyle ilgili minyatürlerde (Resim 20, 34, 68, 74) olduğu üzere bazen sade bir cübbe şeklinde, bazen de altın yaldız nakışlarla tezyin edilmiş gösterişli bir kaftan şeklinde olabilmektedir (Resim 5, 6, 7, 17, 46). Kimi zaman da Hz. Yusuf'un kuyudaki tasvirlerinde olduğu üzere tek parça, beyaz bir giysi tercih edilmektedir (Resim 32, 44). Bu elbiselerin üzerlerini ise kemer, kuşak ya da şal gibi aksesuarlar tamamlayabilmektedir.

Hz. İbrahim'in ateşe atılmasını yansıtan minyatürlerle ilgili bir ayrıntı olarak, gerek bu minyatürlerdeki putperest halkın (Resim 10, 17, 30, 90, 91) gerekse Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesinin konu edildiği minyatürlerde (Resim 33, 67, 73, 80) Yahudi kavminin genel itibariyle dönemin Avrupa modasını yansıtan pantolon, gömlek, pelerin ve çizmeden oluşan giysilerle, başlık olarak da ekseriyetle fötr şapkalarla tasvir edilmesidir. Bu durum kıssalardaki sevilmeyen ya da hayırla yâd edilmeyen kavimlerin sanatçılar tarafından mevcut dönemin sevilmeyen Avrupa ırklarıyla özdeşleştirildiğini akla getirmektedir. Böylelikle minyatür sanatının kültürler arası mesaj içerikli yönüyle de bir anlamda iletişim vasıtası oluşu vurgulanmaktadır.

Ehl-i Beyt'e dair giyim-kuşam hususunda ise bilhassa yeşil rengin ön planda olması dikkat çekmektedir. Yeşilin peşi sıra kırmızı ve kahverengi tonlarının da sıklıkla tercih edildiği fark edilmektedir. Peygamber tasvirlerinde olduğu üzere uzun bir elbise şeklindeki kemerli iç giysisiyle, bunun üzerine giyilen sade bir cübbe ya da altın yaldız nakışlı bir kaftan şeklinde dış giysiden müteşekkil bir görünüm söz konusudur. Dış giysilerin üzerini bazen bir şal tamamlamaktadır.

Hadîkatü's-Süedâ minyatürlerinde Ehl-i Beyt'e yönelik bir diğer önemli husus da başta Hz. Muhammed olmak üzere torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile Hz. Hüseyin'in oğlu Zeyne'l-Âbidin'in daima yeşil sarıklı olarak resmedilmesidir. Aynı şekilde Hz. Hasan'ın oğlu Kâsım, Abbas b. Ali, Müslim b. Akil ile oğulları Muhammed ve İbrahim de bazı minyatürlerde yeşil sarıklı olarak tasvir edilmektedir. Hutbe konulu tüm minyatürlerde ise imamet makamını temsilen Hz. Muhammed'in (Resim 20, 68, 74), Zeyne'l-Âbidin'in (Resim 15, 28, 65, 79) ve TİEM nüshasının "123a" sayfasındaki tek örnekte Hz. Hasan'ın üzerinde (Resim 60) yeşil sarığın yanı sıra yeşil cübbe de bulunmaktadır. Yalnızca LBL Or. 7301 no'lu nüshanın "65a" sayfasıyla (Resim 34), AEM nüshasının "68a" sayfasındaki minyatürlerde (Resim 68) Hz. Muhammed'in beyaz sarıkla resmedilmesi söz konusudur. Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere işaret ettiği bilinen yeşil sarık uygulamasının, sadece *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerine özgü olmayıp farklı pek çok eserin minyatürlerinde de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda özel bir konuma sahip seyyid ve şeriflerin de toplumun diğer üyeleri arasında fark edilmelerini sağlamak amacıyla "siyâdet alâmeti" olan yeşil sarık takma zorunlulukları bulunmaktadır.

Bazı örneklerde Hz. Ali de yeşil sarık uygulamasına dâhil edilmekle beraber (Resim 75, 85) ekseriyetle Hz. Ali'nin beyaz sarıkla tasvir edildiği görülmektedir. Minyatürlü nüshaları bulunan başka birçok eserde rastlandığı üzere, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde de kızıl sakalla resmedilen Hz. Ali'nin kimliğinin belirginleştirilmesi kimi zaman meşhur atı Düldülle, kimi zaman sadık bendesi Kanber'le ya da Hz. Peygamber'in hediyesi olan Zülfikar isimli kılıcıyla gerçekleşmektedir (Resim 1, 20, 21, 68, 69, 74, 75).

Sıradan halkın resmedildiği minyatürlerde ise tek parçadan oluşan sade elbiselere yer verildiği gibi altın yaldız zarif nakışlarla tezyin edilmiş göz alıcı kaftanlarla da sıklıkla karşılaşılmaktadır. Erkek figürlerin başları genellikle beyaz sarıklarla örtülmüşken bazen siyah türbanlara ya da her ikisinin de kullanıldığı örtü çeşitlerine rastlanmakta, savaş sahneli bazı minyatürlerde de miğferlerin tercih edildiği görülmektedir. Yezid, Ubeydullah b. Ziyad ve Nemrud gibi yüksek mevkili kişilerin başlıklarının ya da sarıklarının sıradan halka göre daha büyük ebatlı olarak ve tüylerle ya da altın yaldızla zenginleştirilerek, adeta bu kişilerin lükse düşkünlüğünü vurgularcasına resmedilmiş olması dikkat çekmektedir (Resim 10, 13,

15, 17, 23, 28, 36, 39, 41, 62, 65, 70, 77, 79, 83, 90, 91). LBL Or. 12009 no'lu nüshanın "15b" (Resim 41) ve "30b" (Resim 44) sayfalarındaki minyatürlerle, PSÖK nüshasının "8b", "18b", "46b", "118b" ve "166b" (Resim 82-86) sayfalarındaki minyatürlerdeki figürlerin değişik türden başlıkları gibi bazı istisnalar da söz konusudur. TİEM nüshasının "33a" sayfasındaki iki figürde rastlanan Hindistan'a özgü başlıklar da (Resim 57) etkileşimin sınırlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

3. 5. 3. Minyatürlerdeki Mimari Yapılar ve Tezyinat Unsurları

Hadîkatü's-Süedâ minyatürlerinde, Nehrevan ve Kerbelâ gibi savaş sahnesinin resmedildiği kompozisyonların haricinde, kapalı alanda geçen ya da kapalı ve açık her iki alanın da eş zamanlı olarak kompozisyona dâhil edildiği minyatürler yoğunluk arz etmektedir. Söz konusu minyatürlerdeki mimari yapılar genellikle Osmanlı ve İran mimarisinin sentezini sunmaktadır. Duvar saçaklarından zemine kadar oldukça ince detayların resmedildiği bu yapılarda kümbet mimarisini yansıtan dıştan piramidal külahlı kubbe, Timurlu, Hint ya da Güneydoğu Asya mimarisinden izler taşıyan yivli, nakışlı ya da sade yüzeyleriyle soğan şekilli kubbeler, Türk ve İran mimarisinin sentezi sayılabilecek, gövde, şerefe, petek ve külah kısımlarıyla kompozisyona dâhil edilen kalın tuğla ya da yukarıya doğru incelen taş minareler, zengin işçilikli ahşap minberler, Bursa kemeri, beşik ve dilimli kemer gibi kemer çeşitleri, kapı ve pencere kanatları, duvar saçakları ile bitkisel desenli duvar bezemeleri büyük bir zarafet oluşturmaktadır.

Bilhassa minber tasvirlerinde aşamalı bir uygulamaya şahit olunmaktadır ki, yalnızca hutbe konulu minyatürlerde karşımıza çıkan minberlerden Hz. Muhammed dönemindekiler birkaç basamaktan müteşekkil oldukça sade vaaz kürsüleri olarak resmedilmekteyken (Resim 20, 34, 68, 74), Hz. Hasan döneminden itibaren (Resim 60) ve bilhassa Zeyne'l-Âbidin'in üzerinde cemaate hitap ettiği minberlerin (Resim 15, 28, 39, 54, 65, 79, 89) gerek yükseklikleriyle, gerekse aynalık ve korkuluk bölümlerindeki geometrik motifleriyle ve çoğu zaman köşk kısmının kandillerle ya da kavuklarla tezyin edilmesiyle farklılık arz ettiği görülmektedir.

Duvarlardan zemine kadar yüzey kaplamasında yoğun olarak kullanılan çok renkli, geometrik motifli çiniler hemen hemen tüm mimari yapılarda uygulanmaktadır. Tezyinatta kullanılan motifler arasında en fazla altıgen ve altı

köşeli yıldız motiflerinin tercih edildiği anlaşılmaktayken, dört ya da sekiz köşeli yıldız, zikzak, haç, baklava, çarkıfelek gibi motiflerle de sıklıkla karşılaşılmaktadır. Müslim b. Akil'in Kûfe'deki valilik konağı önünde Ubeydullah b. Ziyad'ın askerleriyle çarpışmasının resmedildiği minyatürlerde ise, valilik konağını temsil eden yapı çoğunlukla kale görünümlü sade ve devasa bir yapı olarak tasvir edilmekteyken, yapının kapı ve pencere gibi bazı kısımlarında da söz konusu motiflerin resmedildiği görülmektedir (Resim 23, 36, 77).

3. 5. 4. Minyatürlerdeki Hayvan Figürleri

Bilhassa savaş konulu minyatürlerde ön planda olan at figürlerinin ve bunlar içerisinde ikonografik yönü haiz Düldül'ün haricinde *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde başka pek çok hayvan figürüne rastlanmaktadır. Cennetten kovulma hadisesinin sahnelendiği minyatürlerin vazgeçilmez unsurları arasında yılan ve tavus kuşu bulunmaktadır (Resim 9, 16, 29, 40, 55, 71, 92). PSÖK nüshasındaki cennetten kovulma konulu minyatürde ise tavus kuşuyla birlikte resmedilen figür küçük bir yılan yerine, kocaman açtığı ağzındaki iri dişleriyle, ayaklı, devasa bir ejderha görünümündedir (Resim 82). Kurban konulu minyatürlerde asla ihmal edilmeyen koç figürü de (Resim 5, 18, 31, 42, 56, 66, 72) yılan ve tavus kuşu gibi ikonografik yönleriyle diğer hayvan figürlerinden ayrılmaktadır. Bunların dışında çok sayıda kuş figürüne, bazı minyatürlere has olmak üzere ceylan, kurt ve çakal figürlerine, nehir tasvirli minyatürlerde balık figürlerine ve özellikle kervan temsilli minyatürlerde deve, eşek ve maymun figürlerine yer verilmektedir. Minyatür sayfalarının pervaz bölümlerinin halkâri tarzında tezyin edildiği tek nüsha olan, LBL Or. 12009 no'lu nüshanın minyatürlerindeki bahsi geçen kısımlarda da tavşan, dağ keçisi, geyik, kurt, tilki, çakal, horoz ve leylek figürleriyle (Resim 40-54), simurg (Resim 43, 52) ya da kilin (Resim 53) gibi efsanevi hayvan türlerine rastlanmaktadır.

3. 5. 5. Minyatürlerdeki Bitkisel Unsurlar

Hadîkatü's-Süedâ minyatürlerindeki bitkisel unsurlar arasında ilk sırayı ağaç figürleri almaktadır. Sadece Hz. Zekeriyâ'nın şehit edilmesi konulu minyatürlerde kalın gövdesi ve geniş yapraklı uzun dallarıyla merkezde büyük bir yer kaplayan ağaç figürünün ikonografik bir önem taşıdığı bilinmektedir (Resim 33, 67, 73, 80, 84). Buna belki cennetten kovulma konulu minyatürler de ilave edilebilirse de, bu minyatürlerin tamamında bazı büyük ebatlı ağaçlarla, selvi ağaçları ve çiçekli bahar

dallarına yer verilmesine rağmen doğrudan yasak ağacı temsil eden bir figür bulunmamaktadır. Yasak ağacın ya da meyvesinin ne olduğuna dair kesin bir bilginin bulunmayışının da sanatçıların özellikle bu ağacın tasvirini tercih etmemelerini sağlamış olabileceği düşünülmektedir. Bahsi geçen selvi ağaçlarıyla bahar dallarına cennetten kovulma hadisesinin dışındaki başka minyatürlerde de rastlanmaktadır. Ayrıca kurban konulu minyatürlerde de değişik türde bir veya birkaç ağaç figürüne mutlaka yer verilmektedir ki, bazen bu ağaçlardan birinin dallarında Hz. İbrahim'e ve oğluna ait olduğu düşünülen giysiler asılmaktadır (Resim 18, 56, 66).

Herhangi bir özel vasfı bulunmayan sıradan ağaç figürlerinin sürekli olarak tekrarlandığı minyatür grubunu ise bilhassa Kerbelâ savaşını yansıtan minyatürler oluşturmaktadır. Bu minyatürlerde kompozisyonun üst kısmındaki tepelerin ardında konuşlanan Hz. Hüseyin taraftarlarıyla, Yezid'in görevlendirdiği Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad tarafından gönderilen Kûfe ordusu askerleri arasında resmedilmiş ve iki tarafı birbirinden ayırıcı bir fonksiyonu bulunan ağaç figürleri yer almaktadır. SK nüshasının "170a" sayfası (Resim 14) ile AEM nüshasının "178b" sayfasında yer alan (Resim 70) hurma ağaçları da bilinen ağaç türleri arasındadır. Bunun dışında zemini süsleyen küçük çiçek ve ot öbekleri şeklindeki bitki unsurlarıyla da minyatürlerde sıklıkla karşılaşılmaktadır.

3. 5. 6. Minyatürlerdeki Diğer Unsurlar

Hadîkatü's-Süedâ minyatürleri arasında büyük bir katalog oluşturan savaş konulu kompozisyonlar, çoğunlukla kıyasıya bir mücadelenin yansıtıldığı, parçalanmış uzuvlarıyla cesetlerin sergilendiği, muhtevasında kanın ve dehşetin yoğun olarak harmanlandığı trajik sahnelerden oluşmaktadır. Mızrak, kılıç, ok, yay, kalkan ve borazan gibi savaş aletlerinin ön planda olduğu bu minyatürlerden sadece birinde, TİEM nüshasının "108b" sayfasındaki minyatürde sıra dışı olarak bir tüfek tasvirine yer verilmektedir (Resim 59). Tamamında Ehl-i Beyt mensuplarının merkezi rol üstlendiği bu minyatürlerle ilgili bir başka ayrıntı da Ehl-i Beyt taraftarlarının taşıdığı sancaktır. Altın yaldız alemli ve çoğu zaman nakışlı olan bu sancağın bütün minyatürlerde kırmızı renkte resmedilmesi dikkat çekmektedir. Hz. Ali'nin Zülfikar ismiyle meşhur kılıcı ise ikonografik vasıflı bir nesnel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 21, 75, 85).

Mancınık, testere, topuz, kamçı, pranga, balta ve hançer gibi aletler, eyer takımı, baston ve tespih gibi araçlar ile sandık, buhurdan, kandil, tepsi, kâse, maşrapa, ibrik, testi, kazan ve kırba gibi kap kacaklar da *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde sıklıkla karşılaşılan figürler arasındadır. SK nüshasının "165a" sayfasıyla (Resim 13) AEM nüshasının "178b" sayfasındaki (Resim 70) minyatürlerde Ubeydullah b. Ziyad'ın, NYBM nüshasının "109a" sayfasındaki minyatürde (Resim 75) ise Hz. Ali'nin üzerinde oturduğu taht figürleri az rastlanan nesnel unsurlardandır. PBN nüshasının "122b" sayfasındaki minyatürde Hz. Hasan'ın üzerini örten şemse ve salbek motifli yorgan başta olmak üzere (Resim 22), bazı nakışlı ya da sade yorgan, yatak ve yastık gibi unsurların yanı sıra, TİEM nüshasının "94b" sayfasındaki minyatürde (Resim 58) Hz. Fatıma'nın odasına açılan kapı üzerindeki altın yaldız nakışlı perde dikkat çekici unsurlar olarak yer almaktadır.

Bazı örneklerde maviye, bazılarında ise altın yaldıza boyanan gökyüzüyle pek çok kompozisyonda karşılaşılan stilize bulutlar, LBL Or. 12009 no'lu nüshanın "66b" sayfasında yer alan insan yüzü şeklindeki yarım ay ve yıldız figürleriyle (Resim 46), NYBM nüshasının "41a" sayfasındaki yıldız figürleri (Resim 73) *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerindeki gök cisimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. 5. 7. Minyatürlerde Renk Kullanımı

Bağdat Okulu'nun bir özelliği olarak ekseriyetle saf ve canlı renklerin kullanıldığı *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde kırmızı, sarı ve mavi gibi ana renklerle yeşilin yoğun olarak tercih edildiği görülmektedir. Kullanılan renklerin parlak tonlarla ön planda olması dikkat çekmektedir. Bağdat okulu dışında değerlendirilen EBÖK nüshasına has olmak üzere turuncu ve leylak renklerinin öne çıktığı fark edilmektedir. Turkuaz rengine sıklıkla rastlanan PSÖK nüshası ile Bağdat okulu grubuna dâhil edilen NYBM nüshası minyatürlerindeki mat renkler sıradışı bir görünüm arz etmektedir. Böylelikle *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde karmen kırmızısı gibi parlak tonlardan pastel tonlara kadar geniş bir renk yelpazesiyle karşılaşmak mümkündür.

Baş çevrelerindeki haleler için kullanılan altın yaldız çoğu zaman gökyüzünü boyamak için de kullanılmıştır. Bazı örneklerde ise gökyüzünün gerçeğe uygun bir biçimde maviye boyandığı görülmektedir. Zeminde ise sıklıkla mavi ve yeşile yer

verilmekte, az da olsa eflatun ve sarı tonlarından da istifade edilmektedir. Figürlerde hatların belirginleştirilmesi genellikle her figürün kendi renginin koyu tonları kullanılarak gerçekleştirilmişse de bazı örneklerde sepya ile kontur çalışmalarına rastlanmaktadır. Bilhassa melek figürlerinin kanatlarındaki konturlarda ve nehir tasvirlerindeki helezonik kıvrımlarda sepyadan yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Birkaç parçadan oluşan çok renkli giysileriyle insan figürlerinin yanı sıra, çeşitli aksesuarlara ve gösterişli kanatlara sahip melek tasvirlerinde de çok renklilik hâkimdir.

3. 5. 8. Minyatürlerdeki Perspektif Özellikleri

Müslüman musavvirlerin tasvirlerinde bilinçli olarak Batı tarzı perspektifi kullanmaktan büyük ölçüde kaçındıkları bilinmekle beraber, minyatür sanatı kendine özgü bir takım perspektif özellikleri ihtiva etmektedir. Genel anlamda Bağdat okulu minyatürlerinin ortak hususiyetlerinden biri olan, tek bir konuya odaklanılarak tüm kompozisyonun bu konu ekseninde şekillenmesi durumu, Bağdat okulunda hazırlanmış olsun ya da olmasın *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerin tamamında da uygulanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında genelde Bağdat okulu ve özelde *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin, 16. yüzyılın ikinci yarısında faaliyet gösteren Şiraz okulunda hazırlanmış, esas konunun büyük ölçüde önemini kaybettiği, kalabalık figürleriyle ve aynı anda farklı sahnelerden kesitler sunan karmaşık kompozisyonlara sahip minyatürlerden son derece farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır. *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinde figürlerin gerçeğe yakın ölçü ve renklerle tasvir edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kompozisyonun ekseriyetle sayfa dışına taştığı, iç ve dış kısımların, kapalı ve açık alanların eş zamanlı olarak aynı kompozisyonda sunulduğu minyatürlerde figürlerin konumlandırılışı, tasviri gerçekleştirilen konunun muhtevasına göre şekillenmektedir. Minyatürlerde merkezi rol üstlenen şahısların kompozisyonun merkezinde yer aldığı, insan başlarının pek çok örnekte vücutlarına oranla daha büyük resmedildiği görülmektedir. Peygamberler ya da Ehl-i Beyt mensupları daima merkezde ya da merkeze yakın bir konumda yerleştirilmekte, kıssaların ya da hadiselerin içeriğiyle ya da ikonografik yorumlarıyla bağlantılı olarak jest ve mimikleriyle hemen fark edilecek şekilde tasvir edilmektedir.

Karikatürize etmeye uygun biçimde figürlerin çoğu profilden gösterilmekte ve bilhassa yüz hatları oldukça serbest hatlarla belirginleştirilmektedir. Son derece iri burunlara ve ağız yapılarına sahip karakterlerle ya da kedere gark olmuş yüzlerle

sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu sayede iri dişleriyle sırıtan, makam ve mevki hırsına kapılmış bir nevi dünya tutkunları ya da giysi kıvrımlarını gözyaşlarına siper eden Ehl-i Beyt âşıkları minyatürlerde hemen fark edilmektedir. Genel olarak Bağdat okuluna ve özelde de *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerine has bu uygulama sayesinde, Osmanlı minyatürlerinden bahsedildiğinde hafızada canlanan rütbeye göre sıralanmış, hiyerarşik düzene göre fiziksel boyutları farklılık arz eden figürleriyle resmiyetin yoğun biçimde hissedildiği minyatürler yerine, hatları serbestçe belirlenen figürleriyle samimi havalı minyatürlerle karşılaşılmaktadır.

SONUÇ

Hadîkatü's-Süedâ nüshalarını tezyin eden minyatürler bu çalışma kapsamında ele alınarak ikonografik açıdan incelemeye tabi tutulmuştur. Büyük ölçüde Kerbelâ hadisesiyle Ehl-i Beyt'e dair konuların sahnelendiği *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri arasında sayıca daha az olmakla beraber peygamberlerin hayatlarına yönelik minyatürler de bulunmaktadır. Gerek Ehl-i Beyt ile gerekse peygamber kıssalarıyla ilgili ikonografik değerlendirmelerin gerçekleştirildiği minyatürlerin tamamında deyim yerindeyse ızdıraba yelken açılmıştır. Genel dokusuyla resmiyetin ve saray yaşantısının ön planda olduğu Osmanlı minyatürleri göz önünde bulundurulduğunda, ekseriyeti Osmanlı hâkimiyeti döneminde 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarına tekabül eden yıllarda, Bağdat'ta kurulmuş minyatür okulunda hazırlandığı düşünülen *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleri samimi üsluplarıyla dikkat çekmektedir.

Fuzûlî *Hadîkatü's-Süedâ*'nın küçük bir bölümünde bahsettiği peygamber kıssalarında, her bir peygamberin uğradıkları musibetlerin anlatılmasının ardından Kerbelâ'da yaşanan acının büyüklüğüne dikkat çekmekte ve tüm peygamberlerin en şereflisi ve faziletlisi olan Hz. Muhammed'e hürmeti ihmal edip ekser evladını şehit edenlere vurgu yapmaktadır. Bu nedenle tıpkı Fuzûlî'nin eserinde yer verdiği ölçüde, minyatürlü nüshalardaki peygamber kıssalarına dair minyatürler de, Ehl-i Beyt ve Kerbelâ hadisesine yönelik minyatürlerle mukayese edildiğinde az sayıdadır. Sadece Ehl-i Beyt minyatürlerine yer veren EBÖK nüshası ile sadece peygamber kıssalarına yer veren KMM 93 no'lu nüsha dışında tüm nüshalarda her iki grup minyatüre de farklı niceliklerde yer verildiği görülmekte ve toplam 89 minyatürden 57'sinin Ehl-i Beyt ve Kerbelâ hadisesiyle, 32'sinin de peygamber kıssalarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Sünnî-Şiî kutuplaşmasının yoğun olarak yaşandığı günümüzde, Ehl-i Beyt hayatlarından kesitlerin ve bilhassa Kerbelâ trajedisinin yansıtıldığı minyatürler, büyük bir kısmının bizzat Osmanlı sarayında olmasa bile Osmanlı idaresindeki bir minyatür okulunda hazırlanmasıyla da önem arz etmektedir. Kuşkusuz *Hadîkatü's-*

Süedâ'nın yanı sıra Kerbelâ hadisesiyle ve Ehl-i Beyt'le ilgili tasvirlere yer veren, aralarında *Ravzatü'ş-Şühedâ* ve *Maktel-i Âl-i Resûl* gibi minyatürlerinin Bağdat okulunda hazırlandığı bilinen birçok eser mevcuttur. Aynı şekilde başta *Siyer-i Nebi*, *Zübdetü't-Tevârih* ve *Kısasü'l-Enbiyâ* gibi eserlerin minyatürlü nüshaları olmak üzere pek çok eserde peygamber tasvirleriyle karşılaşılmaktadır. Ancak çalışmamızda *Hadîkatü's-Süedâ*'nın özellikle tercih edilmesi, eserin minyatürlü nüsha sayısının çokluğundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca tümüyle "ızdırabı görselleştiren" minyatürleriyle de *Hadîkatü's-Süedâ* ayrı bir konuma sahiptir.

Çeşitli musibetlerle imtihana tâbi tutulan peygamberlerin ibretlik kıssalarının akabinde, İslâm tarihinin fecaat timsali hadisesi Kerbelâ ile bu hadisenin öncesinde ve sonrasında vuku bulan acı olayların içtenlikle resmedildiği minyatürlerin ikonografik açıdan değerlendirilmesi bu çalışmayı bir anlamda "ızdırap minyatürleri"yle özdeşleştiren bir çalışma haline getirmektedir. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın utancın en deriniyle neşe saraylarından hüzün diyarına kovulmaları, Hz. İbrahim'in bir gülistana girer gibi iştiyakla ateşe revan olması, Hz. İsmail'in kıldan ince boynunu teslimiyetle Hakk'ın huzurunda sunması, Hz. Yusuf'un karanlık kuyuyu nuruyla aydınlatması ve Maksud'un menzilinde köleliğe razı gelmesi, Hz. Zekeriyâ'nın kazaya rıza gösterip cismini bıçkıyla fâni, ismini nübüvvet defterinde baki kılması ve Hz. Yahyâ'nın iradesinin dizginini ilâhî buyruğa teslim ederek babasının şehadetine şahitlik etmesi musavvirler tarafından tüm içtenliğiyle minyatürlere yansıtılmıştır. Aynı şekilde Hz. Cafer'in, minyatür kompozisyonunun merkezinde süvari düşman güruhu karşısındaki piyade duruşu, sanki birazdan kanatlanıp Firdevs cennetine uçacakmış hissiyle sergilenmektedir. Hz. Fatıma babasına kavuşacak olmanın huzuruyla âlem-i bekaya intikal etmekte, Hz. Ali kendi ölümcül yarasını zaferle kutlamakta, Hz. Hasan ceddine kavuşmanın coşkusuyla şehadet şerbetini içmektedir. Müslim b. Akil'in çocuklarının masumiyeti başlarındaki alev haleleriyle vurgulanmakta, Müslim b. Akil ihanetin tüm ağırlığına rağmen şecaatle şehadeti kucaklamaktadır. Kan ve vahşetin, elem ve gözyaşının eksik olmadığı savaş minyatürlerinde evlâd-ı Resûl ata mirası şehadeti kahramanca karşılamakta, Hz. Hüseyin emaneti secde halinde teslim etmektedir.

Hadîkatü's-Süedâ minyatürleri yalnızca muhtevaları itibariyle değil, genel anlamda kompozisyon düzenlemesi, serbest hatlara sahip figürlerin vaziyet ve istikametleri gibi çeşitli faktörlerle samimiyet arz etmektedir. Osmanlı minyatürleri

mevzu bahis olduğunda zihinlerde canlanan tasvirler, büyük ölçüde hiyerarşiye göre konumlandırılmış figürleriyle resmî kabullerin, cülusların, fetihlerin, çarpışmaların, padişah avlarının ya da saray yaşantısına dair merasimlerin, düğünlerin, şenliklerin ve cenazelerin sahnelendirilmesine yöneliktir. Zira gerek yerli gerekse yabancı araştırmacıların ortaya koyduğu Osmanlı minyatürlerini tanıtan eserler incelendiğinde sıklıkla bu minvaldeki minyatürlerle karşılaşılmaktadır. Geniş çerçevede Türk İslâm minyatürleri kapsamında olmasa da, dar çerçevede Osmanlı minyatürleri kapsamında değerlendirildiğinde, *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin özel muhtevası ve samimi üslûbuyla farklı bir kategoriyi temsil ettiği düşünülmektedir. Bu kategorideki minyatürler bizzat saray sanatçılarının hazırladığı minyatürlerden farklı üsluptadır.

Hadîkatü's-Süedâ minyatürlerine dair tespit edilen iki adet Lisans teziyle her ne kadar konuya dair farkındalık oluşturulmuşsa da, söz konusu tezlerden birinde yalnızca yurt içindeki nüshaların minyatürlerine yönelik kompozisyon tanıtımında bulunulmuştur. Diğer çalışmada ise yurt içi ve yurt dışı nüshalar birlikte ele alınmakla beraber, yurt dışındaki nüshalardan yalnızca bir kısmına ait minyatürler sunulmuş ve sınırlı sayıdaki minyatürlere yönelik ikonografik değerlendirmeler kısa tutulmuştur. Çalışmamızda çeşitli kaynaklar vesilesiyle tespit edilen *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürlerinin tamamı temin edilerek ikonografik değerlendirme kapsamına alınmış böylelikle minyatürlerle ilgili eksiklik giderilmiştir. Muhtevasını peygamber kıssalarıyla Ehl-i Beyt ve Kerbelâ hadisesinin oluşturduğu *Hadîkatü's-Süedâ* minyatürleriyle ilgili bu çalışmanın, aynı ya da benzer konulu minyatürler hakkındaki araştırmaları kapsayan çalışmalara ışık tutması temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Namık; *Fuzûlî*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.

Agoston, Gabor; "Tüfek", *DİA*, c. XXXXI, İstanbul, 2012, ss. 459-461.

Ahmet Özhan (Sesl.), *Kerbelâ Biz Hüseynîlerdeniz*, T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü Radyo Televizyon Daire Başkanlığı, 2013.

Akbulut Ersoy, Sevgi; *Osmanlı Minyatür Tekniği*, Ankara: İnkansa Matbaacılık, 2006.

And, Metin; *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

____; *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

____; *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Atasoy, Nurhan; *Surname-i Hümayun*, Koçbank, 1997.

Atasoy, Nurhan ve Çağman, Filiz; *Turkish Miniature Painting*, İstanbul: Publications of the R.C.D. Cultural Institute, 1974.

Azizova, Elnure; "Kerbelâ Vak'ası", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).

Barry, Michael; *Figurative Art in Medieval Islam and the Riddle of Bihzâd of Herât (1465-1535)*, Flammarion, 2004.

Bayoğlu, Servet; "Hadîkatu's-Su'adâ'yı Yazarken Fuzûlî'nin Yararlandığı Kaynak Eserler", *Milli Kültür*, sy. 58, (Eylül 1987), ss. 65-68.

Belâzurî; *Ensâbü'l-Eşraf*, Süheyl Zekkar ve Riyad Zirikli (thk), c. III, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Birol, İnci A.; *Türk Tezyînî Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*, İstanbul: Kubbealtı Akademisi, 2010.

____; "Tezhip", *DİA*, c. XXXXI, İstanbul, 2012, ss. 61-62.

Blochet, E.; *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Paris: De la Bibliothéque Nationale.

Brosh, Na'oma ve Milstein, Rachel; *Biblical Stories in Islamic Painting*, Jerusalem: The Israel Museum, 1991.

Bulut, Ümran; *Avrupa Resminde Üslûp ve Anlam İlişkisi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.

Câmî, Abdürrahman; *Şevâhid-ün Nübüvve*, Mahmud bin Osman Lâmiî Çelebî (çev.), İstanbul: Hakikat Yayıncılık, 1997.

____; *Nefahatü'l-Üns*, Kâmil Candoğan ve Sefer Malak (çev.), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1971.

Canby, Shelia R.; *Shah Abbas The Remaking of Iran*, London: The British Museum Press, 2009.

Cunbur, Müjgan; "Doğumunun Beşyüzüncü Yılında Fuzuli", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi*, 2/7, (Şubat 1995), ss. 14-19.

Çağman, Filiz; "XVI. Yüzyıl Sonlarında Mevlevî Dergâhlarında Gelişen Bir Minyatür Okulu", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Özetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1973.

Çelik, Zeynep; "XVI. Yüzyıl Sonları ile XVII. Yüzyıl Başlarında Bağdat Üslubunda Hazırlanan Hadîkatüs's-Süedâ Nüshaları", (*Yayınlanmamış Lisans Tezi,* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, 1998).

Çoruhlu, Yaşar; "Türk Sanatı'nda Hâle", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri*, c. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1995.

Dakukî, İbrahim; "Fuzûlî'nin Hayatı Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Arapça Divanı Üzerine Düşünceler", *Fuzûlî Kitabı*, Beşir Ayvazoğlu (hzl.), İstanbul, 1996, ss. 53-68.

Demirel, Hamide; *The Poet Fuzuli*, Ankara: Ministry of Culture Publications, 1991.

Derviş Mahmûd-ı Mesnevîhan; *Sevâkıb-ı Menâkıb*, Hüseyin Ayan vd. (hzl.), Konya: Rumi Yayınları, 2007.

Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Sami Güneyçal (hzl.), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013.

Dikmen, Melek; "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221 No'lu Siyer-i Nebî'de Metin Minyatür İlişkisi", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

Duran, Recep; "Matlau'l-İ'tikad fi'l-Mebde' ve'l-Mead'ına Göre Fuzuli'nin Şiîliği Meselesi", *I. Uluslararası Türk Dünyası Şair ve Yazarları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Basımevi, 2008.

Ebu Mihnef; *Kerbelâ Vakası*, Nuri Dönmez (çev.), İstanbul: Kevser Yayınları, 2010.

El-Hakîm, Suad; *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, Ekrem Demirli (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

Emecen, Feridun; "Süleyman I", *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul, 2010, ss. 62-74.

Farhad, Massumeh ve Bağcı, Serpil; *Falnama The Book of Omens*, London: Thames&Hudson Ltd., 2009.

Fığlalı, Ethem Ruhi; "Ali", *DİA*, c. II, İstanbul, 1989, ss. 371-374.

Fuzûlî; *Hadikatu's-Suada*, Salahaddin Güngör (hzl.), İstanbul: Kurtuba Kitap, 2012.

____; *Hadîkatü's-Süedâ*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, H 1304.

____; *Hadikatü's-Süeda*, M. Faruk Gürtunca (hzl.), İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1979.

____; *Hadîkatü's-Su'adâ*, Mir Salih Hüseyni (thk.), Tahran: İntişaratı beyne'l mileli'l hüda, 1373/ m. 1995.

____; *Hadikatü's-Süedâ*, Şeyma Güngör (hzl.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

____; *Hoşbahtlar Bağı*, Seyyid Ali Ekber Ocak Nejad (ed.), Kum: Emir Yayınevi, 1995.

____; *Saadete Ermişlerin Bahçesi*, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1968.

Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, "Minyatür", c. X, 1984, ss. 6169-6171.

Grabar, Oleg; *Masterpieces of Islamic Art The Decorated Page from The 8th to The 17th Century*, France, 2009.

Gray, Basil; *Persian Painting*, Editions d'Art Albert Skira, 1961.

Gruber, Christiane; "Between Logos (Kalima) and Light (Nur): Representations of the Prophet Muhammad in Islamic Painting", *Muqarnas*, vol. XXVI, Leiden-Boston: Brill, 2009, ss. 229-262.

Günal, Mustafa; *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Güngör, Şeyma; "Hadîkatü's-Suadâ", *DİA*, c. XV, İstanbul, 1997, ss. 20-22.

____; "Tarihî Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere Kerbelâ Olayı ve Hadikatü's-Süeda", *38. Icanas Kongresi*, c. I, Ankara, 2008.

Gürtunca, M. Faruk; *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Akpınar Yayınevi, 1986.

Hacıeminoğlu, Necmettin; *Fuzûlî*, Cönk Yayınları, 1984.

Hamidullah, Muhammed; *Resûlullah Muhammed*, Salih Tuğ (çev.), İstanbul: İrfan Yayınevi, 1973.

Haral, Hesna; "Osmanlı Minyatüründe Kadın (Levnî Öncesi Üzerine Bir Deneme)", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006).

İbn Kesir; *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner (çev.), c. II-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.

İnal, Güner; *Türk Minyatür Sanatı Başlangıcından Osmanlılara Kadar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995.

İnan, Sümer; "Fuzulî'nin Hadikat-üs Süeda Kopyalarının Minyatürleri", (*Yayınlanmamış Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, 1980).

İpekten, Haluk; *Fuzulî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklaması*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.

____; *Fuzûlî Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.

Karahan, Abdulkadir; *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Kâtip Çelebi; *Keşfü'z-Zünûn*, M. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge (hzl.), c. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1941.

Keçelioğlu, Sünbül; "İslâm Resim Sanatında Hz. Ali ve Hâvernâme", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

Kılıç, Rüya; *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 1969.

Koç, Aylin; "Meyvelerin Sohbeti", *Meyve Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali ve Dilek Herkmen (ed.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, ss. 207-223.

Konrapa, Zekâi; *Peygamberimiz İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, İstanbul: Fatih Yayınevi.

Köksal, M. Asım; *İslâm Tarihi Hz. Muhammed ve İslâmiyet Medine Devri*, c. VIII, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1978.

____; *Peygamberler Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.

Köprülü, Fuad; "Fuzûlî", *İA*, c. IV, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988, ss. 687-699.

Kudret, Cevdet; *Divan Şiirinde Üç Büyükler 1 Fuzuli*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2003.

Kurnaz, Cemal; "Fuzûlî", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi*, 2/7, (Şubat 1995), ss. 34-37.

Kurul, Mustafa; "İslâm Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

____; "İslâm Resim Sanatında Kurban İkonografisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 23, 2009/2, ss. 155-178.

Lut Oğlu Yahya; *Kerbelâ Destanı*, A. Mahir Ethembabaoğlu (çev.), İstanbul: Alev Yayınları, 2005.

Mahdum, Abidnazar; "Ravzatü'ş-Şühedâ ile Hadîkatü's-Sü'edâ Mukayesesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).

Mahir, Banu; *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

____; "Minyatür", *DİA*, c. XXX, İstanbul, 2005, ss. 118-123.

Mazıoğlu, Hasibe; *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

Mevlânâ, *Mesnevî*, Veled İzbudak (çev.), c. I-VI, İslâm Klasikleri, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.

Milstein, Rachel; *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, U.S.A.: Mazda Publishers, 1990.

Nazif, Süleyman; *Fuzuli*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1926.

Numânî, Mevlânâ Şiblî; *Son Peygamber Hz. Muhammed*, Yusuf Karaca (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

Ottoman Empire in Miniatures, Turkish Republic Ministry of Culture and Tourism, c. I, İstanbul: The Historical Research Foundation.

Owens, G. M. Meredith; *Turkish Miniatures*, London: The British Museum, 1969.

Öz, Mustafa; "Zülfikar", *DİA*, c. XXXXIV, İstanbul, 2013, ss. 553-554.

Özçelik, Kenan; "Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Maktel-i Hüseyin Kimin Eseridir?", *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ*, Alim Yıldız (ed.), c. II, Sivas, 2010, ss. 7-15.

Özulus, Celil; *Fuzûlî*, Niğde İl Basımevi, 1948.

Pal, Pratapaditya; *Court Paintings of India (16th-19th Centuries)*, New York: Kumar Gallery, 1983.

Rahîmî, Fazlullah; *Gülzâr-ı Hasaneyn*, Kadir Matbaası, 1331.

Renda, Günsel ve Tanındı, Zeren; *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

Renda, G.; "Minyatür", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul: YEM Yayın, 1997, ss. 1262-1271.

Roxburgh, David J.; *Turks A Journey of A Thousand Years 600-1600*, London: Royal Academy of Arts, 2005.

Saatçi, Suphi; "Fuzûlî'nin Doğum Yeri Hakkında Düşünüceler", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi*, 2/7, (Şubat 1995), ss. 29-33.

Salkaya, Mustafa; "Fuzûlî'nin San'atı", *Abant*, 2/7, (Şubat 1946), ss. 44-50.

Saraç, Yekta; "Fuzûlî'nin Kelâm'a Dair Matlau'l-İtikad İsimli Eseri ve Önemi", *Fuzûlî Kitabı*, Hanife Koncu ve Müjgan Çakır (hzl.), İstanbul: Kesit Yayınları, 2009, ss. 505-514.

Seyyid Eyyûb bin Sıddîk, *Menâkıb-ı Çihâr-ı Yâr-i Güzîn*, İstanbul: Hakîkat Yayınları.

Stchoukine, Ivan; *La Peinture Turque D'aprés Les Manuscrits Illustrés 1RE Partie De Sulayman 1er A Osman II 1520-1622*, Paris: Institut Français D'archéologie de Beyrouth, 1966.

Şekerci, Osman; *İslamda Resim ve Heykel*, İstanbul: Nun Yayıncılık, 1996.

Taberi; *Tarih-i Taberi Tercümesi*, c. I, Konya: Can Kitabevi, 1980.

Tanındı, Zeren ve Çağman, Filiz; *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, 1979.

Tanındı, Zeren; *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996.

Tekin, Başak Burcu; "İslâm Sanatı Resimli El Yazmalarında Hz. Muhammed'in Aslan Tasvirli Mirac Sahneleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9, 2000, ss. 343-357.

Titley, Norah M.; *Miniatures from Turkish Manuscripts: Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and the British Museum*, London: The British Library, 1981.

Turkish Arts, Mehmet Özel (ed.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Turkish Miniature Paintings and Manuscripts from the Collection of Edwin Binney, The Metropolitan Museum of Art, Los Angeles County Museum of Art, 1973.

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, c. IV, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

Türkdoğan, Melike G.; *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.

Uluç, Lale; "Selling to the Court: Late-Sixteenth-Century Manuscript Production in Shiraz", *Muqarnas*, vol. 17, 2000, ss. 73-96, http://www.jstor.org/stable/1523291, (10. 06. 2014).

Uzluk, Şahabettin; *Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.

Yaman, Bahattin; "Türk Minyatür Sanatında Cennet", *Belleten*, c. LXXII, sy. 263, Ankara: Türk Tarih Kurumu Kitabevi, 2008, ss. 141-154.

Yardım, Ali; "Düldül", *DİA*, c. X, İstanbul, 1994, s. 20.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım.

Yıldırım, Nimet; *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

Yiğit, İsmail; *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2010.

Elektronik Kaynaklar

http://www.harvardartmuseums.org/art/213742 (17.11.2014).

http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8414993b (26. 12. 2014).

http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84322481/f001.image (02. 01. 2015)

http://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/96783/Manuscript_of_the_Hadiqat_al-Suada_Garden_of_the_Blessed_of_Fuzuli/set/86235ef1d85f491994c7edf28a023a95?referring-q=hadiqat+al-suada (02. 01. 2015).

http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de/receive/SBBMSBook_İslâmhs_00003205 (08.01. 2015).

RESİMLER

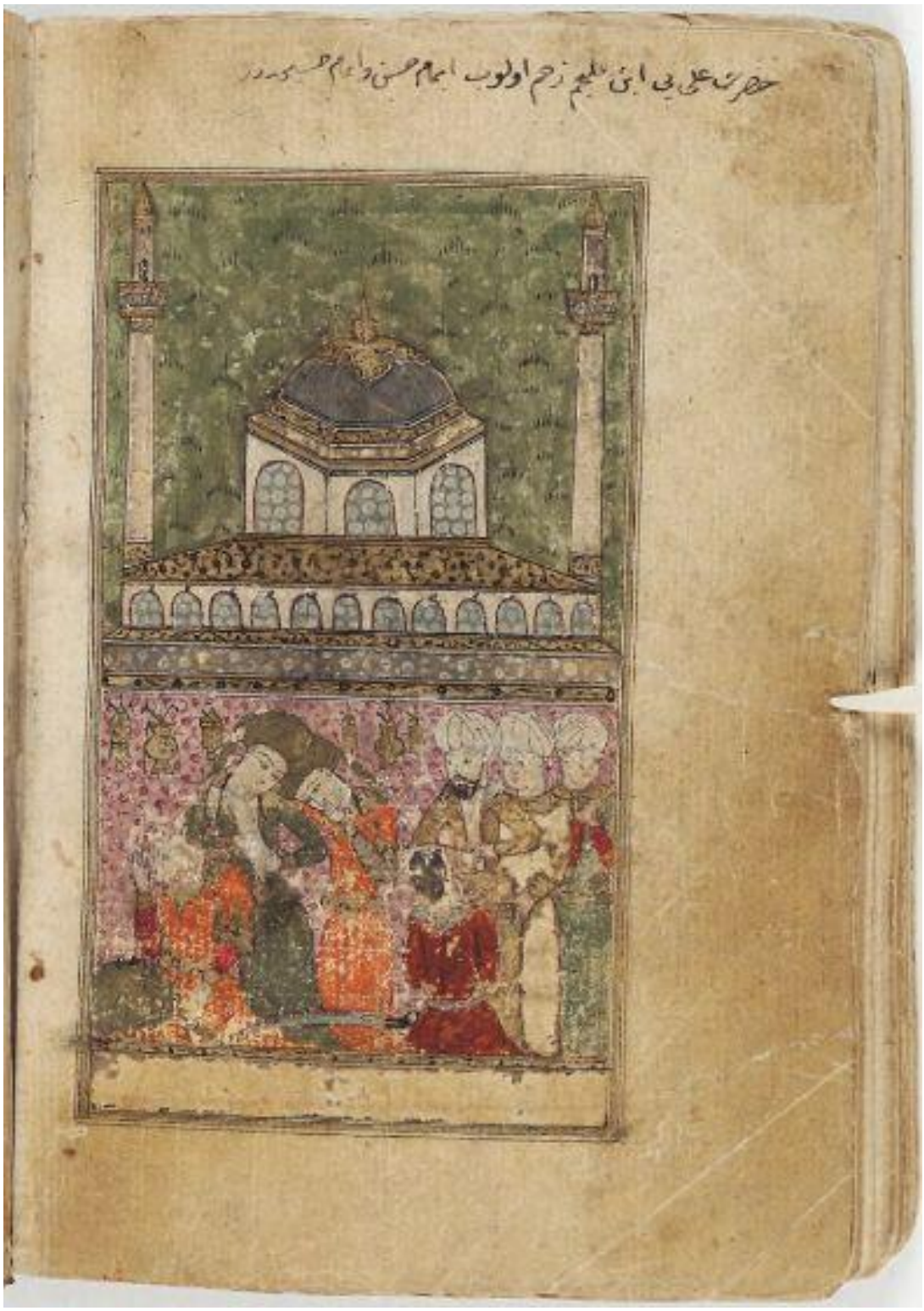

Resim 1: Hz. Ali'nin Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1550, EBÖK, 67a.

Resim 2: Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1550, EBÖK, 77b.

Resim 3: Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1550, EBÖK, 100a.

Resim 4: Şehadete Eren Hz. Hüseyin'in Atının Ehl-i Beyt'in Haymegâhına Dönmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1550, EBÖK, 145b.

Resim 5: Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1586, KMM, 93, 16b.

Resim 6: Hz. Yakup'un Oğlu Hz. Yusuf'tan Ayrılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1586, KMM, 93, 20a.

Resim 7: Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1586, KMM, 93, 22b.

Resim 8: Hz. Yakub'a Hz. Yusuf'un Öldüğünün Söylenmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1586, KMM, 93, 24b.

Resim 9: Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1593-4, SK, Fatih 4321, 9a.

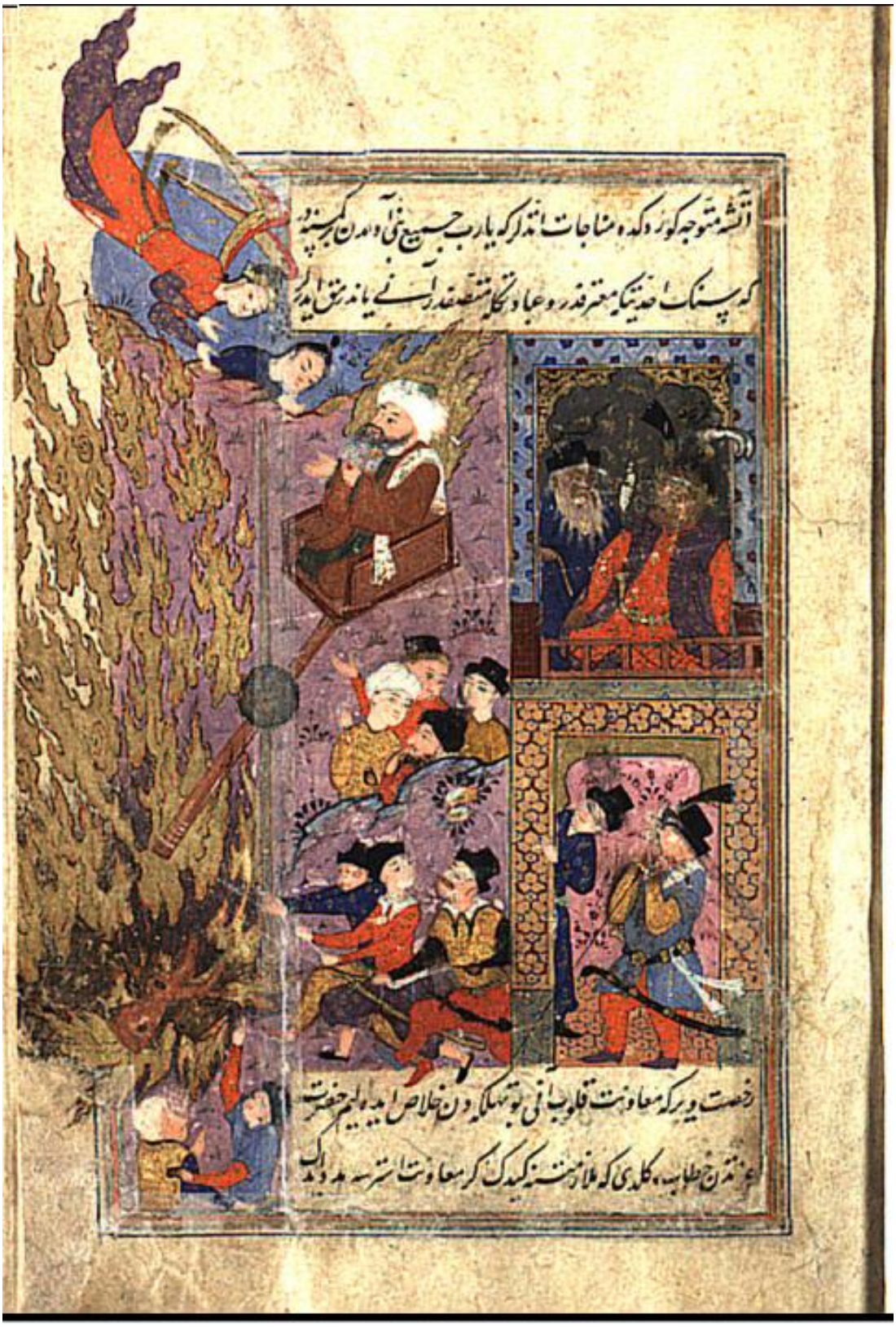

Resim 10: Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1593-4, SK, Fatih 4321, 18a.

Resim 11: Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirerek Satmak İçin Köle Pazarına Götürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1593-4, SK, Fatih 4321, 38b.

Resim 12: Hz. Cafer Tayyar'ın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1593-4, SK, Fatih 4321, 66b.

Resim 13: Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1593-4, SK, Fatih 4321, 165a.

Resim 14: Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1593-4, SK, Fatih 4321, 170a.

Resim 15: Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1593-4, SK, Fatih 4321, 253a.

Resim 16: Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 9b.

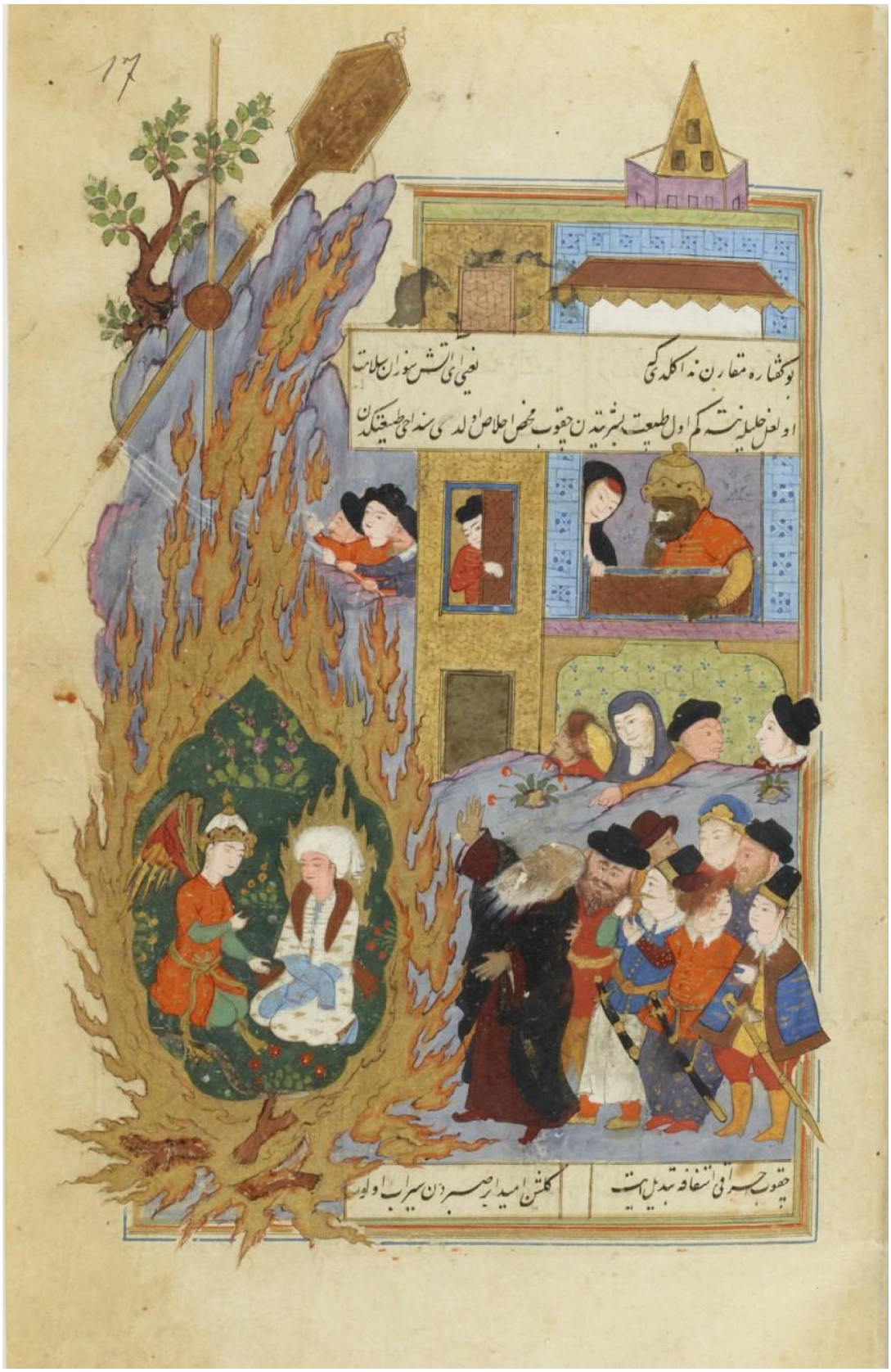

Resim 17: Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 17a.

Resim 18: Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 20b.

Resim 19: Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 31a.

Resim 20: Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 65a.

Resim 21: Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 104a.

Resim 22: Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 122b.

Resim 23: Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 155a.

Resim 24: Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 213a.

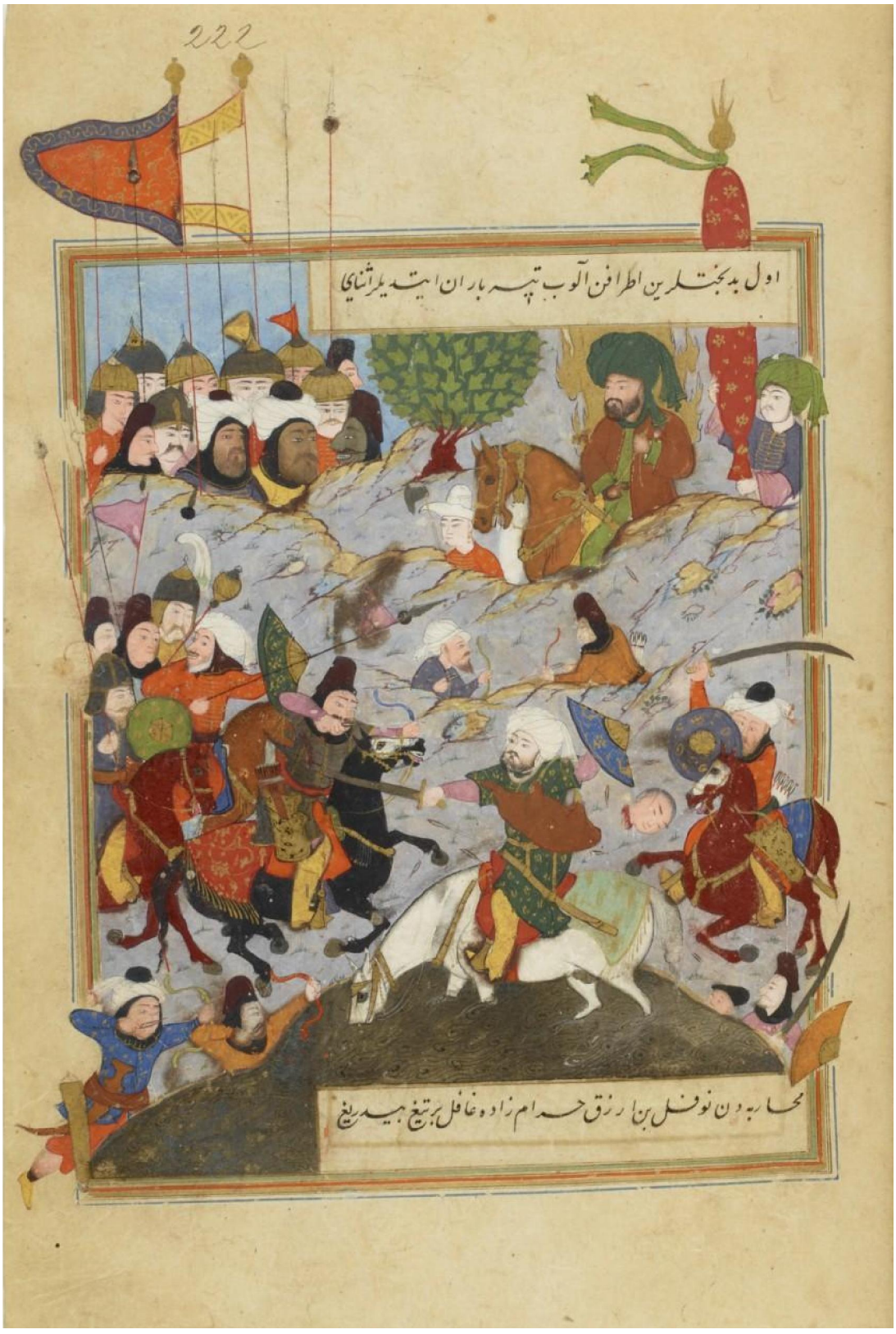

Resim 25: Abbas b. Ali'nin Fırat Nehri'nden Su Almaya Çalışırken Şehit Olması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 222a.

Resim 26: Ali Ekber b. Hüseyin'in Kerbelâ'daki Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 225a.

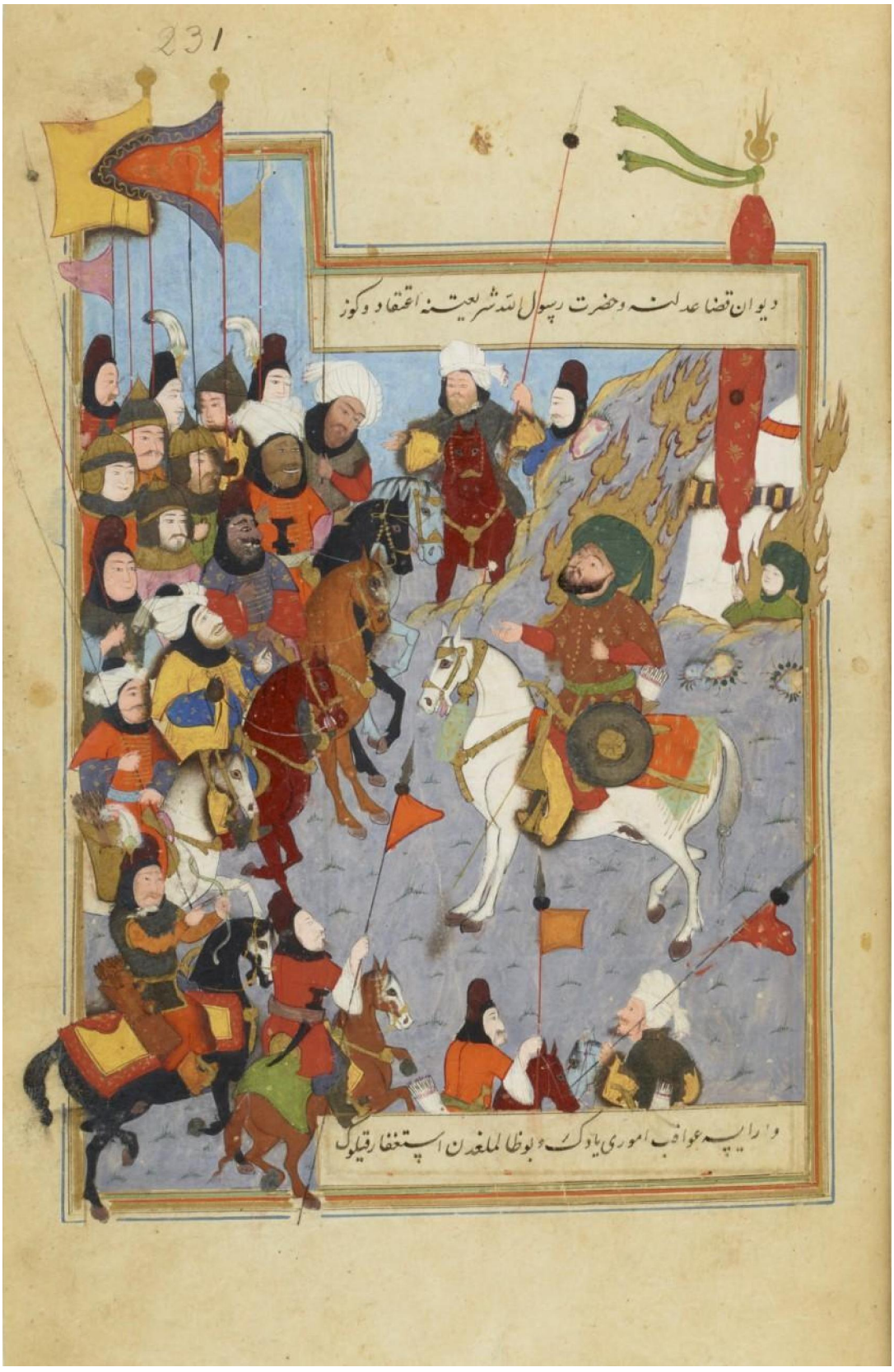

Resim 27: Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 231a.

Resim 28: Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, PBN, Suppl. Turc 1088, 263a.

Resim 29: Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 7b.

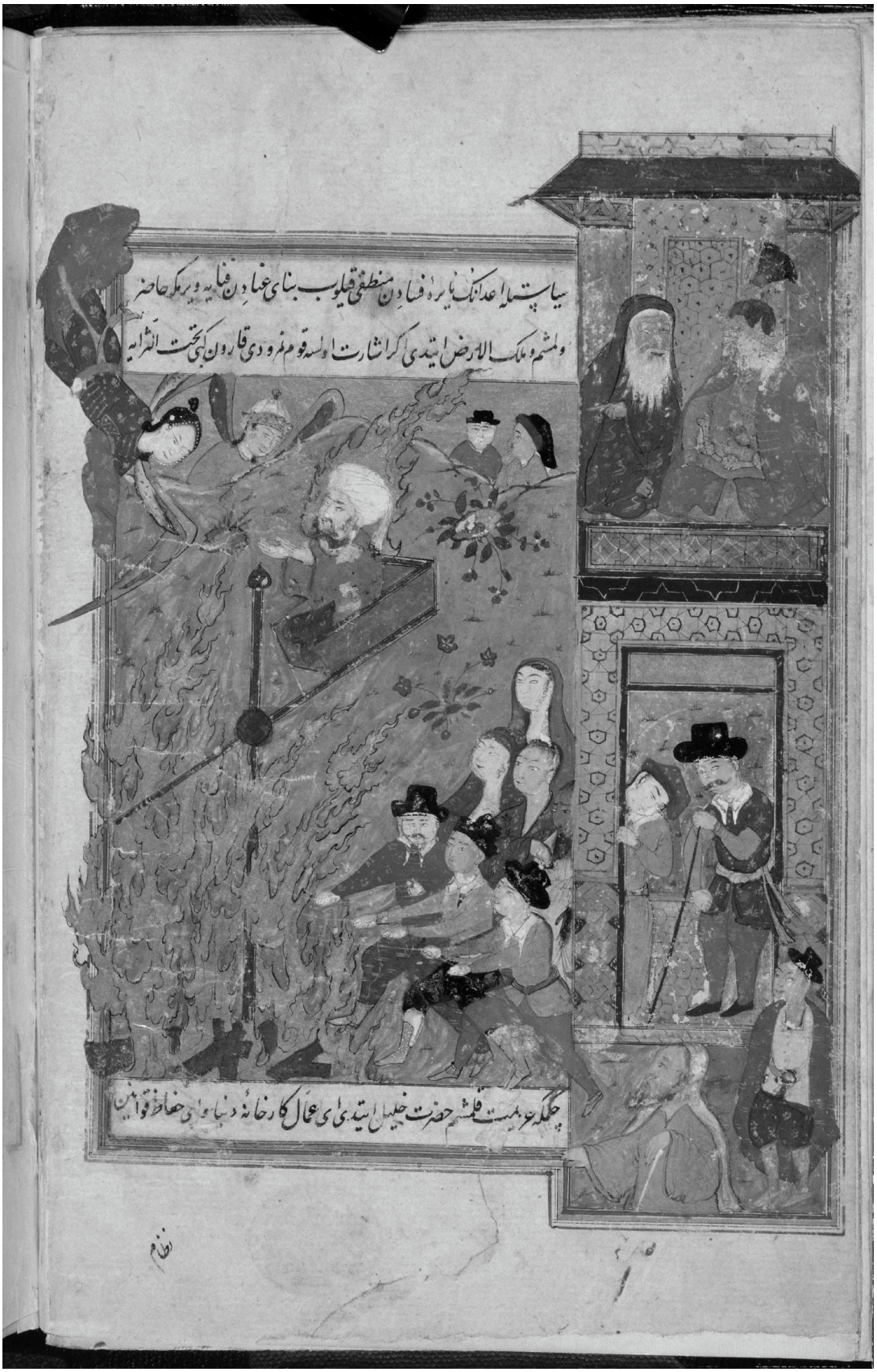

Resim 30: Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 15b.

Resim 31: Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 19b.

Resim 32: Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 29b.

Resim 33: Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 40b.

Resim 34: Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 65a.

Resim 35: Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 103b.

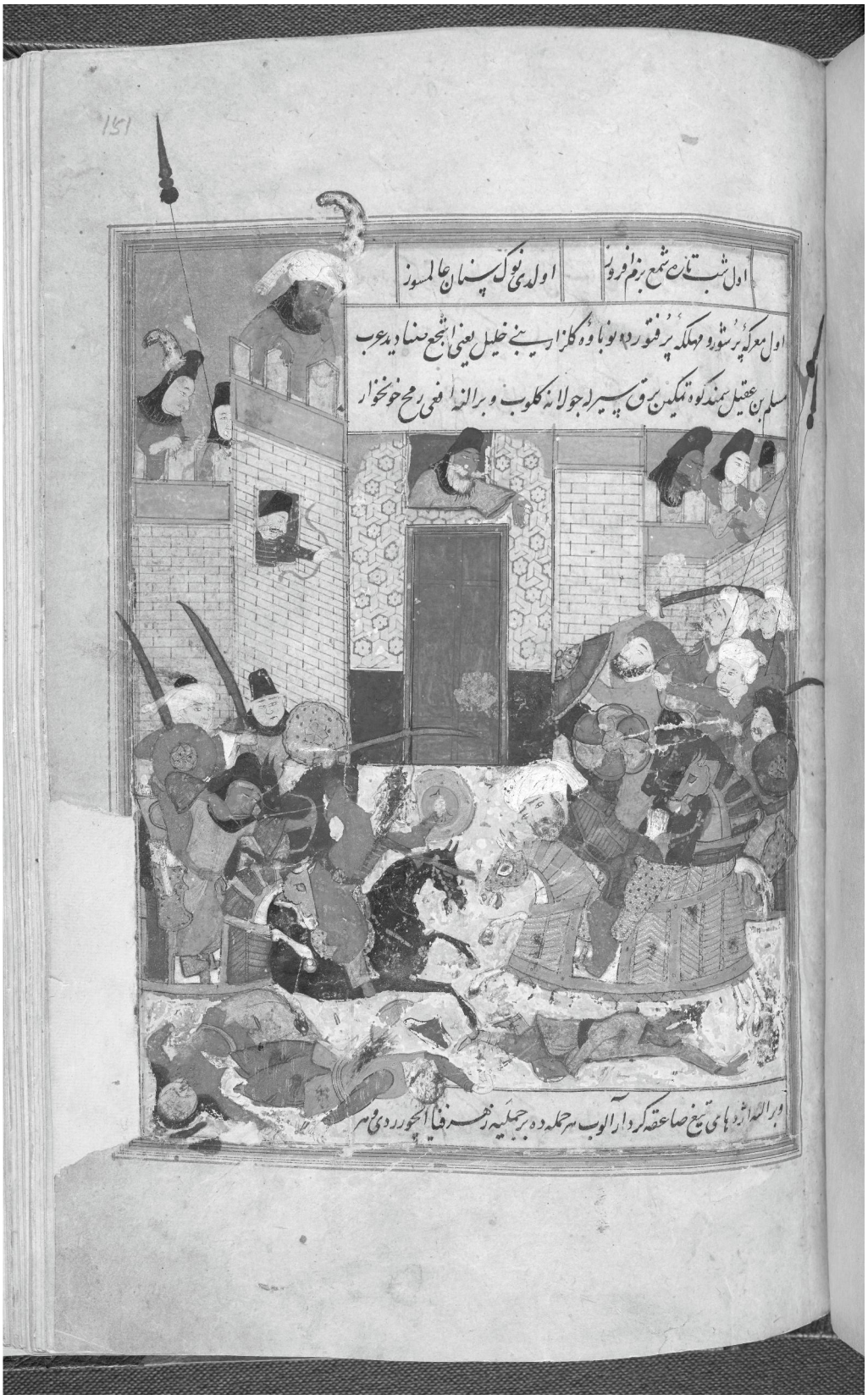

Resim 36: Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 151a.

Resim 37: Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezid'in Askerleriyle Karşılaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 190a.

Resim 38: Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 235a.

Resim 39: Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1595, LBL, Ms. Or. 7301, 255b.

Resim 40: Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 7b.

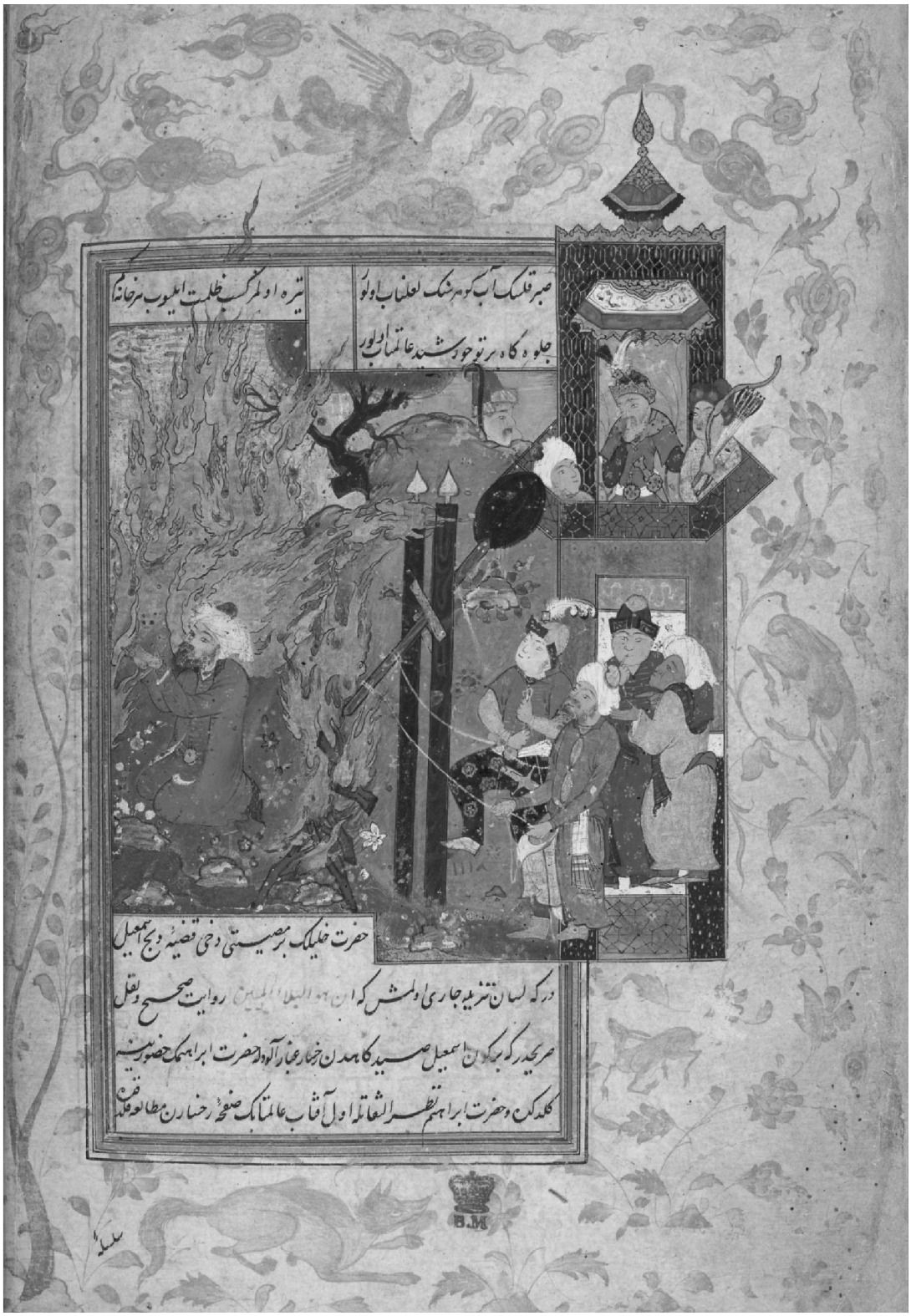

Resim 41: Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 15b.

Resim 42: Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 19b.

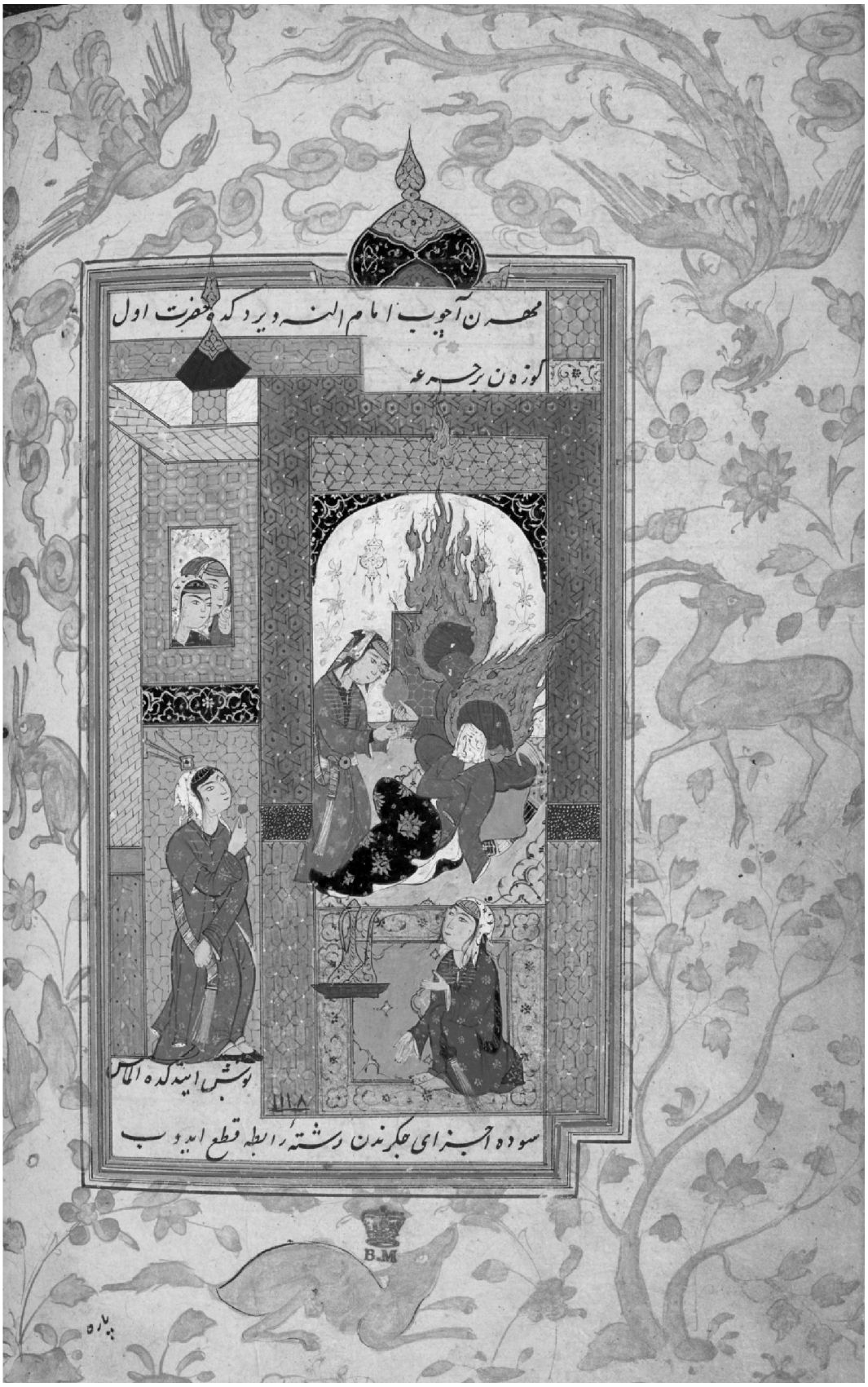

Resim 43: Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 24b.

Resim 44: Hz. Yusuf'un Kuyuya Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 30b.

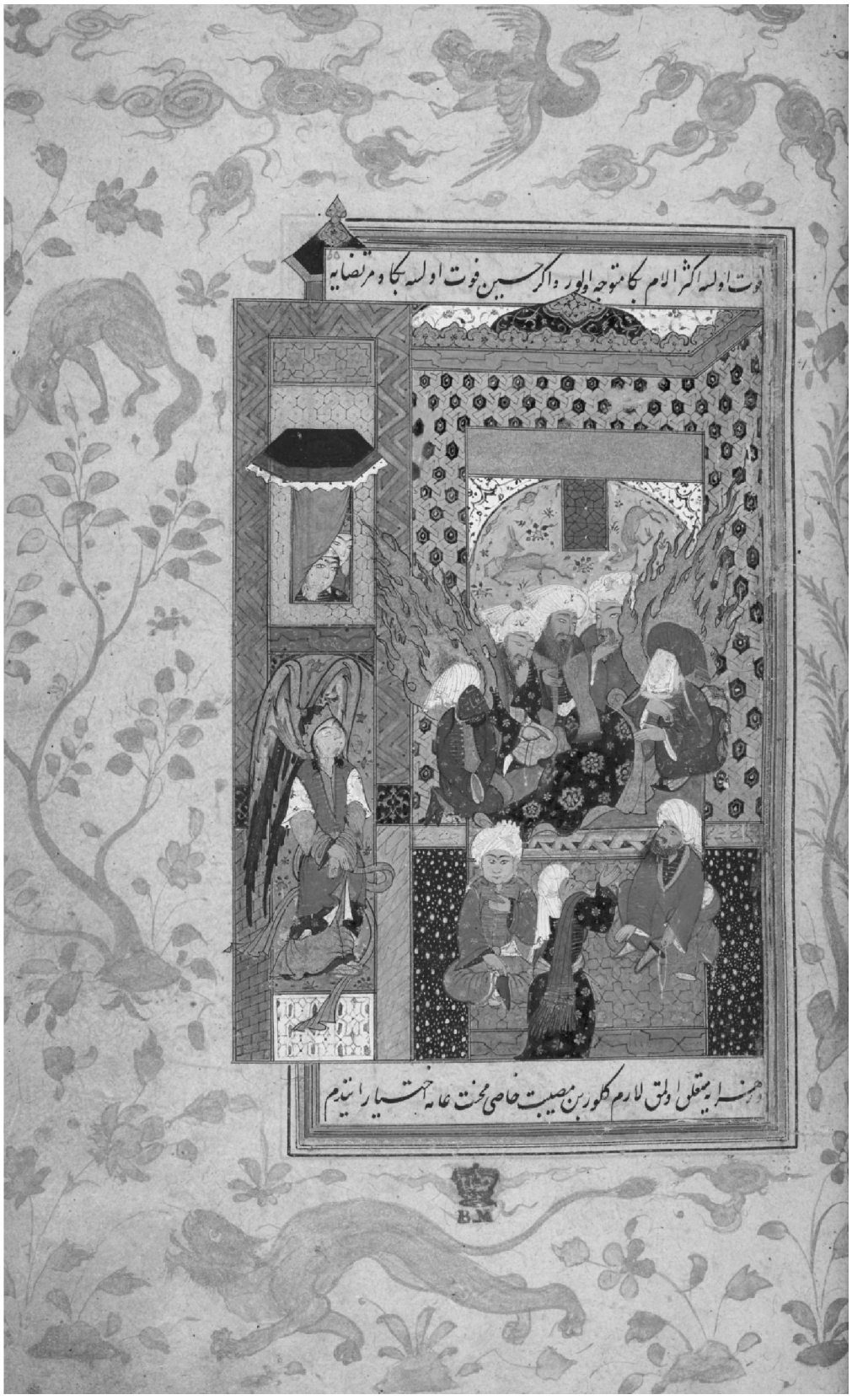

Resim 45: Hz. Muhammed'in Vefatından Evvel Cebrail ve Arkadaşları Huzurundayken Yatağında Bulunması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 60a.

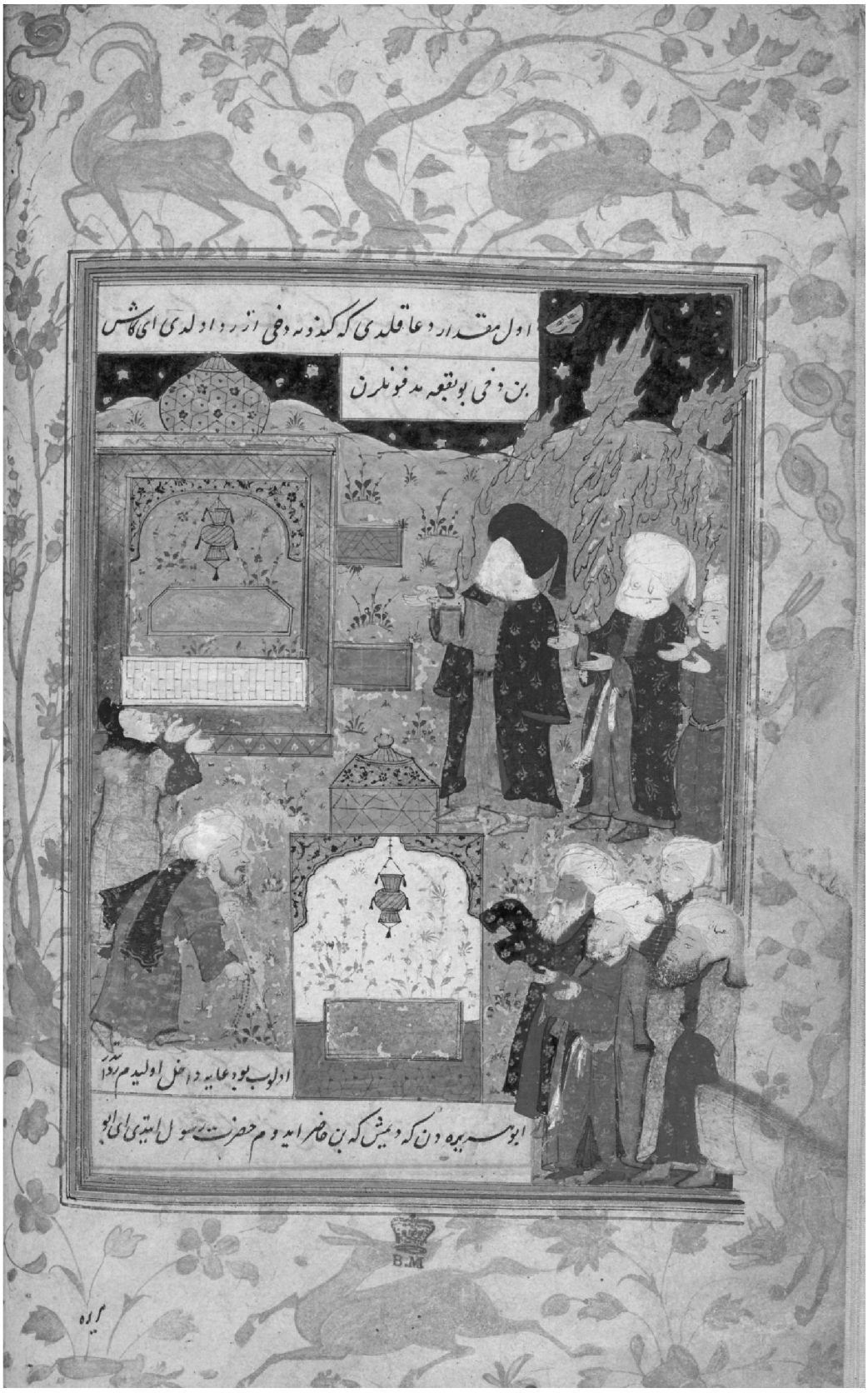

Resim 46: Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile Birlikte İlk Müslüman Şehitlerin Kabirlerini Ziyaret Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 66b.

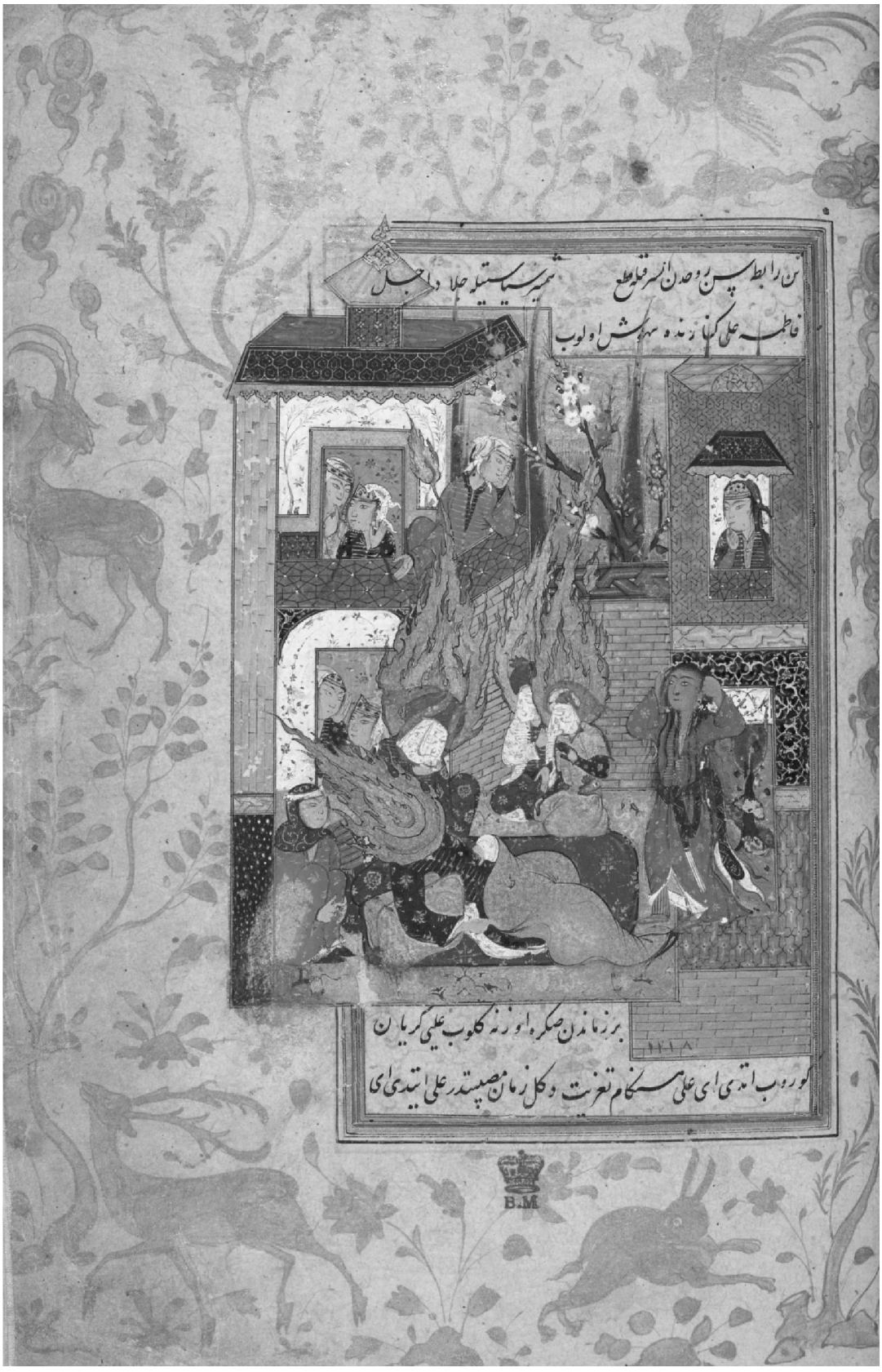

Resim 47: Hz. Fatıma'nın Vefatı, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 93a**.**

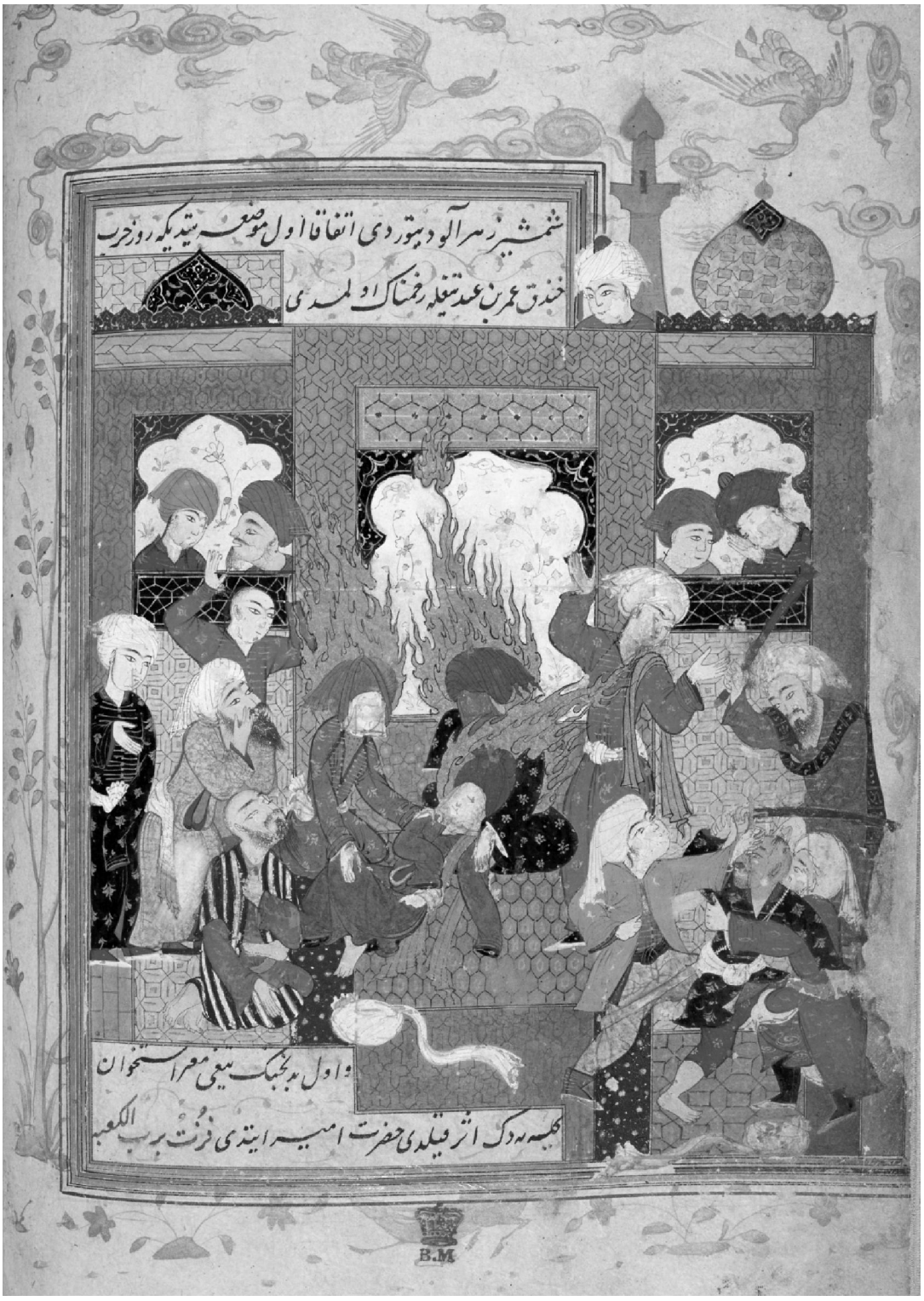

Resim 48: Hz. Ali'nin Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 120b.

Resim 49: Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 166a.

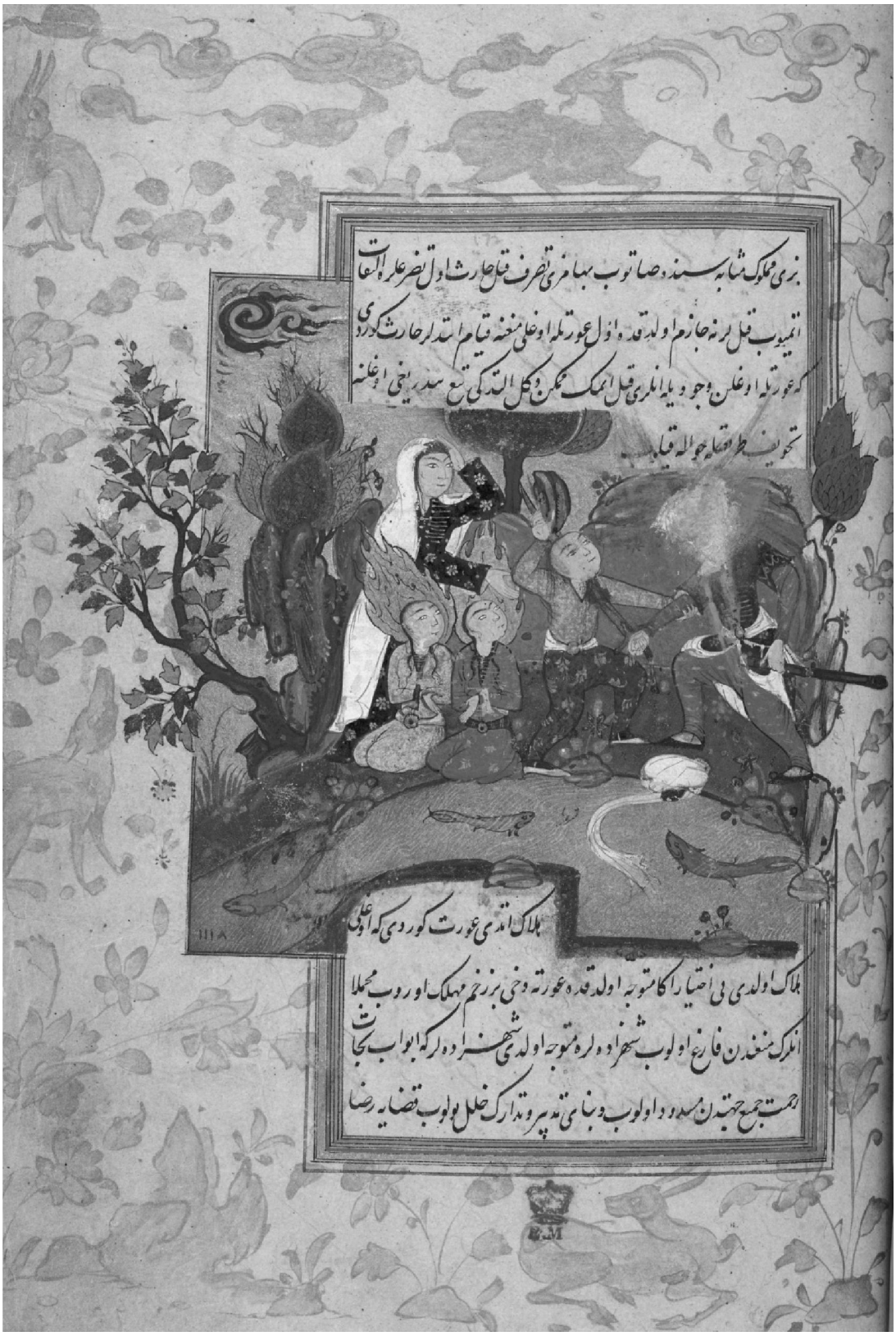

Resim 50: Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 172a.

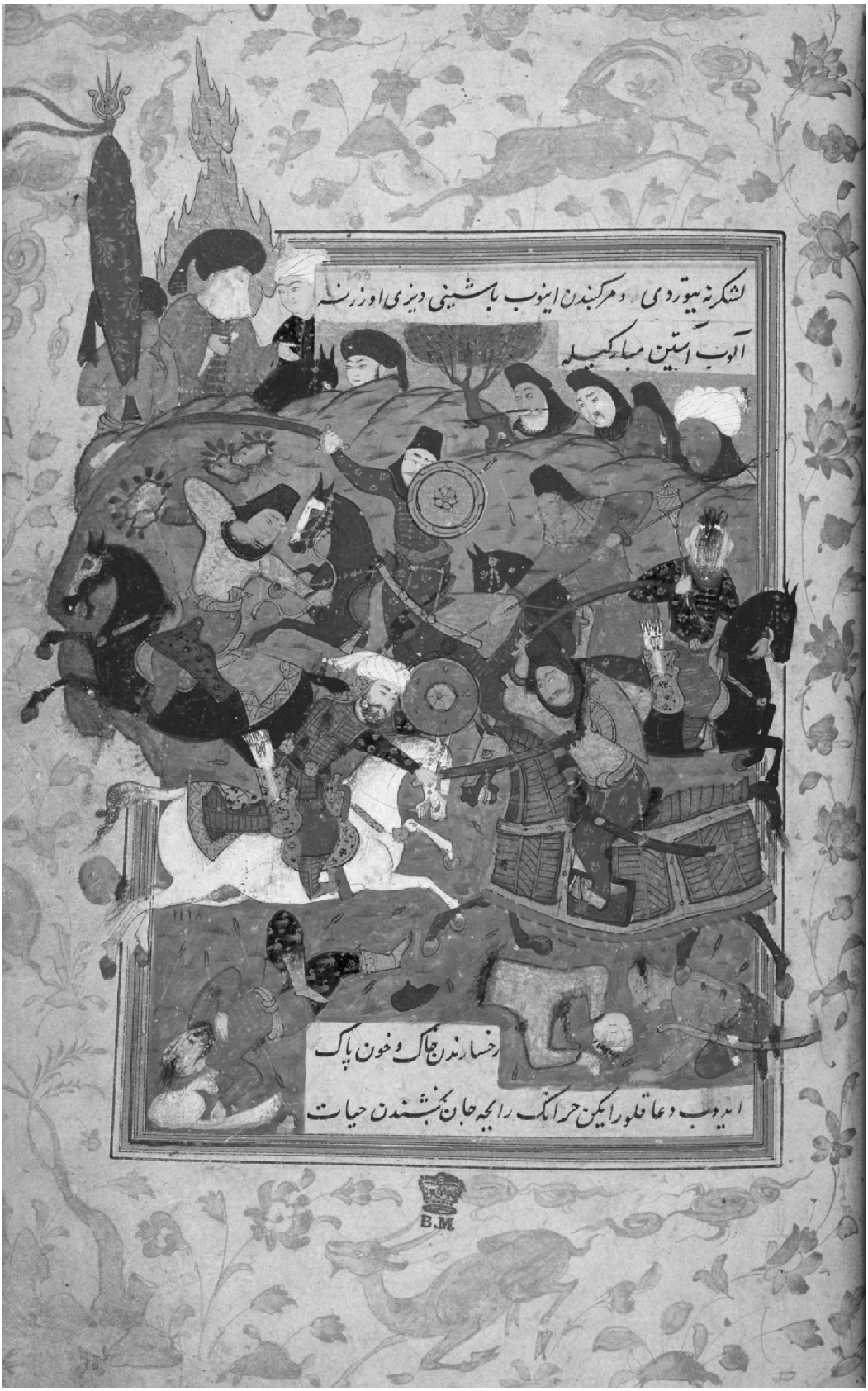

Resim 51: Hürr b. Yezid'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleri Tarafından Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 203a.

Resim 52: Abbas b. Ali'nin Fırat Nehri'nden Su Almaya Çalışırken Şehit Olması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 233a.

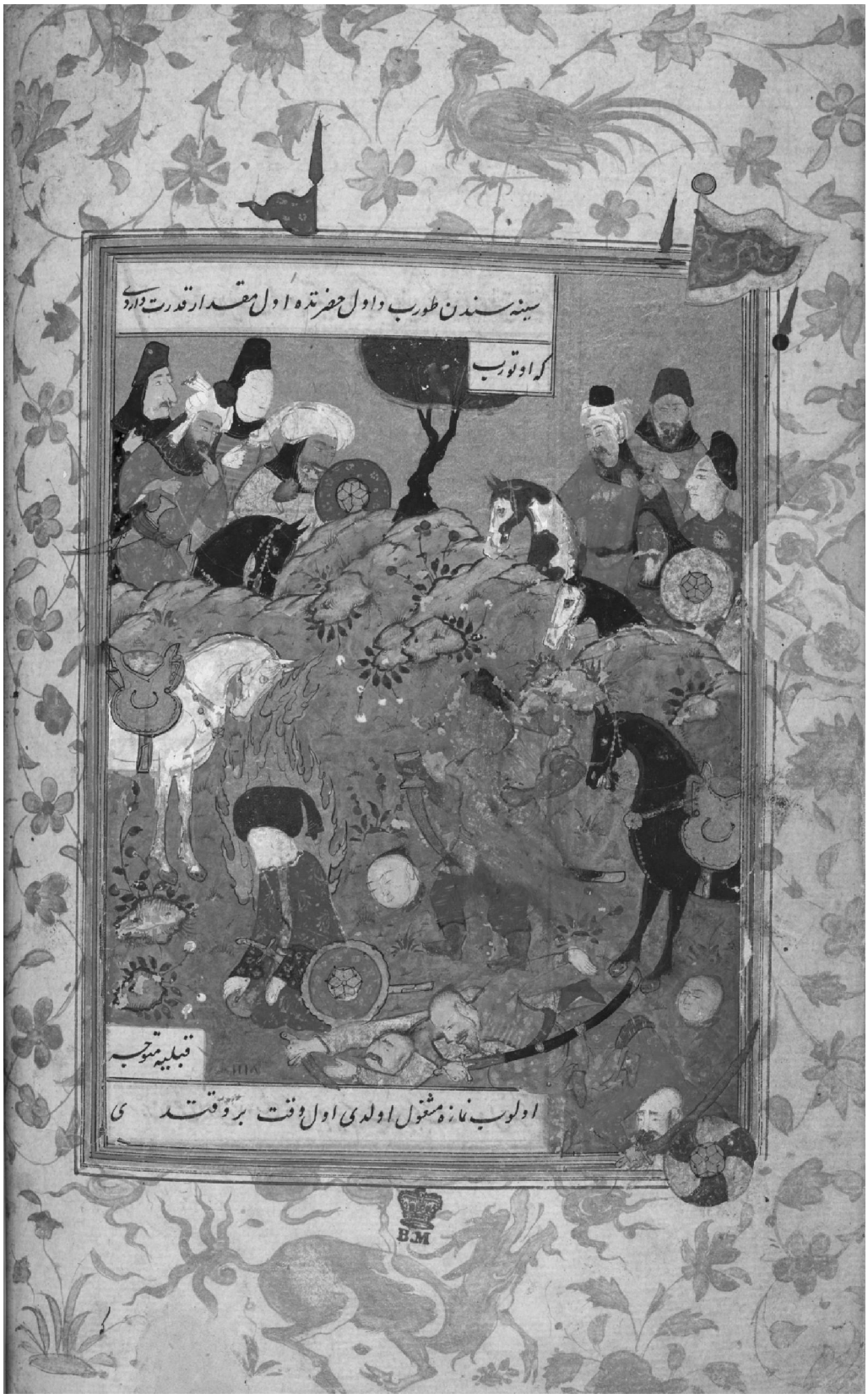

Resim 53: Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 247b.

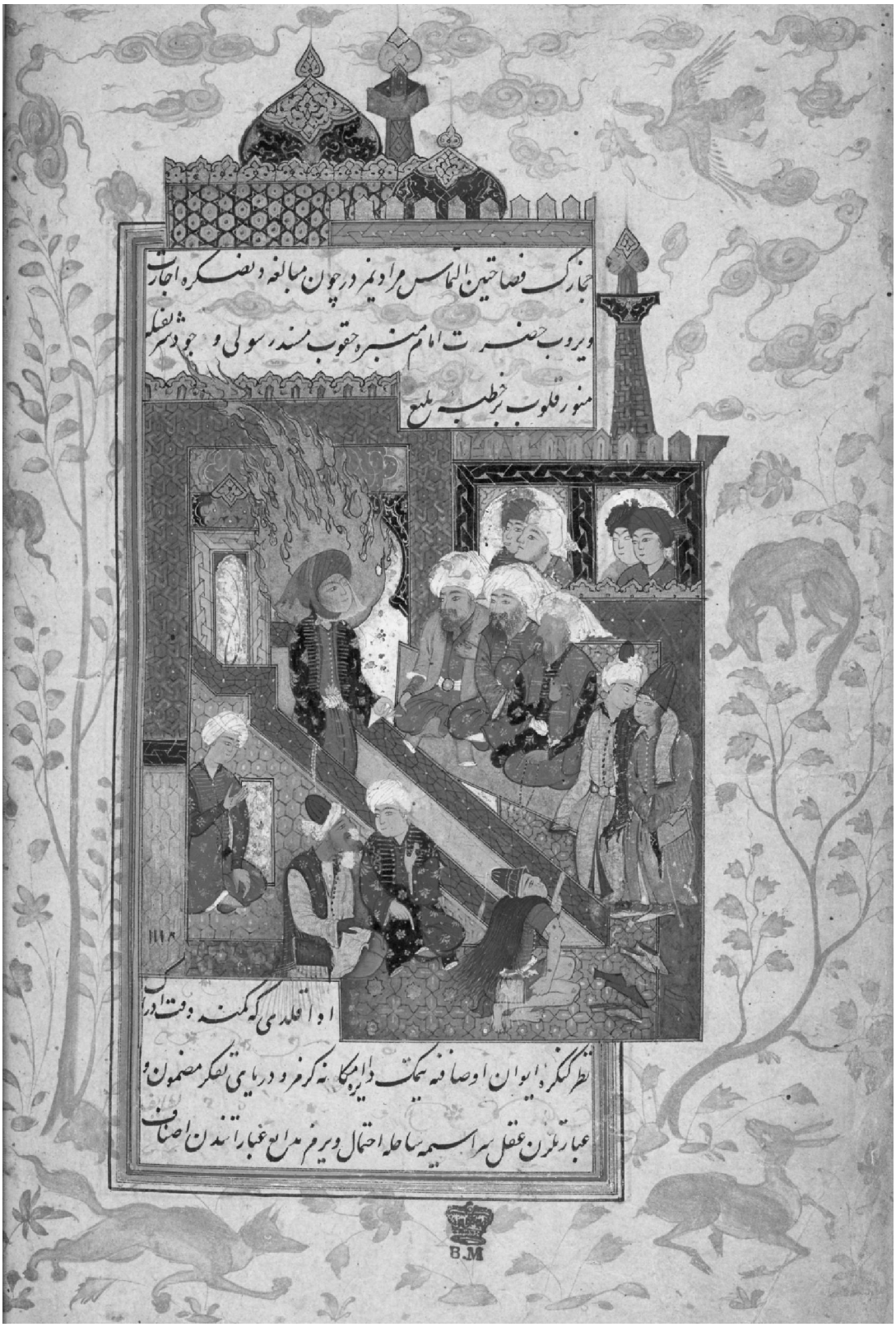

Resim 54: Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, LBL, Ms. Or. 12009, 269b.

Resim 55: Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 8a.

Resim 56: Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 19b.

Resim 57: Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 33a.

Resim 58: Hz. Fatıma'nın Vefatı, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 94b.

Resim 59: Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 108b.

Resim 60: Hz. Ali'nin Vefatından Sonra Hz. Hasan'ın İlk Hutbesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 123a.

Resim 61: Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 129b.

Resim 62: Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 160a.

Resim 63: Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 224a.

Resim 64: Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Şehit Edilmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 246a.

Resim 65: Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, TİEM, T. 1967, 271b.

Resim 66: Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 17a.

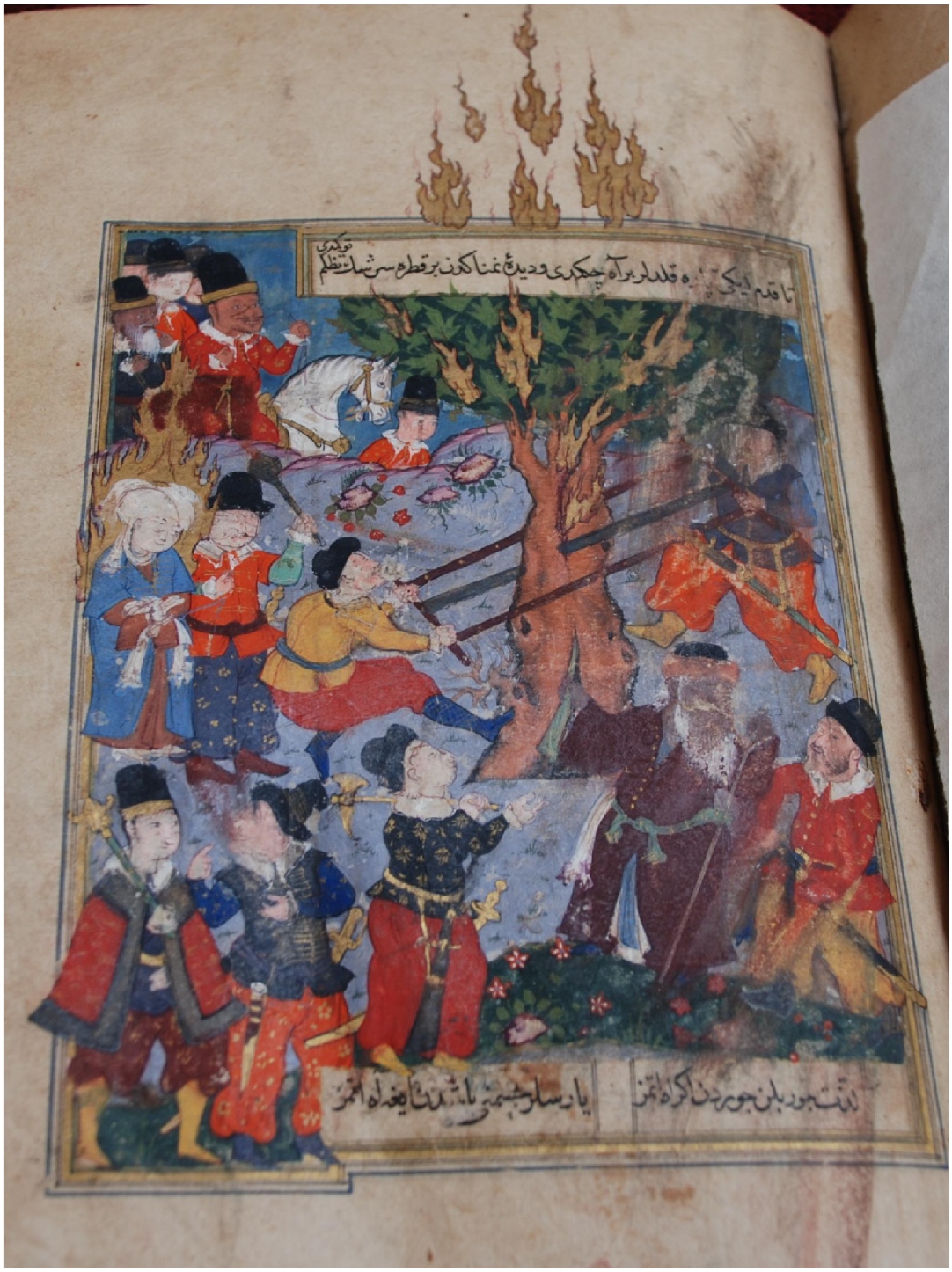

Resim 67: Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 41a.

Resim 68: Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 68a.

Resim 69: Hz. Ali'nin Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 121a.

Resim 70: Müslim b. Akil'in Yakalanarak Ubeydullah b. Ziyad'a Götürülmesi ve Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1600, AEM, Besim Atalay 573, 178b.

Resim 71: Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 7a.

Resim 72: Hz. İbrahim'in Oğlu Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 19a.

Resim 73: Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 41a.

Resim 74: Hz. Muhammed'in Medine'de Vefatı Öncesi Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 72a.

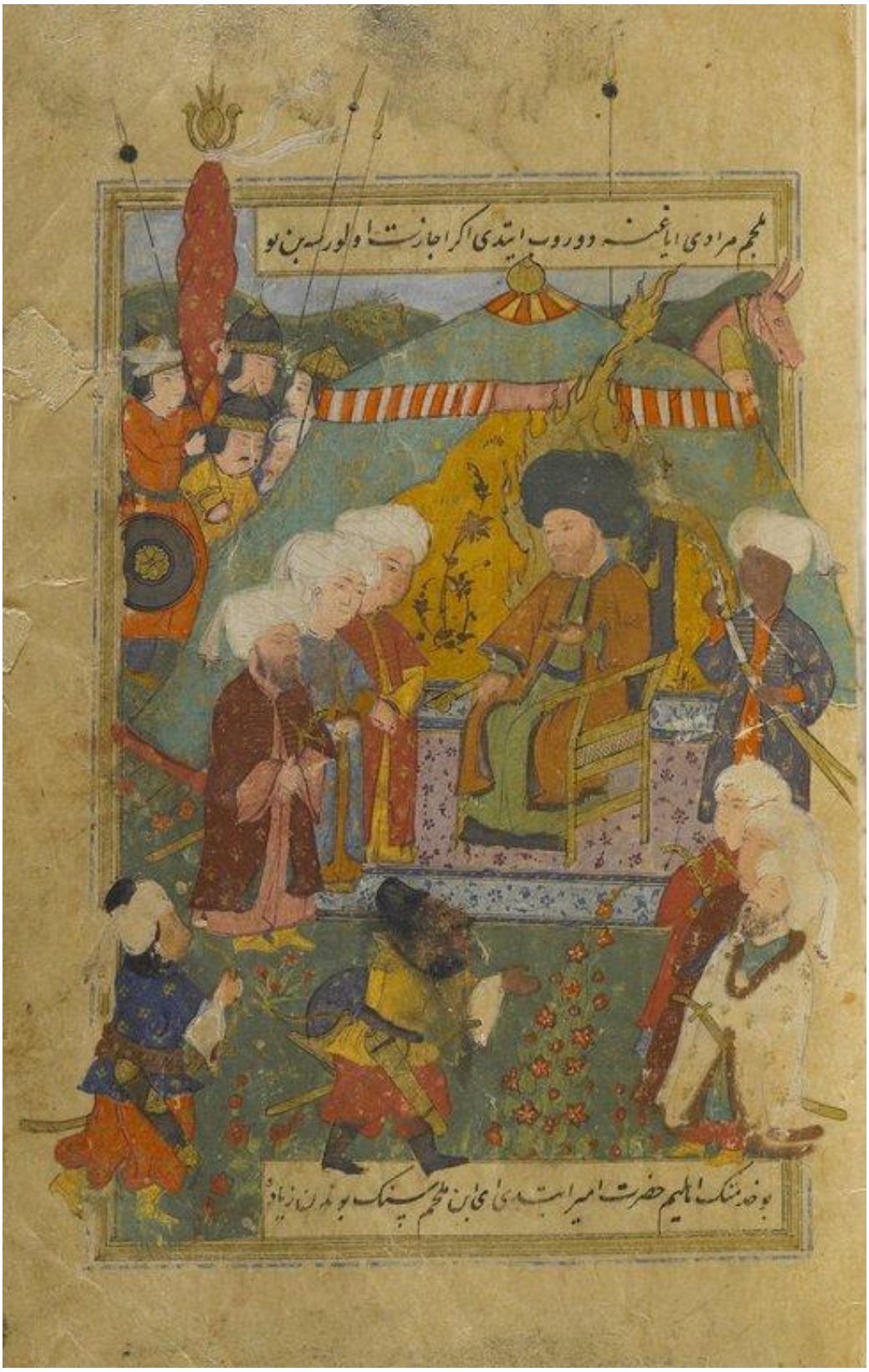

Resim 75: Nehrevan Zaferinden Sonra İbn Mülcem'in Hz. Ali'nin Huzuruna Çıkması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 109a.

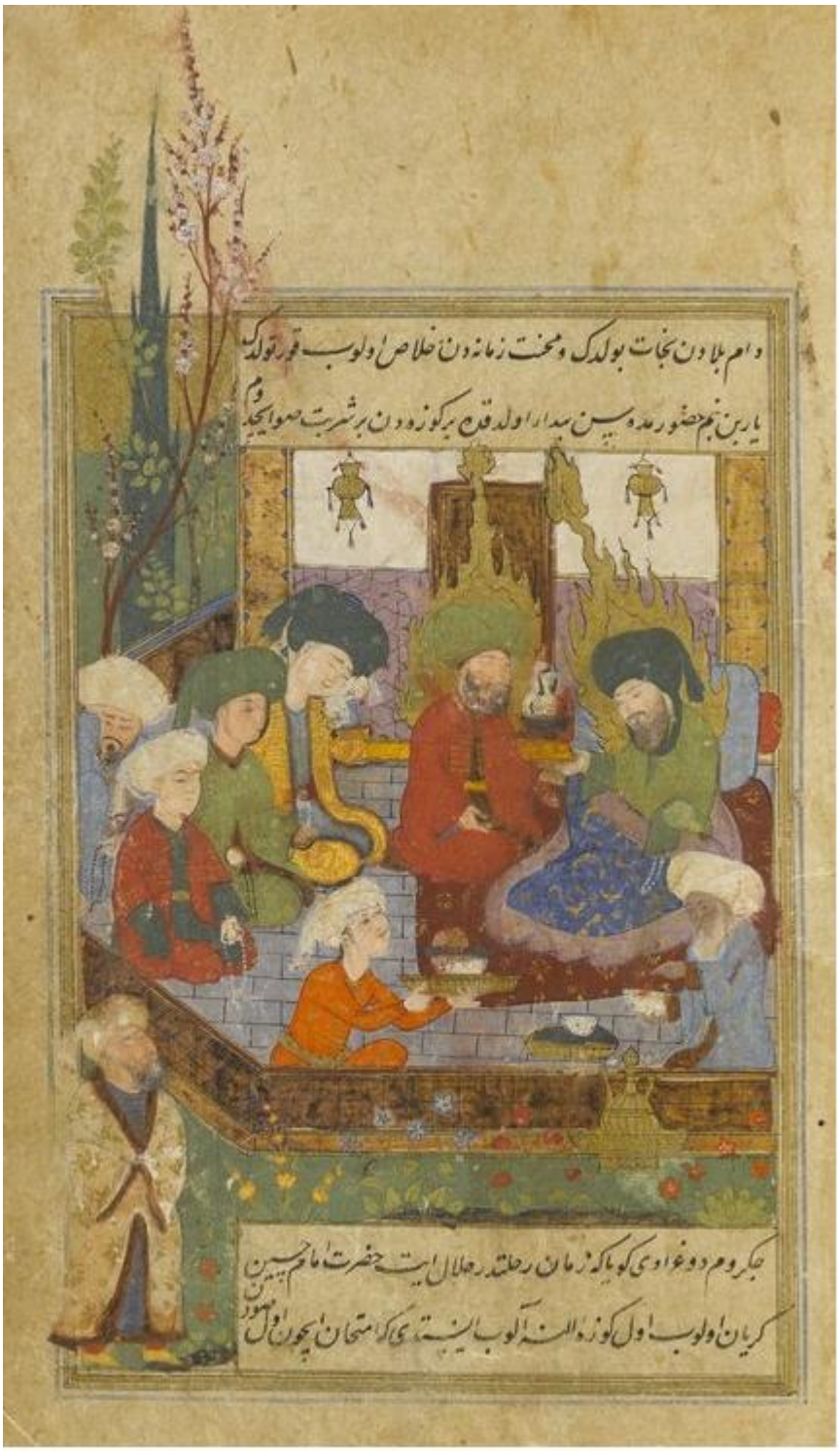

Resim 76: Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 130a.

Resim 77: Müslim b. Akil'in Ubeydullah b. Ziyad'ın Askerleriyle Savaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 162a.

Resim 78: Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 231a.

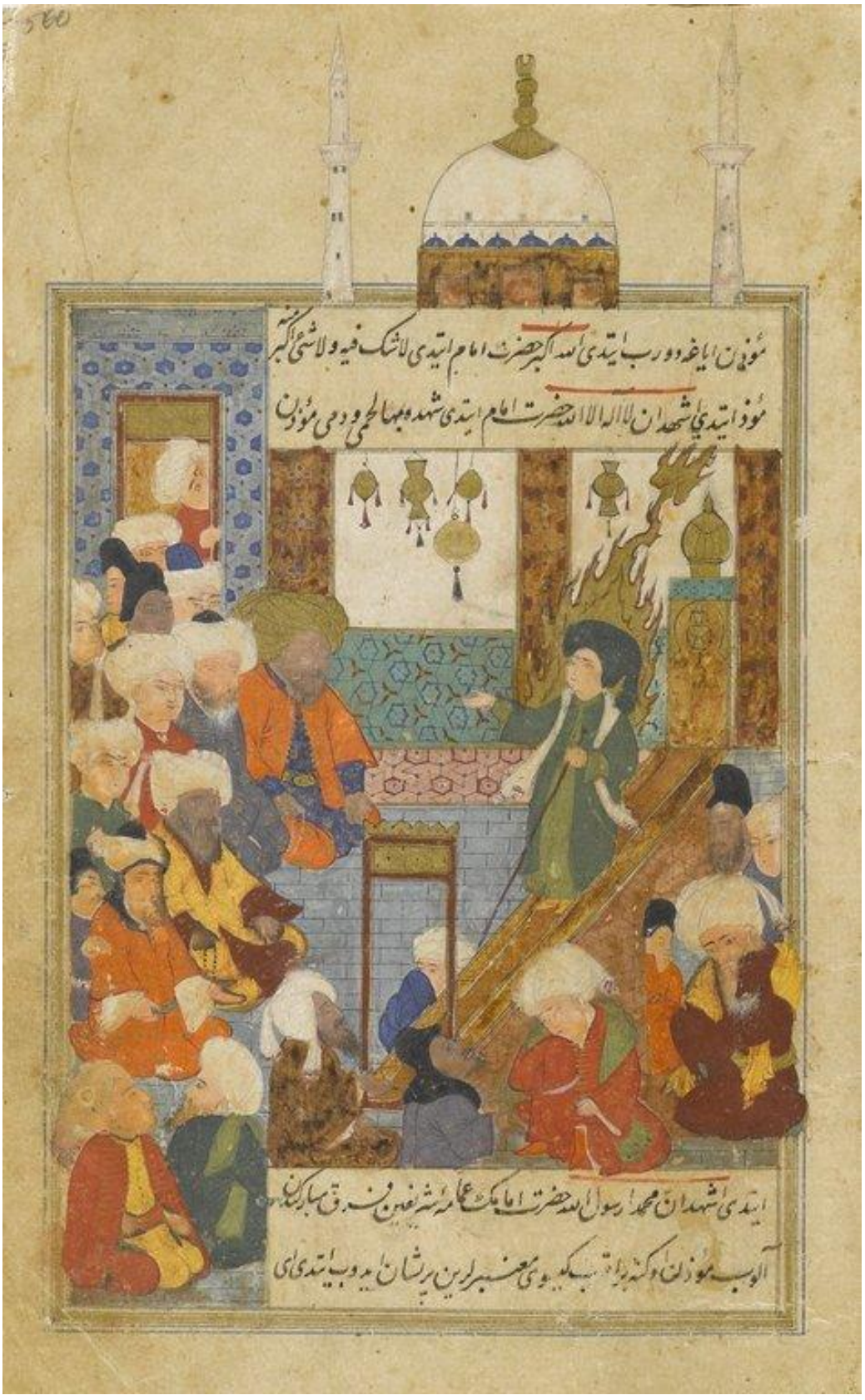

Resim 79: Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1602-3, NYBM, 70.143, 280a.

Resim 80: Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1605, KMM, Hemdem Çelebi Vakfı 101, 49a.

Resim 81: Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1605, KMM, Hemdem Çelebi Vakfı 101, 257a.

Resim 82: Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 8b.

Resim 83: Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 18b.

Resim 84: Hz. Zekeriyâ'nın Şehadeti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 46b.

Resim 85: Hz. Ali'nin Bir Kerameti, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 118b.

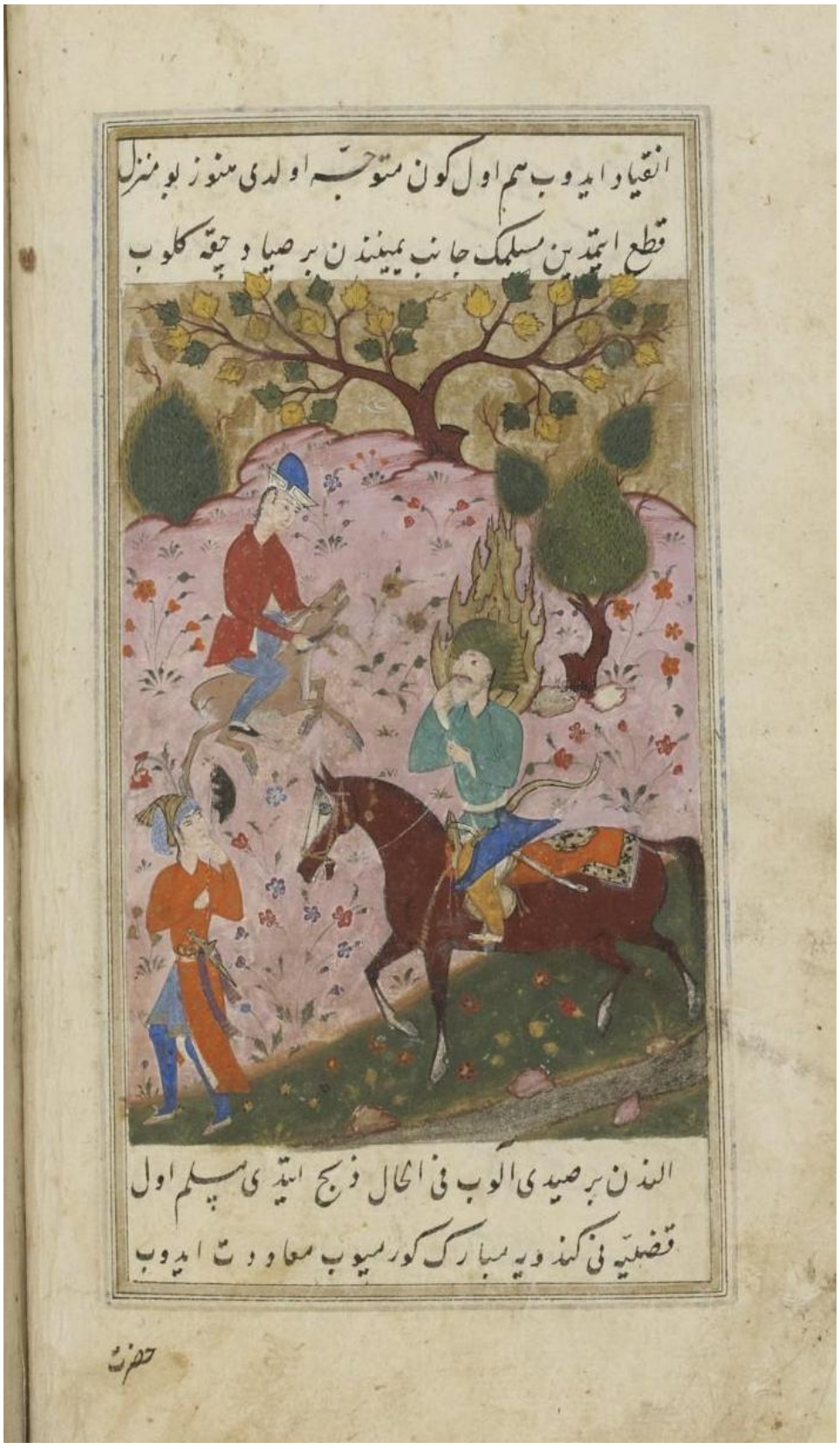

Resim 86: Müslim b. Akil'in Kûfe Yolunda Bir Avcıyla Karşılaşması, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 166b.

Resim 87: Hz. Hüseyin'in Ömer b. Sa'd ile Görüşmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 215b.

Resim 88: Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 253b.

Resim 89: Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Hadîkatü's-Süedâ*, 1819, PSÖK, 297b.

Resim 90: Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, LACMA, M. 85.237.35, (Eski Edwin Binney Koleksiyonu).

Resim 91: Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması, CRBK, 16. yy.

Resim 92: Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten Kovulmaları, JNUL, Yah. Ms. Ar. 1115, 18. yy.

Resim 93: Malik'in Hz. Yusuf'a Güzel Elbiseler Giydirerek Satmak İçin Köle Pazarına Götürmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 28a.

Resim 94: Uhud Savaşı, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 45b.

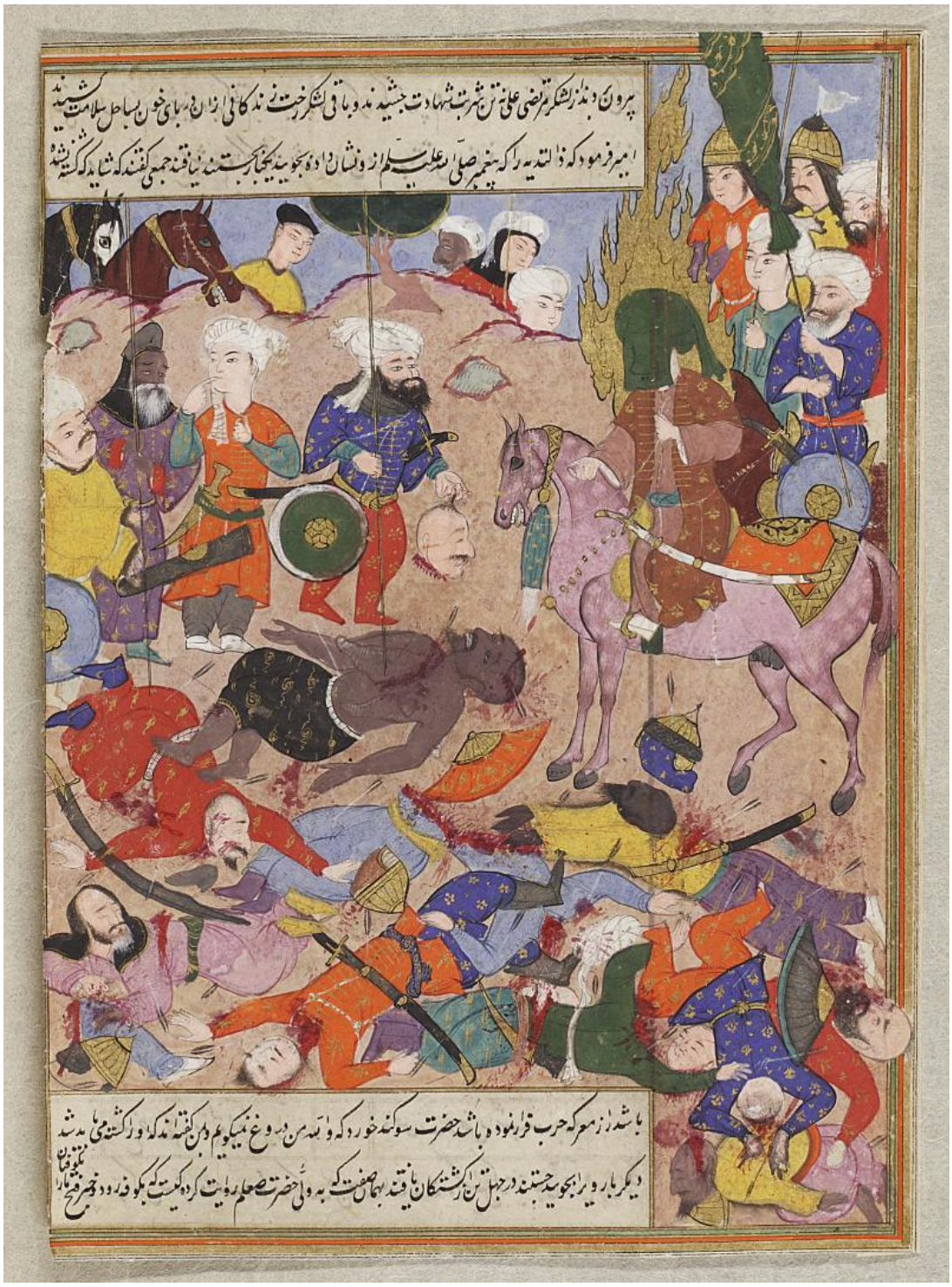

Resim 95: Hz. Ali'nin Nehrevan Zaferi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 95b.

Resim 96: Hz. Hasan'ın Zehirlenerek Vefat Etmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 109b.

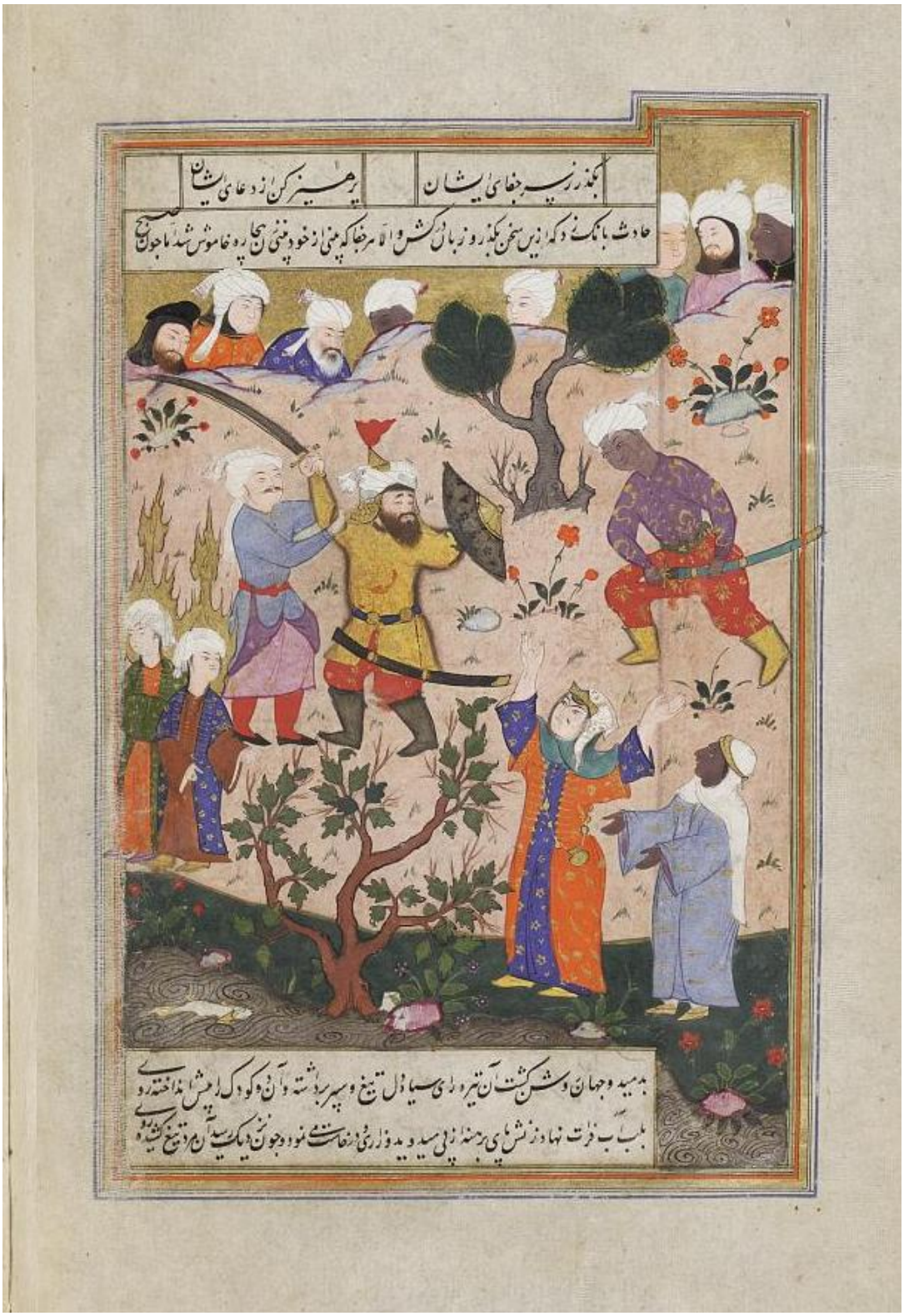

Resim 97: Hâris'in Müslim b. Akil'in Çocuklarını Şehit Etmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 141b.

Resim 98: Hz. Hüseyin ile Beraberindekiler Kerbelâ'da, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 159a.

Resim 99: Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezid'in Askerleriyle Karşılaşması, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 166a.

Resim 100: Haşim b. Utbe ile Sem'an'ın Kerbelâ'da Savaşması, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 184a.

Resim 101: Abdullah b. Müslim b. Akil'in Kerbelâ'da Savaşması, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 190a.

Resim 102: Kâsım b. Hasan'ın Ezrak-ı Şamî'yi Öldürmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 197b.

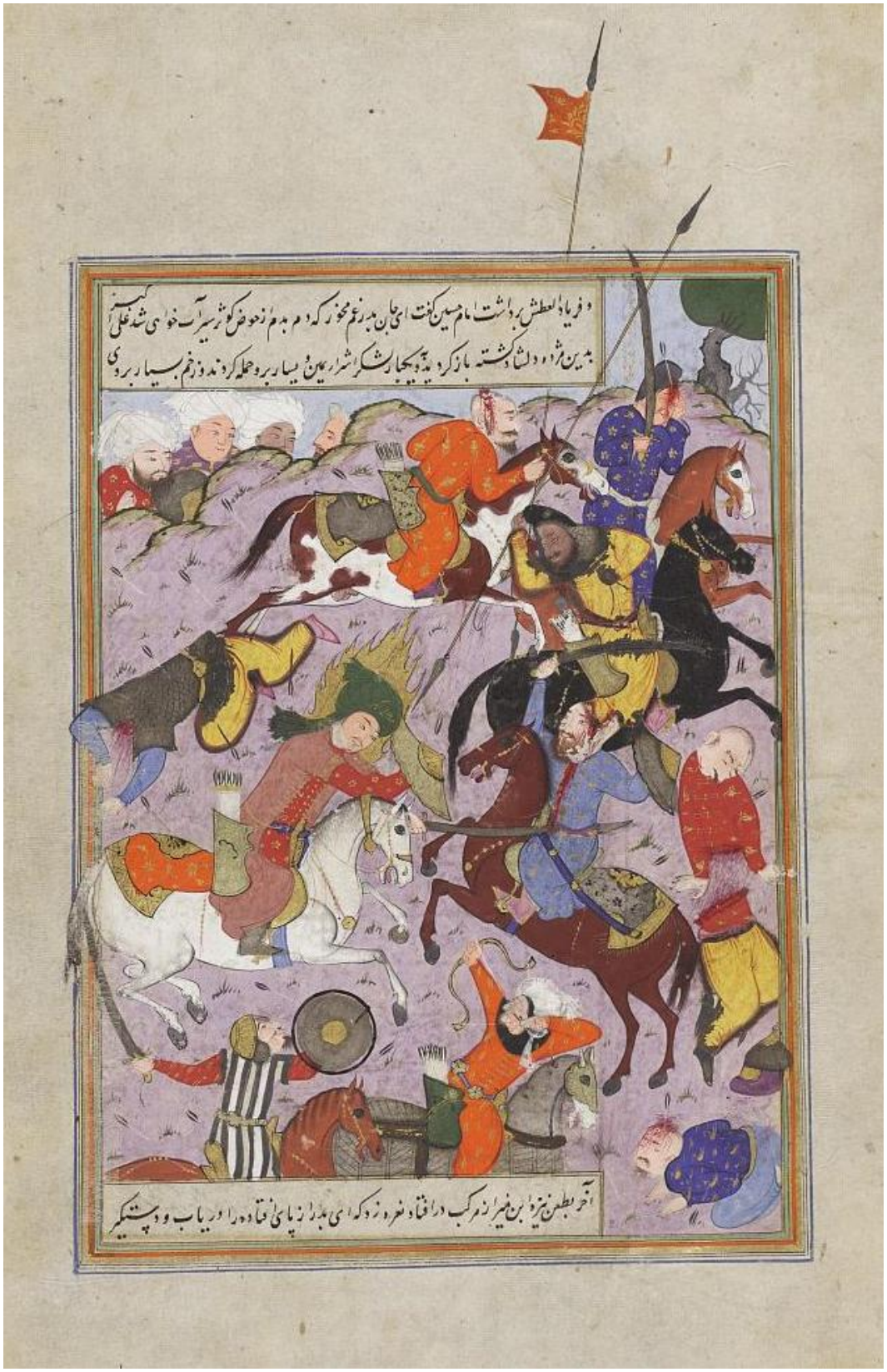

Resim 103: Ali Ekber b. Hüseyin'in Kerbelâ'daki Şehadeti, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 205b.

Resim 104: Zeyne'l-Âbidin'in Şam'daki Camide Hutbe İrad Etmesi, *Ravzatü'ş-Şühedâ*, 1590-1600, BSB, Ms. Diez A. fol 5, 232b.

ÇİZİMLER

Çizim 1: Kubbe (Resim 68'den detay)

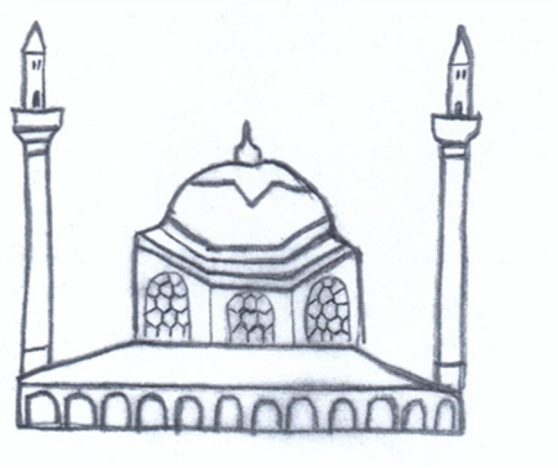

Çizim 2: Kubbe, Minareler ve Revaklar (Resim 1'den detay)

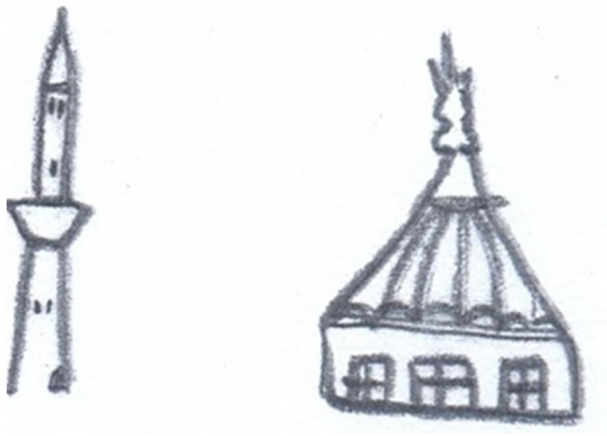

Çizim 3: Kubbe ve Minare (Resim 69'dan detay)

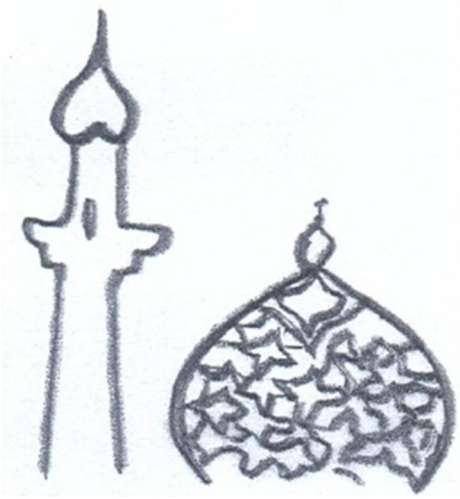

Çizim 4: Kubbe ve Minare (Resim 48'den detay)

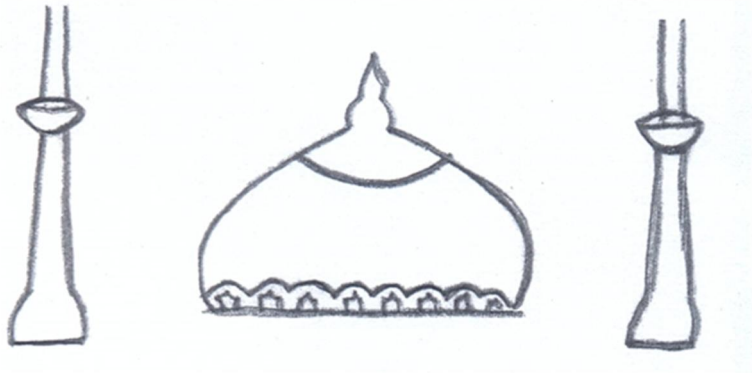

Çizim 5: Kubbe ve Minareler (Resim 60'dan detay)

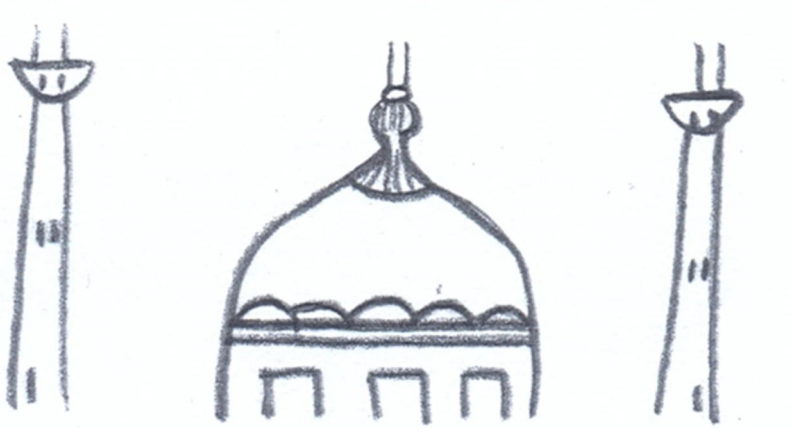

Çizim 6: Kubbe ve Minareler (Resim 28'den detay)

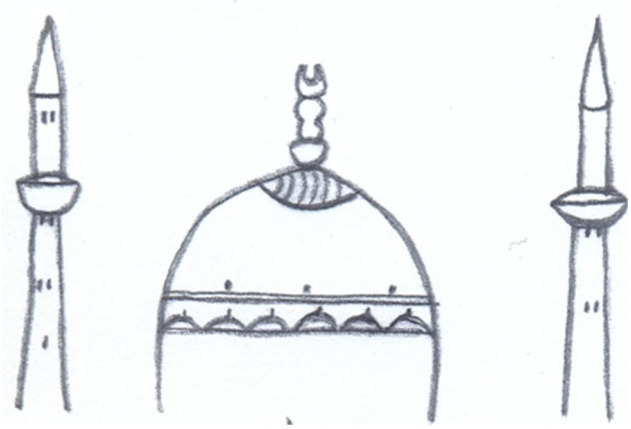

Çizim 7: Kubbe ve Minareler (Resim 79’dan detay)

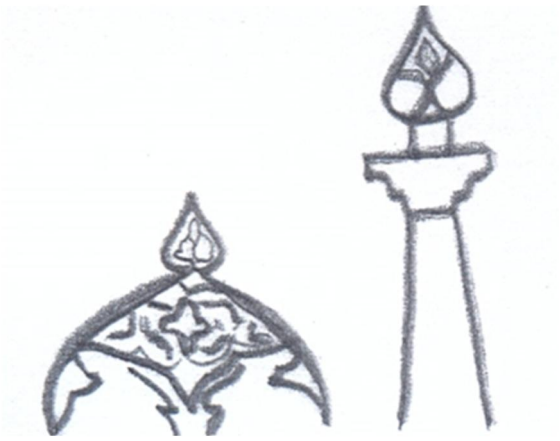

Çizim 8: Kubbe ve Minare (Resim 54’den detay)

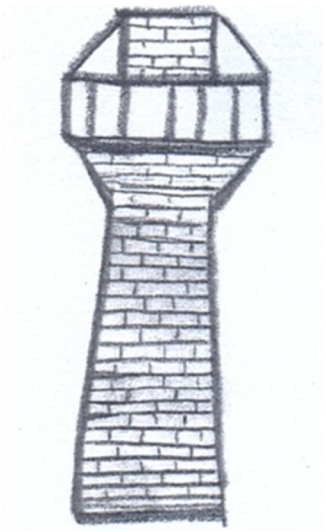

Çizim 9: Minare (Resim 89’dan detay)

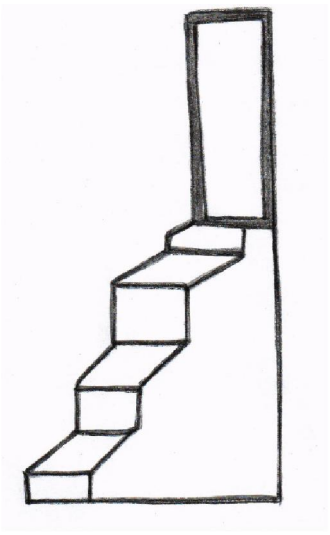

Çizim 10: Minber (Resim 20’den detay)

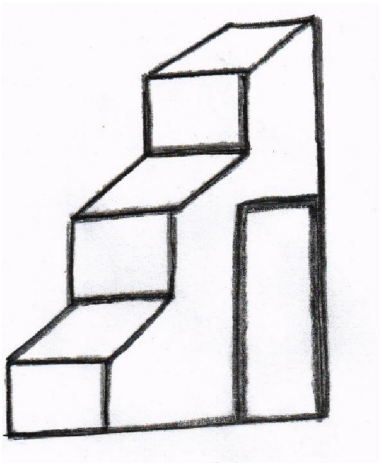

Çizim 11: Minber (Resim 34’den detay)

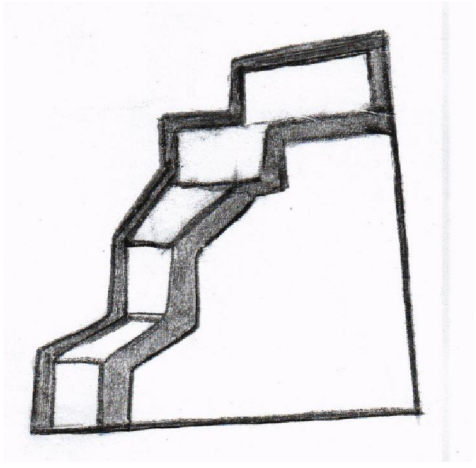

Çizim 12: Minber (Resim 68’den detay)

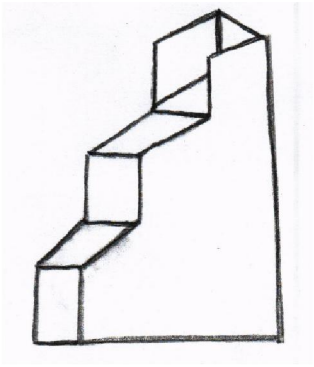

Çizim 13: Minber (Resim 74’den detay)

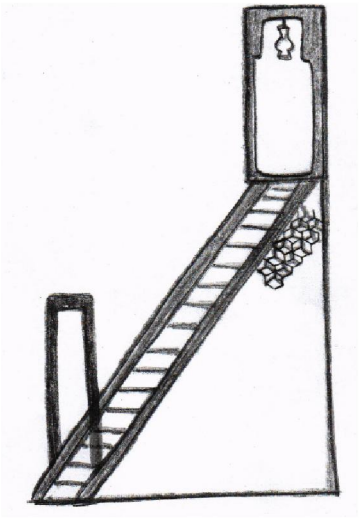

Çizim 14: Minber (Resim 60’dan detay)

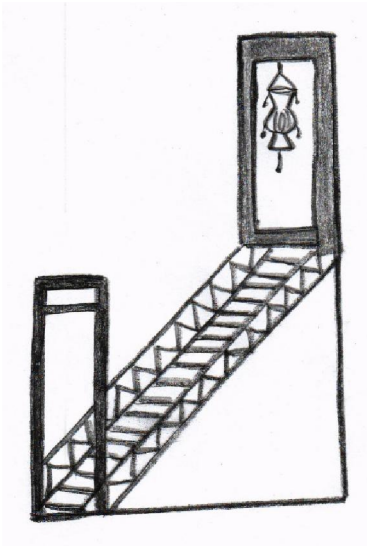

Çizim 15: Minber (Resim 15’den detay)

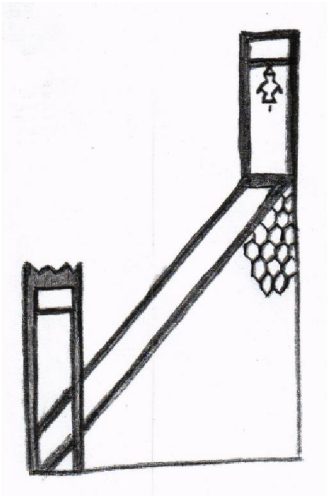

Çizim 16: Minber (Resim 28’den detay)

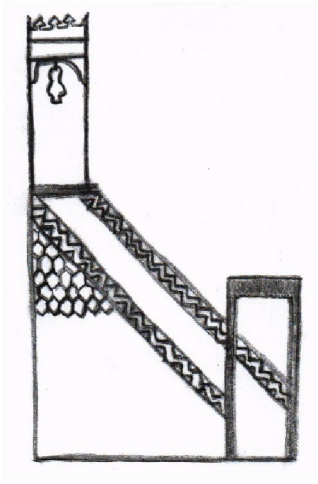

Çizim 17: Minber (Resim 39’dan detay)

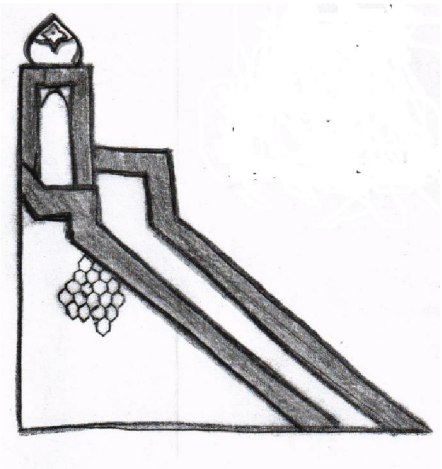

Çizim 18: Minber (Resim 54’den detay)

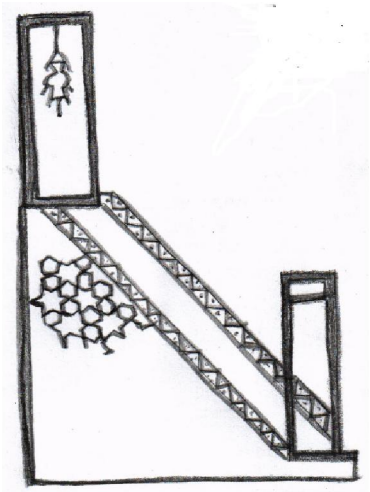

Çizim 19: Minber (Resim 65’den detay)

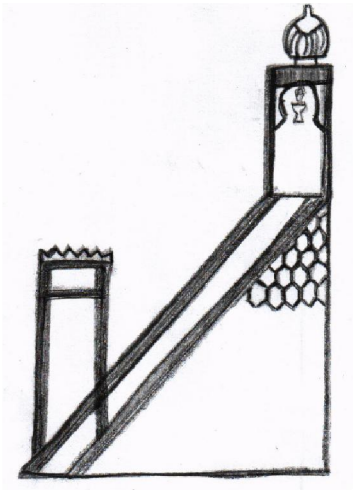

Çizim 20: Minber (Resim 79’dan detay)

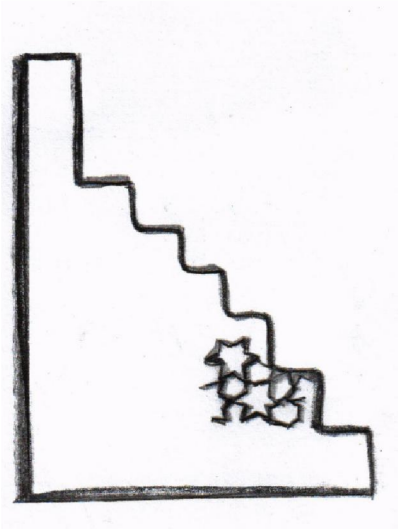

Çizim 21: Minber (Resim 89’dan detay)

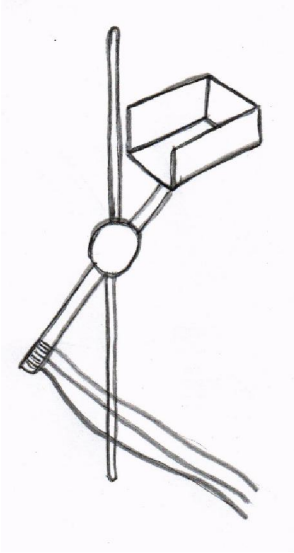

Çizim 22: Mancınık (Resim 10'dan detay)

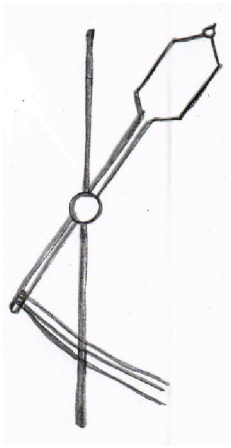

Çizim 23: Mancınık (Resim 17'den detay)

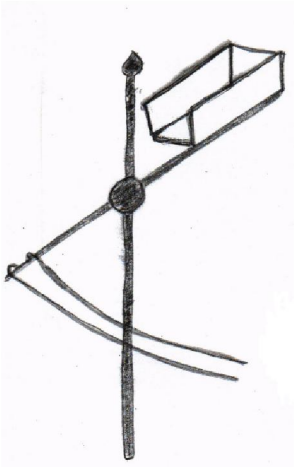

Çizim 24: Mancınık (Resim 30'dan detay)

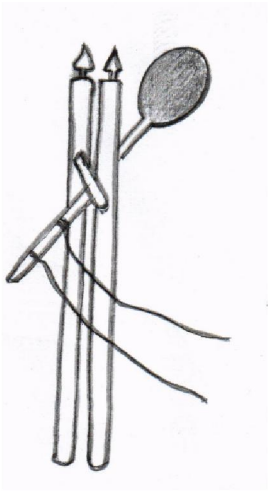

Çizim 25: Mancınık (Resim 41'den detay)

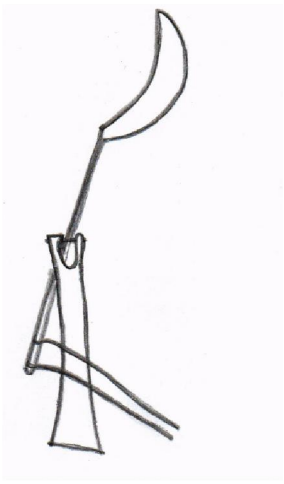

Çizim 26: Mancınık (Resim 83'den detay)

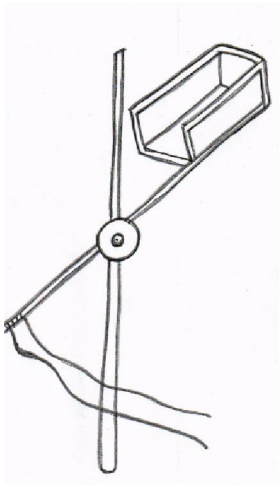

Çizim 27: Mancınık (Resim 90'dan detay)

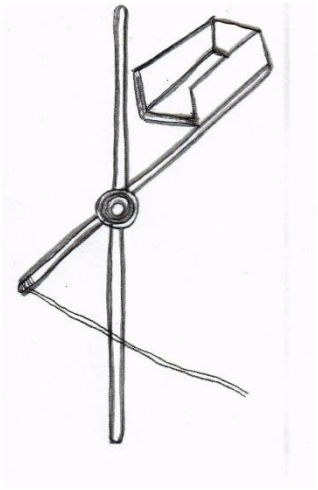

Çizim 28: Mancınık (Resim 91’den detay)

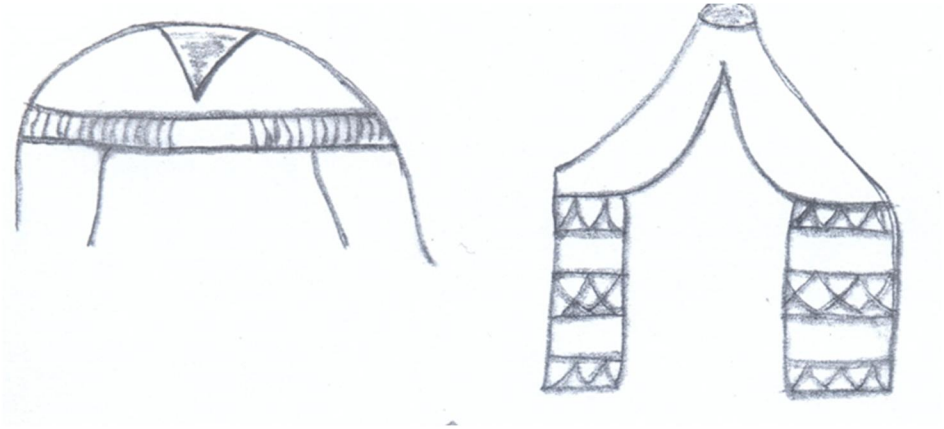

Çizim 29: Çadırlar (Resim 32’den detay)

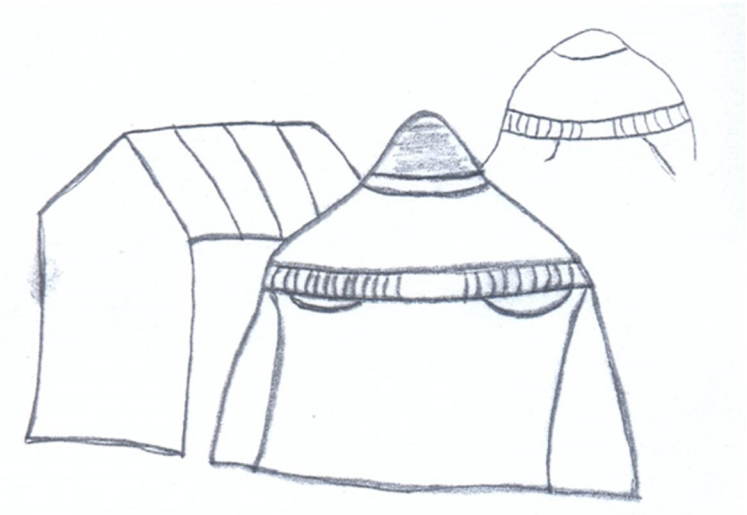

Çizim 30: Çadırlar (Resim 19’dan detay)

Çizim 31: Çadır (Resim 75'den detay)

Çizim 32: Çadır (Resim 27'den detay)

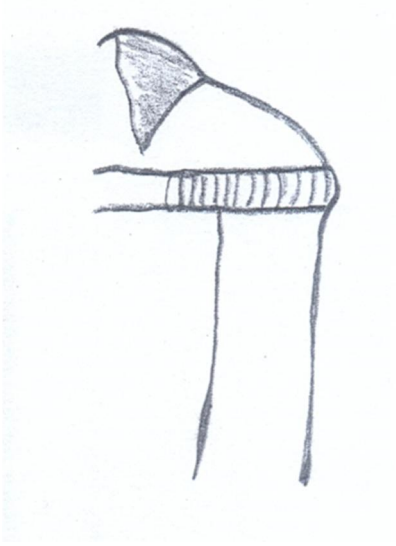

Çizim 33: Çadır (Resim 38'den detay)

Çizim 34: Çadır (Resim 64’den detay)

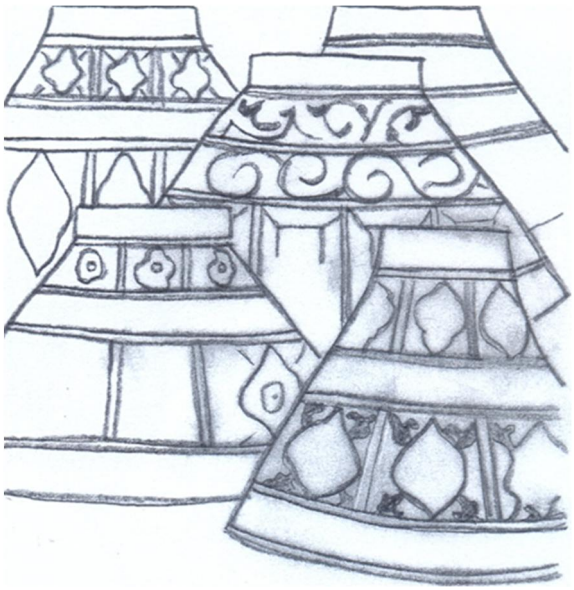

Çizim 35: Çadırlar (Resim 4’den detay)

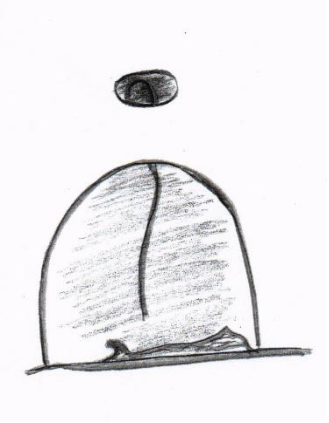

Çizim 36: Kuyu (Resim 7’den detay)

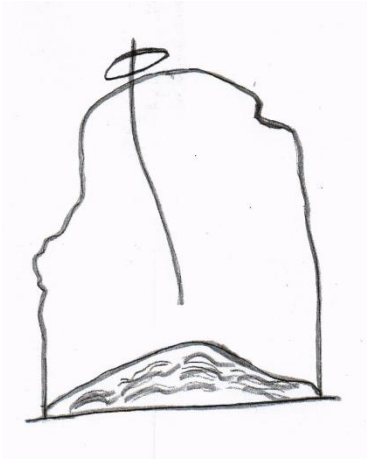

Çizim 37: Kuyu (Resim 32'den detay)

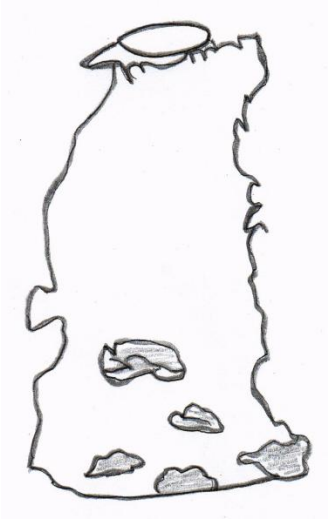

Çizim 38: Kuyu (Resim 44'den detay)

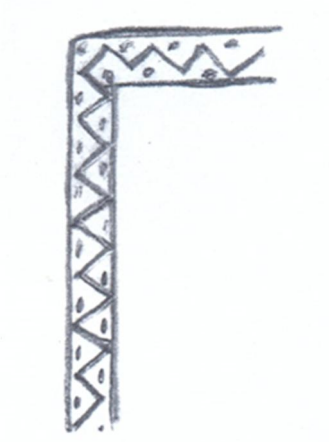

Çizim 39: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 55'den detay)

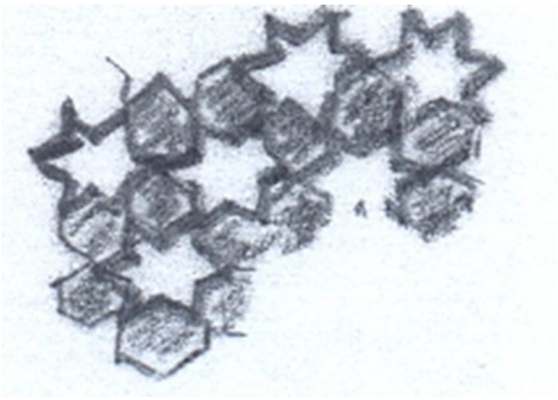

Çizim 40: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 34'den detay)

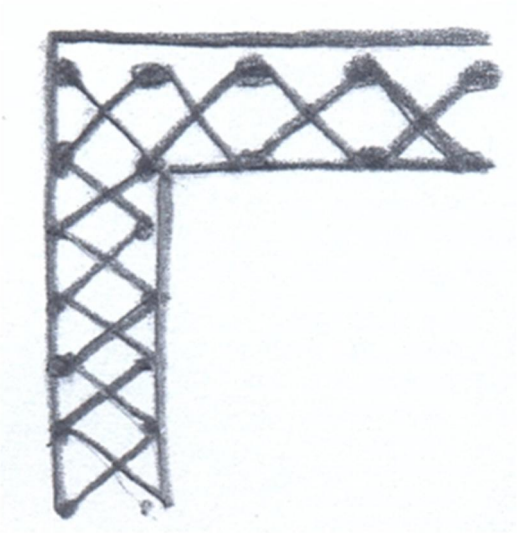

Çizim 41: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 74'den detay)

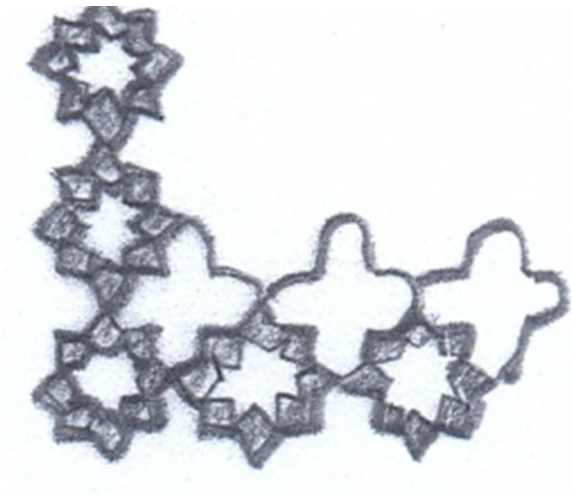

Çizim 42: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 85'den detay)

Çizim 43: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 48'den detay)

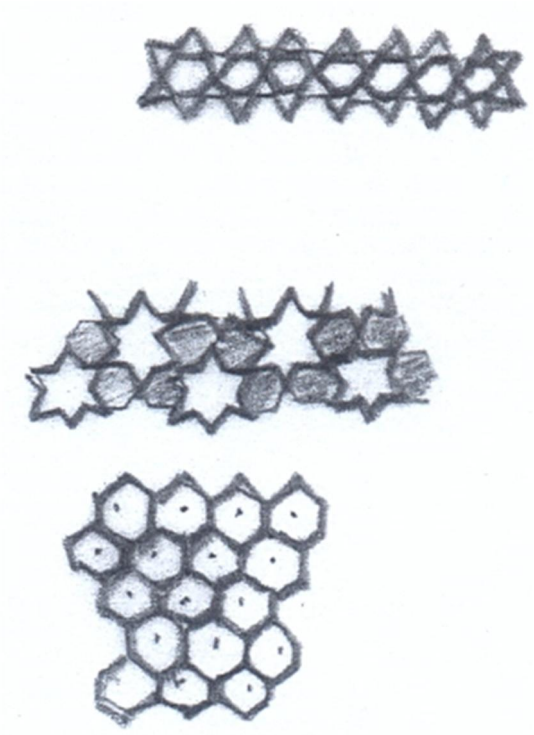

Çizim 44: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 60'dan detay)

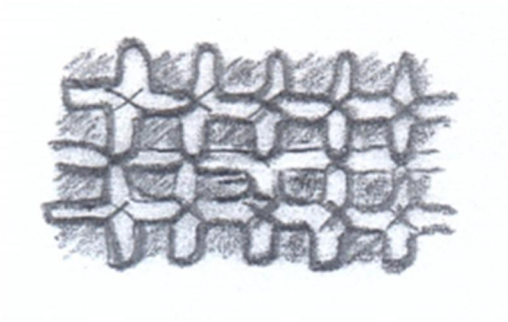

Çizim 45: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 43'den detay)

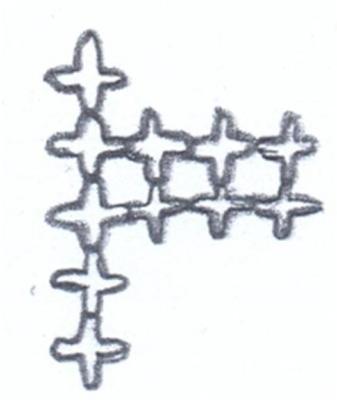

Çizim 46: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 49'dan detay)

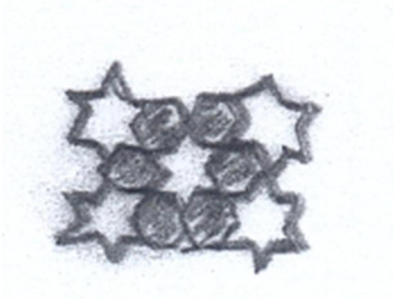

Çizim 47: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 39'dan detay)

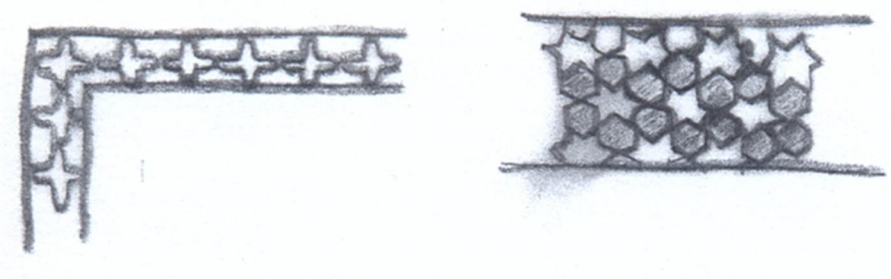

Çizim 48: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 65'den detay)

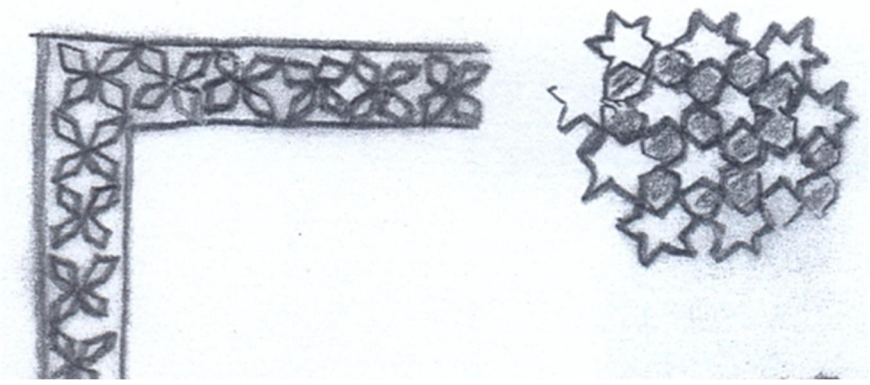

Çizim 49: Tezyinat Motiflerinden Örnekler (Resim 89'dan detay)

EKLER

Ek 1: Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 994/m.1586, KMM, 93.

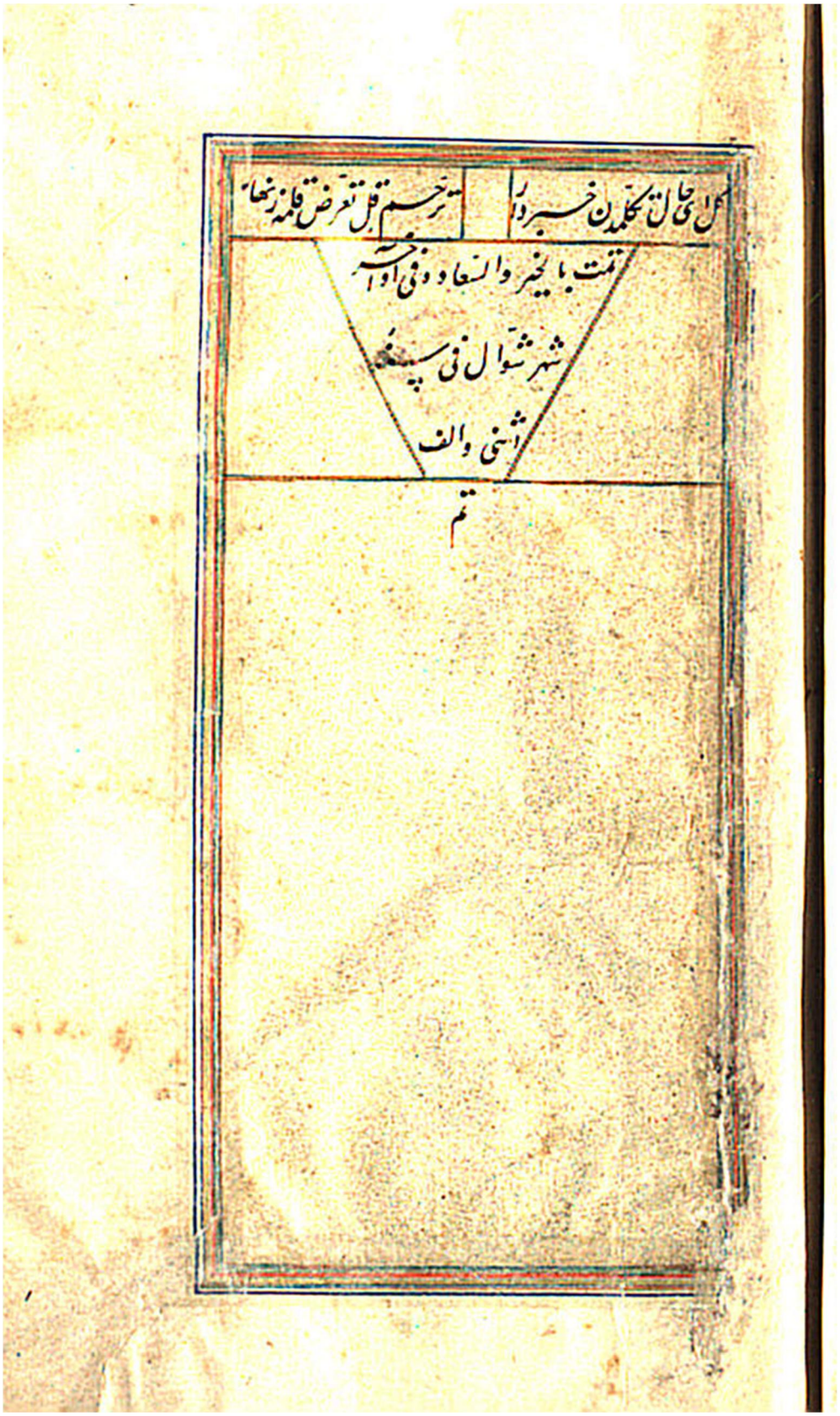

Ek 2: Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1002/m.1593-4, SK, Fatih 4321.

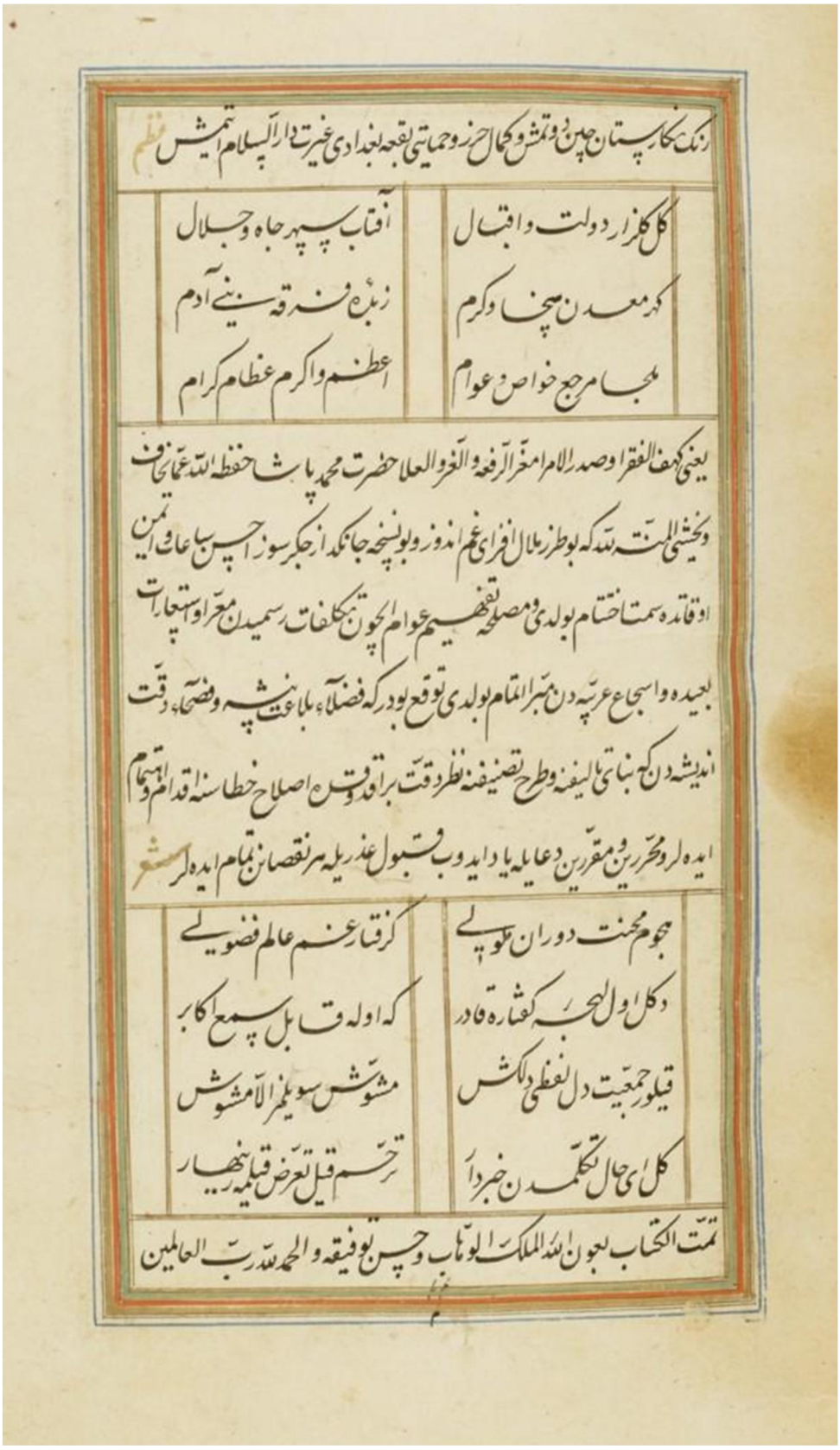

Ek 3: Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, PBN, Suppl. Turc 1088.

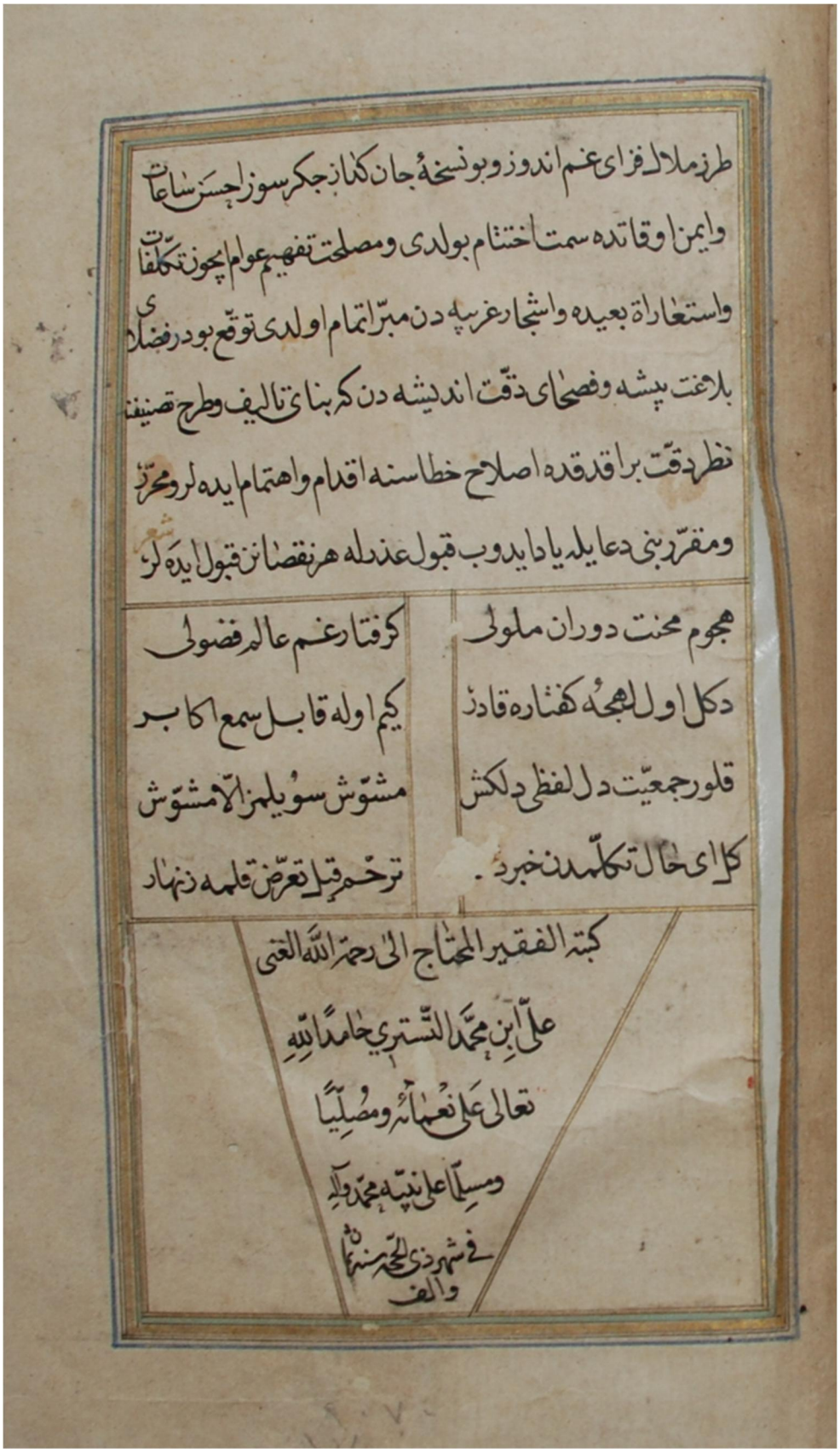
طرز ملال فزای غم اندوز و بو نسخهٔ جان کداز جگر سوز احسن ساعات
وایمن و قاتده سمت اختتام بولدی و مصلحت تفهیم عوام اچون تکلفات
واستعاراة بعیده واشجار غریبه دن مبرّا تمام اولدی توقع بود رفضلای
بلاغت پیشه وفصحای دقّت اندیشه دن کم بنای تالیف وطرح تصنیف
نظر دقّت براقدقده اصلاح خطا سنه اقدام واهتمام ایده لر ومحرّر
ومقرّر بنی دعایله یاد ایدوب قبول عندلله هر نقصان قبول ایده لر

هجوم محنت دوران ملولی — کرفتار غم عالم فضولی
دکل اول لهجهٔ کفتاره قادر — یکم اوله قابل سمع اکابر
قلور جمعیّت دل لفظی دلکش — مشوّش سویلمز الّا مشوّش
کل ای خال تکلّمدن خبردار — ترخم قیل تعرّض قلمه زنهار

کتبه الفقیر المحتاج الی رحمة الله الغنی
علی ابن محمّد التستری حامدًا لله
تعالی علی نعمائه ومصلّیًا
ومسلّمًا علی نبیّه محمد وآله
فی شهر ذی الحجة سنة ثمان
والف

Ek 4: Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1008/m.1600, AEM, Besim Atalay 573.

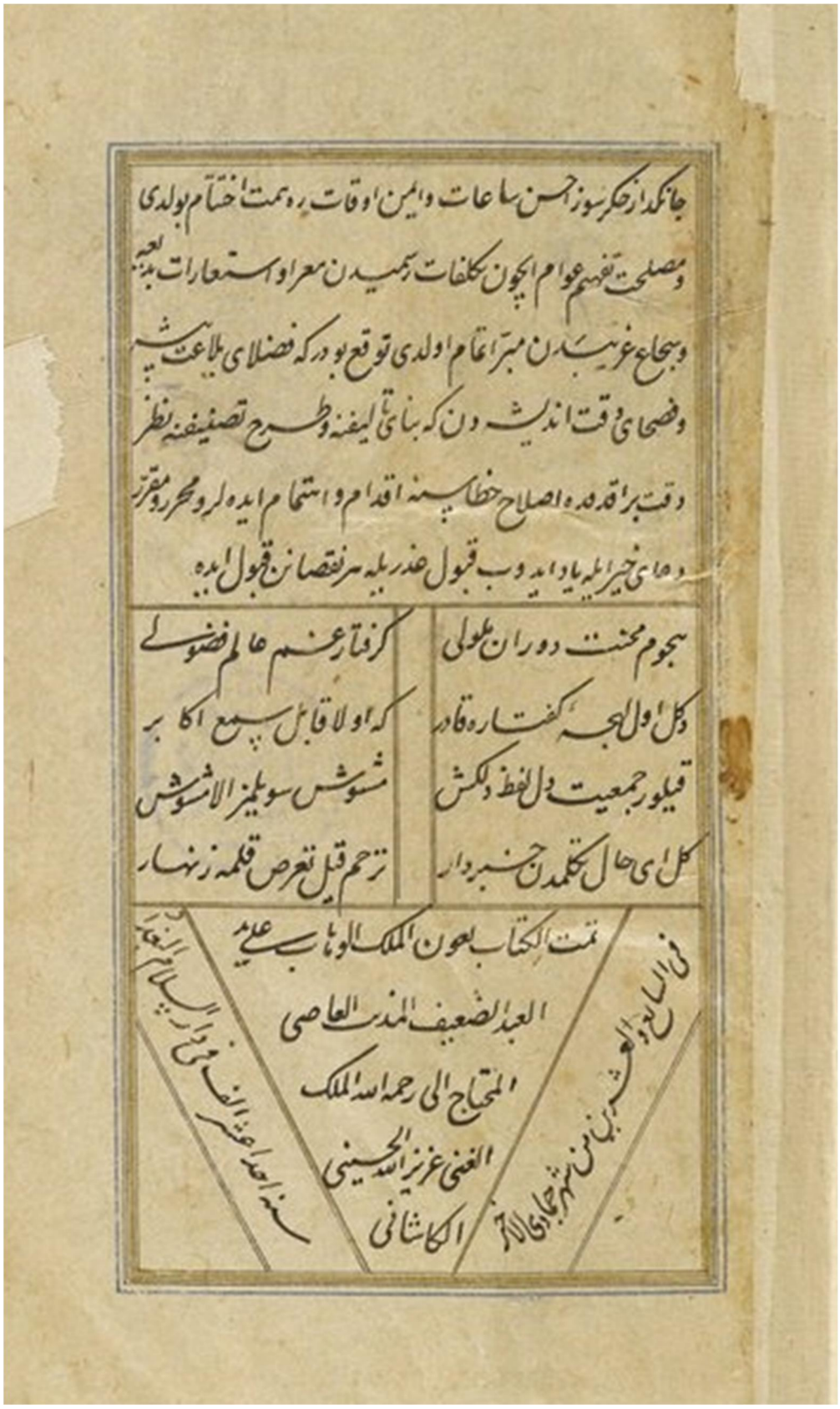

Ek 5: Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1011/m. 1602-3, NYBM, 70.143.

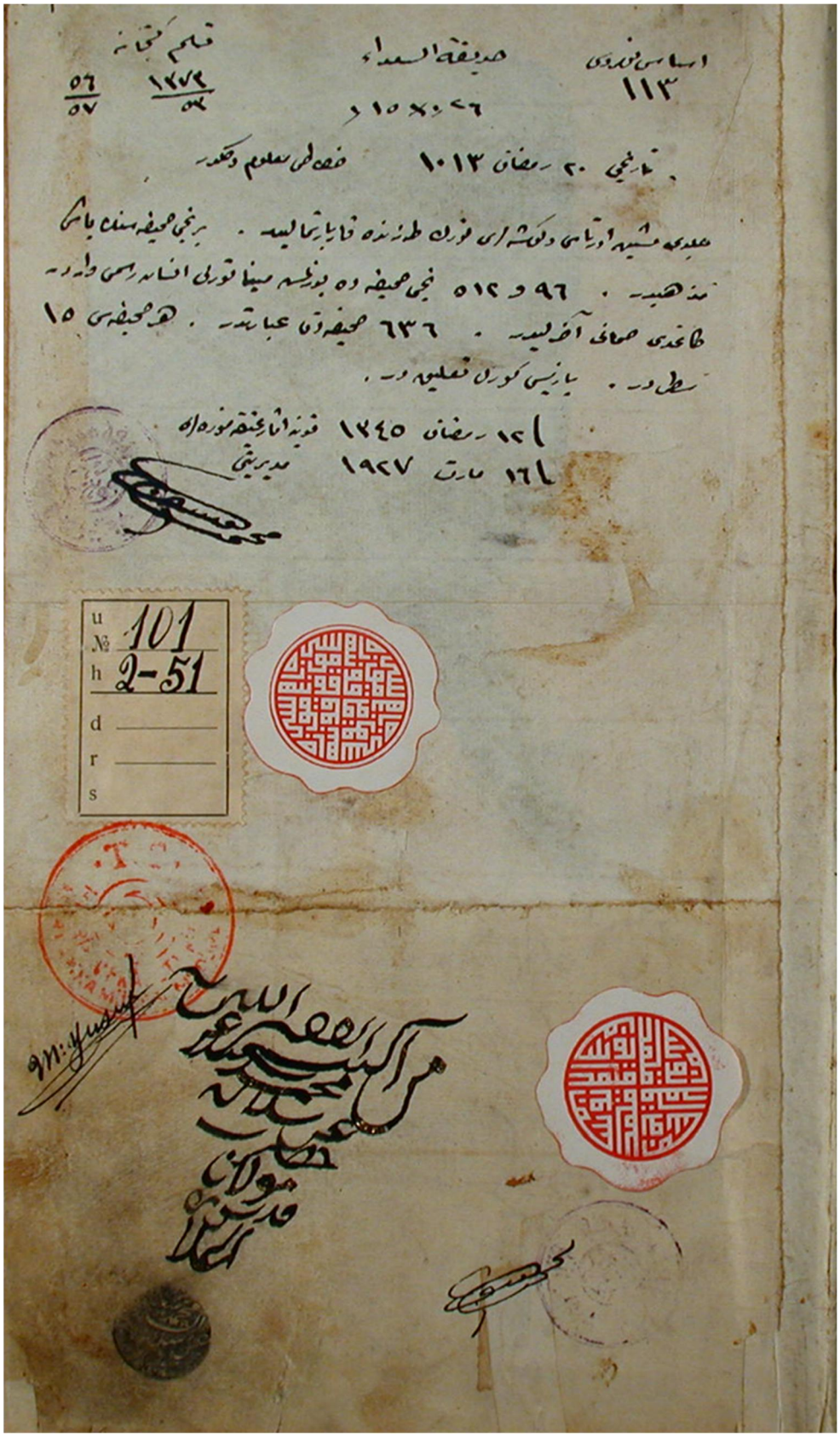

Ek 6: Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h.1013/m. 1605, KMM, Hemdem Çelebi Vakfı 101.

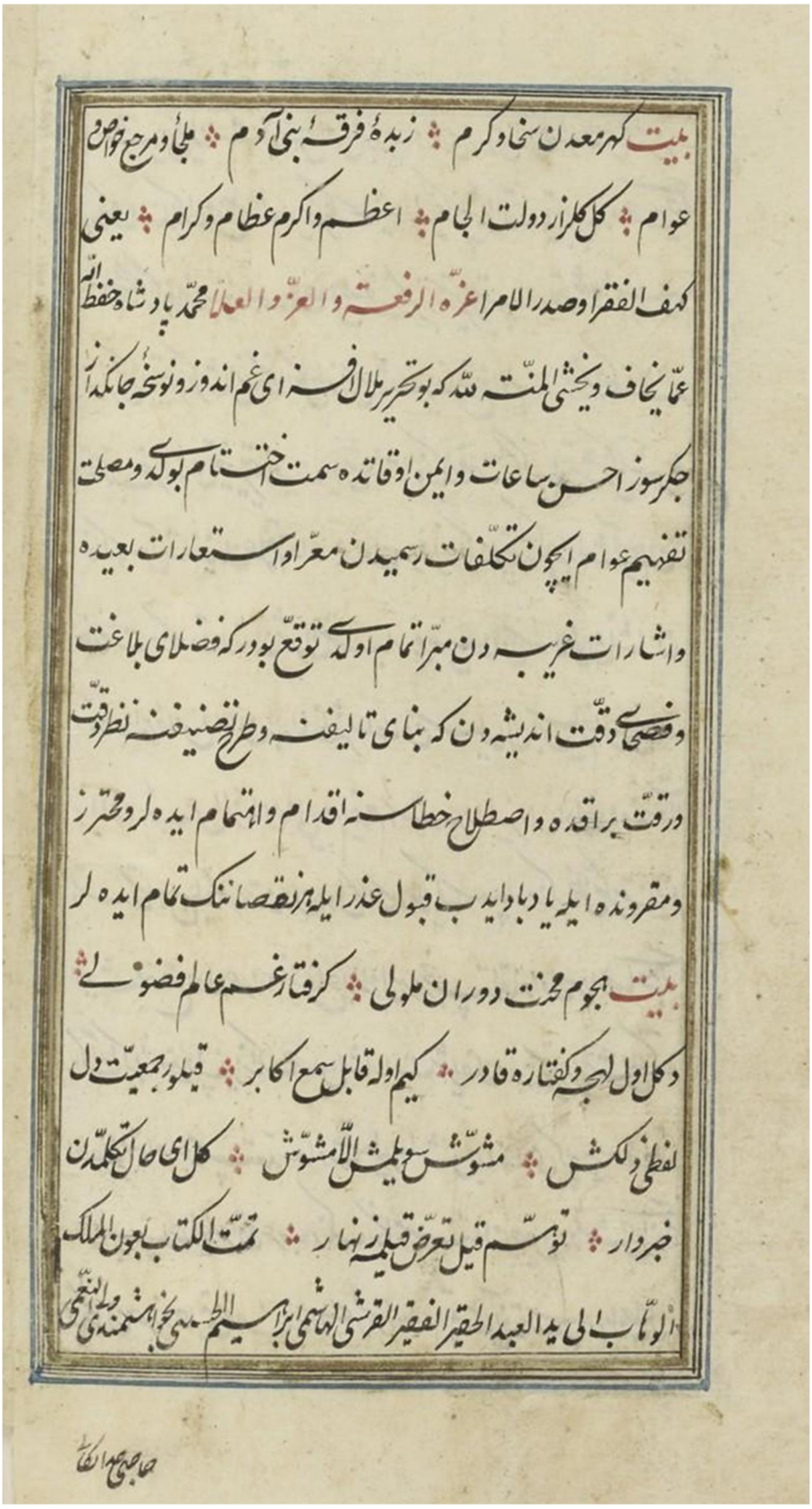

Ek 7: Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1235/m. 1819, PSÖK.

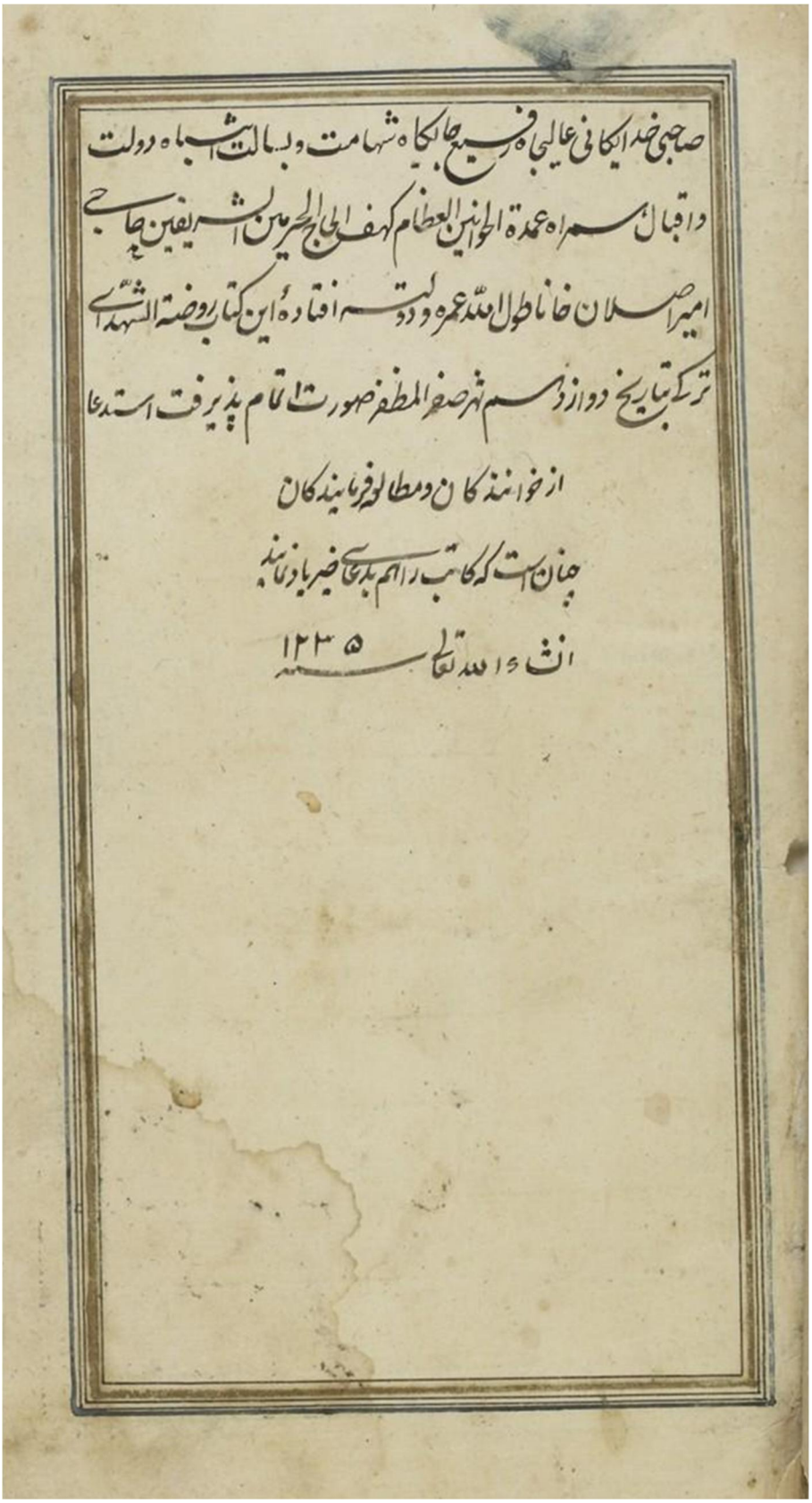
صاحبی خدایگانی عالیجاه فرسیع جایگاه شهامت و بسالت اشتباه دولت
و اقبال سمراه عمدة الخوانین العظام کهف الی الحرمین الشریفین حاجی
امیر اصلان خان اطول الله عمره و ادام دولته افتاده این کتاب روضة الشهدای
ترکی بتاریخ دوازدهم شهر صفر المظفر صورت اتمام پذیرفت استدعا
از خوانندگان و مطالعه فرمایندگان
چنان است که کاتب را هم بدعای خیر یاد نمایند
انشاء الله تعالی سنه ۱۲۳۵

Ek 8: Ketebe Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, h. 1235/m. 1819, PSÖK.

Ek 9: Cild Dış Yüzü, *Hadîkatü's-Süedâ*, PBN, Suppl. Turc 1088.

Ek 10: Cild, Mikleb ve Sertab İç Yüzü, *Hadîkatü's-Süedâ*, PBN, Suppl. Turc 1088.

Ek 11: Tezhipli Unvan Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, PBN, Suppl. Turc 1088.

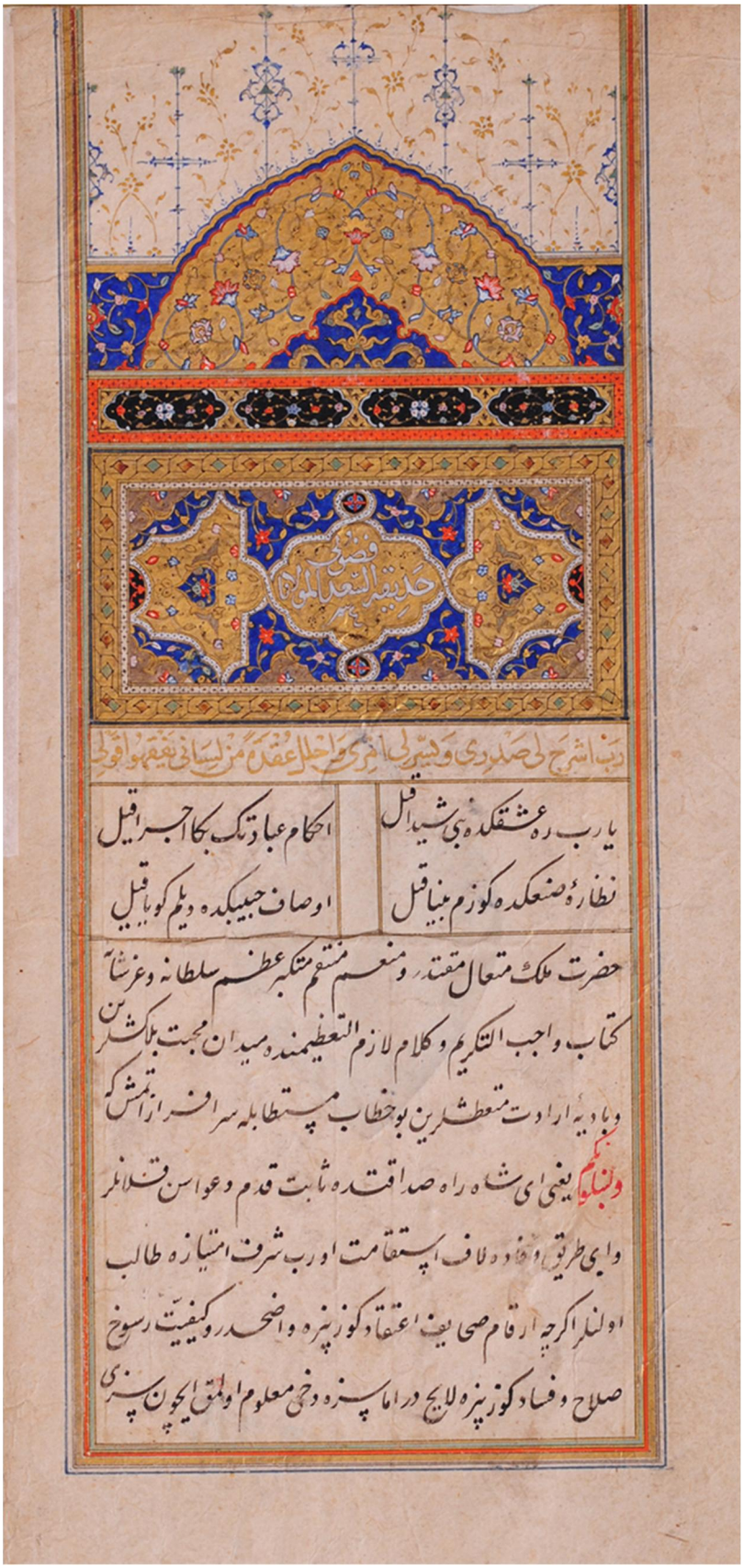

Ek 12: Tezhipli Unvan Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, TİEM, T. 1967.

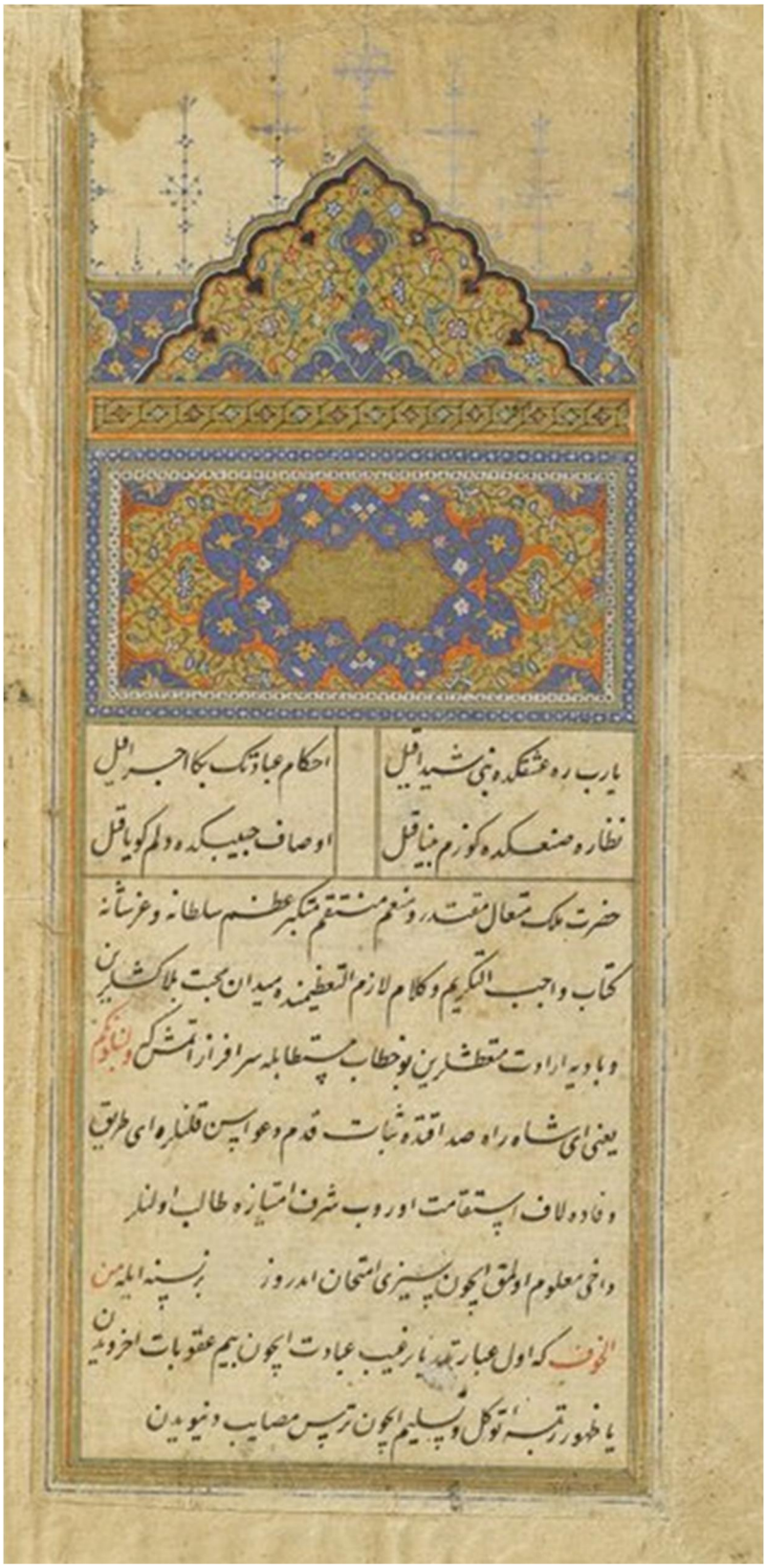

Ek 13: Tezhipli Unvan Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, NYBM, 70.143.

Ek 14: Cild İç Yüzü, Mikleb ve Sertab Dış Yüzü, *Hadîkatü's-Süedâ*, KMM, Hemdem Çelebi Vakfı 101.

Ek 15: Cild Dış Yüzü, *Hadîkatü's-Süedâ*, PSÖK.

Ek 16: Tezhipli Unvan Sayfası, *Hadîkatü's-Süedâ*, PSÖK.

ÖZGEÇMİŞ

Hayrunnisa TURAN 24.06.1984 tarihinde İstanbul'da doğdu. Bakırköy İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Zonguldak Karaelmas Üniversitesi'ne bağlı Safranbolu Meslek Yüksek Okulu Turizm Rehberliği Bölümü'nü tamamladı. Dikey Geçiş sınavıyla geçiş yaptığı Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Öğretmenliği Bölümü'nden 2009 yılında mezun oldu. 2010 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2011 yılında İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans programını tamamladı. Halen aynı anabilim dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmalarını sürdüren ve iyi derecede İngilizce bilen Hayrunnisa TURAN'ın alanıyla ilgili makale, bildiri ve çevirileri bulunmaktadır. Temel İlgi alanları arasında, Sanat Tarihi, Arkeoloji, Mitoloji ve Minyatür yer almaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı onaylı Profesyonel Turist Rehberliği Ruhsatnamesine sahip Hayrunnisa TURAN Trabzon Rehberler Odası'na üyedir.

İletişim Bilgisi

E mail : nisacakmakci@hotmail.com